SERGEY TOLSTOY

OĞLU TOLSTOY'U ANLATIYOR

DÜŞÜN

S. TOLSTOY

OĞLU TOLSTOY'U ANLATIYOR

ÖZYAŞAM VE ANILAR DİZİNİ: 5

DÜŞÜN

DÜŞÜN YAYINEVİ

Özyaşam ve Anılar Dizini : 5

OĞLU TOLSTOY'U ANLATIYOR

SERGEY TOLSTOY

Rusçadan çeviren :
EMİNE OPAN

Kapak : Erkal Yavi

Dizgi Metin Dizimevi
Baskı Gümüş Basımevi
Cilt : Alibaba Ciltevi
İSTANBUL 1990

1881 SONBAHARINA KADAR AİLEMİZİN YAŞANTISI
1862 - 1870

1862 yılının 23 Eylülünde, Moskova'daki Sarayın kilisesinde evlendikleri sırada babam 34, annem ise 18 yaşındaymış.

O devirden artakalan belgelrden, yani mektuplar, anılar, güncelerden vb. anlaşıldığına göre babam Kont Lev Tolstoy, nişanlısına tam anlamı ile aşıkmış. Hayat arkadaşını kendi mizacına göre eğitmeyi ve soylu bir ailenin kızı ile evlenmemeyi yeğlediğinden, sevdiği Sofia Andrevena Bers'i kendisine eş olarak seçerken aklını da kullandığına inanmış ve aradıkları nitelikleri de bulmuş evlendiği kızda. Sofya istediği gibi çok genç ve Bers ailesi de Rus soylularından değil. Sofia'nın babası Andrey Bers, Kraliçe Elizabet devrinde Almanya'dan gelen öğretmen bir subayın torunu ve yetenekli, ünlü bir doktorun oğlu imiş ama soylu ve eski bir aileden değilmiş. Kaldı ki o çağlarda doktorluk soylulara uygun bir meslek sayılmıyor. Sofya'nın annesi Lübov'a gelince, eski ve soylu bir aileden ama meşruluğu onaylanmamış bir evliliğin ürünü olduğundan kendisi, kız ve erkek bütün kardeşleri bilinen bir soyadını İslenyev'i değil, uydurma bir soyadını İslavin'i almışlar. Zaten

aile soylu sayılmayan bir tüccar sınıfındanimiş (1).

Annemin bu kadar genç evlenmiş olması ve bir bakıma yarı soylu sayılması ailemizin geleceğini oldukça etkilemişti.

Çok genç evlendiğinden tüm varlığı ile kocasının egemenliği altına girmiş ve onun aile kurumuna değgin bütün fikirlerini, daha zengin olmak, ünlü olmak türünden amaçlarını benimsemiş. Öylesine benimsemiş ki, ileriki yıllarda babamın dünya görüşleri değiştiği halde, o vaktiyle kocasının yönlendirdiği ve bellettiği fikirlerden kendini kurtaramayınca bir uyumsuzluk başlamış oldu. Örneğin annem, yarı soylu sayıldığı için soylu çevrelere çok önem verir ve böyle bir çevrede aile hayatını sürdürmek isterdi.

Çok kısa bir süre babamla nişanlı kalmışlar. Annemin ailesi nişanlılık evresinin uzatılmasından yana ama, babam bir an önce evlenmekte acele ediyor ve hemen evlenip bir posta arabası ile Yasnaya Polyana'ya gidiyorlar.

Orada yeni evlileri, babamın yetiştiren halası Tatyana Aleksandrovna, yöredeki okulların bütün öğretmenleri ve amcam Sergey Nikolayeviç ve de bütün hizmetkârlar karşılıyor.

O zamanadek yalnız kentte ve ara sıra da Pokrovski daçyasında yaşamış olan ve köyle hiçbir yakınlığı bulunmayan annemi, ilk önceleri Yasnaya Polyana'daki hayat çok yadırgatmış. Çevresindekilerden son derece yakınlık gördüğü ve her isteğinin yerine getirilmesi için çaba gösterildiği halde örneğin geceleri dışarının karanlık olması onu huzursuz eder, kentliler ile köylüler arasındaki ayrımla da iyice tedirgin olurmuş.

---

(1) Çarlık Rusyasında sınıf ayrımı vardı. Soylulardan sonra tüccar sınıfı gelirdi.

Gerçi kocasına da pek çabuk alışamamış Sofya. Evliliklerinin ilk döneminde babama hep «siz» dermiş. Yaradılıştan çok kıskanç olduğu için babamın geçmişteki hayatını kıskanırmış. Yine de bu pürüzler, evliliklerinin başlangıcında pek engel olmamış mutluluklarına. Babamın karısma karşı büyük aşkı, annemin ona bağlılığı ve ikisinin birden aile kurumunu kutsal sayıp öyle değerlendirmeli zamanla daha belirgin olarak ortaya çıkmış ve onları birbirine daha yaklaştırmış.

1881'de Moskova'ya göçünceye dek Yasnaya Polyana'da oturduğumuz sürece babamla annem arasında keskin bir çelişki olmamıştı. Ancak son iki üç yılda, 1878-1881'lerde ara sıra ufak tefek anlaşmazlıklar oluyordu. Ama babam o evrelerde henüz, ailesinden hayat biçimlerinin değiştirilmesini istememişti. Kendi alışkanlıkları da olageldiği gibi sürüp gidiyordu. İleride dünya görüşlernde büyük bir değişiklik meydana geldi ama bu değişikliğin aile üzerindeki etkisi sonradan görüldü, yani 1881'den sonra.

Ben 1863 yılının Haziran ayında Yasnaya Polyana'daki meşin kaplı bir divanın üzerinde dünyaya gelmişim. Vaktiyle babam, erkek ve kız kardeşleri hep bu divanın üzerinde doğmuşlar. Benim kardeşlerimin bazıları da orada doğdu. Bu divan hâl âbabamın çalışma odasında durmaktadır.

Ben, doğmam beklenen günden bir kaç gün önce doğmuşum. 27 Haziran akşamında annemin sancıları başlayınca, babam :

— Canım ne olursun, geceyarısına kadar dişini sık, demiş.

Çünkü ilk erkek çocuğunun ayın 28'inde doğmasını istiyormuş. Kendisi de 1828 yılının 28 Ağustosunda dünyaya geldiğinden bu rakamı uğurlu bellemiş. Ne gariptir doğa boyun eğmiş de babamın isteğine, di-

lediği gibi ben geceyarısından sonra doğmuşum.

Babam hem kendi babasının, hem çok sevdiği ağabeyinin anısını yaşatmak için bana Nikolay adını koymak istemiş. Annem direnmiş, çünkü Tolstoy ailesinde Nikolay adı uğursuz sayılmakta imiş.

O zaman babam azizlerin listesine başvurmuş. Eğer bu listede 28 Haziran günü doğan Sergey adında bir aziz varsa, bana ikinci ağabeyi Sergey'nin adını koyacakmış. Ne ise ki, 28 Haziran mucize yüaratıcısı azizlerden Sergey ve Herman'ın günü imiş de bana da Sergey adını koymuş.

Vaftiz babam, amcam Sergey olmuş, vaftiz annem de babamın halası Tatyana.

Annem beni emzirirken memesi iltihaplandığından, arabacı Filip'in karısı Evlampia'yı bana sütnine tutmuşlar. Bu yakınlık üzerine, ileride sütninemin kocası bizim arabacımız, daha sonra da kâhyamız oldu. Süt kardeşim Mişa ile de dostluk kuruldu aramızda. Evlampia'nın ardından bana Natalya Kazakova süt vermiş. Derken emzikle beslemeye başlamışlar. Sağlıksız bir çocukmuşum. Önceleri bana babamın dadısı bakmış ama onu hiç hatırlamıyorum. Derken Maria Arbuzova dadılık etmiş. Bu kadın eskiden toprak sahibi Voeykov'un adamlarından biri imiş. Çok iyi huylu, sâkin bir kadındı. Benden sonra doğan kardeşim İlya ve Lev'e sonra kızkardeşlerim Tanya ve Maşa'ya da dadılık etti. Bizlere çok bağlıydı. Biz de onu çok severdik. Genellikle çoğu dadılardan beklendiği gibi bize masal söylemezdi ama bizi epeyce şımartırdı. Dadılığı bırakıp evin kâhya kadınlığını kabullendiğinde, bizleri gizlice kilere götürür, üzüm, badem, reçel ve başka tatlılar verirdi. Silik çocukluk anılarımdan aklımda kalan annem, babam, dadımdan başka Tatyana halamızdır. Şimdi onu, romantik hayaller ve aşırı duygusallıkla karmaşmış o acaip kölelik

devrinin bir tipi olarak düşünüyorum. O zamanlar bu büyük halayı iyi bir insan olduğu oranda çok sıkıcı bir ihtiyar olarak görürdüm. Ben de babamla annem gibi ona «hala» derdim. Orta boyluydu, temiz pak giyinirdi. Omuzlarında her zaman şalı ve başında bonesi vardı. Vaftiz oğlu olduğumdan ötürü bana ayrıca şefkat gösterdi, her zaman şekerler, tatlılar verirdi. Kendisine ait ufak tefek şeyleri de bana göstermekten zevk duyardı. Örneğin minyatürler, minik kutular, boncukla işlenmiş bir şeyler vb...

Büyük halanın eski kölelerden kendisine çok bağlı Aksinya adında bir de hizmetçisi vardı. Ayrıca da Natalya adında bir arkadaş. Bu kadın haladan yaşça az buçuk daha genç ama yüzü onunki kadar ihtiyardı. Küçük toprak sahibi bir aileden gelme imiş. Kısa boylu, yanakları pörsük ve ağzında lapamsı bir şey varmış gibi konuşan bir kadıncağızdı. Enfiye de çekerdi. Yemeklerden önce bir kadeh votka içerdi. Gevezeydi Natalya. Toprak sahipleri, subaylar ve manastır yaşantılarından olmayacak sıkıcı hikâyeler anlatırdı (1).

Yasnaya Polyana'da devamlı oturanlardan başka, yani annem, babam ve biz çocuklardan başka uzun süre oturmak üzere bize babamın yeğenleri Liza ve Varya da gelir hemen her yaz müştemilata yerleşirlerdi. Sonraları 1871'de, Kuzminski ile evlenen annemin küçük kız kardeşi Tatyana teyzem kocası ve birbiri ar-

---

(1) Tolstoy «Rüya» başlığıyla bir hikâye yazmış. Bu hikâyeyi de Natalya Petrovna takma adıyla «Gün» gazetesini yayınlayan Aksakov'a basılmak üzere göndermiş. Aksakov, cevabında: «İlk edebiyat denemesi olarak fena sayılmaz. Ama asıl sorun üslupta değil, içeriktedir. Bundan ötürü yazık ki, bu hikâye yayınlanamayacaktır» diye cevap vermiş. Jübile baskısı Cilt 7. Sahife)61-362.

dından doğan çocuklarıyla yazları bizim, müştemilatta geçirmeey başladılar. Bu gençlik aile çevresine hayat verirdi. 1866 Kasımında Yasnaya Polyana'da oturanların arasına genç bir İngiliz kızı, Windsor Şatosunun bahçıvanın kızı Hannah da karıştı. Babam onu, biz büyük çocuklara mürebbiye diye İngiltere'den getirmişti. O sırada ben 3 yaşındaydım, kardeşim Tanya 2, İlya ise bir kaç aylıktı.

Almanca ve Fransızca bilen annem, lugati de yardımcı ederek aşağı yukarı yaşıtı sayılan mürebbiyemizle anlaşmakta pek zorluk çekmemiş ve iki gün içinde dostluk kurulmuş aralarında. Biz çocuklar da Hannah'yı çok severdik. Böylece İngiliz kızı ailemizin bir parçası haline geldi.

Çocukların hayatında hizmetçilerin yeri büyüklerden daha çok önemlidir. Bizde de öyleydi. Dadım Marya'nın iki oğlu vardı. Biri Pavel, öteki Sergey. Pavel ayakkabıcıydı. Yasnaya Polyana'ya yerleşmiş ve köyün alt başında, malikâneye girişi belirleyen iki küçük kulenin arasında kendisine minicik bir ev yapmıştı. İlerde babama da ayakkabıcılık öğretmeye başladı. Sergey'nin mesleği ise garsonluktu. Biraz da marangozluk bilirdi. Zaman zaman evimizde garson olarak çalışmıştı. Kötü huylarından ötürü zaman zaman da kovulmuştu. Derken Tula kentine göçtü orada armonika için kutular yapmaya başladı. Orta boylu, çarpık bacaklı bir adamdı. Saçları ve favorileri ise kızıl. Bıyıklarını traş ederdi. Yüzü hep kıpır kıpırdı, canlıydı. Çok dinamikti. Az buçuk okuması yazması da vardı. Yetenekliydi. İlerde babamla ilgili anılarını yazdı (1). İhtiraslı, şaraba, özellikle kadınlara düşkün bir tipti. Yine de bağ-

(1) Eskiden Kont Lev Tolstoy'un hizmetkârı olan Aleksey Orehov'un anıları bk.

lıydı evimize ve bizlere çok yakınlık gösterirdi. Dadımın oğlu olduğundan, bizde de çoğu zaman onun kusurlarına hoşgörü ile bakılırdı. Bazan tutturağı tutar, körkütük içerdi. İşte böyle zamanlarda varını yoğunu içkiye verir ve bir kaç zaman ortadan silinirdi.

Eve döndükten sonra da değişirdi. Dışardayken yaptığı bütün uygunsuz hareketler bir yana, çok sevdiği karısı Arina'ya da ayrıca saygı gösterirdi :

— Aldırma, Arina... Umudsuzluğa kapılma, der ve yine bizim evde çalışmaya koyulurdu.

Evimizdeki hizmetkârların çoğu eski kölelerdi. Bundan ötürü bizim malikâne ile ilişkileri hiç kesilmemişti. Sergey'den önce babamın Aleksey Orehov adında başka bir özel uşağı vardı. Babamın anılarında sözünü ettiği birkaç erkek hizmetkârdan biridir: «Belki de Tatyana halanın biz dört erkek Tolstoy kardeşe birer uşak vermesinin nedeni, ilerde bunlar bizim sadık adamlarımız olur türünden aptalca bir fikre kapılmış olmasındandı» diye yazmıştır.

Bu Aleksey Kafkasya'da o badireli Sevastopol kuşatmasında da babamın yanındaymış. Ben 1860 yıllarında Aleksey'i uşak olarak değil, Yasnaya Polyana'nın saygı değer kahyası kişiliğiyle tanımıştım. Annemin hizmetçisi olan akıllı ve neşeli Dunyaşa ile evliydi. Aleksey, sakin, aklı ile hareket eden, babama çok bağlı bir kişiydi.

Babamın büyükannesinin hizmetçisi ve sonra evin kâhya kadını, sonra da (köpeklerin dadısı) Agrafya'dan hem babam, hem kız kardeşim Tanya, hem erkek kardeşim İlya anılarında çok söz etmişlerdir. Bundan ötürü uzun uzadıya anlatmayacağım. Yalnız bu konuda söylemek istediğim, Agrafya'nın soylu bir görünüşü olduğuydu. Tahminlere göre damarlarında Prens Gorçakov'un kanı dolaşmaktaymış. Burada, aşçımız Nikolay'a değin

kardeşim İlya'nın yazdıklarını tekrarlamak istemiyorum. Nikolay, reformadan önceki tipik bir ev uşağı kişiliğindeydi. Yani pis, çoğu zaman sarhoş, ama son derece iyi huylu ve ailemize bağlıydı. Yine de yazılanları istemiyerek tekrarlamakla birlikte Nikolay'ın oğlu Semyon'un, babasından sonra evimizde aşçı olarak çalıştığını ve annemin ölümüne yani 1919'a dek yanımızda kaldığını belirteyim. Kendi açısından hiç de kârlı bir durum olmadığı halde...

Hizmetkârlarımız arasında tipik eski kölelikten kalma iki kardeş de vardı ki, birinin adı İvan Suvorov, ötekinin Vasili Suvorov'du. Biz İvan'a «Jean le cuit» derdik. Onlar da Aleksey gibi büyük halamızın seçtiği adamlardandı. Babamın «Kazaklar» eserindeki Vanyuşa gibi İvan da biraz Fransızca bilmekteydi. Kafkasya'da babamdan ve amcamdan öğrenmiş imiş. Arada bir ukala ve gururlu bir tavırla kelimelerin üstüne bana: «C'est tres joli» derdi. Ya da «Bonjour la femme» vb... Garsondu, garson olarak kalmıştı ama bizde çok az çalışırdı.

İvan'ın erkek kardeşi Vasili bakırcıydı, semaver yapardı. Sipariş ve malzemeyi Tula'dan alır, semaverin tüm parçalarını evinde işlerdi. Kaygısız ve sarhoş bir adamdı. Karısı Pelageya çok dinamik ve çalışkandı. Bizim çamaşırları yıkardı. Yalnız bütün malikânedekilerin çamaşırlarını yıkamakla kalmaz, sürü sürü kızının ve serseri kocasının işlerine de koşardı, yardım ederdi.

Genellikle Yasnaya Polyana'daki adamlarımıza değin çok iyi anılarım vardır. Bunların arasında yaşıtlarımla çok dostça ilişkilerim olmuştur.

Babamın hizmetkârlara tavrı hep aynı düzeyde ve çok ılımlıydı. Birini azarladığını ya da dövdüğünü hiç hatırlamıyorum. Zaman zaman kızsa da kendini tutardı. Annem ise kendini pek tutamıyor, ara sıra öfkelenip

onları azarlıyordu, ama babam kadar da otorite kuramıyordu.

Sanırım en eski anılarım 1866'da Moskova'ya gidişimizdir. Annemle ve başka biri ile hareket halindeki kapalı bir kutuda idik. Yanlara çarpıyor, çarpıyoruz. Benim midem bulanıyor. Anlaşılıyor ki, bir kış at arabası ile Serpuhov'a kadar gitmişiz. O evrede Moskova ile Kursk arasında demir yolu hattı yapılmaktaydı. Ancak Serpuhov'dan Moskova'ya kadar olan bölümü bitebilmişti. 1868 yılındaki Moskova seyahatimizi daha ayrıntılı hatırlamaktayım. O zaman kaldığımız evin giriş kapısının üstü örtülü bölümü çökmüştü. Dedem Andrey Bers ölüm yatağındaydı. Ondan çok korkardım. Yüzündeki acı ifade de beni çok etkilemişti.

Çocukluğumda iki olay bende çok derin bir iz bırakmıştır : Birincisi, Tula'da üstüne tahtalar dizilmiş çok yavaş ilerleyen bir araba görmüştüm. Sırtında cezaevi giysisi ile bir kadın arabanın bir kıyıcığına büzülmüş oturuyordu. İri harflerle koca kaatili olduğu yazılı bir pankart asılmıştı sırtına. (O zamanlar katilleri böyle sergilerlerdi.) Arabanın ardından ahali koşuyor ve madenî paralar atıyordu.

İkincisi de paniğe uğradığım bir andır. Çocukluğumdan beri özgürce davranmaktan hoşlanırım. Bir gün büyüklerimden kaçarak yeni yerler görmek örneğin su kıyısındaki bir merayı keşfetmek istedim. Bir köylüye rastladım orada. İple bir tayı çekiyordu. Birden durdu köylü ve kocaman bir bıçak çıkarıp tayın boynuna indirdi. Kıpkırmızı kan fışkırınca sel gibi, koşarak kaçtım oradan. Köylü beni de kesebilecek korkunç bir zalim gibi görünmüştü. Sonradan evdekiler, sütünü emerek annesinin gücünü azaltmasın diye tayın öldürülmesi gerektiğini anlatmışlardı.

Eskiden köyde yaşayanların en büyük eğlencelerinden biri de ayılardı. Ayılar hemen bütün Rusya'da dolaştırılırdı. Yasnaya Polyana'ya ayıların gelişini köpekler havlamalarıyla ilan ederdi. Derken evimizin kapısına kadar uzanan geniş yoldan yaklaşırlardı: Ayının zincirini tutan adam ve sonra «keçi» grupta genellikle bir de oğlan çocuğu bulunurdu. Evde kim varsa koşar, toplanılır ve gösteri başlardı. Ayıyı tutan, zincirini çekerek buyurur:

— Mihail İvaniç, efendileri selâmla!

Ayı da homurdanara karka ayaklarının üstünde dikilir ve zinciri şakırdatarak yere kadar eğilirdi.

— Şimdi göster bakalım kilisedeki papazın çocukları nasıl bezelye çalıyor?

Emri alınca ayı yere uzanır sürünerek hayal ürünü bezelyeleri toplamaya çalışırdı.

— Şimdi genç bayanların nasıl süslendiğini göster.

Ayı hemen arka ayaklarının üstüne oturur, karşısına tutulan aynaya bakarak ön ayaklarını suratında gezdirirdi. «Öl» emrini aldı mıydı da, homurdanarak serilir yeer ve kımıldamazdı. Sonra «keçi» ile oynamaya koyulurdu. «Keçi» aslında sırtına kılıf geçirmiş bir adamdı. Elinde kastanyola (bir tür çıngırak) vardı. O kastonyola çalar, ayının zincirini tutan adam ya da çocuk def çalar ve bu sesler ortasına ayı ile «keçi» birlikte dansederdi.

Ayı ile oynayan adama neden «keçi» dediklerini hiç bir zaman anlayamamışımdır. Bu gösteri sonunda herkese, bu arada ayıya da votka ikram edilirdi. İçtikten sonra ayı iyice gevşeyip sırt üstü yere serilir, gülümserdi sanki. Aslında gösteri eğlenceli idi ama, aynı zamanda da yanağında halkası, yıpranmış postu zincire bağlı ayı insanlarda acıma duygusu uyandırırdı.

Ne zaman şimdi bilemiyorum, ileride ayıların böyle

gezdirilmesi yasaklanmıştı.

Köyümüze seyyar satıcıların gelmesi de olay olurdu. Bunlar iki tipti, ya yayan, ya da at arabasıyla gelirlerdi. Yaya gelenler çok tapon ama çeşitli mal getirirlerdi. Genellikle tuhafiye eşyası. İki tekerlekli at arabasına istiflenmiş mal getirenlerse kendilerini Macar diye tanıtırlardı. Bu arabalarla koskoca bir dükkânı taşırlardı sanki: Basmalar, yünlüler, ayakkabılar, kravatlar, kâğıt kurdeleler, düğmeler vb... Hattâ müzik notları da bulunurdu bunlarda. Malları çok çeşitli ve cinsleri iyiydi. Bir kez babamın bu seyyar tüccarlardan Strauss'ın «Accélérationen Waltz»ini alıp çaldığını hatırlıyorum.

1871'e kadar evimizin havası neşeli, sağlıklı ve hareketliydi. Annem ile babam da oldukça iyi ve birbirlerine yakındılar. Büyük halamız Tatyana da henüz ayakta idi, dolaşabiliyordu, evin içinde. Aileye karşı bir ihtiyarın sevecenliğiyle dolu idi. Biz çocuklar ise, bizi seven ve bizim sevdiğimiz mürebbiyemiz Hannah'ın yönetiminde idik.. Misafirler, akrabalar, teyzem, kızları yani Kuzminski ailesi evimizi canlandırıyorlardı. O sırada babam «Savaş ve Barış»ı yazmakta idi; bu arada malikhânemizi de çekip çeviriyordu. Annem ise babamın yazdığı kitabı kaç kez kopya ederdi. Çocuk doğurur, yetiştirir ve evi yönetirdi. Aşağıdaki satırlardan anlaşılmaktadır ki, babam tam anlamıyla işine dalmıştır, annem de yoğun bir şekilde uğraşmaktadır

28 Ocak 1866 yılında babam, arkadaşı Fet'e alaycı bir şekilde şu satırları yazıyor : «Karımı sevmeniz hoşuma gidiyor. Ben, onu yazmakta olduğum romanımdan daha az seviyorum. Ama yine de biliyoruz ki, karımdır».

Annem de 27 Haziran 1866'da teyzeme şöyle yazıyor : «Ben ya çocukları emziriyorum, ya sütten kesme

zamanları geliyor, bebekleri yıkıyorum. Bunların dışındaki uğraşılarım arasında, reçel, turşu, pestil yapmak da var. Kocamın kitaplarını kopya etmekten güzel sanatlarla uğraşmaya, ya da okumaya ancak birkaç dakikayı zor ayırabiliyorum. O da ancak yağmur yağdığı zamanlarda.»

Bu belgelerden annemle babamın arasında bir uyuşmazlık olduğuna değin bir ipucu ortaya çıkmamakta. Böyle bor sonuca varmak olanaksız. Evliliklerinin ilk yıllarında annemle babamın arasında az rastlanır bir uyum, bir kaynaşma olduğunu bilen, düşünen yalnız ben değilim. Anne tarafım da, baba tarafım da aynı düşüncedeydi.

21 Aralık 1864'te teyzemin en büyük kızı Varya güncesine şunları yazmıştır : «Annem bize erken evlenmek için acele etmememizi söyledi. Gerçi, Sofya ile Lev Tolstoy örnek bir çift ama böylesi zor bulunur. Çoğunlukla, ya koca karısını bırakır, ya kocası karısını, diyor».

Dayım Stepan Bers, annem ve babamla ilgili olarak şunları yazmakta : «Bu çiftin birbirine olan sevgi ve yakınlığı, mutlu bir evlilik açısından bana her zaman örnek ve idealmiş gibi görünüyor». Ölen anneannem ve dedem de : «Sofya için daha büyük bir mutluluk dilemek olanaksızdır» derlermiş. Babam da birkaç kez arkadaşı Fet'e ve A.A. Tolstoy'a ve başkalarına aile hayatının çok mutlu olduğundan söz etmiştir.

1869 yılının Eylül ayında babam, sanırım hayatında çok önemli sayılan bir olayla karşılaşmış.

Toprak almak niyetiyle Penza iline giderken gece Arzamas kentinde kötü bir otelde kalmış. Orada, anlam veremediği acaip bir sıkıntı çökmüş yüreğine... Ondan sonra hayat boyu buna, «Arzamas sıkıntısı» derdi. Aynı yılın Eylülünde anneme yazdığı bir mektuptan «Üç gün önce geceyi Arzamas'de geçirdim. Çok

yorulmuştum ve uyumak istiyordum. Hiçbir yerim de ağrımıyordu. Birdenbire yüreğime öyle bir sıkıntı, dehşet diyebileceğim öyle bir korku çöktü ki, böyle bir duyguyu şimdiyedek hiç duymamıştım. Ayrıntıları sana sonra anlatacağım. Şimdiye kadar hiçbir zaman böyle bir ıstıraplı duyguya kapılmamıştım. Tanrı kimseye vermesin. Kalkıp atların hazırlanmasını emrettim. Onlar hazırlanırken ben de uyuyakalmışım. Uyandığımda gerçekten rahatlamıştım. Dün yolculuğum sırasında aynı duygu o denli boğucu olmamakla birlikte yine beni tedirgin etti. Ama buna hazırdım, kendimi teslim etmedim. Zaten bu ikincisi daha hafifti.» (1)

Şimdi, babamın bu «Arzamas sıkıntısı»nın nedenini saptayamam, ama bana öyle geliyor ki, bu bir hastalık kriziydi. Belki karaciğerdendi. Çünkü bu hastalık babamın peşini hiç bırakmamıştı. Belki de kafa yorgunluğunun sonucuydu. Bu bunalımı geçti ve Yasnaya Polyana'daki yaşamının sağlıklı ve dinamik düzenini bozmadı.

1871

Bu yıldan başlayarak anılarım daha belirgin oldu ve ben bunları, mektupların ve anıların yardımıyla kronolojik şekilde sırasıyla anlatacağım.

1871'de Almanların Fransızları kurşuna dizdiğini gösteren resimlere baktığımızı hatırlıyorum. Babam gibi hepimiz, Fransızlara yakınlık duduyorduk.

Yılın başlarında Yasnaya Polyana'nın göklerinde hafif kara bulutlar göründü. Şubatın 12'sinde, annem, zamanından önce sağlıksız sarı saçlı bir kız doğurdu; ve ardından loğusahummasına tutuldu. Yeni doğan Ma-

(1) Jubile baskısı. Cilt 83, sahife 167-168.

şa'yı beslemek için bir sütnine bulunmuştu. Babam da üzüntülüydü, kendisini hiç iyi hissetmiyordu. Veremden korkarak ilkbaharda Samara iline kımız içmeye gitti; yanma da dayım Stepan'ı almıştı.

Annemin küçük kardeşlerinden biri olan Stepan Bers, hukuk talebesiydi. 1866 yılından beri, ki o zamanlar 11 yaşındaydı, 1878 yılına yani hukuku bitirinceyedek tatillerini bizim evde geçirirdi. Çok canlı ve güçlü kuvvetli bir çocuktu ve de babama hayrandı. Ancak sekiz yaş büyük olduğundan bana karşı hem koruyucum gibi, hem de arkadaş gibi davranıyordu. Gerçi kendisini severdim ama ara sıra nedensiz palamaları beni itiyordu.

Samara'dan döndüğünde babam sağlığını kazanmıştı. Kımız ona her zaman yarar sağlamıştır. Babam ve dayım, orada Başkırların çadırlarında geçirdikleri Robensonvari hayatı büyük bir coşku ile anlatıyorlardı. Annem de o sırada artık iyileşmişti. Aynı yıl evimize alt kata iki oda ve üst kata da büyük bir salon ilâvesine başlanmıştı. O zamanadek oturduğumuz ev iki büyük müştemilattan birisiydi; yalnız Kuzey yönüne üç küçük oda eklenmişti. Bu üç odanın üstünde kapalı bir teras vardı. Babam evin Güney yönüne iki katlı bir bina yaptırıyordu. Temel atılırken geleneklere uyularak babam temelin köşesine bir altın para koymak istedi ise de altını bulunmadığından, vaktiyle Hannah'nın bana verdiği altın Sterlini aldı. Bu para işçiler yemekte iken köşeye yerleştirilmişti gizlice. Üzeri de örtülmüştü. Bana sonradan altınımı vermedi ama, değerini verdi. Ek yapı çok yararlı olmuş, evimiz büyük bir salon altta da iki oda ile genişlemişti. Odalardan birini hol gibi kullanıyorduk, öteki oda da babamın çalışma odasıydı.

Sonbaharda Yasnaya Polyana'ya annemin büyük-

babası Aleksandr İslemyev geldi. 78 yaşında çok dinç ve uzun boyluydu. Kafası dazlaktı. Tıraşlı yüzünün hatları da çok belirgin. Hareketli, soylulara özgü davranışlarıyla şımartılmış bir ihtiyar. Herkesçe bilindiği gibi babamın «Çocukluk», «Gençlik», adındaki eserlerinde İrtenyev adını koyduğu karakterinin babasının proto tipi annemin büyükbabasıdır. Babam ona karşı çok nazik ve saygılı idi. Gençliğini hatırlatmak için onun onuruna büyük bir av partisi tertipledi. Ben sekiz yaşındaydım ama ata binerdim. Beni de götürdüler. Çok uslu bir at vermişlerdi bana, gelgelelim boyu yüksekti. Babam beni ve kardeşlerimi öteden beri eyersiz ve üzengisiz yani çıplak ata binmeye alıştırmıştı. Bizler atın üzerinde rahatlıkla dengemizi bulurduk. Babamın inancına göre eyersiz attan düşmek daha az tehlikeli imiş. İşte ben de bu ava örtüsü sadece kayışla bağlı bir atla katıldım. Babam, annemin büyükbabası ve galiba iki avcı ve ben. Tarlaların bulunduğu bölgede birbirimizden belirli bir uzaklıkta ilerledik. Niyetimiz bir tavşan ya da tilki yakalamaktı. Ötekilerden uzaklaşıp stepin bataklığına girdiğimde, karşıya nasıl geçeceğimi düşünürken, birden bire ta öteden «Atu» diye bağırdıklarını duydum. Birisi bir tavşanı kaldırınca avcılar izlemeye koyuldu. Babam, büyükbaba ve iki avcı ardına düştüler. Benim öteden beri avlara katılmış olan atım böyle bir takibi farkedince, balçıklı arazide birden ileri atıldı. Az kaldı batağa hepten batıyorduk. Öbür yana güçlükle varabildik. Ama ayakları katı toprağa değen atım birden durdu. Herhalde balçıktan geçme çabası onu çok yormuş, soluk almak için durmuştu. Ama ben o anda kendimi tutamayıp atın kafasını aşınca yere uçtum. Atım kocaman, ben ise küçücüğüm. Özengi de olmadığından hayvanın üzerine yeniden tırmanamazdım. Atımı yedeğe alıp yaya yürümek zorunda kal-

dım. Öbür avcılar bir tepeciğin ardında gözden uzaklaştı. Ben onların yanına varana kadar tavşan yakalanıp öldürülmüş, temizlenmişti bile. İşte bu benim annemin büyükbabası ile galiba ilk avımdı. Ama yazık ki hiçbir şey görememiştim, çok üzgündüm.

1871-1872 yıllarında, eğitime önem vermeye başladım. Büyük bir hevesle çalışıyordum. Annem, bana Rusça ve Fransızca öğretiyordu. Sonra, biraz tarih, biraz coğrafya ve biraz piyano. Hannah ise İngilizce ders veriyordu. Babam, yine Rusça (ama gramer değil) ve aritmetik. Bir şeyler anlatırdı bize ve bunları kendisine yeniden anlatmamızı isterdi. O sırada «Alfabe»sini (1) hazırlamaktaydı. Biz çocuklara öğretirken de kendi yazdıklarını kontrol etmiş oluyordu. Öykülerinin büyük bir bölümü sonradan yazdığı «Okuma Kitabı»na girmiştir. Matematik konusunda yeteneksizliğinden ötürü, iyi bir öğretici olduğunu sanıyordu. Matematiği öğrenmek uğrunda kendisi çok çaba harcadığından belleğinde taze kalmış bilgileri. Bundan ötürü tam bir açıklıkla anlatabiliyordu. Her konuda olduğu gibi öğretimde de yeni yöntemler aramaktaydı. Örneğin hesabı bize abaküsle öğretiyordu. Beşe kadar çarpma yapmayı ezberletti. Altından ona kadar da özel bir yöntemle parmakla hesaplamayı belletti.

Ne zaman olduğunu hatırlayamıyorum, daha önce ya da daha sonra babam bize çok sevdiği ve halk tarafından iyice bellenmiş kazla ilgili bir problem anlatmıştı : Bir sürü kaz uçuyor, karşılarına bir kaz çıkıyor ve bu kaz öbürlerine : «Merhaba 100 kaz» diyor. Kazlar cevap veriyor : «Biz 100 kaz değiliz. Ama olduğumuz kadar bir daha, daha olduğumuz kadarın yarısı da, ya da olduğumuz kadarın dörtte biri... Sen bizimle bulunsay-

(1) «Alfabe» kendi öykülerini topladığı bir kitaptı.

dın o zaman 100 olurduk». Bu problem aslında aritmetikle zor ama cebirle kolay çözülürdü :

$$100 = \times + \times + \frac{\times}{2} + \frac{\times}{4} + 1. \quad \text{Netice } \times = 36$$

1872

1871 sonunda ve 1872 başlangıcında Yasnaya Polyana'da herkesin keyfi yerindeydi. O sırada halam bize kızı ve kızının mürebbiyesi Soleş ve Dimitri Diyakov geldi. Halam Maria, kızları Liza ve Varya ve oğlu Nikola sonra dayım Kostya İslavin gelmişti. Kızakla geziyorduk. En büyük eğlencemiz de kızaktan düşmekti. Noel öncesi gecelerde kılık değiştirip eğlenceler tertipliyorduk. Diyakov ayı oynatıcısı rolüne giriyordu. Dayımız Kostya da gocuğu ters çevirip sırtına giyince dört ayak üstünde salona girerek ayı taklidi yapıyordu. Babam «keçi» rolünü kabullenmişti. Amcam ihtiyar kadın kılığında, Soleş ise kambur ve liften yapılma sakallı bir kişi. Malikânede kim varsa salonda toplandı. Başladı eğlence. Önce piyanoda dört elle «Barina» havası. Sonra armonika da katıldı araya; ve armonika ile sürdürüldü müzik şöleni. Annem, bana mavi bir kadın elbisesi giydirip başıma da pudralanmış perukamsı bir şey geçirmişti ve ben güya Markiz olmuştum. Kardeşim Tanya da mavi bir erkek kılığı ile Marki oluyordu. Biz ikimiz annemizden öğrendiğimiz polka figürleriyle ortada döndükse de pek başarı kazanamadık. Hem Marki giysileri, hem figürlü polka Yasnaya Polyana'nın Noel eğlencelerinin havası ile bir türlü bağdaşamamıştı.

Mayısın 14'ünde babam öteki malikâneye Nikolskoye Vyazemskoye malikânesine giderken beni de götürdü.

Yapraklı ormanlar, yarlar, engebeli çayırlıklar, yüz yıllık kavaklar ve elma bahçeleri, bahçeler ortasında da muhteşem bir çam ağacı. Ağaçların arasından akıp giden bir dere, her an sesi duyulan bir su değirmeni. Göz alabildiğine uzanan manzara. Dere, çayır ve ormanlı yamaçlar, tarlalar, uzaktan görünen köyler, köylerin kiliseleri ve yükseklerde koskocaman kayalar... Bütün bunlar benim için yepyeni ve olağanüstü güzellikteydi. Gerçekten de güzeldi.

Yaşım küçük olduğundan köylülerin fakirliği dikkatimi çekmemişti. Özellikle ev dokuması, eski usul parlak renkli kumaşlardan yapılma giysilerine gömleklerine bakıyor ve kadınların kulaklarında sarkıttıkları acayip süsleri seyrediyordum.

Babam ise, atla dolaşırken arazisini, kesilen ağaçlar olup olmadığını anlamak için özellikle ormanı inceliyordu. Sanırım kahyası İvan Orlov'dan memnun kalmıştı.

Yasnaya Polyana'ya dönerken bir köyden geçtiğimiz sırada acı verici bir manzara ile karşılaşmıştık. Bu köyde yangın çıkmıştı. Hâlâ duman tuten yerlerde yanmış kalaslar, kararmış tuğlalar, kömürler, küller ortasında kulaklarını sarkıtmış kahverengi ihtiyar bir köpek oturuyor ve başını kaldırmış uluyordu. Evle birlikte bütün ailede yanmış, işte yalnız bu ihtiyar köpek kalmıştı.

Biz ayrıldıktan sonra Yasnaya Polyana'da üzücü bir olay meydana gelmiş: boğanın biri çobanı öldürmüş. Anlattıklarına göre, çocuklar boğayı kışkırtmak istemişler, o da insanlara saldırmış ve boğa çoban yardımcısını kovalamaya kalkışınca, boğadan korkmayan ihtiyar çoban, hayvanı kamçılamış; boğa o zaman, ihtiyar çobana atılarak ihtiyar adamcağızı ağaca mıhlamış. Olmüş ihtiyar ve boğayı o gün kesmişler.

Olay sonunda elbette mahkemeye düştü ve genç bir memur evimize gelip soruşturmayı yürütürken babamın duruşmaya kadar da evden çıkmasını yasakladı. Memur, liberal pozundaydı ve zengin bir kont olan toprak sahibini böyle baskı altına almak gururunu okşuyor gibiydi. Babam çok öfkelenmişti bu karara. Şikâyet etti, kararı değiştirmek istedi ve kaldırıldı gözaltında bulundurulmak kararı, ancak 100 Ruble ceza yazdılar babama.

O yaz aylarında Tatyana teyzem, kocası ve üç kızı Kafkasya'ya gittiler. Enişte m o zamana kadar Tula'da hem soruşturma memuru, hem savcı yardımcısıyken, savcı olarak Kutais'es atanmıştı. Ve o yaz Yasnaya Polyana çok tenhalaştı. Özellikle annem, çok sevdiği kız kardeşinden ayrılmasına dertlendi.

Temmuzda babam yine birkaç haftalığına kımız içmeye gitti.

Sonbaharda biz çocukların hayatında da büyük bir değişiklik oldu. Hannah, hem öksürüyor, hem de zayıflıyordu; görünüşe göre bu verem başlangıcıydı. Annem, onu daha sıcak bir bölgeye göndermeye karar verdi. O zaman teyzem Tatyana çocuklar için bir mürebbiye aramak zorunda kaldı; ve Hannah'ı dâvet edip sonbaharda birlikte Kutais'e götürdüler.

Bana Hannah'dan çok şefkatle yazılmış bir mektup geldi ki, hâlâ saklarım. O mektupta Kutais yolculuğunu anlatıyor. Onu özellikle şaşırtan şey, Foti limanında vapura yolcu almak üzere yanaşan takalardaki Türklerin, yolcuları yaklayıp (elbet kendisi de bunların arasında) takalara atıvermeleri olmuş. Hannah gittikten sonra bize, yani biz erkek çocuklara, (ben 9 yaşında, İlya 6, Lev ise 3 yaşındaydı) bfize Fet'in önerdiği bir Alman lala geldi. Fedor Kaufman adındaki bu adam, 35 yaşlarındaydı; öyle pek okumuş da değildi.

Perukası vardı ama, taktığını özenle herkesten saklardı. Bizde iki yıl kaldı.

Kız kardeşlerime ise, Dora adında bir İngiliz kızı mürebbiye olarak getirtildi ise de az bir süre kaldığı halde Fedor'un kalbini fethedivermişti.

1872-73 kışı babam, Lankaster denen bir öğretim sistemini uygulama kistedi: Bana, kardeşim Tanya'ya ve erkek kardeşim İlya'ya ki, o zaman ancak 7 yaşındaydı; bizlere köyün çocuklarına okuma yazma öğretme görevini verdi. Dayım Kostya da bu öğretim görevine katılmıştı. Öğrenciler evimize gelirdi, holde ve ona bitişik odalarda herkes kendi öğrenci grubu ile uğraşırdı. Bu deney oldukça başarı sağladı. Benim ve Tanya'nın öğrencileri okuma ve yazmanın başlangıcını benimsediler. İlya ise daha küçük olduğundan öğrencilerle kavga ve döğüşe girişmişti. Ders bitti mi sıraları dışarı çıkarıp hep birlikte üzerlerinden kayıyorduk. Bu alanda öğrencilerimiz bizim öğretmenlerimizdi. Özellikle biz, artık yetişmiş olan sağır ve dilsiz Markov, uzun bir sırayı yeğelerdik. Aslında bu sırada yedi, sekiz kişi otururdu. Biz, üzeri iyice bastırılmış bir yoldan yokuş aşağı çok hızlı kayardık. Aşağı vardığımızda kara saplanınca kahkahalarla gülerdik. Bu durum bizim oradaki yaşıtlarımızla kaynaşmamıza neden oldu; ve bu ilişkilerimiz sonra da sürüp gitti.

1873

O yıl Tatyana halamız oldukça ihtiyarlamıştı. İkinci kattaki odasından (ki bu oda salona bitişikti ve sonradan da misafir kabul edilen bir oda oldu) çıkıp alt kattaki küçük bir odaya yerleşti. Bu oda ahşap müştemlatın içindeydi. Babama:

— Oraya geçiyorum kı, üst kattaki o güzel odanı-

za ölüm bulaşmasın, dedi.

Halamız, özellikle bana karşı çok şefkatliydi; çünkü benim vaftiz annemdi de. Her gün hiç değilse bir kez odasına gitmemi isterdi. Tatlı ve şeker ikramlarına karşın ben yine de odasında sıkılırdım. Bundan ötürü de bazan gitmeyiverir, atlatırdım ama, gitmediğim günlerin akşamında da bir tür vicdan azabı çekerdim. Bir gece yatağımda acaip bir azap duyduğumu hatırlıyorum; bu duygum aynı zamanda müziğin yarattığı bir duygusallıkla da pekişmişti. O sırada babam, yukarıda, salonda çok dokunaklı bir parja çalışıyordu.

31 Mayısta, Yasnaya Polyana'da geçen yılki olay yinelendi: boğanın biri, yine hayvanlarla uğraşan adamlardan birini öldürdü. Şöyle oldu olay: boğa ahırda zincirle bağlıymış. Bakıcı yem verirken tam karşısına geçmiş tedbirsiz davranıp ve nedense boğanın da kızacağı tutmuş. Tos vurup boynuzlarıyla adamın karnını deşmiş. Adam bağırsaklarını avuçlarıyla koruyarak koşmaya başlamış. Bu nedenle karın zarı iltihaplandı ve üç gün sonra öldü. Bu ölüm çok üzdü babamı, o zamandan sonra hayvancılıkla artık ilgilenmedi. Sanırım ki, bu kez soruşturma da açılmadı ama babam ,kendiliğinden, ölen adamın ailesine cömertçe davrandı.

2 Haziranda bizler, bütün aile, Fedor Kaufman'la, Stepan Bers, dadısı, uşak Sergey Arbuzov hepimiz birlikte, Samara ilinin Buzulluk ilçesinde babamın yeni satın aldığı malikâneye gittik. Burası 1800 desyatin (1) kadardı. Babam bir desyatinaya 8 ruble vermişti ki, bu paralar eserlerinin telif haklarından geliyordu. Burasını Tuçkov adında birinden satın almış.

Moskova'dan geçerek Nijny'ye kadar trenle gittik;

(1) 1,09 hektar.

oradan Samara'ya kadar Volga'dan vapurla. Ormanlarla kaplı koyu yeşil yamaçlar, sığlıktaki sarı kumsal, vapurun dönen çarklarının fışkırttığı fıskiyeler, balıklar ve balık kokuları, iskelelerdeki alışverişler; sonra römorkörler ve başka gemiler, mavnalar, büyük sandallar, sallar, bütün bunlar benim bakımımdan yepyeni görüntülerdi ve derin bir iz bırakmıştı. Samara'nın ötesinde o zaman daha tren yoktu. Malikâneye dek 120 Verst' lik (2) yol atla gidilirdi. Önceden, babamın çok eski bir dostu Sergey Urusov, bu yolculuğu daha kolaylaştırmak için anneme, kendi altı kişilik atlı büyük kupa arabasını göndermişti. Bu araba eski devirlerin klâsik bir yolculuk aracıydı. Trenden önce bizim atalarımız bu arabalarla yolculuk ederdi. Altı at çekerdi bunları. Bir sırada dört, at, önde de iki at bulunurdu. Bu iki attan birinin üzerine genç bir adam binerdi. Buna «Falter» ya da «Vorreiter» denirmiş. Arabanın damında, «vafi» denilen sandığa benzer bir nesne vardı. Arkaya da iki kişilik bir küçük araba bağlanıyordu. Sürücünün oturduğu yer o kadar genişti ki, üç kişi rahatlıkla oturabilirdi. Çocuklarla bütün kadınlar gitti kupa ile. Ötekilerse hasır arabalara binmişlerdi. Yarı yolda, bir köy evinde çok geniş bir izbada yattık ve tahtakurularına yem olduk. Şimdi aklıma gelmiyor: Hannah bizimle beraber miydi, yoksa sonradan mı geldi Samara'ya. Annem ve babam akciğer tedavisine yarar diye onu kımız içmesi için bizim küçük çiftliğe dâvet etmişti.

Çiftlikteki evimiz bir çeşit köy eviydi. Hepimiz oraya sığamazdık. Fedor, ben, kardeşim İlya ve Lev bütün yazı bir ambarda geçirdik. Babam ve dayım yaz boyu babamın satın aldığı bir Başkır çadırında kaldılar.

(2) 1,06 kilometre.

O evrede Samara'nın çevresindeki step henüz tarlaya dönüştürülmemiş, yani sürülmemişti. Yarım metreye kadar verimli kara toprak otla kaplıydı.

Stepin üzerinde çeşitli kuşlar uçuşurdu. Küçük toy kuşları, şahinler gökyüzünde dönüp durur, ak gagalı kartalların kanat sesleri havayı doldururdu. Bu arada çekirgelerin çıkardığı sesler de araya karışırdı. Hava çok sıcaktı ama rahat ve kolaydı soluk almak. Kupkuru hava ve en sıcak günlerde bile hafif bir rüzgâr eserdi.

Bizim arazi 12 tarlaya bölünmüştü. Bunların yalnız ikisi ekiliydi. Birinin verimli toprağında akbuğday, ötekinde de buğday ekili idi ki, bu soysuzlaşmış Rus buğdayı idi. Bazan da üç yılda bir çavdar ekilirdi. Sürüldükten iki yıl sonra tarlalarda yabanı otlar biterdi. Gelecek yıllarda ise bu tarlalar, çok iyi otlak olurdu. Sonra bu otlar toplanır, yığın haline getirilir ve bu yığınlar bütün stepin üzerine öbek öbek yayılırdı. O devirde bölgede orman yoktu. Herkes ısınmak için tezek yakardı. Bu tezekler, piramitler halinde, köylerin ve evlerin çevresinde bulunurdu. Annem o sırada küçük Petroya meme vermekteydi. Çiftlik hayatının zorluklarına, güçlükle katlanıyordu. Ahşap duvarların aralıklarından hava işliyor, dam akıyor, tezek kokuyor üstelik de iyi yanmıyordu. İnanılmayacak oranda sinek havayı sarmıştı. Bu nedenle rahat yemek yiyebilmek, rahat uyumak olanaksızdı. Posta çok seyrek geldiğinden, Samara'ya adam gönderilirdi. O yörede Başkırlardan, köylülerden başka insan yoktu. Doktor ise çok uzakta idi.

Babam tam tersine hoşlanmaktaydı bu ilkel hayattan. Kımız yapmak üzere eskiden kımız kürleri sırasında tanıdığı bir ihtiyarı, Muhammed Şah Rahmatulin adındaki bir Başkırı getirmişti. Muhammed Şah eve yakın bir yere kendi çadırını kurdu. Beraberinde

getirdiği süt veren on kısrak stepte otlardı. Tayları ise, çadıra yakın bir yerde bağlıydılar. Muhammed Şah, kendisi hiç çalışmaz, bütün işleri karısı ve gelini yapardı. Kısrakları onlar sağar, sütü onlar mayalar, onlar yayıkta çalkalar, onlar tulumlara doldururdu ve kımız olmak için tulumlarda bekletilirdi. Kadınlar, çadırın bir bölmesinde yaşamaktaydı. Muhammed Şah'ı görmeye erkekler geldiğinde, onlar, aradaki perdenin ardında gizlenirlerdi.

Muhammed Şah, şahine benzeyen yakışıklı bir ihtiyardı. Temiz gömleğinin üstüne Buhara ipeklisinden bir meşlah geçirirdi: başına takke, ayaklarına ise çarık giyerdi. Yere yavaş basarak gelen misafirlerini nezaketle karşılar, uzatılan eli iki eliyle sıkar, misafirlerini halının üstüne oturtur ve arkalarına da yumuşak yastıklar yerleştirdikten sonra, akağaç tahtasından oyulmuş çanaklarla onlara kımız ikram ederdi. Bu çadırda iskemle de, masa da yoktu; yalnız halılar vardı. Ama çadır çok temizdi. Havası çok sıcak ve sevimliydi. Muhammed Şah akıllı ve kendi çapında aydın bir kişiydi. Arapça bilir, Kur'an okurdu. Çok terbiyeli hem de görgülüydü. Nabza göre şerbet vermesini bilirdi ama, «fiil» çekimlerini bilmezdi. En sevdiği konulardan biri, eski çağlardaki Başkırların yaşantısı ve şimdi bu yaşantının nasıl kötüye gittiğiydi. Çadırı vardı ama, artık yıl boyunca kapalı izbalarda oturuyorlardı. Eskiden herkesin at sürüleri olurdu; şimdi ise atsız Başkırlar da bulunuyordu. Eskiden, düğünler ve bayramlar olurken çadırlarla gelinir, birkaç at ve bir sürü de koyun yenirdi. Eskiden at yarışları yapılırdı, kımız sel gibi akardı. Şarkılar söylenirdi. Kuraye (1) gırtlaktan ça-

(1) Bir tür kaval. Kardeşim anılarında «gırtlakla çalmak» yı şöyle anlatıyor: «Kuraye çalan sırtüstü yatar, o zaman

larlardı. Sesin nereden çıktığı bile anlaşılmıyordu. Şimdi Başkırlar fakirleşmiş ve eski töreler de kalmamıştı.

Bu göçebe halkın, artık kaybolmaya yüz tutmuş yaşantı tarzı babamın çok hoşuna giderdi. Sonraki Herodot'la ilgili bir havası vardı ama artık babam da farkında idi ki, bu yaşantı biçimi tarihe karışmaktadır, yerini toprak sahibi Rus müjiğinin yaşantı biçimine bırakmaktadır.

Bize komşu olan Rus köyleri şunlardı: 7 verst uzaklıkta Gavrilovka, 9 verst uzaklıkta Petrovka, 18 verst ötede Zemlianki Alekseyevka... Ben, Samara yöresindeki köylülerin işlerini nasıl yürüttüklerine her zaman şaşmışımdır. Bunları bütün çabaları, ya kendi topraklarında, ya kiraladıkları topraklara ekebildikleri kadar buğday ekmekti. Biraz çavdar, çok az kenevir, yulafsa hiç ekmezlerdi. Ne sebze, ne de patates filân. Bundan ötürü, eğer buğday o yıl bereketli olmazsa, (bu da sık sık başa gelen bir olaydı çünkü bütün ürünün kaderi, mayısta yağacak iki üç fasıl yağmura bağlıydı) çok zarar eder, hattâ açlık çekerlerdi. Bu tür ekim, kumar gibi bir şeydi.

Çiftliğimize komşu köylere, köylüler, XIX. yüzyılın başlarında Tombov, Pevza, Ryazan ve Tula illerinden gelip yerleşmişlerdi. Şimdikiler o evrede gelenlerin torunlarıydı. Erkeklerin giydiği el dokuması kumaşlardan yapılma gömleklerin renklerinden ve kadınların giysilerinden, bunların hangi bölgelerden geldiği belli olurdu. Tombov'dan gelen erkekler, yakası dikişli beyaz gömlek giyerler Tula'dan gelenlerse mavi vb.

Bunlar aslında «devletin köylüleri»ydi. Asla toprak

---

gırtlağın ta dibinde bir müzik aleti varmış gibi çok pürüzsüz, ince ve madenî nüanslı bir ses çıkarırdı.»

sahibinin köylüleri olmamışlardı. Bundan ötürü bize karşı daha rahattılar; ve bize inanırlardı. Onlara göre bizler, «efendiler» değildik. Sadece zengin çiftçilerdik. selâmlaşırken el uzatırlar, bizi evlerine çağırırlardı; hiç çekingenlik göstermezlerdi. 1975 yılında babam şunları yazmıştı : «Bu halkın sadeliği, namusu ,akıllı oluşları ve saflıkları insanı çekiyor.»

Bazılarıyla dostluk kurduk. Gavrilovka'da Vasili adında biri ile ahbap olduk. O da ağır başlı, akıllı, konuşkan altmış yaşlarında bir adamdı. Sakalı kızıl, yüzü, elleri çilliydi. O bizim çiftliğimize gelir, biz de onun köyü Gavrilovkaya'ya giderdik. Ve orada olageldiği gibi durmadan çay içilirdi. Onun en sevdiği kelime «gerçekten» kelimesiydi, ama bunu yanlış telaffuz ediyordu. İleride babam bu kelimeyi yazdığı «Aydınlatmanın Meyveleri» adlı kitabında, ilk konuştuğu mujiğe söyletti.

Petrovka'da da Molakanlarla ahbaplık kurmuştuk. Bunlardan birinin adını hatırlamıyorum. Zengin olmayan çok imanlı bir Molokandı. Kutsal kitapları iyi bilir ve oradaki yerli papazlarla tartışmayı çok severdi. Öteki İvan ise oldukça zengindi. Becerikli, pratiği kuvvetli bir iş adamıydı. Zemlianka'da alışveriş yapardık. Hasat zamanı, Pazar günleri meydanda bir sürü ırgat toplanırdı, bunlardan bazıları çok uzaklardan gelirdi iş aramaya. Bir desyatinlik toprağın hasat fiyatı orada saptanır ve fiyat çok dalgalanırdı; yani 3 Rubleden 25 Rubleye kadar iner, çıkardı.

1873 yılında mahsul çok az olmuştu. Toplama fiyatı da düşüktü. Bilindiği gibi Samara ilinde kışın açlık çekildi. O yıl babam açlık çekenlere yardım için bir çağrıda bulundu. Bu çağırı, hem halkın, hem hükümetin dikkatini çekmiş ve iki milyon Rubleye yakın para

toplanmış.

Yazın babam, Başkırların eski devirlerdeki at yarışları gibi, çiftlikte bir at yarışı düzenledi. Bunu anlatmayacağım. 1875'te yine babamın düzenlediği at yarışları çok daha görkemli olmuş ve birincisini gölgede bırakmıştı.

O yazın olayları arasında, yarışlardan başka bir de höyük açılması ve İskit mezarlarının bulunması ve Fedor Kaufman'ın avlanması çok güç, fişek mesafesinden kaçabilen bir kuşu avlaması olayları yer aldı.

Sonbaharda Yasnaya Polyana'ya İ.N. Kramskiy geldi. P.M. Tretiakov, bu ressamdain babamın portresini yapmasını istemiş. Kramsiy, bize 5 verst uzaklıktaki bir daçaya yerleşti; oradan her gün gelir, giderdi. Annem, ondan, Yasnaya Polyana'daki eve asılmak üzere babamın başka bir portresini de yapmasını diledi. O portre hâlâ yerinde asılıdır. Babam istemiyerek poz veriyordu. Kramskiy ise, alçak gönüllü bir insan olduğundan israr edemiyordu. Annemin anlattığına göre müzenin ısmarladığı portreyi bitirememiş; yalnız baş kısmını yapabilmiş; gövde kısmını yapabilmek için ise, babamın gri renkte, içine kıtık ve başka şeyler doldurulmuş gövdesine benzer nesneyi model olarak kullanıp resmi tamamlamış.

9 Kasımda küçük kardeşim Petro, «krup»tan öldü. Annem bu ilk ölen çocuğunun acısına çok zor katlandı. Bu ölüme değin, Petro'nun vaftiz babasına, yani dayım Stepan'a şunları yazıyor: «Bizim küçük Petruşa 9 Kasımda öldü. Boğazından hırıltı duyulmaya başladı ve tam iki gün sonra öldü. Uykusu arasında belirsizce rahat öldü. Onun ölümüyle birlikte ben de bütün yaşama isteğimi yitirdim. Sanki hayat ışığı sönmüş, her şey daha karanlık ve daha dar geliyor».

1874

1873-74 kışında, Yasnaya Polyana'da ailece sakin ama çok dolu yaşantımızı sürdürdük. Babam «Anna Karenina»yı, özellikle «Alfabe»sini yazıyordu.

Esope'un hayvan masallarını okurken, onları La Fontaine masallarıyla karşılaştırıyordu ve La Fontaine'in aleyhineydi bu. Babam diyordu ki : «La Fontaine'de çok gereksiz ve yapmacık şeyler vardır. Esope ise, lakonizmin ta kendisidir. Örneğin, La Fontaine'de karga gagasından bir parça peynir düşürür. La Fontaine'de bu peynir uyak gereği hikâyeye girdi. 'plumage' ve 'fromage'. Krılov ise, (Rusların La Fontaine'i) Grekçe bilmediği için, aynen yazmış : (Tanrı kargaya bir parça peynir yollamıştı). Ama peynir, ne karganın ne de tilkinin alışılmış gıdasıdır. Esope'un anlatışı ne kadar güzel : Karga gagasında bir parça et tutar».

Biz, yani üç büyük kardeş, ben, Tanya ve İlya programlı bir eğitim görmekteydik. Bu haftalık bir programdı. Bize ders verenler, annem, Fedor ve Miss Emily'ydi. Bize oranla Lev ve Maşa küçüktü. Biz onlara «Little Ones» derdik. Oyunlarımıza da karıştırmazdık. Lev, bize katılmaya çok uğraşırdı ama, biz, özellikle ben onu kenara iterdim; ona «peltek» diye sataşırdık. Zaten peltekti. «Salça içinde peltek» derdik. Bir gün üzerine de salça dökmüştü. O sıralarda Lev yada bizim ona taktığımız alaycı adla «Leyla», çok güzel bir çocuktu, kestane renginde kıvırcık saçları vardı. Fedor'un gözdesiydi. Ben ve İlya onu çok kıskanırdık. Maşa ise, soluk yüzlü ve sağlıksız, çirkin bir kızdı. Bizim yaşantımız içinde silik kalırdı. Annem de onu, öteki çocuklarından daha az severdi. O bir Külkedisiydi.

O evrede babam bizimle çok uğraşmaktaydı, bize aritmetik öğretiyor ve bizi, öğrendiklerimizi anlatmaya

ya da yazmaya zorluyordu. Kompozisyonlarımız için hiç bir zaman soyut bir konu vermezdi. Biri kez bana: «Kostya dayını bana tanımla» dediğini hatırlıyorum ve ben tanımlayamamıştım.

Akşamları bize «Kaptan Grant'ın Çocukları'nı», «Aya Seyahat'i» ve Jules Verne'in başka resimli kitaplarını kısmen okur, kısmen anlatırdı. Biz bu kitapları çok severdik.

İlkbaharda öğrendik ki, Hannah, Gürcü bir Prens olan Matçudatze ile evlenip Kafkasya'ya yerleşmiş. 22 Nisanda da kardeşim Nikolay dünyaya gelmişti.

Son zamanlarda büyük halamız Tatyana gittikçe sönüyordu. Yaza doğru yataktan hiç kalkamaz oldu. Bilinci yerindeyken canlı ve herkese karşı çok şefkatliydi. 20 Haziranda 79 yaşındayken öldü. Annemin yazdığı gibi yavaşça söndü; az önce, özel hizmetçisi Aksinya da ölmüştü.

Halanın ölümünden sonra yakın dostu Natalya da bizden ayrıldı. Onların kaybolmasıyla, evimize getirdiği reform öncesi şefkatli ama biraz da küf kokan hava da kaybolmuştu.

Temmuzda babam yine Samara'daki çiftliğe gitti ve bu sefer beni de götürdü. Ben elbette çok mutlu oldum. Bu yolculuktan aklımda kalan babamın, Molokan İvan'ı azarlamasıdır. Çünkü İvan, bizden kiraladığı toprağın dışında, bize aid 30 desyatin toprağı da sürmüştü.

Genellikle çiftlikteki işler iyi yürümemişti. Babam, Yasnaya Polyana'dan yazmayı, okumayı az bilen beceriksiz birini burada kahya diye görevlendirmişti. Amcam Sergey bu konuda diyordu ki:

«Lev hiçbir işe yaramayan adamları kahya atamak lüksünü yapabiliyor. Örneğin bu Timofey kendisine 1000 Ruble zarar verebilir. Lev de 2000 Rublelik ha-

ciz koyar. Ben bu kadar lüks yapmak iznini kendime veremem.»

Samara'daki çiftlikte az kaldık, Ağustosta döndük. Ekimin sonunda kız kardeşim Tanya, cilâlanmış parkede koşarken kayıp köprücük kemiğini kırdı. Babam onu hemen Moskova'ya götürdü ve tedaviden sonra kazadan iz kalmadı.

O sonbaharda annem, Nikolay'ı emziriyordu ve kendini iyi hissetmemekteydi.

1875

Babam o yıl «Alfabe», «Anna Karenina» ve de müzikle vakit geçirdi. Bir zaman oldu ki günde üç saat piyano çalardı. Mozart'ın, Haydn, Weber'in sonatlarını ve Beethoven'in sonatlarının ilk yarısını çalardı. Biraz da Schubert ve Chopin. Annemle birlikte dört elle Haydn, Mozart, Weber, Beethoven ve Mendelssohnun senfonilerini, ouverture'lerini ve dörtlülerini çalarlardı.

20 Şubatta iki hafta azap çektikten sonra 10 aylık küçük kardeşim Nikolay menenjitten öldü. 1875 kışı, Tula'da vaktiyle kaldığı bir manastırdan çok fakirleşmiş babamın yakın akrabası Pelageya, Ysnaya Polyana'ya geldi ve hala Tanya'nın öldüğü aşağıdaki odaya yerleşti. 76 yaşındaki kaprisli bir insandı. Sürekli bakım istemekteydi; zaman geçtikçe de gücünü yitiriyor ve sık sık hastalanıyordu.

O yıl yaz başında, biz ikinci kez yine, bütün aile dayım Stepan Bers'le birlikte Samara'daki çiftliğe gittik, Nijni'ye dek trenle oradan Samara'ya vapurla ve Samara'dan çiftliğe atla geldik. Yine çiftliğe yakın bir yere çadırını kurup Muhammed Şah Romaniç, kısrakları, tayları, ihtiyar karısı, gelini ve torunu Gaziz ile

yerleşti. O yazın olayları arasında, Buzulluk'a kadar bir yolculuk, at yarışları ve Kırgızların bizim atlarımızı çalma girişimleri vardır.

Buzullukta 29 Haziranda büyük bir panayır kurulmuştu. Babam kısmen haraya kısrak almak için, kısmen de yeni yerler görmek için oraya gitti. Annem, dayım ve biz üç büyük çocuk da birlikte gittik. Bu seyahatten bende şu izlenimler kaldı: Tahtakurulu kötü bir otel, kuyrukları sarkık ve komik bozrengi koyunlar, terbiye görmemiş at sürülerinin başıboş koşmaları, ve bunların terbiye edilişi Başkırlarla, Kırgızların gırtlaktan çıkan seslere heyecanlı konuşmalar, delice bir canlılık ve toz to toz... Buzulluk'un ötesinde, sakin bir manastırın skitinde (1) kendi kazdığı bir mağarada dünyadan el etek çekmiş sıradan bir müjik oturmaktaydı. Babam çok ilgilendi bu adamla ve uzun uzun konuştu. Yaz sonuna doğru babam, 6 Ağustos'un doğum günü olduğuna ve bu nedenle 50 vertslik bir alanda at yarışları yapılacağına değgin, o yörede yaşayan Başkırlara ve Rus köylerine haber saldı. Kazanana şu armağanlar verilecekti: bir tosun, bir tüfek, bir saat, bir Başkır meşlahı ve başka şeyler. Çok kalabalık birikti o gün: step canlanmıştı; ve stepin ortasında Başkır çadırları kocaman mantarlar gibi bitmişti. Arabaların okları yukarı dikilmiş, atlar otlağa salınmış, ateşler yakılmış; atlı ve yaya Başkılar gezinip duruyorlardı. Babam yemeleri için onlara semiz ve topal bir tayla bir kaç koyun verdi. Kımız yine seller gibi akıyor, Başkırlar eğleniyordu. Kuraye çalıyor, kendi türkülerini söylüyor, oynuyor, durmadan gevezelik ediyorlardı.

Yarışlardan önce babam dileyenlere güreş yaptırı-

(1) Manastırlarda «tariki dünya»ların yani dünyadan el etek çekmiş kişilerin barınması için ayrılmış bir yer.

yor, dileyenlere «kuvvet denemesi» yani sopa çekme (1). Bu kuvvet yarışı şaşlayınca ben de yaşıtım bir çocukla bu yarışa katıldım ama, yenilince de üzüldüm. Babam bu yarışta başarı sağlayarak yalnız bir muhtar dışında bütün karşısına çıkanları yerden kaldırdı. Çünkü muhtar, en azından 10 puddu. (2)

Düzlükte sürülmemiş 5 verst kadar bir arazi vardı ki, at yarışları burasını on kez dönmekle sona eriyordu. Yarışa katılan 32 attan biri bizim, 4 ya da 5'i Rus köylülerinin, kalan atlar Başkırlarındı. Cokeyler genç çocuklardı; ve birbirlerinden ayırdedilmeleri için başlarına ayrı renklerde mendiller sarılmış.

Pek başarılı değildi yarışların düzeni. Yarışlar bir daire çevresinde yapılacak, başlayışla bitiş aynı noktada olacaktı; ama babam bu yöntemi değiştirmiş; bitişi başlayış çizgisinin az ötesine almıştı ki, koştu tam 50'nci verstte bitsin. Yapılan bu değişiklik ise yarışçıları şaşırtmıştı. Bundan başka da, yarışa katılmayan atlı Başkırlar, yarış alanının çevresini dolanıp kendi binicilerini kışkırtıyor, öteki binicileri de şaşırtıyordu. Yalnız 7 at sona kadar kalabildi; ötekiler daireden ayrılmıştı. Turu 1 saat 39 dakikada tamamlayan bir Başkır atı birinciliği aldı. İkinciliği de bizim at kazanmıştı. 1 Rus atı dışında geriye kalanların hepsi Başkır atlarıydı. Ruslar üzgündü : Başkırlar, atlarımızı şaşırttı, diye yakınıyorlardı.

Bütün bunlara karşın yarışlar yine de eğlenceli oldu.

---

(1) İki kişi karşılıklı yere oturup tabanlarını birbirine dayarlar. Ellerine birer sopa verilir. Her biri sopanın bir ucuna yapışıp çektirerek yerden kalkmayı dener. Böylelikle rakibini yerden kaldırabilen yarışı kazanır.

(2) 1pud=16,3 kilogram.

Babamın tasarladığı gibi Samara'daki çiftlikte büyük bir hara kurulacaktı. Bu harada, özenle bakılıp terbiye edilmiş saf kan İngiliz ve tırıs giden Rus atlarıyla, bozkırda başıboş yetişmiş Başkır, Kırgız ve Kalmuk atlarının çiftleştirilmesinden yeni bir at nesli üretilecekti ki, bunlar, çok sağlam, dayanıklı ve suvariliğe çok elverişli bir nesil olacaktı. Samara'daki bozkırın koşulları böyle bir hara için çok elverişliydi. Bakir sayılabilecek step toprağının otları yulaf kadar besleyiciydi; ve yeteri kadar arazi vardı. Bu projeyi gerçekleştirmek için babam, birkaç tane çok iyi cins aygır ve bozkır kısrağı satın aldı.

Yaz sonu bir akşam, atları otlatan uşaklar koşarak gelip Kırgızların otlaktaki atlara saldırarak 40 kadarını sürüden çaldıklarını haber verdiler. At hırsızı Kırgızların yöntemleri, çaldıkları atları dosdoğru Uralların öbür yanına, hemen hemen 200 verstlik uzaklığa sürmekti. Atların bazıları bu zora dayanamıyordu ama, Kırgızlar aldırmıyordu. Elbette Uralların öte yanında çalınan atları bulmak olanaksızdı.

Çiftlik telaş içinde. Arta kalan atların peşinden koştular hemen. Koşanlar Rus seyisler ve Lutay adında çok ilkel ama çok sevimli, kuduruk bir Başkırdı. Sürü çalındığı sırada otlakta değil evindeymiş. Kırgızları yakalamışlar. Lutay, korkusuzca, vahşi çığlıklarla saldırmış onlara. Kırbaçlar şaklamış, büyük bir döğüş olmuş. Lutay epey hırpalanmışsa da, Kırgızlar atları bırakıp kaçmışlar.

Buğday o yıl epeyce bereketliydi. Hasatçılar haftalarca stepe yerleşiyorlardı. Anızlık tarlalarda yine çadırlar, atlar ve ateşlerin üzerine asılan yemek kazanları, step canlandı.

Bazan hasatçılar çok uzaklardan gelirdi. Bir hasatçı, tam 1000 verst uzaklıktaki Kazan ilinden yanında

karısı, sekiz yaşındaki çarpık bacaklı kızı ve bebek arabasındaki küçük çocuğu ile yaya geldi. Annem, bu aileyle ilgilenmiş, bazı yiyecekler vermişti. Bir gün kıza tatlı bir çörek verdi. Kız o kadar sevmiş ki, annemi her görüşünde : «Teyze, bana bir çörek ver» dermiş.

O zamanlar bizim çiftlikte bekçilik yapan Babay adında, hırpani, pis ama çok iyi huylu başka bir Tatar vardı. Akşamları hep kendi Tatar türkülerin isöylerlerken eski bir kovanın üstüne sopaya vurarak tempo tutardı. Bazan, Muhammed Şah Romaniç'i ziyarete gider, çadırın kapısında alçak gönüllülükle durup Muslümanlara özgü bir dua eder, ellerini yüzünden geçirirdi. Muhammed Şah, onu oturtur ve kımız ikram ederdi. Bu durum babamın dikkatini çekmişti :

— Bak, Müslümanlar eski Müslümanca âdetlerini nasıl koruyorlar. Muhammed Şah oldukça soylu bir kişi, ama dilenci Babay'ı hem karşısında oturtuyor, hem de ona ikramda bulunuyor. Biz Hıristiyanlar ise böyle dilencileri evimize kabul etmeyiz, dedi.

Ağustosta Yanaya Polyana'ya döndük.

Annem gebeliğe çok zor katlanıyor ve çok sık hastalanıyordu. Sıtmaya benzeyen bir rahatsızlığı vardı. Sonbaharda da biz çocuklar çok ağır bir boğmacaya tutulduk ve anneme de geçti.

O zamandan belliğimde aşağıda anlatacağım garip olay kalmıştır. Uykudan önce babam, salonun altında bulunan eski çalışma odasında soyunur, yıkanır sonra robdöşambrını giyip annemle müşterek yatak odasına çıkardı. Ben ve kardeşim İlya, kilerle kemerli odanın arasındaki bir odada yatardık. Sonbaharda gece yarısına doğru babamın bağırışlarıyla uyandık:

— Sonya!... Sonya!...

Kapıdan baktım, hol hepten karanlıktı. O yine ba-

ğırdı. Ben hole çıktım ve annemin elinde mumla merdivenlere doğru koştuğunu gördüm.

Çok heyecanlı bir sesle annem sordu

— Levoçka ne var?.. Levoçka!

— Hiç, yolu bulamadım, diye cevap verdi babam.

O zaman annemi boğmaca krizi tuttu, soluk alamıyor, göğsünden hırıltı duyuluyordu. Uzun süre kendine gelemedi. Anlaşıldı ki babamın kibriti yokmuş ve çalışma odasında hole çıktığında yolunu şaşırmış.

Ben bu olayı şimdi bir hastalık belirtisi olarak yorumluyorum. Herhalde o gece kendisinin adlandırdığı «Arzamas Sıkıntısı»na, o korkunç bunalıma girmişti.

Kısa bir zaman sonra annem, büsbütün yatağa düştü. Tula'dan gelen çok iyi ve dürüst Knertzer adında iyi ve efendiden bir doktor, her gün ateşi çıktığından ötürü annemin sıtmaya tutulduğunu saptayıp kendisine kinin verdi ama annem de yine de iyileşemiyordu. O zaman babam, doktor Zaharin'e ya kendisinin gelmesi ya da Moskova'dan başka bir doktor göndermesi için mektup yazdı. Doktor Zakharin, asistanı Girikov'u gönderdi. Knertzer'in teşhisi yanlışmış meğer, Çirikov annemde karınzarı iltihabı olduğunu anlayıp ona göre bir tedavi uygulaymca, annemin de durumu hemen düzelmeye başladı. Ama bu hastalığın sonucu olarak Kasımda zamanından önce doğum yaptı ki, Varya adı verilen bebek ancak bir saat yaşayabildi.

Müştemliatta oturan Babamın halasının arkadaşı Pelageya, 22 aralıkta 76 yaşına girdiği sırada odasında bir şey asarken düşmüş ve burada bir yerini vurması ölümüne neden olmuş. Ölüm de pek kolay gelmemiş ona. Arada anneme hep yakınırmış :

— Je suis si bien chez vous. Je ne voudrais pas mourir. (Sizin yanınzda o kadar rahatım ki ölmek istemiyorum).

Bu ölüme en çok babam üzüldü. 1876 Martında yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: «Garip şey bu 80 yaşındaki kadının ölümü beni çok etkiledi. Şimdiyedek hiçbir ölüm beni bu türlü etkilememişti. Düşünüyorum ki bu kadın, annemin, babamın kuşağının yani bütün bu geçmiş kuşağın son bir anısıydı. Ayrıca acı çektiği için de çok üzüldüm. Şimdi tanımlayamayacağım ama belki bir gün size anlatabileceğim başka bir şey de vardı bu ölümde. Çok tuhaf değil mi bu? Saat geçmiyor ki, aklıma gelmesin. Siz iman sahipleri için kolay bu; gelgelelim benim gibi inançsız biri için çok daha zor.»

Sonbahardan beri, Miçurin adında bir müzik öğretmeni, bana, kız kardeşim Tanya'ya hem de İlya'ya ders vermek için Yasnaya Polyana'ya gelirdi. Kendisi köle bir müzisyenin oğluymuş. Keman ve piyano çalması kendi kendine öğrenmiş. Bizim öğretmenimiz çok kaba ve çok ritmik çalardı. Mesleğini çok seven ve hevesli bir öğretmen olmasına karşın, hırçın bir adamdı. Müziği çok sevdiğim halde bu adamın hırçınlığı beni aptallaştırıyordu. Yanlış çaldığım, zaman kolumu klavyelerden çeker: «Yeniden başla» derdi. Eğer ben yeniden başladığımda da yanlış çalarsam: «Kocaman donuk gözlerle neden klavyelere bakıyorsunuz? Yeniden başlayın,» derdi. Ben şaşırır bu arada yine yanlışlar yapardım. O zaman dersi bırakır ve bize bir haftalık ödev verirdi. Ben, bir haftalığına yönetilmekten kurtulduğumdan, onun verdiği ödevi yapmakla beraber, birçok apayrı şeyler de çalardım.

1875-76 okul yılı, akşamları babam bize Jules Verne'in «80 Günlük Devriâlem» kitabını okurdu. Resimsiz bir kitaptı bu. Babam bizde hayranlık uyandıran resimleri kendi çizerdi. Aslında oldukça kötü çizerdi ama kişisel damga taşıyan çizgileri vardı. Bizler, babamın yaptığı bu resimleri çok sever, ertesi akşamı sabırsızlık-

la beklerdik.

Kitaptaki Mr. Fog'un yarışı kazanıp kazanmayacağı bizi ilgilendiriyordu.

1876

1875-76 kışı, babam «Anna Karanına»yı yazmayı sürdürüyordu. Bir yandan piyano çalar, bir yandan da öğretmenler için bir okul hazırlamaya uğraşırdı; yazık ki, çok ilginç olan bu öğretmen okulunun plânı hiç bir zaman gerçekleşemedi. Plânına göre yerli köylülerden yerli öğretmenler yetiştirilecekti. Bu öğretmenler, kendi köylerinde, kendi evlerinde kalacaklarından yine de kendi işleriyle uğraşabilecekler ve az para ile yetineceklerdi. İlk fırsatta çıkacak daha kârlı yeni bir iş için öğretmenliği feda etmeyeceklerdi.

Ben kendi gayretimle, Latince, Grekçe ve Fransızcayı Mr. Rey'den öğreniyordum. Rusçayı, tarih ve coğrafyayı annem, matematiği de babam öğretiyordu. Babam, Tula'daki lise müdürüne başvurup benim lise düzeyinde üçüncü sınıftan dörde geçebilmek yeteğinde olup olmadığımın anlaşılması için, bilgi derecemin değerlendirilmesi bakımından, beş konuda hem sözlü, hem yazılı bir sınav provasına sokulmamı dilemişti.

Rusça, matematik, Grekçe, Fransızcadan dördüncü sınıf hakkını kazandımsa da Lâtinceden ancak 2 numara alabildim. Bunlar benim ilk sınavlarımdı. O yıldan başhyarak ben her İlkbahar, Tula lisesi öğrencileriyle sınavlara girdim. Babam bu arada benim çabalarımla gerçekten ilgileniyordu. 12 Mayısta arkadaşı Fet'e : «Bu olaylar, yani Sergey'in ayın 27'sinde başlayacak olan sınavları beni çok uğraştırıyor» diye yazmıştı. Benim açımdan bu sınavlar önemli olaylardı. Çünkü ilk kez

kendi yaşıtlarımla karşılaşıyordum. Bu yaşıt ilişkilerine de çok değer verirdim. Gelgelelim ,onların bana dostça olmakla birlikte tepeden bakmalarına da çok üzülürdüm. Babam ise kötü alışkanlıklara sürüklerler korkusuyla kimse ile sıkı ilişki kurmamam için beni uyarırdı; yalnız biri dışında. O da Kont Tatitçev'in ailesinden bir arkadaş. Ama onunla ilişkilerimiz uzun sürmedi. Tanışmamızdan iki yıl sonraydı ki, bir tren istasyonunda vagondan çıkarken ayağı kayıp trenin altında yuvarlanmış ve iki bacağı da kesildiğinden kısa bir süre sonra öldü. Ondan sonra ben iki lise öğrencisi ile arkadaş oldum. Biri Hitrov'du. Müziği çok sever keman çalardı. Bir polis memurunun oğlu olmasına karşın bu genç sonradan koyu bir demokrat kesildi ve genç yaşta öldü. Öteki arkadaşım Blekov ise, sonraları radikal oldu ve Tver ilinde Zemstvo'nun (1) istatistik memurluğunu meslek olarak seçti. Bunların dışında Tula'da benden aşağı yukarı 2 yaş büyük ve şair Delvig'in yeğeni Baron Anton'u arkadaş edinmiştim ki, ailelerimiz de dosttu. Geleneksel Ortodoks, geçmişe bağlı, zengin olmayan taşralı toprak sahibi bir aile idi bu. Bunların malikânesi, halam Marya'nın malikânesinden 2 verst uzaktaydı. Zaten onlarla Marya teyzem yoluyla tanışmıştık. Aile reisi şair Delvig'in küçük kardeşi idi. Çok dürüst ve herkesin saygıyla andığı çalışkan bir Zemto üyesiydi. Karısı ise çok kısa boylu, çok hareketli, iyi bir ev kadını ve iki kızının üstüne titreyen bir anneydi. Şişman olduğu için benim arkadaşım Anton'a lise de «Türk» lakabını takmışlardı. Ondan başka ailenin 3 küçük erkek çocuğu daha vardı. Delvig'ler bize gelirdi, biz de onlara Tula'ya giderdik. Hep birlikte

(1) Çarlık Rusya'da mahalli idare.

aile içinde piyesler oynar, lapta (1) ve başka oyunlar düzenlerdik ama aslı aranırsa iki aile arasında pek de yakınlık yoktu.

1876 yazından beri Yasnaya Polyana'ya Kuzminski'ler gene gelmeye başlamıştı. Müştemilata yerleşmişlerdi; kendi işlerini kendileri görüp bağımsızca kendi düzenlerini sürdürüyorlardı. Yine de yazın Strahov ve başka misafirler, yeni evlendiği kocasıyla birlikte kuzinim Varya da gelirdi. Kayın biraderi, Rusya'dan çok dış ülkelerde, özellikle İtalya'da ün salmış virtuyoz kemancı İpolit Magornov da onlara katılırdı. Şimdiyedek beni müzik alanında en çok etkiliyen İpolit'in enerjik icra biçimi olmuştur.

Çaldıkları arasında belliğimde derin iz bırakan Venyavsky'nin «Mazurka»sı ve «Legand»dıdır. Sonra Mozart'ın sanatları, hele Schubert'in, Es dur sonatının olağanüstü «Adagio»su Weber ve Kreutzer sonattır. Kolay parçaları çalarken piyanoda babam ona eşlik ederdi; daha zor parçalarda ya teyzem Marya ya da müzik öğretmenimizin. Babam, İpolit'i insan olarak beğenmezdi. Bir gün içkili iken açık bir arabada avcılarla giderken, bizim seter'in ardından koşan köpeği tüfekle öldürdüğü için babamın çok kızdığını aklıma geliyor Köpeğin sahipleri babama yakınmaya geldiklerinde İpolit gitmişti. Onun öldürdüğü köpeğin bedelini babam vermek zorunda kaldı. Babam «Kreutzer Sonat» romanındaki Truhaçevski karakterini çizerken herhalde İpolit'den esinlenmiş olmalıydı.

3 Eylülde babam yeğeni Nikolay'i yanma katarak Samara'daki çiftliğe, sonra da at satın almak için Orenburg'a gitti. Sevastopol'da birlikte savaştığı ve şimdi Orenburg valisi olan kişi ile ve alışveriş yapan çok zen-

(1) Lapta bir top oyunudur.

gin bir Türkistanlı tüccarla buluşmuş. Babamı içtenlikle seven bu tüccar ona bir kaplan postu hediye etmiş. Babam da sonradan bu postu kardeşime, Tanya'ya verdi. Babam bu tüccarın dedelerinin Orta Asya'da haremlere kız satarak zengin olduğunu söylemişti.

1877 yılı İlkbaharında ben dördüncü sınıftan beşe geçmeleri gereken lise öğrencileriyle birlikte yazılı ve sözlü 16 sınav vermeliydim. Bundan ötürü beni evde sınava hazırlıyorlardı. Zaten Eylülden beri biz üç kardeşin çalışmaları haftalık programlarımıza göre sürüp gidiyordu.

Günde altı, bazan da yedi, sekiz saat çalışırdık. Ama ara sıra gönlümüzü hoş etmek için bize kural dışı tatil de veriyorlardı. Bazan sonbaharda kardeşim İlya ile birlikte bütün günümüzü avda geçirdiğimiz olurdu. Kahvaltı sonrası gezintilerimiz de saptanmış tatil süresinden daha uzardı. Ama program genellikle uygulanmaktaydı. Akşam babam, bize bazı Fransızca kitaplar, Alexandre Dumas'dan «Üç Silahşörler»i okurdu. Öğrenmemizi istemediği bölümleri atlayarak okurdu. Biz de büyük bir hırsla dinlerdik.

Sonbaharda annemin bunalmaya başladığı teyzeme yazdığı 15 Eylül tarihli mektuptan anlaşılır :

«İşte bugün bütün araziyi kar kaplamış. Çevremiz yaşam ötesi kadar karanlık ve sevimsiz. Bütün çabamla buradan kurtulmak istiyorum ama, kurtulabilir miyim, bilemiyorum? Kocam her zaman beni düşkırıklığına uğratıyor. Bundan ötürü ben, kuşkusuz artık eskisi gibi mutluluğumu ciddi konularda arıyamıyorum... Yalnız geçici ve yüzeysel mutluluklar. Hiç olmazsa beş dakikalık bir neşe... Levoçka bana zaman zaman kendi bakımından her şeyin bittiğini, kısa bir süre sonra öleceğini, hiçbir şeyden zevk alamadığını, hayattan da bir şey beklemediğini söylüyor. O bu halde iken benim için

ne mutluluk olabilir?»

Küçük göller donduklarında, ben, Tanya, Lev ve öğretmenlerimiz yani iki öğretmen ve iki lalamız-paten yapmaya başlardık. Bazan bize annem, babam ve köyden gelen çocuklar da katılırdı. Yarış eder, birbirimizi yakalardık. Sopa ile atlar, gölde meydana gelmiş bu tepeciğinin üzerinden kayardık. Çığlık ve kahkahalarımız ortalığı çınlatırdı. Kasımın başında kardeşim Lev nerdeyse boğuluyordu. Çok ince bir buz tabakasıyla örtülü bir deliğin içine düşmüştü. Onu boğulmadan kurtaran yandaki delikte çamaşır yıkayan köy kadınları olmuş.

Aralıkta babam Moskova'ya gittiğinde Çaykovski ile tanışmış.

Noellerde her zaman olduğu gibi yine bir Noel ağacı hazırlanıyor. Misafirler geliyor, bizler de türlü kılıklara giriyorduk.

1877

1876-77 kışının ikinci yarısı da birincisi gibi geçti. Paten yüzünden az kaldı ben de ölüyordum. Gölün üstünde kısmen kendimizin, kısmen işçilerin açtığı patikalar vardı. 21 Ocakta, ben, Tanya ve İlya bu patikalarda yarış yapıyorduk; çeşitli patikalarda beni kovalayan Tanya'dan kaçmak için koşarken hızla ona çarptım. İkimiz birlikte yere yuvarlandık. Ona bir şey olmadı ama, ben başımı buza o kadar sert vurmuşum ki, bacaklarım çırpındı ve kendimi kaybetmişim. Eve taşıyıp başıma buz koymuşlar ve kulaklarımın arkasına sülük yapıştırmışlar. 24 saate yakın baygın kaldıktan sonra uyandığımda belleğimi hepten kaybetmiştim; ancak birkaç saat sonra geri gelmeye başladı.

Yılbaşında babamın sağlık durumu pek parlak de-

ğildi. Annem, kız kardeşine onun durumu şöyle anlatıyor «Başına kan çıkıyor ve çok ağrıyor başı. Moskova'ya Dr. Zaharin'e gitti. Zaharin sülük yapıştırmışsa da olumlu sonuç alınamadı. Görünüşte çok sağlıklı. Yani, yüzü kıpkırmızı, her şeyi yiyor. Gelgelelim, elleri soğuk, hep başı ağrıyor. Yürüyüşe çıktığında da çabuk yoruluyor. Uykusunun arasında arada bir sıçrıyor, inme inecek diye korkuyorum. Zaharin'e bakarsan bu da olanaksız değilmiş!»

O kış babam, bana Xenophon'un «Anabazis»ini okuyordu. Grekçe yeterli değildi, gramere baş vuruyorduk. Buna karşın Grekçe kelime hazinesi çok zengindi. Okuduğunun anlamını sezgisiyle hemen kavrayıverirdi.

«Anna Karenina» da artık bitmek üzereydi.

Bilindiği gibi Levin'in dünya görüşündeki değişiklik aslında babamın dünya görüşündeki değişikliği yansıtmaktaydı. O evrede bütün çabası, Ortodoks olmak ve kilisenin gerektirdiği bütün dinsel törelere uymaktı. Bence babamın Ortodoksluğa karşı hevesinin başlıca nedeni, kendi imanlı olup köylülerle arasında bir ruh yakınlığı sağlayabilmekti; çünkü ruhsal açıdan onlardan uzak kalmak onu üzüyordu. Dogmalar, gizemler, mucizeleri yani aklının kabullenmediği şeyleri, şimdi alçakgönüllüce ve imanla benimsemeye karar vermişti. Çünkü bireylerin aklı her zaman kilisenin aklına uymak zorundaydı. Homyakov'u okuyup bu fikirleri anlattığını hatırlıyorum. Bilindiği gibi aklı kısa zamanda bu bağımlı felsefeyi yendi. Ama 1877'de babam, sapınadek Ortodokstu. Yine de ailesinden hiç kimseyi Ortodoks olmaya zorlamaz, bu konudaki kendi düşüncelerini kimseye telkin etmeye kalkışmazdı. Aslında kimse de ona karşı çıkmaya kalkışmazdı ama, fikirlerini de paylaşamazdı. Annem, dine karşı ilgisiz olmakla bir-

likte kendini Ortodoks sayıyordu. Biz çocuklar ise bilinçli olarak bu konulara kayıtsız kalırdık. Babamı örnek alıp Ortodoks olmaya çabalasam da, yüreğimde tepki doğardı. Mucizelere inanmak bana da zor geliyordu.

İlkbaharda beni de öğretmenlerimi de sevindiren olay sınavımı verip belge almam oldu. Dördüncü sınıftan beşinciye geçtim.

Türk Rus savaşının en alevli evresiydi. Babam bu savaşla çok ilgileniyordu. Başlangıçta sonucu düşünerek karamsardı. Pelvne'deki başarısızlığın onu ne kadar üzldüğü aklıma geliyor.

Yazın yine müştemilatta Kuzminskiler oturuyordu; ve yine Strahov gelmişti. Okullar açılmadan önce babam bize Rus öğretmen aramaya koyuldu. Aynı zamanda Samara'daki çiftlik için de kahya aramaktaydı. Tula'da tanıdığımız bir ebe, bize Alekseyev adında bir öğretmen ve Bibikov adında bir kahyayı salık verdi. Babam alaycı :

— Dostumuz bize iki nihilist önerdi, diyordu.

Bibikov'dan sonra söz edeceğim. Şimdi Alekseyev'e değin kendi notlarından, onun anlattıklarını buraya aktaracağım.

Alekseyev'in babası Pskov ilinde bir toprak sahibi imiş. Çar Nikolay devrinde de subaylık yapmış. Evinde, alıkıran başkesen rolündeki bu adam, zavallı bir köylü kadın olan ve kendisine sekiz çocuk doğuran karısını sürekli hırpalar, dövermiş. Alekseyev orada, Pskov lisesini bitirip Petersburg üniversitesinin matematik fakültesine girmiş ve en iyi dereceliler arasında bitirip fakülteyi, yine Petersburg'da «Popülist »grup arasına karışmış; ve üniversitelerle işçiler çevresinde propaganda yaparmış. Bu arada bir teknik okulda müdür olmuş, öğrencileri tarafından da çok sevilirmiş. Aldığı 2 bin Rub-

le aylığı kendine çok görüp bu parayı vicdanına yedi-remezmiş.

İşte o evrede, vaktiyle cezaevinde kalıp sürgüne gönderilen eski ihtilâlci, halkçı Malikov'la tanışıyor; ve ondan sonra «Tanrı ve Kul» gibi bir doktrini yaymaya çalışıyor. Bu öğretimin temeli, oldukça mistik bir Hristiyanlıktı. Toplumsal ve uluslararası ilişkileri, Hristiyan ahlak kurallarının ışığında görmekteydi. Bu doktirini savunanlar, ilk önce, çevrelerinde bulunanlardan daha yüksek bir aahlak düzeyine ulaşmalı ve bu idealin gerçekleşmesi için örnek olmalıydı. Malikov'u izliyen bir grup vardı ki, Alekseyev de bunların arasındaydı. Toprağa dayalı bir komün meydana getirmeyi amaçlıyorlardı: insanlar buraya yerleşecek ve eşit bir düzeyde yaşayıp üstün bir ahlaka sahip olacaklar. Rus hükûmeti böyle bir komüne elbette izin veremezdi. Bundan ötürü ideallerini Amerika'da gerçekleştirmek karar verip bir üniversiteli kız öğrencinin para yardımıyla Kanzas'ta bir çiftlik satın alıyorlar ve birkaç Rus aydını oraya göçüyor. Bunların arasmda Malikov, Alekseyev ve kardeşi, bunların aileleri de var. Hep birlikte toplam olarak onbeş kişilik bir grup. Sonradan bunlara Frey adında «pozitivist» ve «vejetariyen» bir adam da katılıyor.

Bu komünün ömrü aşağı yukarı iki yıllıktır. Başlangıçta aralarında dostça yaşarlarken, ikinci yılda tartışmalar baş gösterir; üstelik de mahsul verimli olmaz ve komün fakirleşip dağılır.

Kanzas'dan döndükten sonra çok parasız kalıp Alekseyev şuradan buradan geçimini sağlamaya çabalamış. Ama yine de bizde, beyaz eldivenlerle servis yapılan bir konutun evinde yaşamak, öğretmen olmak istemedi, babam onu kandırdı; sonbahardan başlıyarak bize matematik, Rusça, tarih ve coğrafya dersleri ver-

mek görevini kabullendi. Başlangıçta bu öğretmenimiz, yalnız medenî nikâhla (1) bağlı oğlu, karısı, kızı, küçük oğlu ile köyde bir evde otururken bir yıl sonra bize ısınıp evimize taşındılar ve müştemilata yerleştiler. Alekseyev, orta boylu, zayıf, dar omuzlu, saçları açık renk, yanakları tüysüz, buna karşın çenesinin altında sallanan küçük sakallı, güçsüz, kuvvetsiz bir adamdı. Mavi gözlerinin bakışları dürüst ve sevecendi. Alçak sesle yavaş yavaş konuşur hemen hiç öfkelenmezdi.

Kendi fikirlerini kendi biçimlendirmiş, tümüyle Hristiyanlık temeli üzerine oturtmuş, kısmen Avrupalı sosyal düşünürlerin sosyal fikirlerinden yararlanmıştı. Yalnız tümüyle ona özgü bir şey vardı ki, temiz kalbi ve doğruluğa, iyiliğe olabildiği kadar yönelişi. Çalışarak ve elleriyle çalışmayı yeğ tutarak şimdiyedek hayatını kazanmıştı. Halka aldığımızdan fazlasını vermek ve Hristiyanlığın öğrettiği ilkeyi uygulamak yani bir yanağa vurulduğunda öteki yanağı çevirmek; bilimin desteğiyle toplumsal sorunlara eğilmek; toplumsal adaletsizlikler konusunda insanların gözlerini açmak; onun genel dünya anlayışı böyleydi. Ona göre insanlar daha ahlaklı olursa, yaşam ancak o zaman mükemmel olurdu. Kilise öğretimini pek olumlu saymazdı ama, karşı da çıkmazdı.

Hannah'dan başka bizim bütün öteki öğretmenlerimizin tutumu bize karşı resmiydi. Elbette biz çocuklarla uğraşırlardı ama biz yine de onlar için bir yüktük. Alekseyev ilk öğretmenimizdi ki, bize yalnız bilgi değil, ahlakçı bir eğitim de vermek istiyordu. Ben ona bağlanmış, hemen çok sevmiş, etkisinin altında kalmıştım. Benim iç dünyama çok iyi tohumlar ektiği için hâlâ ona

(1) Kilise nikâhı şart olduğundan Çarlık Rusya'da medeni nikâh tam nikâh sayılmamaktadır.

karşı minnettarım bütün kalbimle. Eğer bu tohumlar gerektiği gibi filizlenmediyse suç onun değil, benimdir.

Başlangıçta bu Alekseyev'in babamın henüz son biçimini almamış dünya görüşleri üzerinde etkisi olduğu kuşkusuzdur. Gelgelelim, sonradan iş tersine dönüp Alekseyev babamın etkisi altında girdi ve böylece de yetişen ilk «Tolstoycu» oldu.

Babam Alekseyev'den dışında, İlya'nın ve benim eski dilleri öğrenmemiz için Tula'daki lisenin üst sınıflarından iki öğrenci buldu. Bunlar Tula'dan Cumartesi gelirler; o akşam ve Pazar sabahı biri İlya'ya, biri bana ders verir ve bir hafta içinde hazırlayacağımız ödevleri bırakarak yine Pazar akşamı dönerlerdi. İleride bunlardan biri Moskova'da çok ünlü ve saygın bir doktor oldu. Ara sıra kendisiyle buluşurduk. Öteki ise, işittiğime göre kendisini içkiye verip vakitsiz ölmüş.

1878

Ocak ayında benim ve kardeşlerimin yaşamında büyük bir değişiklik oeldu. Mr. Rey işten çıkartıldı. Babam bizimle ilgilenecek başka bir lala aramak üzere Moskova'ya gitti ve 26 Ocakta da bize Mr. Nief adında bir Fransız geldi. Evimizde kaldığı sürece ben onun asıl adının Nief değil, Jules Montels olduğunu bilmezdim. Kendisi çok eski bir Fransız ailesindenmiş ve galiba vikontmuş. Fransa'da komün üyesi olduğundan şimdi takma ad kullanarak Rusya'da saklanmaktaymış. Belki de bize geldiğinden bababama bu gerçeği açıklamıştı, ama ben ancak o gittikten sonra işin iç yüzünü öğrendim. Sonradan aklıma geldi : Bir gün Fransa ve Prusya savaşına değin konuşurken ona takılmıştım :

— İşte siz Fransızlar Paris'in burnunun dibinde Al-

man ordusu dururken kendiniz kendi aranızda savaşıyorsunuz!

Öfkelenmişti bu sözlerime :

«Je vous défends de me parler de ce moment de l'histoire Française». (Fransız tarihini nbir döneminden bana söz etmenizi istemiyorum) demişti ve ben susmuştum.

Herhalde bize komünist ve devrimci fikirler aşılamak çabasında da değildi; o Cezvit'leri yeriyordu. Bana, Prudhon'un «De la Justice dans la Révolution et dans L'Eglise» (1) kitabını okumamı söyledi. Babam 1860'da Avrupa'ya gittiğinde bu kitabı getirmişti. Nief iyi bir insandı, neşeliydi de ama pek çabuk parlardı.

Derslerimiz programla uyumlu olarak ilerliyor ve bizler günde yedi, sekiz saat çalışıyorduk. O sırada bir sürü öğretmenimiz ve yediden fazla da dadımız ve lalalarımız vardı.

O kış babam, bana hâlâ Grekçe öğretmekteydi. Odise'yi okutuyordu. Bu dersin hiçbir gramer çözümlemesi yoktu. Bana Grekçeyi Rusçaya çevirtir ve bilmediğim kelimelerin altını çizmemi ya da başka bir yere yazmamı isterdi. Nasıl bir beğeniyle fırtınanın anlatalışını ve Odise'nin Faiakiaların arasında bulduğu pasajları okuduğumu anımsıyorum.

Derslerimden başka da pek çok şey okurdum. Kısmen babamın öğütlediği kitapları, kısmen de kendi dilediklerimi.

1877-78 kışı babam artık Ortodoksluktan uzaklaşmaya ve İncil üzerinde çalışmaya başlamıştı. Aynı zamanda da Nikolay devrindeki Dekabrist'lerin sürgündeki yaşamlarına değin bir roman tasarlıyordu.

---

(1) Devrimde ve Kilisede Adalet.

Martın başında Moskova ve Petersburg'a gitti. Samara malikânesinin bitişiğindeki Bistroma malikânesini de alıp iki araziyi birleştirdi. Bu arada, gelecekteki çalışmaları için Petersburg'da malbeme toplamış: I. Nikolay'ın özel hayatı hakkında Saraydaki eski bir nedimeden, yani Kontes Tolstoy'dan, bilgi alıp Petropavlovsk Kalesinre Dekabristlerin kaldığı hücreleri de gezmiş. Eski Dekabristlerle ve onları tanıyanlarla konuşmuş. Dekabristleri konu alıp «Savaş ve Barış» düzeyinde bir roman yazmayı aklına koymuştu. «Savaş ve Barış»ı yazmak için savaşın üzerinden 50 yıl geçmesini beklemişti. Dekabristler olayının üzerinden de 1825'lerden bu yana aşağı yukarı 50 yıl geçmişti işte, artık tasarladığı romanı da yazmaya başlıyabilirdi. Babama göre, bir devre tarih olarak bakabilmek için 50 yıl yeterliydi. Çünkü üzerinden çok uzun yıllar geçmediğinden tarih tazeliğini pek yitirmemiş oluyordu. Moskova'da Belayev ve Svistunov adındaki Dekabristlerle tanışmış. Svistunov'un bir hikâyesini bize anlattı :

Bileklerinde kelepçe, resmî bir troyka ile Sibirya'ya sürgün giderken, birlikte yola çıktığı Zavalışın adında bir adam kelepçelerini gösterip ona : «Bunlar olmasaydı ben yaver olacaktım. Ama neylersin bu nesneler var» demiş. Ve Svistunov da, böylece onun, kendi grubundan olmadığına anlamış; «Çünkü bizler, o kelepçelerden gurur duyuyorduk» demiş babama.

Babam bu ödün vermeyen Dekabristlerden çok hoşlanırdı. Özellikle Lunin gibi insanlardan. Örneğin, Lunin'i bir elarabasına perçinlemiştir. O, kendisini seyredenleri güldürür ve bu tavırlarıyla da yanındaki şişko Alman binbaşısını kızdırırmış.

Nerede olduğu şimdi aklıma gelmiyor, Moskova'da mı, yoksa Petersburg'da mı babam bir fotoğraf otölyesinden çıkarken Çar II. Aleksandr ile karşılaşmış. Ba-

bam Çar'a yol vermek üzere kenara çekilince göz göze gelmişler. Çar'ın çelik pırıltılı ve korku ile dolu gözleri babamı çok şaşırtmış. Bu olayı anlatırken onun korkusunu, üzerine köpekler saldırılmış bir avın bakışlarındaki korkuya benzetiyordu.

— Acaba Çar beni bilmediği için kendisini mi öldüreceğimi sandı? diyordu.

Annemin 4 Martta kardeşine yazdığı mektuptan :

«Kocamın sağlığı pek fena değil. Ama biraz kuvvetten düştü. Midesi rahatsız. Soğuktan hemen etkileniyor. En önemlisi ne yazı yazabiliyor ne de çalışabiliyor. Bu güçsüzlük onun hayatını zehirliyor.»

Bu yıl babam yine bütün aile ile birlikte Samara'ya, hem kımızını içmek, hem de yeni aldığı malıkânenin arazisinde biraz uğraşmak için gitmeye niyetleniyordu. Annem ise bu yolculuğu hem çok yorucu bulduğundan, hem de memedeki bebekle bütün ailenin yükünü de omuzlarında taşıyarak çiftlikteki ilkel yarı Robensonvari zahmetli hayata katlanmayı göze alamadığından gitmek istemiyordu.

Ayrıca, Yasnaya Polyana'ya yazı geçirmeye gelecek teyzemden de yoksun kalacaktı. Mektuplarında duygularını şu cümle ile anlatmış teyzeme :

«İtiraf edeyim ki bu bana zındana gitmekten beter geliyor».

Yine de Samara'daki stepe iki üç aylığına göçmeyi görev diye kabullendi.

Bu ilkbaharda ben hem sözlü, hem yazılı sınavlara girerek lise altıncı sınıf olmak hakkını kazandım. Annem, benim son sınavımı geçireceğim 10 Temmuzda yola çıkmak kararını verdi. Babam, İlya, Lev ve öğretmenimiz Nief daha önce gitmişlerdi. Bu yolculuk sırasında babamın para dolu cüzdanını yitirdiğini buraya ekliyeceğim... Derken Strahov da çıkageldi.

Biz bu kez Samara'daki çiftliğe değil, yeni alman Moçi deresi üzerindeki çiftliğe yerleştik. Burası eski evimizden daha genişti. Ama bulunduğu yörenin niteliği ve başka oturma bölgelerinden uzaklığı ötekine eşti. Yine Muhammed Şah dâvet edildi. Yeniden evlenmiş, ikinci bir kadın almıştı. Babam, her zaman çok yarar gördüğü kımızı yine içmeye başlamıştı. Kâhya, bizim Alekseyev'in ve Malokov'un bir ahbabı Bibikov'du. O da Nihilist onlar gibi. Bibikov oldukça zengin, arazi sahibi bir ailenin oğluydu. Harkovda o zamanki deyime göre, Tabiî Bilimler okulunu bitirmiş ve bir ilçe liberal bir sulh yargıcı idi. 1866'da Karakazov'a yapılan suikasttan sonra tutuklanmış ve cezaevinde 6 ay kalmış. Aklandığı halde, Vologda iline sürgün gönderilmiş. Sürgünde de 8 yıl kaldıktan sonra, kendisine, Tula'daki bir çiftlikte, oradan ayrılmamak koşuluyla oturmak izni verilmiş. Bibikov, hemen hemen bütün araziyi köylülere dağıtıp bir de köylü kadınıyla evlenmiş; gerçi boşamış onu ve bu kez başka bir köylü kadınını medenî nikâhla almış. Birkaç çocuğu olmuş ondan. Ben, kendisini tandığımda, polis gözetim altında kalmak koşuluyla dilediği yerde oturabilirdi.

Bibikov, orta boylu, tıknaz, güçlü ve yakışıklı bir adamdı. İyilik dolu mavi gözleri azıcık fırlaktı. Biraz hızlı yürürdü. Tatlı gülümseyişi belli belirsiz alaycıydı. Sırtına geçirdiği Rus köylülerine özgü gömleği, uzunca ceketi ve yumuşak, uzun çizmeleri ve top sakalıyla köylülerden farklı görünmek istemezdi, ama hasır urba giyse de papaz yine de papazlığını belli eder türünden, o da kişiliğini belli ediyordu... Onu gören sıradan bir insan olmadığını hemen anlardı. Bibikov, kendine hâkim, insan ilişkilerinde yumuşak, hiçbir zaman sesini yükseltmeyen bir adamdı. Herkese «siz» demesi ki, buna kendini alıştırmıştı, köylüleri çok şaşırtıyordu. Ben onunla

tanıştığımda devrimci değildi ama, toplumsal hayatın daha ileri gitmesi, düzelmesi için biçim değişikliğinin yeterli olmadığını, bireylerin de bir aşamaya gelmesi gerektiği kanısındaydı: «Siz daha iyi olmaya çalışın. O zaman toplumsal yapılar da kendiliğinden daha iyiye gidecektir» derdi. Bu görüşle Alekseyev ve babam aynı fikirdeydi, ama, devrimci gençlikle aynı fikirde değildi. Amacı, bu dünyada ahlak kurallarına bağlı bir yaşam sürmek ve öteki dünyada ödül beklememek. Sağlıklı bir bünyede bütün gereksinmeler, uyumlu bir biçimde ve doğal olarak uygulanmalı. İyi yaşamak demek, normal ve uyumlu yaşamak demektir. Aydın insanların müşterek toprak mülkiyetini onaylıyordu ama bu ancak bireylerin iyi ahlaklı olmasıyla sağlanabilir düşüncesindeydi.

Moçi ırmağının öteki kıyısında, tam bizim arazinin karşısındaki topraklar devletindi. Bibikov bu toprağın bir bölümünü kiralamış ve kendi ailesi için küçük bir çiftlik kurmuştu. Hem bizim çiftliğin yönetimini üzerine almıştı, hem de kendi çiftliğinde bağımsızdı. Bizim malikânenin işlerini büyük bir titizlikle yürütüyordu. Bazan da kendi zararına...

O yıl bizim atlarımız çoktu, 150'den fazla. Hara kurmak plânı gerçekleştirmek için babam birkaç tane son derece güzel aygır aldı. Bir saf kan İngiliz yarış atı, bir binek atı, bir koca yük beygiri, bir Buhara yarış atı ve bir Tekin atı, birkaç tane tırısa kalkabilen at (koşu atı) bir de Başkır atı aldı ki, yeleleri ve kuyruğu çok gürdü. Step kısraklarının sayısı da artmıştı. Her aygıra birkaç kısrak verilirdi. İlkbaharda ve yazın ilk yarısında, bir aygırdan ve ona ayrılan kısraklardan bir küçük sürü meydana gelir, bunlar stepte otlardı. Başkırlar, kendi kısraklarını rahatlıkla otlağa salıveriyorlardı. Cins atlar da yavaş yavaş bu hayat biçimine alış-

tılar, onlar da otlağa gidiyordu. Beyaz Buhara atının boyu çok yüksekti, çok güzeldi ve kafası Arap atının kafasına benzemekteydi. Sırtı düz, sağrıları dolgun ve heykel gibi yontulmuş bacakları vardı. Bu at kendi haremini büyük bir kıskançlıkla korurdu. İlkbaharda eğer bir binici bu süreye yaklaşırsa, üstüne yürür, dişleriyle yakalayıp onu yere atar; ve eğer o binicinin atı «er» cinsindeyse, onu ısırmaya, nallarıyla tepmeye başlardı. Eğer yaklaşan at «hatun» ise, onu ilk iş kendi sürüsüne katardı; eğer yaklaşan yaya biri ise, o zaman hırçınlaşmaz, hattâ ona boyun bile eğerdi.

Sonbaharda aygırlar ahıra giderdi. Kısraklar ise, büyük sürüler halinde gezerlerdi. Bütün bu atlar arasında hiç terbiye görmemiş olanlar da vardı. Örneğin ben böyle atlardan birinin nasıl terbiye edildiğini gördüm. İlk önce sürüyü, etrafı çevrili bir tarlanın içine sürerlerdi. Sonra vahşi atlardan birinin boynuna ukruk atıp sopanın uçlarındaki ilmiği sıkıştırırlardı. Böylelikle at nerdeyse soluksuz kalır ve bu sırada alt dudağını bir değneğe bağlı kayışla boğarlardı. Dayanılmaz bir acı duyup hayvancık bütün duyularını o acı noktasında yoğunlaştırdığından, kımıldayamaz olurdu. Bu sırada biri gem takar, eğerini vurur ve bu kez uzunca bir kayışla onu, terbiye görmüş eğerli başka bir ata bağlarlardı. Derken iki Başkır bu iki ata biner ve vahşi atın dudağını cendereden çıkartırlardı. Bu at birdenbire kendine gelemezdi. Bir iki saniye duraklardı. Derken korkunç bir şekilde önden ve arkadan çifteler savururdu. Bu vahşi atın binicisi bakımından o anda en büyük tehlike, atın düşmesi ve yerde yuvarlanmasıydı. Bu tehlikeyi önlemek için atın üstündeki Başkır, elindeki kamçıyla güçlü güçlü ata vurmaya koyulunca, buna bağlı atın üzerindeki Başkır da kendi bindiği vahşi atı hızla çekti ve birkaç kritik dakikadan sonra, vahşi at hızla

koştu ve atları birbirine bağlı binici Başkırlar, stepe doğru uçup gözden kayboldular. Yarım saat geçmişti ki, ikisi de uysal uysal döndü. Atlar hafiften tırısta geliyordu ve tere bulanmışlardı. Başkırlar ak dişleriyle sırıtıyordu : artık vahşi at, insana boyun eğmişti.

En büyük zevklerimden biri, stepte yarı terbiye görmüş bir ata binmekti. Bazan at zaptedilmez olurdu ama bir tehlike yaratmazdı. Çünkü stepte hiçbir engebe yok. Ne çukur, ne ağaç, ne çit. Hiçbir yere çarpmak söz konusu değil. Yapışmışsın atın başına uçuyorsun, yalnız gömleğin şişiyor rüzgârla.

29 Haziranda Buzuluk panayırına bir grup halinde annem, babam ,biz üç büyük çocuk, Strahov, Nief arabalarla gittik. Buzuluka kadar 80 verstlik yolu ancak bir günde aştık. Alaca karanlıkta Buzuluğa yaklaştığımızda, arabalardan birinin baştan savma yağlanmış dingili tutuştu. Biz, tarlanın ortasında kaldık. Başka ne yapılabilirdiki? Arabacılar, bu dingili doğal bir sulama ile soğutmaya çabaladılarsa da —Mr. Nief'in anlattığı cüceler diyarına gidip yangın söndüren Gulliver usulü— bu tedbir olumlu bir sonuç vermedi. Tekerlek yerine şöyle bir oturtuldu ve biz toprağı kaza kaza kaplumbağa gibi yavaş yavaş ilerledik. Her zaman için serinkanlı bilinen Strahov birdenbire yaman öfkelendi :

— Şeytan alsın sizi! Uzak yola çıkacağımı bile bile dingilleri iyice yağlamamışsınız! diye bağırdı.

Çok bakımlı kürek kadar sakalı öfkeden titrerken bizler de gülmekten katılıyorduk.

Ağustos başında bütün aile Yasnaya Polyana'ya döndük. Kuzminskiler, bizden önce gelmiş, yerleşmişlerdi bile. Babamla kavgasından sonran, Turgeniev ilk kez sekiz Ağustosta, sonra da 2 Eylülde bize yine geldi. Yine Eylül ayında, Arhangel ilinden Çegolonkov adında, orta boylu, çarpık bacaklı ihtiyar bir masalcı Yasnaya

Polyana'ya geldi; çok iyi huylu bir ihtiyardı. Masalcı bir gezmenmiş; asıl mesleği de kunduracılık. İki hafta kaldı. Yemeğini adamlarımızla birlikte yer, akşam çayını bizimle içerdi. Babam onun masallarını, özellikle de mitos türündekileri not ederdi. Babamın ileride yazdığı «İnsanlar Ne İle Yaşar?», «Mum», «Üç İhtiyar» ve halkla ilgili yazıları bu adamdan esinlenmiştir.

O sırada ben oldukça ağır bir zatülcem geçiriyordum. İyileşmeye yüz tuttuğum sırada, Çegelenkov gelir, yatağımın kenarına oturur ve bana hikâyeler, mitoslar anlatırdı.

O sonbahar babam sık sık ava gidiyordu. Ben henüz tam anlamıyla iyileşmediğimden ona çok az arkadaşlık edebiliyordum. O sonbahar ayı o kadar sıcak geçiyordu ki, Tanya'nın doğum günü olan 17 Ekimde ormanda pikniğe gittik ,şiş kebapları, omletler yaptık.

Tula'daki ahbaplarımızla da ilişkilerimizi sıklaştırmıştık. Sanırım o sıradaydı, Tula ilinin savcısı liberal bir kişi olan Davidov'la ve Tula vali yardımcısı Urusov'la tanıştık. İkisi de ileriki yıllarda ailemizin çok yakın dostları oldu. Urusov, ilk «Tolstoycu»lerdendir diyebilirim. Sonraları çok yüzeysel olan Tolstoy yanlılarına benzemezdi. Babamla, özellikle iman ve felsefe konularında birleşirdi. Giysileri kusursuzdu. Olabildiği kadar ince, terbiyeli bir adamdı ve Fransızcayı çok iyi bilirdi. Yaşam biçimi çok sadeydi. İyilik sever olduğundan, yönetimin kendisine sağladığı olanakların sınırı içinde son aşamada yumuşak davranırdı. Ben ise, ona bir türlü ısınamadım. Bana çok yapmacıklıymış gibi geliyordu. Kırışıksız olduğu halde yaşlı görünen yüzünde anlamlı çizgiler yoktu. Felsefe konusundaki konuşmaları, çok bulanık ve kişiliksizdir. Toplumun üst tabakasında pek akıllı bir adam sayılmazdı. Ama babam toplumun onun hakkındaki yargısına katılmadığı halde, sanırım ki

Urusov'la konuşurken, onun anlayış sınırına kadar kendini oyalardı.

Urusov'un birkaç çocuğu vardı ve aile mutlu değildi, karısıyle ayrı yaşardı. Çok zengin bir ailenin kızı olan karısı, Paris'te oturuyordu.

1879

Noeli nasıl geçirdiğimiz annemin, teyzem Tanya'ya yazdığı mektuptan anlaşılmakta: «Noel bayramını çok güzel geçirdik. Gerçi ilk gün pek bir şey olmadı. Pudingler yapıldı, provalar ve bizim piyesin hazırlıkları... İkinci günü yemeğe, Tula'ya Delviglere gitttik. Yemekten sonra yine provalar, dansettik. Biri ansızın bir sirkten söz etti... Sirke gittik. Oradan çay için Delvig'lere döndük. Sonra bize halamın oğlu Nikolay karısıyla misafir geldi. Petersburg'dan da Strahov... Dördüncü günü bütün Delvig ailesi bize geldi. Sabahleyin provalar yapıldı. Yemekte yirmi iki kişiydik. Akşam ise, her birinde üç kişi olmak üzere «kızakla» arabacısız gezmeye çıktık.

Yeni yılda yaptığımız Noel ağacı gerçekten çok güzeldi. Bu yılki özellikle başarılı oldu. Yeni yılı şampanya ile karşıladık... Piyesimiz 3 Ocakta oynandı. Birçok misafir ayrıca da emektar adamlarımız ve tüm malikânede çalışanlar geldi. Hele piyesimiz «Becerikli Büyükanne» olağanüstü iyiydi. Tanya, Antoşa ve Rossa (1) çok mükemmel oynadılar rollerini. Seargey ise, başaktör rolünde mükemmeldi. «Forma» adında ikinci piyeste biraz karşılıklık meydana geldi. İlya replikleri atlıyor ve başrolü oynayan Sergey hem şaşırtıyor, hem utandırıyordu. Oyunlardan sonra kıyafet değiştirerek danset-

(1) Antoşa ve Rossla Delviginlerin çocukları idi.

tik, kadril ve vals yaptık. Çocuklara supe için kalmalarına izin verilmişti, bire kadar oturdular...»

Ben gerçekten rolümü oynarken rezil olmuştum ama bu kardeşim İlya'nın suçu değildi; neden benim utangaçlığım ve aslında yeteneksizliğimdi. Kardeşim Tanya ise, her zaman sahnede başarılıydı; bundan ötürü amatör tiyatrolarda oynardı.

Ocak ayının sonunda annem 10 gün için kardeşim Tanya'yı ve beni Moskova'ya götürdü. Çocukluğumuzdan beri Moskova'ya hiç gitmemiştik. Bizim halimizi, annem, mektubunda teyzeme şöyle anlatıyordu : «Benim vahşi çocuklar her şeye şaşırıyor. İlk kez, Kremlin Sarayı'nı, Silah Müzesi'ni, resim galerilerini gezdik. Operaya da ilk kez gittik «Maskeli Balo»yu İtalyanlar oynuyordu. Marini ve Volpini de artistler arasındaydı. Ben aslında klâsik müzikle yoğrulmuşum ,İtalyanlardan pek hoşlanmadım ama yine de birkaç ezgiyi ezberledim.»

Operada, kardeşim Tanya'nın: «Acaba Marini gerçek hayatta da Volpini'nin eşi mi?» demesi bitişik locada oturanları çok güldürmüştü.

Yasnaya Polyana'ya döndükten sonra bizim yine günlük tekdüze yaşantımız başladı. Ben büyük bir çabayla sınavlarıma hazırlanıyordum.

Babam bir akşam gazetede, Soloviov'un, II. Aleksandr'a suikast yaptığını okudu ve haberi Fransızca olarak Nief için çevirmek istedi, ama «Tanrı kendi kutsal kıldığı kulunu korudu» cümlesinde kutsal kelimesinin karşılığını bir türlü bulamadı «Mais Dieu a conservé son...» diye yineleyip duruyor, kelimenin karşılığını arıyordu.

Beklenmedik bir anda Nief

— «Tanrı kulunu değil, soğukkanlılığını korudu.» diye şaka yapıp hepimizi güldürdü.

İlkbaharda, benim lise yedinci sınıf hakkını kazan-

mam için çok çalışmam gerekti. Dersler gerçekten zordu. Başarıyla verdim sınavları. Babam benim sınavlarımla çok ilgilenmişti. Arkadaşı Fet'e, kendisini ziyaret edemeyişinin nedenini mektubunda şöyle anlatıyordu: «Hep ufak tefek şeyler: Bugün mürebbiyeler gitti. Benim de sınavlara değin konuşmak için yarın Tula'ya gitmem gerekli... Ayrıca bizim küçük kızlar rahatsız. Başlıca neden yine de oğlanların sınavları. Aslında elden bir şey gelmez ama, insan işin arkasını bırakmak istemiyor. Gidişatı pek parlak değil; çünkü Sergey, dalgınlığı ve beceriksizliği yüzünden yazılı sınavlarda çok yanlış yapar. Sonradan düzeltmek olanaksızdır. Şimdilik sınavların ikinci yarısındayız».

Yaz ayları her zamanki gibi geçti. Kuzminsikiler yine müştemilata yerleşti ve sonra Strahov geldi. Bu arada masalcı Çegolenkov da gelip bizde bir süre kaldı.

Temmuz sonunda babamla beraber, anneannemin kısa bir süre önce Novgrod ilinde satın aldığı ve tren istasyonunda 10 verst uzakta bulunan malikânesine gidip orada iki hafta kaldık. Gölün kıyısında küçük bir evde ve gölün ötesinde de çam ormanları vardı. Ancak iki tekerlekli bir araba ile gelinebiliyordu buraya. Tarlalar çitlerle çevrili olmadığından otlaktaki hayvanlara karşı korunmasızdı. Toprak demirli olduğundan kıpkırmızıydı gölün ve derenin suları. Anneannem, kendisine çok düşkün olan küçük oğlu Vyaçeslav ve sadık bir hizmetçisi ile burada yalnız yaşamaktaydı. Dayım benden ancak iki yaş büyük olduğundan, aramızda tam anlamıyla dostluk kurmuştuk. Onun yüreğimde her zaman tatlı bir duygu ile anarım. Sevgi ile dolu, namus konusunda çok titiz bir insandı. Birlikte göle girer, sandalla gezer, yabani horoz ve çil avına çıkardık. Babam her gittiği yerde yaptığı gibi buranın yerli köylüleriyle de ilgileniyor ve sık sık buluşuyorlardı. Kendisine göre, No-

vograd köylüleri, bizim Tula bölgesinin köylülerine oranla daha uyanık ve okur yazardı. Gelgelelim, para kazanmak amacıyla Petersburg'e gittiklerinde ahlakları bozuluyordu. Hem eski türkülerini unutuyorlar, hem yöresel kılıklarından oluyorlardı.

Babam benden önce anneannemin yanından ayrıldığından ben tek başıma eve dönmek zoruda kaldım. Bindiğim üçüncü sınıf vagonda da, Zürih'ten gelen sade ve kara bir elbise giymiş güzelce bir kızla tanıştım. Rus edebiyatından söz açtıktan sonra toplumsal ve siyasal konulara girdik. Önce sıkılarak sonra gittikçe açılarak devrimci eylemlerin Rus Hükümeti üzerinde etkili olabileceğinden ve Hükûmetin de, özgürlük, sınıfların eşitliği, köylülere vergi bağışıklığı gibi reformlara yöneltebileceğinden söz ettik. Benim birazını Alekseyev'den, birazını arkadaşlarımdan öğrendiğim bulanıkça radikal görüşlerimi, bu kızın öne sürdüğü fikirler pekiştiriyordu. Ama nasıl olduysa, birbirimize adlarımı bile söyleyemeden tren Moskova'ya varmadan önce birbirimizden ayrıldık. Kısacası, ne adını biliyorum, ne de kim olduğunu. Herhalde bu kız ileride hem cezaevine düşmüş, hem de sürgüne yollanmıştır.

Sonbaharda derslerim başlayınca çalışmaya koyuldum. Serbest kalabildiğim zamanlar ava giderdim. Cumartesi ve Pazar günleri de ders vermek üzere Tula'dan iki lise talebesi bize gelirdi. Sonradan biri, Ulyaninski ünlü bir bibliofil oldu. Ve o sıralarda beni devrimci ruhuyla etkileyen Bogoyavlenski ise, fedakâr bir Zemstvo doktoru oldu.

Kış gelince babam, yoğun bir çalışmayla kendini İncile ve İlahiyat Eleştirisine verdi! «Dokabristler» romanını da bir yana bıraktı.

Annem, o evrede teyzeme şunları yazıyor: «Kocam kendisinin dediği gibi hep çalışıyor ama neye yarar!

Bütün dinî fikirlerini kâğıda döküyor ve baş ağrısı tutuncaya dek okuyup yazdıkları üzerinde düşünüyor. Bütün bunlar, kilisenin, İncilin ilkelerinden uzaklaştığını kanıtlamak için. Sanırım Rusya'da bu konularla ilgilenen on kişi ya vardır ya yoktur. Elimden bir şey gelmiyor. Tek dileğim bu uğraşılarının bir an önce son bulması, bir hastalık gibi geçip gitmesi. Benim kocama kimse söz geçiremez, dünyada hiç kimse ona şununla ya da bununla ilgilen diye öğüt veremez. Bana göre zaten kendisi de kendine söz geçirememektedir.»

Babam çalışmaları konusunda biz çocuklarla hemen hemen hiç konuşmazdı. Ancak Alekseyev Uurusov' la sık sık görüşmekteydi. Ben genç olduğum bununla az ilgilenmiyordum ve Ortodoksluktan bilinçli bir şekilde uzaklaştığımdan ötürü babamın da uzaklaşmasına memnundum.

2 Ekim günü öğretmenimiz Nief, esrarlı bir mektup alıp ansızın Moskova'ya gitti. O sırada Komün'e katılanlar affa uğradığından Fransa'ya dönmüş; ve Tunus'da bir gazetenin redaktörü olmuş. Oradan babama bir mektupla birlikte üzerinde : «De la part d'un Français reconnaissant» (bir Fransızın minnet duygusuyla) cümlesi yazılı bir de portresini gönderdi. Söylemeye utanıyorum, ben kendisine hiç mektup yazmadım ve onun gitmesiyle ilişkilerimiz kesilmiş oldu.

20 Aralıkta annem çok sağlıklı bir oğlan doğurdu. Mişa kondu adı.

1880

Noel zamanında Mişa'nın vaftiz töreni yapıldı. Muhteşem bir Noel ağacı donatmıştık. Yine Strahof ve amcam Sergey ve Tula'dan misafirler geldi. Bayram geçince de yine çalışmalarımıza ve patenle kaymalarımıza

yani tam düzenli hayatımıza döndük.

O ay sonunda babam Moskova ve Petersburg'a gitti. Bu kez Petersburg'un lüks yaşamı her zamankinden fazla onu şaşkınlığa uğratmıştı. Toplum düzenini ve asayişi korumak üzere kurulmuş bulunan bir komisyonun başkanlığına, büyük bir otorite olarak Loris Melikov atanmış. Babam çok şaşmıştı bu işe : «Ne demeğe Çar kendi otoritesini bir başkasına devrediyor? Üstelik de sivil alandaki işlerden anlamayan bir generale. Hem de adam Rus değil. Acaba bu bakama değer bir Rus yok muydu?» diyordu.

Zaman geçtikçe anneme bu köy hayatı zor gelmeye başlamıştı. 30 Ocakta teyzeme yazdığı bir mektupta yakınıyor :

«Bu kapalı cezaevi yaşamı bazan bana ne kadar ağır geliyor. Düşün Tanya ben Eylülden beri evden çıkmadım. Tıpkı cezaevindeymişim gibi. Maddî ve manevî açıdan elbette daha aydınlık olmasına karşın, yine de cezaevi. Bazan öyle bir duyguya kapılıyorum ki, sanki biri beni zorla kıskıvrak kilit altında tutmaktadır. Böylece bana her şeyi itip kırmak ve nereye olursa olsun kaçıp kurtulmak arzusu geliyor. Bir an önce... Bir an önce...»

21 Martta ayzdığı yeni bir mektupta başka bir hava var :

«Tanya, sen bana kocamın huzurunu fazla koruduğun için kızıyorsun. Ben erkeklerin kafalarını çok yordukları için, rahatlarını sağlamanm ve sinirlerini yatıştırmanın şart olduğunu düşünmekteyim. Sinirleri sâkin olduğu oranda erkekler, aile yaşamına daha sağlıklı olarak katılıyorlar. Biz onları sürekli tahrik edersek kendi huzurunuzu da yitirmiş oluyorüz».

Birkaç ay sonra, 28 Ağustosta annem, babama şunları yazıyor

«Sen, beni herhalde çok dik kafalı ve inatçı tanıyorsun. Oysa senin bütün iyi huyların yavaş yavaş bana geçmekte. Bundan ötürü yaşam bana daha kolay geliyor». (1)

Martın başında Yasnaya Polyana'ya artık normal bir adam sayılmayan Garşın iki kez geldi. Hem de yollar tam geçilmez bir haldeyken, ta Tula'dan bindiği eyersiz bir atla... Atı da izin istemeden bir arabacıdan almış. Buradan doğruca Markov'a gideceğini ilân etti. Bizimle vedalaşırken atın üstünde acaip kol hareketleri yapıyordu. Tam at hırsızlığından içeri atacaklarken ruh hastası olduğu saptanıp hastahaneye göndermişler.

İlkbaharda da Yasnaya Polyana'ya Vladimir Solovyov geldi. Kara saçlı, yakışıklı bir adam. Babamla uzun uzadıya felsefe tartışmalarına tanık oldum. Babam çok sâkin bir hava içinde konuşuyordu. Ne o, ne babam birbirine sözünü kesti. Ben bu tartışmalardan pek bir şey anlamıyordum ama, birçok konuda babamla aynı fikri paylaştığı halde Solovyov, bir anlamda da kendi özgürlüğünü korumaya çabalıyordu. O gittikten sonra babam, onun parlak belleğini, yeteneklerini, bilgilerini övdü ama bir yandan da sanki kuşkuluydu : «Bu adam ileride ne olacak? Kendisini felsefeye adayacak yaşta değil, henüz çok genç» dedi.

O sırada Solovyov babama «Batı Felsefesinde Buhran» ve «Soyut Kavramların Eleştirisi» adlı kendi yazdığı kitapları övücü ithafiyelerle göndermişti. Sonrada yazdığı «Üç Diyalog» adlı kitabında olduğu gibi. Tolstoy'ya karşı henüz çok düşmanca cephe almamıştı.

Mayısta, sekizinci sınıf aşamasına ulaşmak için yazılı sınavları verdim. Ve mayıs başlarında yine Turge-

(1) Sofya Tolstoy «L. Tolstoya Mektupları 1852-1910».

niev geldi. Yazın ise Kuzminskiler, Strahof ve başka misafirler sökün etti. Bu yıl da geçmiş yıllarda olduğu ve gelecek yıllarda da olacağı gibi, akşamları «müzik yapıyorduk» (Bu Fransızca'dan gelme kelime çeviridir 'taire de la musique'). Bu müzik uğraşılarından başlıca rolü teyzem Tanya Kuzminski oynardı. Onun oldukça gür, hafif titrek ve tınlamlı bir sesi vardı. Aslında doğal olarak müzisyendi ve dinleyenler etkisi altında kalırdı. Fet bile «Parlayan gece» adlı şiirini onun icra yeteneğini etkisiyle yazmıştı. Babam da onun şarkı söylemesini överdi; biz de yeni kuşak olarak ondan daha iyi şarkı şöyleyen bulunmaz sanırdık. Bazan Rus, bazan Fransız, bazan İtalyan romansları söylerdi. Bazan Schumann ve Glinkadan parçalar. Ona ya babam, ya ben piyano ile eşlik ederdik. Bazan kendisi çalardı. Bazan hepimiz koro halinde Çigan şarkıları ve «Savaş Barış»daki «Klüç» (anahtar) adlı pek eski bir romansı söylerdik. Ayrıca da herkesin bildiği havaları. Bazan kardeşlerim Tanya ve Maşa folklor oynardı. Tanya köy kadınlarını taklitte başarılıydı. Maşa ise zerafetiyle göz oyalar hepimizin dikkatini üzerine toplardı.

1879-1880 yılları benim hayatımın en mutlu yılları oldu. Sağlıklı, kuvvetliydim. Oldukça kolay okuyordum. Spor yapar, ava gider, ata biner, balık tutar, yüzerdim. Müziğe de kendimi gereği gibi verebiliyordum. Moskova hayalleri kurar, orada iyi bir öğretmenden müzik dersleri almak isterdim. Konsere giderdim, üniversitedeki dostlarla toplanırdık insanlığa yararlı olabilmek için çaba harcardık vb. O sırada çok utangaç olduğum halde kendimden beş yaş büyük bir kıza âşık olmuştum. Kız, birkaç kez annesiyle birlikte Yasnaya Polyana'ya gelmiş ve o da bizim tiyatro oyunlarına katılmıştı. Gelgelelim ben öylesine utangaçtım ki, duygularımı hiç bir zaman kıyısından bile belli edemedim. Bu kız be-

nim gençlik anılarım arasında çok temiz ve aydınlık bir yer tuttu.

Ertesi yıl üniversiteye girme kiçin olgunluk sınavından geçeceğim diye «Eski diller»e beni çalıştırmak ve benden küçük erkek kardeşlerime dersvermek üzere yeni üniversite bitirmiş bir filolog geldi; ve 13 Eylülde Mr. Nief'in vaktiyle oturduğu odaya yerleşti. İnce sesli, ince parmaklı, sarışın, zayıf, üstübaşı oldukça fakir İvatin adında bir öğretmendi. İleride o da Yasnaya Polyana'ya değin anılarını yazdı. Bu anılarında kendi kişiliğini anlatmaktadır. Arkadaşı Karelin, ona, Tolstoy'un bir öğretmene gereksinme duyduğunu ve kendisinin onu salık verdiğini söyleyince, İvatin sormuş: «Bana değin ne dedin?» Karelin de şu cevabı vermiş: «Ben dedim ki, kendisine uygun diye düşündüğüm bir kişi var ki, kusuru kayıtsızlığıdır». İvakin anılarında şöyle yazıyor: «O sırada beni daha iyi anlatan bir kelime bulunamazdı».

İvakin, oldukça kitap devirmiş bir adamdı ama eylemci değildi, seyirciydi. O evrede yani gençliğinde devrimci düşüncelerden uzaktı da çıkarını da hiç düşünmezdi. Her şeye karşı kayıtsızdı. Sonradan Moskova'daki bir liseye öğretmen olmuştu. Kırk yaşında ölen bu koyu Ortodoks Moskova'nın eski bir küçük tüccar ailesindendi. Doğduğu şehre de tutkuyla bağlıydı. Kremlini, kiliselerini, şehrin eskiliğini ve Moskova nehrinin öte kıyısındaki mahalleri çok severdi. Başka memleketlere hiç gitmedi, gitmek de itemezdi. Çok iyi bilirdi «eski diller»i İvakin. İyi bir öğreticiydi. İlişkilerimiz yalnız bir öğretmen, öğrenci ilişkileri ötesinde daha ziyade arkadaşcaydı. Babam, ona çok dostça davranır. İncilin yorumlanması konusuna ona sık sık baş vururdu.

1880-1881 sonbahar, kış ve ilkbaharında babam her zamankinden daha çok çalışmaktaydı. Özellikle İncil üzerindeki çalışvmaları sona erince, çalışma odasından nasıl çıktığını hatırlarım. İncilin şu ya da bu bölümünün başka açıdan başka bir yorumunu bulduğu zamanlar çok mutlu görünürdü.

28 Ekimde konser vermek üzeer Tula'ya Nikolay Rubinstein geldi. Annem, babam, ben, Tanya, İlya, İvakin ve amcam konsere gittik. Babam ilk sırada oturuyordu. Gözleri kapalı dinliyordu. Öylesine dikkatle dinlemekteymiş ki, kendisini tanımayan bir kadın sormuş: «Müziği böyle bir dikkatle izliyen kişi kimdir?» Annem bu konserle ilgili olarak teyzeme Tanya'ya şunları yazmış: «O, konseri dinlerken yüzüne bakıyordum, yüzünün bütün kasları sanki titriyordu, gözleri kırpışıyordu, sinirleri gergindi».

Rubinstein'nin icrası yüreğimi çok dalgalandırmıştı. Sanırım ne ondan önce, ne sonra bu denli titiz, açık aynı zamanda mantıkla örülü bir icra duymadım. Beethoven'in D bemol sonatasını ve aklımda doğru kaldıysa, Chopin'nin A major Polonezini, birkaç prelüdünü, A major valisini ve F minor Noktürnünü; sonra Schumann'ın senfonik etüdlerini çalmıştı.

28 Kasımda annem, teyzem Tanya'ya şu mektubu yazmış:

«Bunalım içindeyim. Bu sonbaharda çok şeyler düşündüm ve öyle şeyler yaşadım ki, sonuç hazindir. Bunları yazamıyorum. Zaten ruhumuzun derinliklerindeki duyguları mektuba nasıl dökebiliriz? Görünüşe bakılırsa bizde her şey eskisi gibi, her şey normal. Ama kocam Levoçka ile birbirimizden uzaklaşmış, bir bakıma soğumuş gibiyiz. Evde ya hiç bir şeyle ilgilenmiyorum ya hep sıkılıyorum, ıztirap, acıma duykusu, çocuklara kar-

şı büyük bir şefkat ve ölüm isteği duyuyorum... Levoçka hep çalışmalarına dalmış. Cezaevlerini, sulh mahkemelerini, ilçe mahkemelerini, askerlik şubelerini ziyaret ediyor, tüm insanlara acıma duygusuyla. Kuşkusuz ki bütün bunlar çok güzel ve çok yüce. O kadar yüce ki, insan kendi küçüklüğünü ve kötülüğünü daha derinden anlıyor. Ama doğa da kendi hakkını isteyip bizi başka yöne çekiyor; ve o zaman aradaki uçurum daha derinleşiyor, daha acı veriyor».

8 Aralıkta yine yazıyor :

«Sevgili Tanya, sana yazdığım son mektup seni herhalde çok şaşırtmış, hem de çok üzmüş olacak. Acaba benim Sofya keçileri mi kaçırdı diye düşünmüşsündür olacaksın. Ama bilirsin ki ben olduğum gibi bir insanım. O andaki duygularımı olduğu gibi dile getiriyorum. İşte o mektupta da böyle oldu. O sırada zaten Levoçka ile anlaşmazlık krizi geçiriyorduk. O zamandan beri buzlar galiba eridi. O şimdi bana karşı daha şefkatli ve daha normal davranıyor. Bu arada benim hastalanmış olmam da herhalde çok işe yarardı. Levoçka korkmuş olacak ki, bana eski sevgisiyle döndü».

1881

Ocak başında ilk kez bir konsere katıldım.

Tula'daki Aristokratlar kulübünde benim öğretmen Miçurin bir konser tertip etmiş. «Çar İçin Hayat Ya da Susanin» (Sovyetler şimdi İvan Susanin, demekteler) operasında iki piyanoda ikişer kişi olmak üzere sekiz el ve yaylı bir dörtlü. Ben ikinci «secundo» çalışıyordum. Krakovyak bir dans havası. Bir yerinde ben şaşırıp durdum. Benimle birlikte çalan arkadaş: «Zarar yok, devam et» dedi. Ve ben birkaç ölçüyü araya kaynattıktan sonra yine girdim havaya, kimse farkına varmadı.

Annemin teyzeme yazdığı 2 Şubat tarihli mektuptan

«Levoçka işine o kadar daldı ki, başı ağrıyor ama yine de işinden ayrılamıyor. Dostoyevski'nin ölümü hepimizi çok etkiledi. Bu ölüm, kocamı kendi ölümünü düşünmeye yöneltti. Daha suskun, daha içine kapanık oldu».

Şubatta Yasnaya Polyana'ya dayım Aleksandr Bers ve evlenmeden önce Prenses Eristova olan güzel karısı Patti ile geldi.

Annemin teyzeme yazdığı 3 Mart tarihli mektuptan

«Aleksandr beni korkuttu. Levoçka'yı pek sağlıklı bulmamış. Kötüye gittiğini söyledi. Aklını kaçıracağını düşünmüş. Sen de biliyorsun ki, Levoçka, neyle uğraşıyorsa kendini bütünüyle ona verir. İşte şimdi bu durumda kendisi. Din ve felsefe konularındaki uğraşıları tehlike doğurabilir. Şu anda sağlıklı, biraz kilo da aldı, neşeli. Ben bu haline bakıp hiç bir tehlike görmüyorum. Başı da daha az ağrıyor».

Bu mektuptan da anlaşılmakta ki, dayım Aleksandr gibi sıradan bir insan, Tolstoy'un dinsel sorunlarla uğraşmasını, kutsal kitabı eleştirmesini, kiliseden uzaklaşmasını hoş görmemektedir. Kendisine para getiren romanlar dururken başka şeylerle uğraşması ona çok garip belki de kaçıklık geliyordu. Bu durum yalnız dayıma garip görünmemekteydi, o sırada Tula'da Tolstoy'un aklını kaçırdığına değin söylentiler dolaşıyordu. Dediklerine göre, bu söylentileri ortaya atan benim bir arkadaşımın babası ve Tula'daki Zemstvo yöneticisi çıkarmış. Yukarıya aktardığım mektuba annem şunları da eklemiş:

«Bizim Profesör Solovyov, Strahov, İstomin, Uru-

sov, lisenin yeni müdürü, iki kuzinim Bers'ler, amcam Sergey bize geldi. Sen herhalde Saburov hakkında bir şeyler duymuşsundur... (1) Beni teselli eden bir şey, Sergey'nin çok ciddi bir delikaili oluşu, kendisini müziğe vermesi... Dilerim, bu nitelikleri onun doğru yoldan sapmasını engeller. Nasıl olsa ben de Moskova'ya gitmekte kararlıyım. Orada Kasımda doğum yapsam bile. Yazdan giderek her şeyi yoluna sokarım. Gerekenleri satın alırım, Eylülde de taşınırım, işte bu kadar. Sergey'i tek başına Moskova'da bırakmamam. Köyde yaşamayı sürdürmek zaten hiç birimiz için yararlı değil. Yalnız dört küçükler bakımından yararlı.»

Benim üniversiteye girmem ve kız kardeşim Tanya'nın bizim yüksek sosyeteye «takdim edilmek» zamanı geldiğinde, annemle babam kesinlikle Moskova'ya göçmek gerektiğine değin ta eskiden karar vermişlerdi. Annem, Tanya ve ben Çehov'un «Üç Kız Kardeş»i gibi hep bu umudla yaşıyorduk «Moskova'ya... Moskova'ya!»

Şimdi, Moskova'ya yerleşmemizden önceki yıllar aklıma geldikçe, annemin ailemizin içindeki önemini daha iyi kavrıyorum. Onun babama ve bize gösterdiği sürekli özeni daha çok değerlendiriyorum. Eskiden bana öyle gelirdi ki, bizim yaşam düzenimiz kendiliğinden sürüp gitmektedir. Annemin bitmez tükenmez uğraşıları bizce pek olagandı. Evin yönetiminden, yemeğimizden, giyimlerimizden başlıyarak bizim eğitimimiz ve babamın müsveddelerini temize çekmek hep onun göreviydi, ona bakıyordu. Arada bir babam direktif verirdi ama, annem bunları kulak arkası ederdi. Aynı zaman-

(1) Bir üniversite öğrencisi liberal olan Eğitim Bakanına bir tokat atmış: Onun üzerine Saburov istifasını vermeye mecbur olmuş.

da da sık sık hastalanır, ya da çocuk doğurur, çocuk emzirirdi.

Biz büyük çocuklarsa, babama karşı olduğu gibi anneme çekingen davranmazdık. Buna karşın babama «sen» anneme «siz» derdik. Bunun nedenini bilmiyorum. Kendisine «siz» dememizi annem hiç bir zaman bizden istememişti. Sonradan doğan küçük erkek kardeşlerim ona «sen» dediler. Bizler, bazan annemizi eleştirirdik. Örneğin, onun yanında: «Annem kuş gibi yemek yer» derdik. «Annem şakadan anlamaz»; ya da: «Tula'da dükkândan üç metre kumaş alırken bütün yaşam öyküsünü anlatmaya vakit bulur» derdik.

Yaradılışıyla annem babamdan daha az dinamik değildi, çok hareketliydi. Yürüyüşü ve hareketleri hızlıydı. Her zaman bir uğraşısı vardı, hiç boş kalmazdı. Kirk yıldabir görülmüştür boş kaldığı. Eğer belirli bir işi yoksa, örneğin çocukların yiyeceği ,eğitimi, kocasının yazıları, evin yönetimi vb. kendisine yine bir iş yaratırdı. Dikiş diker, resim yapar, çiçeklerle uğaraşır, reçel kaynatır, mantar turşusu yapar vb. Çok seyrek olarak kendi zevki uğrunda yürüyüşe çıkar ve pek az içten eğlenirdi. Çünkü, sürgit kaygıları vardı.

1881'de annem hâlâ genç kadındı, ancak otuzundaydı ve çok genç görünüyordu. Artık 18 yıl tüm dertleri, uğraşılarıyla köy yaşamını sürdürdükten sonra elbette kente göçmek ve kendi sosyetesine karışmak, insanları görmek ve kendini göstermek istiyordu. Ama en başta gelen düşüncesi, yetişmiş çocuklarının artık Moskova yaşamına karışması zamanının geldiğiydi: «Sergey üniversiteye gidecek. Ailesi olmadan Moskova'da oturmamalı. Tanya ise artık sosyeteye girmeli. İlya liseye gidecek, çünkü evde iyi okumuyor ve şımaracak».

1881'de babamın dünya görüşünde büyük bir değişiklik olduğundan Moskova'ya göçmemiz konusunda dü-

şünceleri başkaydı.

Babamın görüşlerindeki değişikliğe karşın, Yasnaya Polyana'daki düzenimizde şimdiyedek bir değişiklik olmamıştı. Babam, eskisi gibi yine topraklarını yönetir sigara içer, et yer ve de ava çıkardı. Sanki yönetim işleriyle pek de istemeden uğraşır, daha çok kendini yazılarına verir, yaz aylarında ise arasız çalışırdı. Dört bölümden oluşturmayı tasarladığı büyük bir eserin ikisini yazmış, üçüncüsü üzerinde çalışmaktaydı. Eserlerden biri : Giriş, (İtiraf), ikincisi (Dogmatik İlahiyatın Eleştirisi) üçüncü (İncil'in İnclenmesi), dördüncüsü (İmanın Açıklanması). Eğer düşünce tarzına ve ruhîhâletine bakılırsa, Moskova'daki yaşantı onun açısından hiç de hoş olmayacaktı. Buna karşın, biz yetişmiş çocukların geleceğini düşünerek Moskova'ya yerleşme plânını kendisinin zaten eskiden beri onaylamış olduğunu hesaba katarak bu göçün, hazinse de kaçınılmazlığına inanmıştı.

1 Martta II. Aleksandr öldürüldü. Biz bu olayı, ertesi gün Yasnaya Polyana'ya çıkagelen bir İtalyan dilenci oğlandan öğrendik. Bozuk bir Fransızca ile : «İşler kötü. Kimse bir şey vermiyor. Çar öldürülmüş» demişti. Bizler: «Nasıl? Ne zaman? Kimin tarafından?» diye sorguya çektikti. O fazla bir şey anlatamadı. Ancak akşam üeri gelen gazetelerden olayı öğrendik.

12 Mart tarihli mektubunda annem, teyeme şunları yazıyor :

«Evimide benim zorlukla katlanabildiğim bir bölünme var. Geçenlerde Aleksiyev ile bir tatsızlık oldu. Ben kaba bir şekilde onun karışmamasını ihtar ettim. Levoçka bana surat asıyor; ben ise, bu çok kapalı çevrenin bir an önce dışına çıkabileyim diye dua ediyorum...»

Annemin bütün korkusu, babamın Alekseyev'in et-

kisinde kalıp yeni Çar'a çok sert bir mektup yazmasıydı. İşte o zaman ya tutuklanır, ya sürgüne gönderilirdi. Alekseyev'e karşı parlamasının asıl nedeni buydu. Genellikle annem, ona karşı çok iyi davranırdı ama, babamın dinsel konularda arayışlara dalmasında Alekseyev'in payı olduğunu düşünürdü. Kendisi anlıyamadığı için bu tür düşüncelerden korkardı. Yine de çıkış yaptığından ötürü ertesi gün Alekseyev'den özür dilemişti.

Bilindiği üzere babam, kafasına koyduğu gibi, Çar III. Aleksandr'a mektup yazıp II. Aleksandr'ın katilini idam etmemesini salık vererek ricada bulundu. Başbakan Pobedonostzev'e gönderdiği bir mektupla da bu dileğini Çar'a iletilmesini istedi. Başbakan red edince de, mektup başka yoldan Çar'a ulaştı, sonuç malûm.

Şubatta çok şiddetli bir kar fırtınasından sonra anayolda donmuş bir adam bulunmuş; babam onu bir uşağın evine taşımış. Kendisi, Aleksiyev, ben ve başkaları masaj yapa yapa onu kendine getirmek istedikse de canlandıramadık.

Annemin teyzeme yazdığı 9 Nisan tarihli mektuptan

«Bizde her şey sâkin görünüyor. Bundan sonrası ne olacak?»

22 Nisanda yine yazıyor

«Arasıra basit tartışmalarımız oluyor bu yıl. Ben evden bile ayrılmak istedim. Herhalde Hıristiyanlık koşullarını uygulamaya başladığımızda daha mutsuz oluyoruz. Bence Hıristiyanlık kuralları evimizde uygulanmaya konmadan biz daha rahattık. Cuma günü Koçetova'nın ve Hohlov'un konseri için Tula'ya gidiyoruz.»

Ben de bu konserde bulundum. Beni Koçetova'nın çok iyi işlenmiş, yüksek perdeden koleratürası çok etkiledi. Bu kadar pürüzsüz, böylesine cırlak olmayan bir koloratura hiç dinlememiştim en ünlü İtalyanlarda bi-

le sanki ses değil de olağanüstü bir müzik âleti.

Haziran başında olgunluk sınavımı Tula'daki lisede verdim. Müdür değişmiş, gidenin yerine Kulikov gelmişti. Eski Müdür, klâsik diller uzmanı ukalanın biriydi. O Moskova'ya atandı. Öğrencilere çok kaba davranırdı. Örneğin, kolalı gömlek yakalarını yüksek bulduğunda kendisi yanaşıp kesiyordu. Bir örnek daha vereyim: öğrencinin biri koridordaki kapının camından bakarken, müdürün oradan geçmek üzere olduğunu farketmemiş oysa müdürü selâmlamak zorundadır. Müdür ansızın çocuğun ensesine vurunca, başı çarpıp camı kırdığından yüzü kan revan içinde kalmış oğlanın. Yeni müdürümüz Kulikov başka çapta bir insandı, liberaldi. Yalnız kariyerden yetişmekle kalmamış aynı zamanda edebiyatçıydı da. Birkaç vodvil yazmıştı. Öğrencilere karşı tutumunda bir örnek verdiler; bir gün döğüşen öğrencileri gördüğünde: «Döğüşün, döğüşün... İyi bir jimnastiktir döğüşmek» demiş.

Onun zamanında sınavlar da kolay geçti; ve hemen hemen bütün sekizinci sınıf öğrencisi diplomasını aldı. Ben, din derslerinden zayıftım. Çünkü kiliseye pey gitmezdim.

Bizim yöreden din dersleri veren papaz, benim kayıtsızlığıma göz yumardı. Ancak arkadaşlarım sayesinde bu dersten sınavımı verebildim. Soru kâğıtlarını aldığım ve cevapları yazmaya savaştığım sırada Metropolit çıkageldi. Herkes onu karşılamaya koştu. Ben, ne yazacağımı pek bilmiyordum. Oysa sınava girecekler arasında öndeydim. Umudsuzluğa kapılmıştım ki, arkadaşlar imdadıma yetişip kurallar ve kilise ayinlerine değin kitabı usulca önüme sürdüler. Tam soruları aydınlatacak sahifeydi. Bir göz atmaya vakit bulup doğru cevapları yetiştirdim.

En kötü Rusça sınavı kompozisyondan verdim.

Kompozisyon sınıfta yazılıyordu. Verilen konu gerçi çok genişti ama benim bildiğim bir konuydu : «Puşkin'de ve Gogol'de başlıca karakterler». Rus edebiyatını iyi bildiğimi kanıtlamak isteğiyle uzun uzun yazdımsa da temize çekmeme vakit kalmadı. Kâğıtlarımı hemen vermek zoıundaydım, gelagelelim imlâ yanlışlarını düzeltemedim. İnsan sınavda ne kadar bunalıyor. Kendi müsveddelerimi okumaya başladığımda «tijoliy» (1) yerine, «Çajoliy» yazdığımı gördüm, kâğıtlarımı vermeden düzeltebildimse de öteki yanlışlar kalmıştı. Bundan ötürü Rusçadan 3 öteki konulardan birer 4 aldım.

Çok sevinmiştim sınavlar biter bitmez. Artık karar verilmişti Mosyova'ya gidecektik. Orada üniversite, arkadaşlar, toplantılar, yeni dostlar, tiyatrolar, konserler, müzik dersleri vb.

İlkbaharda Alekseyev bizden ayrıldı. Çünkü benim üniversiteye ve İlya'nın Moskova lisesine girmesiyle bizdeki görevi sona ermişti. O yine toprakla uğraşacak, bizim Samara'daki malikâneden arazi kiralayıp ekecekti.

Haziranda babam, amcam Sergey ve bir emektar adamımız Arbuzov ve Yasnaya Polyanadaki okulun öğretmeni Vinogradov ile yaya olarak Optina Ustınay'a gittiler. Orada rahiplerle tanışınca babamın yine Ortodoksluktan sıtkı sıyrılmış.

Smavlar bittikten sonra hangi fakülteye gireceğimi bildirmem gerekirdi. Babam üniversite öğrenimini olumsuz karşıladığı için, yalnızca kendim karar vereceğimden bu seçimi yapmam zor oldu. Babam bana hiç öğüt vermezdi. Eğer verseydi, sanırım fen bilimi olduğu için matematikle uğraşmam önerisinde bulunurdu. Aslında matematiği kolay kavrayabilirdim de gelgelelim kuru bulurdum. Aynı zamanda babamın ve Alekseyev'in gö-

(1) Ağır bir şey demektir.

rüşlerine uymak istediğimden, yararlı bir meslek seçmeyi düşündüm. Hattâ Tula'daki lise müdürüne bu isteğimi açıkladım. Başlangıçta teşrihler, cesetlerle uğraşmalar, ameliyatlar aklıma gelince doktor olamayacağıma kesinlikle karar verip bu olasılığı defterden sildim. Peki, ben hangi fakülteye girecektim? Matematik fakültesine mi? Çok kuru! Hukuk mu? Bu bilim değil. Bu fakülteye hep züppeler girer. O zaman tarih, filoloji? Tarih ilginç ama eski dillerden artık gık demiştim. Kala kala doğa bilimleri? Bu tıp ve matematik arası bir şey.

Alekseyev, eskiden beri kimya ve fizik üzerine ilgimi çekmiştir. Yazın tıbba hazırlanırken, ve doğa bilimlerine değin de kitaplar okurken, daha çok bunlarla ilgilendim. İtiraf edeyim ki, bu seçimi yaparken gençler arasında moda olması doğa bilimlerini seçme arzumu kamçılamıştı. İşte böylece ayıklaya ayıklaya sonunda fizik - matematik fakültesinin doğa bilimleri bölümüne kaydoldum. İleride de bu seçimden ötürü hiç pişman olmadım. Aksine övünç duydum. Çünkü böyle bir tahsilin metodları, benim de metodlu düşünebilmemi sağlamıştı.

Derken babamla aramda tatsız tartışmalar başladı. Babam. 28 Haziranda kendi güncesine şunları yazmış :

«Bugün Sergey'le konuşmamız, dünkünün devamı oldu. Yani, Tanrıdan söz ettik. Onun ve onun gibilerin fikirlerine göre, bir şeyi kanıtlayamazlarsa, demek ki o şey gerekli değildir. Bu yoldaki bir düşünce tarzını hem akıllı hem aydın olmanın bir belgesi sayıyorlar. Bana kalırsa, bu cahilliğin ta kendisi... Biz onlara büyük bir özenle kilise âyinlerini ve ilkelerini öğretiyoruz, önceden de biliyoruz ki, yetiştiklerinde bu bilgiler onları tatmin etmeyecektir. Aslına onlara birbiriyle bağlı olmayan bir yığın şey öğretiyoruz. Bu kopuk kopuk bil-

gilerle kalıyorlar; ve üstelik bunları bildiklerini sanıyorlar. Sergey'in bana itiraf ettiğine göre, ruha değil, bedene inanıyor. Gerçe sorunu böyle apaçık ortaya koyduğuna da memnunum».

Bedeni nasıl sevmeyeyim? Ben o zaman 28 Haziranda ancak 18 yaşındaydım.

Temmuzun başında babam kısa bir ziyaret için Turgeniyev'in malikânesi Spaskoe'ya gitti. Annem ise apartman aramak üzere Moskova'ya... Temmuzun sonunda da babamla birlikte Samara'daki çiftliğe gittik. Bu kez yolculuğun büyük bir kısmını trenle yapmıştık. Bir istasyona vardığımızda «büyük bir onur kazandık» Yüce Prense Nikolay ve general Skobelev'e rastladık. Birinci sınıf bekleme salonundaki bir yemek masasının başında azametle oturuyorlardı. Bir meraklı kalabalık onları uzaktan seyretmekteydi.

Çiftlikte geçici olarak Alekseyev oturuyordu. Yarım verst uzakta da Bibikov. O yılın baharında Alekseyev babamdan 400 desitin bir arazi kiralamıştı. Aslında anlaşma şöyleydi: Arazinin küçük bir kısmında kendisi fiilen çalışacak, kalan bölümünü de küçük parçalara bölüp ekip biçmeleri için köylülere dağıtacaktı. Babama vereceği kira bedeli ile köylülere dağıttığını topraklardan alacağı kira bedelinden bir kısmını kendi işletmesine sarfederek, kendi lehine kalan farkın bir kısmını fakir köylülere dağıtacaktı. Anlaşma başarılı olamadı. Bu sorundan sonra söz edeceğim.

On yıl yani 1881'de bizim çiftlikte ailesi ile birlikte fakir ve bunaltıcı bir yaşamı sürdüren Alekseyev, bütün vaktini ufak tefek yönetim işlerine vermekteydi. Aynı zamanda kendi başına kendi elleriyle çalışmaya hazırlanıyordu. Bundan ötürü kendi arazisinde çalışması tasarı halinde kalmıştı. Kendisi ve ailesi babama ve bana karşı çok nazik davranıyor, her dilediğimizi yerine ge-

tirmek istiyorlardı. Babam, çiftlikteki hayatımızla ilgili olarak anneme ayrıntılı mektuplar yazardı. (1)

Biz Yasnaya Polyana'ya döndüğümüzde, birkaç gün sonra sahnelenecek amatör tiyatro oyunumuz için hazırlıklar başlamıştı. Çok misafir bulduk evimizde.

(1) «Tolstoy'un karısına mektupları» 182 - 1910 İkinci baskı 1915, sahife 135-147.

II. BÖLÜM

1870 YILINDA BABAMIN YAZARLAR ve EDEBİYATLA İLGİLİ FİKİRLERİ

I

Biz üç kardeşin, benim, Tanya'nın, İlya'nın çocukluğumuzda babamızla ilişkilerimiz başka ailelerinkinden çok farklıydı. Biz, babamın yargılarına karşı gelemezdik. Önerilerine uymayı da zorunlu sayardık. Babam, bizim tüm duygularımızı, düşüncelerimizi bilir de bildiğini bize açıklamaz sanırdık. Onun küçük ve çelik rengindeki gözlerinin arayıcı bakışlarına dayanamazdım. Bana bir şey sorduğunda —genellikle bizim yanıtlamak istemediğimiz konuları sormasını çok seveddi— yalan söyleyemez, kaçamak yapamazdım ama, yapabilmeyi dilerdim.

Biz onu yalnız sevmekle kalmıyorduk bizim yaşantımızdaki yeri çok büyüktü. Onun, kişiliğimizi ezdiğini içimizde duyar, bazan bu baskıdan kurtulmak isterdik. Çocukluğumuzda bu duygumuz bilinçli değildi ama gittikçe daha bilinçli oldu. O zaman bende ve kardeşlerimde bazan, babama karşı bir tepki, ona karşı çıkıp tartışma tepkisi belirdi.

Çocukluğumuzda başlıca zevkimiz, babamızın bizimle uğraşısıydı. Birlikte yürüyüşe çıkalım, işletmede

ona yardımcı olalım, ava, seyahate birlikte gidelim, bize bir şeyler anlatsın, bizimle jimnastik yapsın, vb. Babam, alışılmış şefkat gösterileri yapmaktan, öpücüklerden, hediyeler vermekten kaçınırdı. Oyuncak armağan ettiği pek azdı. Ama sevgisini her zaman hisseder, bizden de memnun olup olmadığını bilirdik. Eğer bana alışılagelmiş «Sergey» yerine «Serguleviç» derse, anlardım ki benden memnundu. Bana okşanmışım gibi gelirdi. Bazan arkamdan izler ve sessizce gözlerimi kapatırdı. Kimin olduğunu kestirmek çok kolaydı. Ya da iki elimden kavrayıp : «Üstüme çık, üstüme çık» derdi. Ben de omuzlarına kadar tırmanırdım. Beni ellerimden çeker, omuzlarma oturtur, ya da ayakta dururdum omuzlarında. Beni tutarak odada dolaştırır sonra birden tepetaklak çevirir ve ayaklarımın üstünde yere bırakırdı. Bizler bu tür beden hareketleri çok severdik Eğer babam benimle böyle oynamaktaysa, Tanya ve İlya: «Beni de... Beni de...» diye bağrışırlardı.

Babamızın kokusunun bile, pazenden gömleğinin sağlıklı ter kokusunun, tütün kokusunun, —O sıralarda tütün içerdi— bizim için ayrı bir çekiciliği vardı.

Babamla birlikte en sevdiğim uğraşılardan biri jimnastikti. Şöyle başlardık : Biz sıraya diziliriz, babam karşımızda durur. Onun bütün hareketlerini büyük bir dikkatle tekrarlamak zorundaydık. Ritimle başımızı sağa, sola, yukarı, aşağı çevirir durur; kollarımızı büker açar, sırayla sağ ve sol bacağımızı kaldırır indirir, çömelir, dizler bükülmeden selâm verircesine iğilinir, parmak uçları yere değdirilir, üstünden atladığımız ayrıca da beygir vardı vb....

Babam genellikle beden gelişimine çok önem verirdi. Jimnastik, yüzme, koşma, her türlü oyun... Özellikle ata binmek için bizi kışkırtırdı. Bazan yürüyüşteyken : «Haydi yarış!» der, biz de onun ardından koşardık.

«Numid suvarileri» (1) denen bir oyun oynardık. Babam sofradan birdenbire kalkar, kollarını havaya uzatıp sallıyarak masanın çevresinde dönmeye başlar, biz de onu taklid eder peşi sıra dönerdik. Buna neden «Numid Suvarileri» dendiğini kimse babam bile bilmezdi. Bu oyunun bizim iç dünyamızda çok olumlu bir etkisi olurdu; özellikle sıkıcı misafirlerin ardından. Bunu, bize, Hukuk Yüksek Okulu'ndan dayım Stepan Bersmi öğretmişti, ve o okul içinde bunun simgesel anlamı neydi, bilmiyorum.

Babam, bize pek seyrek ceza verirdi. Hiç bir zaman köşede ayakta durdurmaz, pek az suçlar,azarlar, hiç dövmez, hiç kulaklarımızı çekmezdi vb. Ama biz, bazı belirtilerden, onun bize karşı tutumunu anlardık. Cezası, alsında gözünden düşürmekti. O zaman bize bakmaz, birlikte götürmez, bazan yarı alaycı bir tavır takınırdı. Çocukluğumuzda hattâ daha sonraları bizim hal ve tavırlarımıza göre, bazan da belirli bir nedeni olmadan, bir süre için aramızdan birini yeğ tutardı. Sürgit bir seçim yapmazdı. Yalnız biz yetiştikten sonra, kendi görüşlerini en fazla beğenenlere ayırcalık gösterir olmuştu. Sanırım kendine özgü bir eğitim sistemi yoktu. Bazan kusurlarımızı ima eder, bazan alay eder ve yaptığımız hareketin doğru olmadığını şakalarla anlatmaya çalışırdı. Bazan öyle bir olay ya da öyle bir anekdot anlatırdı ki, biz dolaylı yoldan kendi kusurumuzu görürdük.

Bazan özellikle ders sırasında sinirlenir, sesini yükseltirdi, ama hiç bir kaba kelime kullandığını hatırlamıyorum. Sadece bizi dersten kovardı.

En çok kızdığı şey yalan ve kaba davranışlardı. İs-

(1) Afrika Berberi halkı. Çoğu göçebe olan bu halkın tarihî ancak Roma devrinde iyi bilinirdi.

ter anneme karşı, ister öğretmenlere, ya da hizmet edenlere karşı kime olursa olsun yalan ve kabalık en çok kızdığı şeylerdi. Bazan daha önemsiz olaylarda da önerilerde bulunurdu. Örneğin yemekte bıçağı ağzımıza sokmamız; balık yerken bıçak kullanmamız dikkatini çekiverirdi. Sosyetede bu tür hareketler terbiye eksikliğine verilirdi. O devirlerde bunların önemi vardı. İşte «Anna Karenin» de, Anna birisinden söz ederken şöyle der : «Bu yalnız Nihilist değil, aynı zamanda bıçağı ağzına sokuyor».

Kambur durduğumda beni dürterdi : «Dik dur»! Benim her türlü oyuna ve eğlenceye katılmak, beni doğrudan doğruya ilgilendirmeyen konuşmaları dinlemek, genellikle olmayacak yerlere burnumu sokmak eğilimime karşı : «Sen hep bir şeyleri kaçırmak korkusundasın. Her türlü zevk fırsatını ya da ilginç bir şeyler öğrenmek fırsatını kaçırmak korkusundasın» diye elevtirirdi.

Babam gerçekten karakterimin bu yönünü farketmişti ki, bu huyum beni ileride olmayacak şeylerle uğraşmaya, ilgilenmeye yöneltmiştir.

Eğer bizden biri, güldürücü ya da esprili olmaya yönelik bir şeyler anlatırken kendi gülerse, babam : «Komik şeylerin anlatıcısı üç türlüdür, derdi. En berbadı kendi anlattıklarına kendi gülen, başkalarını güldüremeyenlerdir. İkincisi, anlattıklarına hem kendi gülen, hem güldürenlerdir. En iyisi anlattığı komik şeylerle başkasını güldüren kendi gülmeyendir».

Ben şaka yollu bir şeyler söylemek, ya da kelime oyunu yapmak istediğimde : «Senin nükte yapman bir piyangoya benziyor, ikramiye çok az çıkıyor. Numaraların çoğu boş» derdi. Nükte iddiasındaki saçmalıklarımı da çoğu kez : «Olmadı!» diye redderdi.

Ben rast gelen bir savrukluk yaptığım zaman, örneğin tabak, çanak kırdığım, başkalarının ya da kendi

giysilerimi lekelediğimd, yırttığım, ya da verilen siparişi unuttuğum özür olarak da: «İstemeden oldu» dediğim zaman, babam: «İşte seni onun için seni uyarıyorum. Çünkü dikkatsizsin. Dikkatsiz olmamaya çaba göstermeli» derdi.

Yine babamın sözleri: «Yapabileceğin şeyi yap. Eğer yapamayacaksan ya da yapmak istemiyorsan, hiç yapmaman daha doğrudur».

İç dünyasındaki sarsıntıdan önce yani 1860-1870'lerde, babamın kişiliği ve davranışı sonraki davranışlardan bambaşkaydı. O sıralarda yaşamayı severdi ve güçlüydü.

Kendisi açığa vurmasa bile, benim çocukluğumda, soyluluk hissedilirdi. Annem ise açıktan açığa soylulardan yanaydı. Şöyleydi babamın soyluluk anlayışı: en başta kalıtımın rolünü bir bakıma kabul ederdi. Ama asıl soyluluk ona göre, çok ince ve bütünüyle terbiyeli olmak, onurlu, okumuş, nefsine hâkim ve yüce gönüllü olmak. vb. Soylulara değin görüşleri bir yana, köylülere karşı da özel bir segvisi, saygısı vardı. Dediğine göre: «Onlar bizi doyuran kimselerdi.» Bu saygıyı her zaman bizlere de aşılamak isterdi. İleride zaten soyluluk fikrini de hepten reddedecekti.

Babam dostlar hattâ akrabalar arasında lâubaliliğe hiç dayanamazdı: «Birbirinin sırtını sıvazlayan arkadaşlar vardı. «Ah sen benim çok sevdiğim aşağılık herif!» ya da 'Ah sen, benim iki yüzlü keratam!' falân filân derler. İşte bu tür hareketler tam anlamıyla terbiyesizliktir» diye eleştiri yapardı.

Onca terbiyenin asıl anlamı kişiler arasındaki ilişkileri zorlaştırmak değil, kolaylaştırmaktı. Bu konuda bize şu örneği verirdi: XIV. Louis terbiyesiyle ünlü bir soyluyu deneyden geçirmek için, arabaya binerken o adama kendisinden önce binmesini önermiş. Adam, Kralın sözünü dinleyip arabaya binmiş. «İşte bu gerçekten

terbiyeli bir adam» demiş Kral. Ama bir Manilov, bir Çiçikov kapıda birbirini iterek birbirine önce yol vermek isterlerse, buna terbiye denmez.

II

1860-1870 yıllarında babamın alışkanlıkları da başka türlüydü. Annemin doldurduğu sigaraları (1), bazan yemeklerden önce evde hazırlanmış bir likörü (travnik) küçük, gümüş kadehiyle içerdi. Ayrıca bir ufak bardak beyaz şarap (Vorontzov) içerdi, et yerdi, ava çıkardı. Hepten dişsiz olmasına karşın, çok çabuk yemek yer, çok az çiğnerdi. Bunun zararını bilir, itiraf da ederdi: «Pour se bien porter il fait bien marcher, et bien mâcher» (2) derdi. Hatırladığım kadarla hiç tıraş olmaz hep sakallıydı. Saçını ve sakalını ya kendi ya annem düzeltirdi. Bunu ayda bir defa, ayın yeni çıktığı zaman yapardı. Dediğine göre bu âdeti Müslümanlardan edinmişmiş. Evde kendi geleneksel gömleğini giyer, kolalı gömlek giymezdi. Kışın gri pazenden, yazın ketenden... Bu gömlekleri ya annem ya da köyde oturan eski konak hizmetçisi dikerdi. Ama Moskova'ya gittiğinde kolalı gömlek ve oradaki terziye sipariş üzere diktirilmiş şık bir ceket giyerdi.

1881 yılına dek Yasnaya Polyana'da bizim yaşantımız çok programlıydı. Eylül ayından Mayısa dek babam yazılarıyla bizim de derslerle uğraştığımız aylarda. Yazları ise bizim programlar başka türlüydü ve çok çeşitliydi.

Çalıştığımız aylarda biz çocuklar, öğretmenler sa-

(1) Sigara biçimindeki kalıplar boş gelir, evde içlerine tütün doldurulurdu.

(2) Sağlıklı kalmak için hem çok yürümek hem iyi çiğnemek gereklidir.

bahleyin sekizle dokuz arası kalkar ve yukarıdaki salonda kahvaltı ederdik. Dokuzdan sonra babam daha giyinmemiş, yıkanmamış, sakalı taranmamış, sırtında robdöşambr yatak odasından çıkar, salonun altındaki odaya inerdi. Aşağıda yıkanır ve giyinirdi. Eğer o sırada kendisine rastlarsak istemiyerek aceleyle bizimle merhabalaşmak. Bizler : «Yıkanmadan babamın keyfi yerine gelmez» derdik. Ondan sonra babam salona kahvaltıya gelir, kahvesiyle birlikte bardağa kırılmış iki rafadan yumurta yerdi; ve artık yemeğe yani akşam üzeri saat beşe dek hiçbir şey yemezdi. Daha ilerki yıllarda, 1880'nin sonundan başlıyarak saat 2'de ya da 3'te ikinci bir kahvaltı yemeye başlamıştı.

Sabahleyin kahvesini içerken pek az konuşur, bir bardak çayını alıp hemen kendi çalışma odasına giderdi. Artık onu ancak yemekte görürdük. Annem daha geç kalkar, kahvaltıya ancak onbire doğru gelirdi. On iki yarım arasında biz çocuklar ve öğretmenler için ikinci bir kahvaltı hazırlanırdı ama babamla annem buna ortak olmazlardı. Bu usul üzere semaver ve kahvaltı dokuzdan saat yarıma kadar sofradan kalkmazdı.

Babam yazı yazdığı sırada ne kendisi ne aile bireyleri «çalışıyor» demezler, «okuyor» derlerdi. Babam ruhsal bunalıma girmeden önce yazları çok az okurdu; kendisine 3 aylık tatil verirdi. Sonbaharda da birkaç gün dışında zamanını avda geçirirdi. Yılın kalan bölümünde ise hemen her gün çalışırdı. O çalışırken tam bir sükûnet aradığından, kimse onun odasına girmeyi göze alamazdı, annem bile, Kimsenin çalışmalarını engellemeyeceğginden emin olmak isterdi. Babam İtalyan üslubu penceresi olan büyük odada çalıştığı zamanlar odanın, biri salona, öteki misafir odasına açılan iki kapısı da kilitlenirdi. Hattâ bitişikteki odalara sessizce, ihtiyatla girmek gerekirdi. O sırada salonda piyano çalmak

olanaksızdı. Çünkü bana göre, *ne kadar yavaş çalınsa müziği dinlememek duymamak olanaksızdı.*

Salonun altındaki odayı çalışma odası olarak babamın ne zaman kullanmaya başladığını aklıma gelmiyor. Ondan sonra çatıkatındaki bir odada çalışmaya başladı. 1878'de de köyde kendisine küçük bir ev yaptırdı; yazları orada çalışıyordu.

Çalışmaları bitince bazan yürüyüşe çıkar, bazan atla dolaşırdı. Bu yürüyüşlerin ve atla gezintilerin bir amacı vardı : ya malikânesinin yönetimi, ya av, ya ziyaret, ya da tren istasyonuna giderdi. Bazan da Zaseka (1) ormanında bazan yolda amaçsız dolaşırdı.

Bu âvare dolaşmalar yaratıcılığı açısından belki de çok verimli olmaktaydı. Sonradan düşüncelerini yoğunlaştırır, yazılarına malzeme bulurdu. En severek dolaştığı yerler bu Zaseka ormanı ve şose yollardı. Orman, sık ağaçları, kuytuluğu, dereleri, patikaları, ıssızlığı, vahşiliği ve haşmetiyle babam için çok çekiciliği olan bir yerdi. Günlük uğraşılarından kaçıp tek başına oraya, hemen hemen insan ayağı basmamış bu yerlere gider ve düşünürdü. Nerede son bulacağı belli olmayan patikaları ve daha önce hiç gitmediği bölgeleri keşfetmesini severdi. Düşünce alanında olduğu gibi, ormanda da hep yeni yolları aramayı severdi. İşte onu ormana çeken bu duyguydu. Bu patikaların ucu bazan bir yola çıkardı, bazan da hepten ormanın dibine ve derin dere başlarına.

Babamın sevdiği başka bir gezinti yeri de Kief'e uzanan şoseydi.

---

(1) Zaseka=genç bir orman. XVI. yüzyılda Kırım ve Nogay Tatarlarının okçulara karşı bir sovunma bölgesiydi. Tolskoy devrinde bu orman büyük ormanlardan arta kalmış bir kısım.

Yasnaya Polya'na Kuzey Rusya'dan Ukranya'ya, Kırım'a ve Karadeniz kıyılarına dek uzanan anayolun üzerindeydi. Babam, şose yapılmadan önce de burada Bolşak adında (bolşak=büyük) büyük bir yol bulunduğunu hatırlardı. Büyük Katerina zamanında, bu yol Orta Rusya'da, hayvan sürülerinin rahatlıkla geçebilmesi için büyük kentlerle bağlantı sağlarmış. Yasnaya Polyana'daki parkın içinden ve köyden geçerdi. Şose yapılmadan önce, lüks büyük yolcu arabalarından ,posta arabalarından yük arabalarına kadar bütün araçların gelip gittiği çok kalabalık bir yolmuş. Puşkin, Dekabristler ve pek çok kişi bu yoldan geçmiştir. Bir gün babaannem parktaki kameriyesinde otururken I. Aleksandr'ın cenazesini Taganrog'dan getirildiğini görmüş.

Babamın çocukluğunda eski yolda yarım verst uzakta daha kestirme bir Kiev şosesi varmış. Benim çocukluğumda ise hem bu şoseden, hem Yasnaya Polyana'dan biraz daha uzakta Moskova-Kursk demiryolu yapılmıştı. Babam şoseye gezintiye çıktığında: «'Grand mond'da karışmak için Nevski Prospekt'e (1) çıktım» derdi.

1860-1870 yılları arasında şoseden çok sayıda erkek ve kadın hacı geçerdi. Bunlar Kiev'e, eski Kudüs'e, Solovki'ye ve başka yerlere gider, dönerlerdi. Babama göre bunların pek azı gerçek hacıydı. Bu insanlar, değişik nedenlerle hac yoluna düşerlerdi. Kimi evinde rahat değildi, kimi dünyayı görmek isterdi, kimi hacılık itibarı için giderdi, vb. Bunlar, sırtlarında küçük bavulları, çıkınlarıyla, ayaklarında yumuşak çizmeleri, dolaklarıyla günde 30 Verst kadar yürürlerdi. Genellikle küçük gruplar halinde geçerler ve sadakayla geçinirlerdi. Geceleri rastgele yerlerde kalırlar, çok az yıkanır ve çok az çamaşır değiştirirlerdi.

(1) Bu cadde Petersburg'un en şık caddesidir.

Uzun mesafe aşan bu insanlar, değişik yörelerdeki değişik kişilerden oluşmuş karmakarışık bir kitle olduğundan, hepsi, kendi yörelerinin, masallarını, öykülerini, şiirlerini, menkıbelerini, deyimlerini, değişik söylentileri, yürümeyi sürdürdükleri sürece başka başka çevrelere yayarlardı.

Babama göre bu yolcuların anlattıkları bir çeşit halk edebiyatı, gazete gibiydi. Bu nedenler babam da onlarla birlikte biraz yürür, ya da yol kenarında oturup konuşurdu. Bu dinlediği öykülerle menkıbelerin bir kısmı, babamın kitaplarında sanat eseri haline gelmiştir. Çeşitli yörelerin bu kalabalığından babam çok şey öğrenip benimsemiştir. Örneğin çalışan halkın yaşam koşullarını, halkın dilini, Volga, Kuzey ve Ukrayna lehçelerini, çok çeşitli meseleleri şosede toplamıştır. Bu şoseden aynı zamanda yörenin köylüleri de arabalarla geçerdi. Kimi tanıdık, kimi tanımadık, kimi hafifçe çakır keyf... Babam arada bir bu arabalara binip yolun bir kısmını köylülerle birlikte gitmek ister ,onlar da babamın bu isteğini sevinerek yerine getirirlerdi. Bu şosede taş kıranlarla lafa dalar, arada bir kendisi de taş kırmayı denerdi. Bu işin kolları ağrıtan yorucu, ağır bir iş olduğunu söylerdi.

Beşte yemek yerdik. Bazan gecikirdi babam yemeğe ve çok canlı olduğu görüldürdü. Gündüz karşılaştığı olayları, izlenimlerini anlatırdı. Yemekten sonra, akşam genellikle kitap okur, eğer misafir varsa sohbete dalardı. Bazı akşamlar yalnız bizimle vakit geçirir, bize bir şeyler okur ya da ders verirdi. Bu saatlerde babam kolay yaklaşılır, çalışma odasının kapısını kapatmadığı bile olurdu.

Gece saat ona doğru Yasyana Polyana'da oturan kim varsa, çay içmek üzere salona gelir, toplanılırdı. Yemeklerde olduğu gibi babam bu anlarda da neşeli ve

çok sağlıklı görünür, özellikle misafirleri bulunduğu zaman heyecanlı heyecanlı konuşurdu. Yatmadan önce kitap okur, her akşam piyano çalar, saat bire doğru da yatağına girerdi.

III

Babamın herkesten farklı bir kitap okuma yeteneği de vardı. Okuduğunu ayrıntılarıyla hatırlar, hangi kitapları baştan sonadek hiç atlamadan okumak, hangilerinin yalnızca önemli yerlerini okumak gereklidir, bilirdi, bu tür okumakla da zaman kazanırdı.

Yasnaya Polyana'da sürekli oturduğumuz yıllarda çok okurdu. «Alfabe» ve «Okuma Kitapları»nı hazırlamak için Grekçe öğrenmişti. I. Petro'nun, Dekabristlerin yaşantılarına değin tasarladığı romanlar için malzeme toplardı. Aziz'lerin konu edildiği kitapları okur, Rus halk destanlarını ve meseleleri incelerdi. 1870'lerin sonlarına doğru İncil'i ve ayrıca Kutsal kitabın eleştirisini de incelemeye koyulmuştu. Yabancı edebiyatla da ilgilenir, İngiliz ve Fransız romanlarını yeğlerdi. Dickens, Thackray, Trollope, Humphry Ward, George Eliot, Braddon v.b. Bunların arasında en başta Dickens'e değer verdiği bilinen bir şeydir. Thackaray'i çok soğuk bulurdu. Üstüne basarak övdüğü romanlar, *Adam Bede* ve *The Vicar of Wakefield*'di. Fransız edebiyatından Victor Hugo'yu, Flaubert'i, Tellier'i, Droz'u, Zola'yı, Maupassant'ı, Daudet, Goncourt'u v.b., severdi. Hugo'nun *Les Misérables Le Dernier Jour d'un Condamné* eserlerine ve realistlerden Maupassant'a değer verirdi. Flaubert'i, Balzac ve Daudet'yi onlar kadar tutmazdı. Zola'yı büyük bir ilgi ile okurdu. ama «Eserlerinde önyargılar var ve çok gereksiz küçük ayrıntılara giriyor» diye eleştirirdi. *La Terre*'den söz eder-

ken «Zola kazın yemesine yirmi sahife ayırmış» diye alay ederdi. Alman edebiyatını az okurdu. Schiller, Goethe, Aurebach yeğledikleriydi. Başkalarını pek okuduğunu hatırlamıyorum. Schiller'in *Haydutlar*'ını, Goethe'nin *Werther*'i, *Hermann und Dorothea*'yi salık verirdi.

1870'lerde Rus edebiyatını pek okumazdı. Gazeteye, dergiye filân da pek zaman ayırmazdı. Ancak sanat ve edebiyat dergileri eline geçtiğinde şöyle bir göz atardı. Turgeniev'in o sıralarda çıkan eserleriyle ilgilenir, Dostoyevski'nin «*Delikanlı*»sını hiç bilmezdi. Andrey Peçerski'nin «*Ormanlarda, Dağlarda*» eserlerini hiç sevmezdi. Ona göre Peçerski özentiliydi; gösteriş için âdi kelimeler kullanıyordu ama köy yaşantısını hiç bilmiyordu. «Yapmacıklı bir edebiyat» diyerek kestirip atmıştı. Örneğin Peçerski şöyle yazıyormuş «Aslında bir Rus ağaçlara acımaz. Arabasına ok yapmak için yüzyıllık bir meşeyi deviriverir». «Devirmek» kelimesini Peçerski halk dili olarak kullanıyor. «Kesmek» yerine «devirmek» kelimesini halk dili olarak yazmakta. Halk dili biliyorum iddiasıyla kullanıyor. Bilmiyor ki hiç bir müjik meşeyi ok yapmak için kesmez. Araba okunu genç bir ağaçtan yapar. Bu iş biraz zor». Waltre Scott tarzını taklid ederek yazdıkları romanlarda «*Yuri Milaslavski*», «*Kniyaz Serebreniyin*» yazdıklarında çağın yaşamını anlamadıklarını ileri sürerdi. Dev yapıtları okumak için acele etmememizi, daha olgunlaştığımız zaman daha iyi anlayıp zevkine varabileceğimizi, şimdiden okursak algıladıklarımızın tazeliğini yitireceğini telkin ederdi. Bundan ötürü Puşkin, Lermontov ve Gogol'u genç yaşlarda okuduk.

Babam, çocuk edebiyatını pek sevmezdi. Bize dünya edebiyatından hem çocuklar, hem büyükler açısından ilginç bulduğu kitapları salık verirdi: «*Robinson Crusoe*», «*Don Kişot*», «*Gulliver'in Seyyahatları*», «*Sefil-*

ler,» Dickens'den «*Oliver Twist*», «*David Copperfield*» vb. Özellikle Puskin'in, Gogol'un düzyazılarını, Turgeniev'in «*Bir Avcının Anıları*»nı, Dostoyevski'nin «*Ölüler Evinden anılar*»ını okumamızı önerirdi. Kendi eserlerinden, «*Alfabe*» ve «*Okuma Kitabı*»ndan başka bir eserini okumamızı istemezdi. Ama annem ise, Tolstoy'un bütün eserlerini okumamızı özellikle salık verirdi. Babamın «*Çocukluk*», «*İlk Gençlik*» ve «*Gençlik*» adındaki kitapları en sevdiklerimdi. Çünkü kendimi kahramanıyla özleştiriyordum. Rus edebiyatının öğreticiliği konusunda babam diyordu ki : «Genellikle halk destanları, vakanüvisler ve Petro devrinden önceki Rus yazarlarına değin çok az bilgi vermekteler. Örneğin Korkunç İvan'ın Kurbski(1) ile yazışmaları, Avakum'un hayatı (Rus piskoposu) v.b. larına değin pek az bir şey bilmekteyiz. Aslında bunlar önemli, özlü bir edebiyattır. Batı Avrupa'nın etkisi altında XVIII. yüzyılda yazılmış kof eserlere benzemez».

İlk gençliğimde önce Puşkının «*Biyelkin'in öyküleri*»ni okumamı önerdi. Genellikle Puşkin'in dilini ve düzyazısının üslubunu beğenirdi. Bu bakımdan Puşkin'in «*Maça Kızı*»nı kusursuz bir örnek olarak gösterirdi.

Şiire karşı olumsuzu tavrı. Ona göre şairler, uyak ve ölçülere bağlı kaldıklarından düşüncelerini anlatmakta serbest değillerdi. Çok az şaire değer verirdi : Lermontov, Tütçev ve Fet; ve elbette Puşkin. Kendisine : «Puşkin zaten şiir biçiminde düşünüyor» dediğimde bu görüşünü kabul etmişti. Yine şairlerde, özellikle Puşkin'de uyak arayışlarının iyi bir sonuç verdiğini ileri sürdüğümde, bu görüşme de katıldı. Bazen şairlerde, özellik-

(1) Rus Prensi. Çar Korkunç İvan'ın gençliğinde hükûmet Konseyi kurdu ve Kazan Tatarlarına karşı girişilen savaşı yönetti.

le Puşkin'de uyak iyi netice verdiğini kabul ederdi.

1890 yıllarma kadar Puşkin'e hayran olan babam, daha sonra sanatla ilgili yazılarında Puşkin'i olumsuzca eleştirirdi. Düşüncesine göre, halk kitlesi, şairinden ciddi ve anlaşılır bir içerik beklemekteydi. Oysa Puşkin, kadın bacaklarından, gözlerinden, eski putperest ilâhlardan, Baküs, Zeus ve Kipride (Diana) dan dem vurur.

«*Yevgeniy Onegin*»i okuduğunda çok olumlu bulup etkilenmişti. Bazı bölümlerine, örneğin yedinci bölümün başlangıcına hayran kalmış : «Burada her mısra doğanın tam anlamıyla yansıması» demişti.

Babam : «Bazan bir yazarın kişileri yazarın beklemediği bir biçimde kendiliğinden hareket eder.» der ve örnek olarak Puşkin'in bir çağdaşına söylettiği sözleri ortaya koyardı : «İşte, nasıl benim Tatyana? Ne müthiş bir şaka yaptı! Onegin'i reddetti».

Babam insan olarak Puşkin'e karşı büyük bir yakınlık duyardı. Onu içten ve kendi zaaflarına göz yummayan, hiç ödün vermeyen, —eğer ödün vermesi gerekirse— yalnız hareketleriyle vererek fikirleriyle vermeyen bir karakter sayardı.

Yasnaya Polyana'da abone olduğumuz bir tek kalın dergi vardı : «Revue des denx Mondes» Rusça gazeteler bize yayınevleri tarafından gönderilirdi. Bu arada Ogoniyok (Kıvılcım) dergisi de gelirdi. Bu dergide Pisemski'nin yazdığı «*Masonlar*» romanının başını babam pek beğenmişti babam. Bir ara bize de okumaya başladı, sonra vaz geçti. Çedrin'in «*Sınırın ötesinde*» sinden bazı parçaları okurdu. Orada pantolonlu çocukla, pantolonsuz çocuk arasındaki konuşmalar onu gözlerinden yaş gelinceye dek güldürürdü.

Babamın bize «*Pampadur*» eserinden parçalar okuduğunu hatırlıyorum. Orada bir Tatar'ın meyhaneden bir Yamut prensini alıp Petersburg'a götürdüğü anlatı-

hıycrdu. Petersburg'un prens üzerindeki etkisi babamı çok eğlendirmişti. Çünkü Prens; «Pampadur var, millet yok, fazla temiz!» demiş. Babam Petersburg'a gidip döndüğünde alaycı «Petersburg çok iyi. Pampadur var, millet yok» demişti.

O evrede babam hemen hiç gazeet okumazdı. Sanırım ki Yasnaya Polyana'ya yalnız Katkov tarafından gönderilen «Moskova Haberleri» gelirdi.

IV

Ben, babamın çok canlı ve sanatla ilgili ve değişik konularda konuşmalarını dinlediğim için kendimi mutlu sayıyorum. Çok şaşırtıcı bir belleği, olağanüstü algılama yeteneği vardı. Gördüklerini, işittiklerini, okuduklarını bize ustalıkla aktarırdı. Başkalarının göremediği, konu etmediklerini babamdan yepyeni şeyler olarak dinlemişimdir. Öte yandan, bizim günlük konular onun gündeminde yoktu : Bunlar, dedikodular, başkaları açısından ilginç olmayan şeyler, lüzumsuz ayrıntılar, pespaye anekdotlardı v.b. onun görüşüne göre hissediliyordu ki, onun düşünceleri ve anlattıkları onun dünya görüşü ve çalışmaları açısından gerekli şeylerdi. Onunla birlikte yaşayanlar, ondan işittiklerinin çoğunu sonradan onun yaptıklarında bulurlardı. Babam, amaçsız konuşmalardan, hareketlerden kaçınırdı. Kaldı ki, «amaçsız» kelimesini bile sevmezdi. Sanırım eserlerinde bu sözcük hiç yoktur.

Babam, çok az insanın tadına varabileceği oranda, ormanları, tarlaları, çayırları ve göğün güzelliğini ta içinde duyarak sever, bazan şöyle derdi : «Tanrının ne çok malı var. Doğa çeşitleri ne kadar sonsuz. Hergün dünden farklı. Her yıl beklenmedik bir hava değimişi olur!»

Manzara resimlerini sanat olarak küçümserdi. Manzaraya kendi bakışı bir ressamın bakışıydı. Bir kez karanlık meşe ormanının fonundaki şu sarı çavdar tarlası... «İşte bu manazara bir doğa ressamına göre ne güzel bir konu» dediğini hatırlarım.

Bazan gökyüzüne, bulutlara dalarak konuşurdu «Ne güzel bir ışık. Eğer bir ressam şu manzarayı yapsa inanmazlar, «bu renkleri sen düşenlemişsin» derlerdi. Bazan yöremizde çok az bulunan bir çiçeği, örneğin az bulunan bir başağı, ya da ilkbaharda fındık ağacının kırmızı çiçeğini, sonbaharda az rastlanan bir yaprağı getirir, hem kendi seyreder, hem bize seyrettirdi.

Gökyüzünün apaçık olduğu bir gece bize yıldızlardan söz ederdi. Bir ara zaten gökbilimine merak sarmıştı. —Matematik açıdan değil, göründüğü kadarıyla gökyüzüne. Yıldızların adlarını söyler, yıldızlarla kuyruklu yıldızlar ve uydular arasındaki ayırımı anlatırdı.

Zaman zaman bize, öykülerin, özellikle Yasnaya Polyana köylülerinin yaşamına değin bir şeyler aktarırdı. Onların hepsini tanırdı. Bazan haber vermeden rahatlıkla onların evine uğrar, konuşur; bazan öğüt verir, bazan bir iş görüşür, isteklerini cevaplardı. Köylüler de babama güvenirler ,inanırlardı. Babam onların aile sorunların, gizli olanlarını da bilirdi. Örneğin bir kez bize, aramızda kalması koşuluyla, köydeki bir evde bir kürek mahkûmunun saklandığını anlatmıştı. Bir kez de şose de köylülerin yığdıkları küm yığınının altında içlerinden birinin kaldığını anlatmıştı. Babam köylülerle birlikte cesedi çıkarmaya gitmişti. «Aslında yaptıkları fedakârlıktır —diyordu— Çünkü içlerinden herhangi biri, her an kum yığınının altında kalıp ölebilir».

Hergün karaağacın altında Yasnaya Polyana'nın köylüleri ve yöredeki hattâ çok uzak köylerden gelen köylüler toplanırlar, Tolstoy'un evinden çıkmasını bek-

lerlerdi. Kimi mahkeme sorunlarına ,ile sorunlarına, işletme sorunlarına çare sorar; kimi para ister, kimi odun, kimi çalı çırpı ister. Kimi hasada katılmayı diler. O çevrede babam güçlk: kişilere sözü geçen, herkesin hayrına öğütler veren biri kişi olarak tanınırdı. 1870 yılından sonra toplantıların niteliği yavaş yavaş değişmeye başladı ve kendisinden imdat umanların, önerilerde bulunmasını bekleyenlerin sayısı azaldı. Dilencilerin de azaldı sayısı. Dinsel sorunlarla uğraşanların ve meraklıların sayısı arttı.

Babam köy işlerini iyi bilir ve bizi sınava çekerdi: «At arabaya nasıl koşulur? Atın köy koşumlarının parçalarının adları nedir? Pulluğun parçalarının adları nedir?» Nasıl olsa biz bu soıuları cevaplayamazdık; ve o kendi sorularını kendi cevaplardı.

Bazan kendisini o sıralarda uğraştıran sorunları açıklardı. 1880 yılının sonlarına doğru çözümlediği bu sorunları hem «*İtiraf*» hem de «*Neye inanıyorum*» adlı eserlerinde açıkladı. Özellikle Kant ve Schopenhauer'dan edindiği ve Fet ve de Strahov'un yazışma ve konuşmalarının etkisi altında oluşturduğu felsefe konusundaki düşüncelerini bizlere anlatırdı. Yazık ki o sırlardaki konuşmalarımızı not edememişim. Bundan ötürü dediklerini buraya bütünüyle aktaramıyorum. Örnek olarak ancak onun zaman ölçüleri konusunda neler düşündüğüne değin bir fikir verebilirim. Ona göre zamanın iki türlü ölçüsü vardır: biri nesnel, öbürü öznel. Nesnel ölçülere göre biz zamanı yıl, gün, saat falan diye değerlendiriyoruz. Öznel ise, yaşamımızla zamanı değerlendirişimizdir. Örneğin üç yaşındaki bir çocuğun algıladığı izlenimlerinin gücü ve sayısı, bir bakıma onun hayatının üçte birine eşittir. Oysa, otuz yaşındaki bir adamın algıları ,onun yaşantısının otuzda birine eşittir. Çocuk için her şey yeni ve anlamlıdır ve onun bakı-

mından bir yıl büyük bir zaman aşımıdır. İşte yaşlandıkça zamanın çabuk geçmesinin nedeni budur. Anımsadığım kadarıyla ,onun sözcüklerini aktararak değil, kendi sözcüklerimle anlatmaya çalışacağım. Babam derdi ki: «Bir ülkenin kültürünü üst tabakaların kültür derecesiyle ölçmek doğru olamaz. Rusya'da üst tabaka, Avrupa ülkelerinin üst tabakaları kadar belki de daha fazla kültürlüdür. Bundan ötürü Rusya onlardan daha az uygardır, demeg caiz değildir.»

Kadınlarla ilgili olarak da şunları söylerdi: «Üç tür kadın vardır. La femme du foyer, yani aile kadını, La femme du temple, yani tapınağın kadını (düşünen kadın), La femme de la rue, sokak kadını, (Ahlak düşkünü).

Babam fırsat düştükçe Fransız deyimlerini kullanmasını severdi. Bazıları da onun ilkeleri halinde gelmiş-İşte anımsadıklarım: «Dans le doute abstiens toi» (kuşkulandığında bir şey yapma). «Le mieux est l'ennemi du bien» (en iyisi iyinin düşmanıdır). «Dis moi qui tu hantes et je te dirai qui tu es» (kiminle dostluk ettiğini söyle, senin kim olduğunu söyliyeyim). «Tout comprendre c'est tout pardonner» (her şeyi anlamış olmak her şeyi affetmek demektir. «Tout vient à temps à celui qui sait attendre» (Beklemeyi bilenler için her şey zamanında olur). «Lexacitude est la politesse des Rois» (Kimseyi bekletmemek kralların nezaketidir). «Fais ce que dois advienne que pourra» (Sen yapmak zorunda olduğunu yap, gerisini düşünme). Bu son deyim babamın bir tür sloganı olmuştu. Babamın anlayışına göre insanın görevi en başta gelirdi; ve harekete geçtiği zaman insan sonuçları gözönünde bulundurarak davranmalıydı. Ünlü kitapların birinden söz edilirken Lâtince olarak şöyle derdi: «Habend sua fata libelli pro capite lectoris» (Her kitabın kaderi okuyanın kafa yapısına

bağlıdır). Babam genellikle bu deyimin ancak ilk yarısını söyler, yani babam kitapların kaderi olduğuna inanırdı. «Ama bir kitabın başarısı okuyanların kafa gelişimine bağlıysa o zaman lâtince deyimin anlamı kalmıyor,» derdi «Alfabe»sini ve «Okuma Kitabı»nı yazdığı sırada ve sonradan Rusça sözcükleri, deyimleri, meseleleri toplardı. Aynı zamanda Dal lugatını inceler, halk destanlarını, masal külliyatını biriktirirdi. Rus dilinin ekleri üzerine kendine özgü düşünceleri vardı, bunlardan kendine göre bir anlam çıkarırdı. Rus dilinde bir kelime eksikse, başka dilden o kelime alınabilir, hattâ yozlaşsa bile. Konuşmalarında sık sık, çok ya da az bilinen, köylülerden, hacılardan öğrendiği meselleleri kullanırdı. Ona göre Rus halkının bilgeliliğe meselleler, deyimler, menkıbeler v.b.larıyla bütün Rusya'yı yayılmaktadır. Bu anlayışın bir parçasını birinden, bir parçasını ötekinden duyabilirsin; bünlar birbirini tamamlayarak bir bütün halinde Rus halkının dünya görüşünü belirler.

Şu ya da bu nedenle söylediği mesellerin bir kaçını buraya alıyorum : «Her ağzı mendille tıkayamazsın». «Sesin yankısı aynıdır». «Tanrı tanrı deyip kötülük yapma». «Doğduğun yere yaraşırsın». «Kendi istediğin gibi yaşama, Tanrının istediği gibi yaşa». «Bir tek günüm bir yüzyıldır», v.b. Bu son iki mesell babamın temel görüşlerini yansıtmaktadır. Halktan öğrendiği bazı mesellerin eksikliğini iddia eder ,bunları tamamlamaya çabalardı : «Başkasının lokmasına ağzını açma» mesellini, şöyle tamamlamıştı : «daha çabuk davran kendi lokmanı hazırla». «Atlar yemden kaçmaz». Eklediği : «bir iyilikten başka iyilik aranmaz», «İstediğin gibi değil, Tanrının emrettiği gibi yaşa».

Bazı mesellerin soysuzlaştığını, çünkü meselli oluşturan bazı kelimelerin yanlış anlaşıldığını ve yalnış telaffuz edildiğini iddia ederdi.

Özellikle 1870 yıllarında, Rus diline degin kitapları ve Rus halk edebiyatını çok okur ve bunları halkla ilgili öykülerinde ve de başka eserlerinde kullanırdı.

Hiçbir zaman kendi edebiyat alanındaki çalışmalarının plânını açıklamazdı. Bitmemiş esarleri açıklamak onu öldürmektir, diye düşünürdü. Ama, gerçek yaşantıdan aldığı fıkraları değiştirip yazılarında kullanmadan önce, aslında olduğu gibi anlatmakta bir sakınca görmedi. «*Okuma Kitabı*»ndan, «*Kafkas Tutsağı*»ndan, *Arzu Esaretten Daha Güçlü*»den, «*Anna Karenina*»dan bazı bölümleri, «*Büyük Petro*», «*Dekabristler*» türünden ulu eserlerini tasarlarken dinlemişimdir.

V

Erkek ve kız kardeşlerim ve ben, çocukluğumuzda babamın meselelerini, hikâyelerini fıkralarını çok severdik. Bazan ağladığımızda, babam komik şeyler anlatır ve biz gözyaşlarımız arasında gülerdik. Örneğin şunları söylerdi :

Ağlama çocuğum
burnuma kahve tanesi kaçtı
Acaba onu yutabilir miyim

Bu sözler anlamsızlığına karşın bizde mutlaka bir etki yapardı; ve kahve tanesi mutlaka bizi güldürürdü.

Birimiz düşüp de canımız yandığında başka bir şey söylerdi :

Dansör dansederdi
köşede sandık dururdu
dansör onu görmedi
ayağı kaydı düştü

Bazan fıkra anlatırdı. Örneğin şöyle bir fıkrası vardı : Bir Alman subayı azizden yardım dileyerek bağırdığı halde atına bir türlü binemezmiş. Sonunda bütün azizleri çağırıp imdadına, öyle bir çabayla sıçramış ki ,atın üstünden aşıp öte yana, yere düşmüş. O zaman : «Nicht alle auf einmal» «Hepiniz birden gelmeyin!)» diye bağırmış. Bir başka fıkrası : Yine bir Alman bir suç işleyip ölüme mahkûm olunca Kraldan ölüm biçimini kendi seçmek için dilekte bulunmuş. Kral da razı olmuş buna. Alman «İch willaus Alterschwächte sterben» yani, (ben ihtiyarlıktan ölmek istiyorum)» demiş, Kral da onu affetmiş. Başkaca ;ok iyi bilinen bir fıkra daha anlatmıştı : Bir çingene atını hiçbir şey yememeye alıştırdığı sırada at ölmüş. Bir ara, delilerle ilgili fıkralar da anlatırdı. Örneğin : Bir deli kendini camdan yapılı sanırmış. Bu nedenle en büyük korkusu bir yere çarparak parçalanmakmış. Birisi şakadan onu dürtünce, deli duvara çarpıp «şangır» diye bağırınca ölmüş. Bir başka deli, kendini mantar sanırmış. Köşeye çekilip başına şemsiyesini açaar, oturur dururmuş. Bütün yemekleri geri çevirir, hiç kımıldamaz ve sorulara cevap vermezmiş. Derken bir doktor yaklaşıp o da başına şemsiyesini açınca delinin yanına ç;ökmüş. Uzun süre hiç konuşmadan öylece bekleşmişler. Sonunda deli dayanamayarak sormuş :

— Siz burada ne yapıyorsunuz?

— Ben mantarım, demiş doktor.

Delinin yüzünde hayret belirmiş ama konuşmamış.

Bir süre sonra doktorun önceden ısmarladığı yemek önüne getirilmiş.

— Mantarlar yemek yer mi? diye sormuş deli.

— Elbette, görmüyor musun, ben mantar olduğum halde yemek yiyorum.

O zaman deli de yemek istemiş ve güzelce karnını

doyurmuş.

Doktor, hâlâ şemsiyesini başında tutarak birdenbire yerinden kalkmış.

Deli sormuş :

— Mantarlar ayakta durabilir mi?

— Elbette durur, demiş doktor, bak ben mantar olduğum halde ayaktayım.

Deli de kalkmış yerinden. Derken doktor yürümeye başlamış deli de yürümüş. Doktor şemsiyesini kapatınca deli de kapatmış ve böylece hareketler birbirini izlerken, mantarlara özgü yaşam alanı da genişlemeye başlamış. Sonunda deli doğal yaşantıya karışarak mantar olduğunu unutmuş.

Delilerle ilgili anlattığı bir başka tüyler ürpertici öykü : Delinin biri, tımarhanede sobayı yakmakla görevli Simon adındaki bir adamı öldürmüş. Simon enfiye çeker, arada bir de oradaki hastalara ikram edermiş. Bir baltasını yanıbaşına dayayıp koridorda uyku kestirirken, bir deli usulca yaklaşıp baltayı kapınca bir vuruşla Simon'un kafasını uçurmuş. Sonra kestiği kafayı götürüp saklayarak öteki delilere, Simon'a nasıl bir şaka yaptığını anlatmış : «Şimdi uyanır da enfiye çekmek isterse, burnunu bulamayacak, çünkü burnu benim karyolanın altında» demiş.

Delilerin ayaklanmasına değin bir öyküsü daha vardı Hepsi bir olup ayaklandıktan sonra deliler hastahanedeki doktorları bakıcıları ve başka çalışanları hepsini toplayıp bir yere kilitlemişler, hastaneyi kendileri yönetmeye koyulmuş. Bu hikâyenin ayrıntılarını unutmuşum.

Babamın anlattığı bu deli fıkraları, gerçekte olmuş şeyler mi, yoksa hayal ürünü mü orası bir yana, bildiğim bir şey varsa fıkralarındaki ruh hastalarıyla gerçek yaşamdaki ruh dengesi bozuk ve normal olarak ge-

çinen kişilerin karşılaştırdığıydı. Babamın tiplerini çizdiği ruh hastaları dünyamızda rastlanan kişilerdir. Örneğin sırçadan adam aslında çevıresindekilerden her zaman kötülük bekleyen bir tiptir ki, dokunulunca duvara çarpıp parçalanmaktan korkar; kendisini ve insanları yanlış değerlendirdiği için yaşamdan ve insanlardan korkar ve de bu tipler, yaşamlarında gerçek bir darbe yiyince param parça olur. Burnunu bulamaması için Simon'un kafasını kesen deli, fantastik ya da saçma bir şaka uğrunda insanları rastgele harcayan bir tip. Kendini mantar sanan hasta ise, kendi yarattığı çerçeveler içinde uydurma dünyasına yapışmış, çerçevelerinin dışına çıkmak istemeyen bir tip. Bu öykü de ruh hastasının tedavi şekli de belirtiliyor : yaşam alanının genişletilmesi ve aklm daha kapsamlı olmaya yöneltilmesi.

Bütün bu öykü tiplerinin asıl hastalık nedeni, mantığa dayanmayan düşünce biçimleridir. Ruh hastalarının durumu böyledir ama insanların çoğu da akılsızdır. Bundan ötürü herkesin normal saydığı insanların çoğu aslında birer ruh hastasıdır. Bu fikirler, babamın son yazdığı yazılarda da belirgindir. 10 Nisan 1884 tarihli özel güncesine şunları yazmış : «İnsanların yüzde doksanının deli olduğunu düşünmeye bunu söylemeye korkuyorum. Gerçe korkmaya da gerek yok. Çünkü bunu düşünmemek de, söylememek de olanaksız».

Sanırım ki, babamın 1870 yıllarında delilere değin anlattığı fıkralar, sonradan ortaya koyduğu dünya görüşünün temelindeki tohumlardır. Ona göre dünyadaki kötülükler yanlış bir düşünce tarzından ileri gelmekteydi. İnsanlar doğuştan kötü değildirler, gelgelelim, yanlış düşündükleri için hayatlarında olumsuz ve bu insanlar da ruh hastaları gibi sorumsuzdurlar.

Babamdan dinlediğim bir öykü (mutlaka Gogol'un

«Burun» öyküsünden esinlenmedir). Aşağı yukarı hikâye şudur :

BURUN HİKÂYESİ

Bir yerde, bir kalabalıkta, galiba bir baloda N.N. adında bir adam, bir Türkü itip burnuna da şiddetlice vuruyor. Türk de çok kızıp adamın burnunu keserek intikama yemin ediyor. Düelloya çağırıyor onu. Düello kılıçla yapılacaktır. N. N. usta bir silâhşördür ama düello sırasında Türk ona öylesine bir hızla saldırıyor ki, N. N. vuruşu önliyemediği için burnunu kesilmekten kurtaramıyor. Orada hazır bulunan doktor, akan kanı durdurmaya çabalarken, düellocuların ikişer tanığı düellonun sürdürülmesini istiyorlar. O sırada N. N. burnunu aramaya koyulmuşsa da köpek yiyivermiş burnunu.

N. N.'nın kendisine yeni bir burun edinmek için baş vurduğu en iyi doktorlardan biri, burnun yapılabilmesi için vücudundan bir et parçası verebilecek bir adamı bulmasını önerirken der ki : «Şu noktayı da unutmayın, siz bu adamla 6 hafta yapışık yaşayacaksınız». Kararını veren N. N. arayışlara koyulur, sonunda bulur kolundan bir parça etin ayrılmasına razı olan bir köylü delikanlıyı. Doktor, N. N.'nun yüzünü delikanlının koluna diker, böylece altı hafta yapışı kyaşarlar. Adamın yüzü delikanlının koluna iyice kaynadığında, N. N. doktor ameliyatla yeni bir burun oturtur N. N.'ye. Delikanlı da çokça bir paralya köyüne döner. N.N. daha güzel bir burna sahip olmuştur artık.

Gelgelelim mutluluğu uzun sürmez adamın. Bazı günler akşam üzerleri, bayramlarda yüzü kızarıp şişmektedir. N. N. yine doktora baş vurur. Doktor : «Sizin delikanlı ne yapıyor öğrenin bakalım» der. N.N. delikanlıyı bulunca gerçek de ortaya çıkar : Burnu kızarıp şiştiği

zamanlar, delikanlı kafayı çekmekteymiş, bu durumun hiç kuşku götürür yanı yok. Delikanlının sarhoşluğu mutlaka N.N.'nin burnunu etkilemekte. Zengin bir adam olduğundan delikanlıyı, hep gözaltında bulundurmak ve içmesini önlemek için evine kapıcı diye alır, ama yine de her zaman başarılı olamamakta, yine de delikanlı kaçamak yapmaktadır. Ve bu arada burnu şişip kızaran N.N.'de evine kapanmak zorunda kalıyor.

Sonunda delikanlı baskıya katlanamayıp bir gün başını alıp kaçmış ama nereye kaçtığı belli değil. Bu arada N.N.'nin burnu da daha sık kızarıp şişiyor, gittikçe pörsüyor, süngerleşiyor. O güzelim Roma tipi burun yok olmakta. Herhalde delikanlı kendisini iyice içkiye vermiş olmalı.

Bir gün N.N.'nin burnu yüzünden ayrılıp düşüyor. O zaman her şeyi göze alıp delikanlıyı aramaya koyuluyor. Anlıyorsunuz herhalde, delikanlı öldüğü anda N. N.'nin burnu düşmüş. Artık N.N. bütün yaşamı boyu burunsuz geziyor.

Bu öyküler, babamın kafasını uğraştıran ama kullanmadan bıraktığı öykülerden bir kaçıdır.

TUTU

Bu masal mı diyelim, öykü mü, çocukluğumda babamdan dinlemiştim Sık tropikal ormanlarında insanlara çok benzeyen maymunlar var. Bir kez, sömürgelerde oturanlardan birinin üç yaşındaki oğlu bu ormana girip yitmiş. Babası ve dostları uzun ve zahmetli arayışlardan sonra oğlanı bulmuşlar. Bu vahşi ormanda bir ağacın altında oturmuş çocuk, hindistan cevizi yemeye çabalıyor. Babası yaklaşır yaklaşmaz nereden geldiği belli olmayan koca bir maymun, uzun kollarıyla çocuğu sarınca tırmanmış ağaca. Ne çocuğun babası, ne

dostları bu arada çocuğu da vurmak korkusuyla ateş etmeyi göze almamışlar. Bir süre sonra maymun da çocukla birlikte oradan silinip gitmiş. Aramalar, taramalar, çocuk yok yok ama bir gün karşılaşıveriyorlar yine cğlan bir ağacın altında oturmuş yine hindistan cevizi yemekte. Yakınındaki bir dalın üstüne de maymun yerleşmiş. Baba, usul usul oğluna yaklaşmaya çabalıyor, maymun onu farkedip çocuğa doğru atılıyorsa da, adamın kurşunuyla kolundan yaralanıveriyor. Çocuk «Tutu... Tutu...» diye bağırarak koşuyor. Maymun, kucaklıyor çocuğu yine tırmanıyor ağaca ama, yarasından sel gibi kan aktığından güçsüz düşüyor, bırakıveriyor oğlanı. Oğlan ise maymunun sırtına yeniden tırmanmak istiyerek acı acı ağlıyor oğlan. Bu kez babası kucaklıyor onu; ve arkadaşları maymunu yakalamak için koşuyorlar ardından ama, hayvan yine gözden siliniyor.

Adam, çocuğunu alıp götürmüş. Ama oğlan uzun süre unutamamış maymunu «Ben Tutuu isterim... Tutu... Tutu...» ağlarmış. Onun du sözlerinden, maymunun dadılık yaptığını, çocuğu hindistan cevizleri, muzlarla beslediğini ve çocuğun da ona bağlandığını anlamışlar.

VI

Babam her zaman 1860'da veremden ölen ağabeyi Nikolay'ı büyük bir sevgiyle anardı. Ona değin yazdıklarını burada tekrarlamak istemiyorum. Babam : «ağabeyim dünyada hiç bir şey yapmamayı başarmış bir adamdı. Bunu herkes beceremez» derdi. Gerçekten de amcam tatlı konuşur, düşünür, anlatır, okur. insanlara hoş görünmeyi bilirdi ama belirli bir iş yapmazdı. Yapmak istemediğinden denemez, çünkü o, askerliği, yazarlığı, toprak ağalığını, avcılığı hepsini denemişti. Gerçi,

insanları etkilemesi bunları yapabildiğinden ötürü değildi. Nereye gitse, kiminle konuşsa onları hem düşünmeye, hem de ahlak konularıyla uğraşmaya yöneltirdi. Babamın iş dünyasına sonra çok bereketli meyvelerini veren tohumlar ekmişti. Ben, amcam Nikolay'ı hiç tanımadamsa da onu tanıyanlar ,örneğin, Fet, Diyakov gibi kişilerden ve onun eski hizmetkârlarından onunla ilgili çok olumlu şeyler dinlemişimdir.

Turgeniyev, amcama degin şunları yazıyordu: «Olağanüstü bir insandı. Tanıdıkları onu severdi demek yeterli değil, ona taparlardı. Garşın de şöyle diyor: «Lev Tolstoy kendisi alçak gönüllü olmayı bir ilke edinmiştir ama, ağabeysi yaradılıştan alçak gönüllüydü».

Babam ağabeysinin nasıl titizce düşünen bir adam olduğunu belirtmek için şu anısını anlatırdı : bir kez amcamın malikânesine gittiğinden onu evde bulamamış, elma bahçesindeymiş. Babam bahçeye gidince, onun, bir elma ağacının altında sâkin sâkin oturduğunu görmüş. Amcam, işaret etmiş baba ses çıkarmamasını :

— Şişttt... yavaş...

Babam usulca sormuş :

— Ne yapıyorsun sen burada?

— Yavaş konuş duymasın. Papaz Akimin'in ağaçlardan elmaları nasıl çaldığını gözetliyorum.

Papaz okulunu yeni bitiren genç Akim, bahçe duvarından aşıp bekçiyi de görmeyince elmaları ceplerine doldurmaya koyulmuşmuş. Amcam ise, papaz gözlendiğini farkedecek diye çekinirmiş.

Babamın çocukluğuyla ilgili olarak hem kendisi, hem başkaları o kadar çok yazmıştır ki, ben bu konu üzerinde fazla durmak istemiyorum. Yalnız bir fıkra anlatacağım: babam çocukluğunda bir kez yiğitliğini herkese kanıtlamak amacıyla, kalabalıkla gezintiye çıktıkları bir gün iyi yüzücü göstermek için sırtına elbiseleri,

ayaklarında dizlerine gelen çizmeleriyle dereye atlayı vermiş. Epeyce derinmiş atladığı yer yine de öbür kıyıya ulaşmış ama karaya tırmanması çok zor, çünkü su dolan çizmeleri onu dibe çekiyor. Bereket versin, ot toplamaya uğraşan kadınlar harkedip gülerek babamı sudan çekip çıkarmışlar.

Babam, özellikle Kafkasya anıları üzerinde dururdu. Kendisini izleyen Çeçenlerden atını koşturarak canını nasıl güç belâ kurtardığını ve nasıl yanında duran topa bir merminin isabet ettiğini kaç kez dinledim.

Kafkasya kadar Sevastopol da tehlikeli idi. Görevlendirildiği dördüncü tabya en tehlikeli bir noktada bulunuyormuş.

Savaşın kızıştığı bir evrede hendeğin önüne subay Kont Olsufiyev atıyla yaklaşıyor. Hendeğin öbür yanında babamı görünce bağırıyor :

— Kont Tolstoy, başkomutanın gönderdiği şu paketi alın.

Babam :

— Yaklaş, uzat paketi, diyor.

Paketi vermek üzere Olsufiyev hendeğin ötesine geçecek ama attan düşüyor. O sırada muharebe daha kızışmış, mermiler ıslık çalarak havada uçuşmakta, bir yandan da şarapneller patlamakta. Durum Olsufiyev'in dayanacağı gibi değil, korkuyor hendeğin öte yanma geçip paketi veremeden atlayıp atma, dört nala geriye dönüyor.

Bu olayı hem babamdan, hem Olsufiyev'den dinledim.

Dördüncü tabyadayken babam ve arkadaşları, emirerlerini Sevastopol'a alışveriş ve başka işler için gönderirlermiş. Babam emireri Alekseyev korkusuz ve gözüpek bir adamdı. Subay arkadaşının emireri ise, çok korkak. Babam üzülerek anlatıyordu :»Biz ne kadar

düşüncesiz ve acımasızmışız. Bazan kasıtlı olarak kente benim Alekseyev yerine öbür korkağı gönderir, vızıldayan kurşunları narasından nasıl büzülerek geçtiğini seyrederdik.

Malakov tepesi düştüğü zaman Rus ordusu Sivastopol körfezinin Kuzeyine vardığında, Pavlov burnunda bulunan bir bataryanın uçurulmasına karar verilmiş. Çünkü bu burundan düşman taraf kenti ateş altına alabilirmiş ama karar geç verilmiş. Ağır yaralıları oradan çıkartmaya vakit kalmadan batarya yaralılarla birlikte uçurulmuş.

Babam, bu emri veren subayın az sonra rahat bir uykuya daldığını söylerdi. Subay, genç, sağlıklı ve aslında iyi bir insanmış.

Kırım savaşında babam bazı subaylarla arkadaşlık etmiş ve bu arkadaşlık savaştan sonra da sürmüş. Bu arkadaşlarından biri sonradan çok liberal bir vali, öteki Stolipin Saray yöneticisi olmuş. Amiral İliynski Urusov ve başkaları.

Babam bütün yaşamında iki kez memleket dışına çıkmıştı. Bir kez 1857'de ve 1860-61 kışı.

İlk gidişinde bir süre Paris'te kalmış. Orada birinin giyotinle kafasının kesildiğini görmüş. Bu izlenim, ömür boyu onun idamlardan nefret duymasına; aynı zamanda da Avrupa uygarlığına karşı hayal kırıklığına neden olmuş. Paris'deyken olağanüstü bir müzik dinlemek fırsatını bulduğunu da söylerdi: «Fransız sanatının başlıca özelliği bu çok ince işleniş 'le fini' derdi. Tiyatrolara da gitmiş. Fransız tragediya ve piyes yazarı Racin'e, Corneile'ye hiç değer vermezdi: «Eserleri patos (yapmacık) bir tragedya» der, yadırgatırdı onu. İsviçre'de Clarens'de Leman gölü kıyısındaki bir pansiyonda kalmış. Adını yanlışlıkla Tolstoy yerine Folstoy diye kaydetmişler. Pansiyonda kont ünvanını bilmediklerinden,

kendisine karşı bir zengin Rus asiline davranır gibi değil de sadelikle davranmışlar. Pansiyon sahibi ve başkalarıyla rahat bir ahbaplık kurabilmiş. Bu nedenle seyahat anıları arasında İsviçre anıları başta gelirdi. Memlekete dönerken yol üzerinde uğradığı Baden Baden'den de şu anılarını anlatırdı: İmparatoriçe Aleksandra'nın sarayında ünlü bir kişi olan Kont Olsutiyev de o sırada Baden Baden'ymiş. (Bu kont Olusufiyev, Sevastopol'da muharebeden korkup atıyla kaçan kişidir). Babamla ikisi parkta gezinti yaparlarmış. Bu gezintilerde de kont'a rastlayanların önünde eğilerek saygıyla selâm vermeleri babamın gururunu okşarmış. Bir kez, babam, kendisini eğilip selâmladıkları gibi kont'un da başka birini aynı saygı ile eğilip selâmladığını görmüş ki Parka gelen bu zat Prusya'nın Veliahdı Prens Wilhelm imiş. (Sonradan İmparator olan Wilhelm). Babam, Prensin önünde o biçim eğilen Olsufiyev'le gezmekten kendisinin gurur duymasını pek saçma bulurdu.

Memleket dışına ikinci seyahati ise, ağabeysi Nikolay'ın hastalığı ve ölümüyle gölgelenmiş. Ama yine de bu seyahatin Avrupa'daki pedagoji incelemeleri açısından pek yarar sağladığını, ünlü kişilerle, örneğin yazar Berthold Auerbach ve ünlü pedagog Frebel, Disterveg, ayrıca Herzen ve başkalarıyla tanıştığını anlatırdı.

Ağabeysinin ölümünden sonra kısa bir süre kalmış İtalya'da. Belki bundan ötürü İtalya babamın üzerinde derin bir etki yapmamıştı. Buna karşın Güney'in doğası ve Napoli'deki sanat eserleri çok hoşuna gitmiş. Napoli'yi anlatırken körfezin güzelliğini över «Bizim Kuzeyliler bakımından Güneyin doğası zararlıdır, çünkü insanı tahrik ediyor» derdi. Madonna figürü bulunan tablolara, genellikle İtalya'nın resim sanatına ilgisizdi, ama Eski Çağların heykeltraşlığı kendisini çok

etkilemişti. Ben, İtalya'ya gidip döndükten sonra orada gördüğüm heykelleri övdüğümde benim duygularıma katılmıştı. Roma İmperatorluğunun anıtları, Papalık, Rönesans çağı herhalde onun belleğinde derin izler bırakmamıştı. Yalnız Pompei'deki kazıları büyük bir ilgiyle anlattığını hatırlıyorum. Aslında onu ilgilendiren o devirlerin yaşam koşullarıydı. Galiba İtalyan sanatı ve Antik Çağ sanatı, babamın dünya görüşünün oluşması bakımından gereksiz şeylerdi. Kendi güncesinde İtalya seyahatine şöyle bir dokunup geçmiştir.

Londra'da Parlamento'ya gitmiş üç saat boyunca Lord Palmerston'un konuşmasını dinlemiş. Bu konuşmayı, güzel söz söyleme tekniğinin parlak bir örneği olarat anlatırdı, ama yine de kayıtsız kalmıştı. Dickens'in bir eserinin bir dinleyici kitlesine okunuşuna tanık olmuş ve okunuştaki güzellik babamın gözlerini yaşartmış.

1850 yıllarında, Herzen'e karşı babam bir önyargısı olduğunu ikinci seyahatinden sonra ona degin düşüncelerini değiştirdiğini söylerdi. 1861'de Londra'da Herzen'le tanıştıktan sonra, bir buçuk ay onunla sık sık buluşup konuşmuş. Bu dostluktan anı olarak Herzen ve Ogarev'le çekilmiş bir fotoğraf kalmıştı. Londra'dan ayrılacağı gün babama hediye edilen bu fotoğrafta Herzen'in imzası vardı. Aynı gün, 19 Şubat 1961'de Manifestosunun haberi duyulmuştu.

Herzen yalnız yazar olarak değil, insan olarak da babamın sevgisini kazanmıştı. Babama göre Herzen, çok hareketli, enerjik ve heyecanlı iyimser bir adammış. Güzel ve tatlı konuşurmuş, çok parlak ve esprili karşılaştırmalar yapar, bunlardan umulmadık sonuçlar çıkartırmış.

Herzen'in fiziksel yapısı babama hernedense pek

karakteristik görünmüş : Çok kısa boylu, alt tarafı geniş.

Babam ve Herzen I. Nikolay'a karşı büyük bir nefret beslerlermiş. Herzen'in Çar Nikolay'a ve baskıya değin düşüncelerini bize anlatırdı: Cengiz Han elbette korkunçtu ve onunla savaşım elbette zordu. Ama toplu tüfekli, demir yollu, telgraflı ve çağdaş tekniğin bütün kolaylıklarına sahip böyle bir Cengiz Han daha korkunçtu hele böyle bir Cengiz Han'la savaşım elbette çok daha zordu.

Başka anılar arasında Herzen'le ilgili olarak şunları da anlatırdı : Bir gün Herzen Londra'da bir sokaktan geçerken, zenginliği ilk bakışta anlaşılan bir evin önündeki kaldırıma yayılmış bir halı ile karşılaşmış. Geçenler üstüne basmasın, çevresinden dolanıp gitsinler diye de halının iki yanında iki uşak durmaktaymış. Kuşkusuz çok önemli bir kişinin gelmesini beklemekte imişler. Herzen kaldırımdan inmeyip uşağı itince halının üstünden yürümüş. O zaman ittiği uşak, karşısındaki öteki uşağa bağırmış : «Let him pass, he is a gentleman» (Bırak geçsin, kendisi bir centilmendir).

Babam bunu anlatırken «İngilizler soylu» bir millet, diyordu. Bunlar yalnızca kendi centilmenlerinin kalıtım olan özelliklerine, ayrıcalıklı durumlarına, servetlerine karşı saygı duymuyorlar ,onların maddî bakımdan olduğu kadar beyinlerinin üstün olduğunu da düşünüp saygı duyuyorlar. İngilizler kendi soylularından sözederken : «Our betters» (bizden üstündür) diyorlar. Ruslar kendi soylularını hiçbir zaman böyle değerlendirmektedir,» derdi.

Herzen'in aile dramını da anlatıyordu babam : «Bu darmın kökeninde o zamanki erkeklerin, Herzen'i de içermek üzere, bir fahişe, ya da bir hizmetçi kadınla karısını aldatmasının çok olağan sayılması yatmakta-

dir. «Kadınlar ise bu durumu hafife alamıyorlardı,» diyordu. Babam Herzen'e gerçekten çok değer veriyordu. Ona göre Rusya'da Herzen'in eserleri yasaklandığı için, o evredeki Rus edebiyatının önemli bir akımı, Rus halk kitlelerince bilinmemekteydi. Bundan ötürü Rus düşünce biçimi hem tek yönlü, hem de bazan tümüyle sakat kalıyordu. Babama göre Herzen'in bir «Slavofil»lerle(1) ilgili fikirlerini de doğru buluyordu. Herzen : «Bunlar halka unutmak istediklerini anımsatmak derdindeler. Bir Ortodoksluk, bir de baskı» dermiş. Rusya'nın geleceğini düşünereö artellere(2) ve köy kooperatiflerine önem verirmiş. Babam da aynı düşüncedeydi.

Babamın çocukluğu, delikanlılığı toprak sahiplerinin çevresinde geçmiş, kölelik kurumunu gerekli gibi görmeye alışmıştı. Bütün ailesi, ölen halası Tanya da aslında son derece iyi bir kadın olduğu halde başka türlü düşünemezdi.

Babam ancak üniversiteyi bitirip Yasnaya Polyana'yı yönetmeye başladıktan sonra kölelik kurumuna karşı çıkmaya başlamış. Deneyler sonucunda da toprak işlerinin kölelik yoluyla gerektiği gibi yönetilemeyeceği kanısına varmış. Sonra da bu fikirlerini, çok zaman önce «*Utro Pomeşçika*» (Toprak Sahibinin Sabahı) eserinde tümüyle açığa çıkarmış. Bu eser, «Detstvo» (Çocukluk) eseriyle hemen hemen aynı zamanda tasarladığını söylerdi. Yine de o evrelerde kölelik kurumuna karşı tam anlamıyla bilinçli bir şekilde karşı değilmiş.

Kafkasya'da ve askerde, serbest Kazaklar arasında geçirdiği yıllarda kölelik üzerine kafa yormaya pek olanak bulamadığını anlatırdı. Ama, 1855'den sonra, yani Rusya'nın merkezine döndüğünde, kölelik karşısında ke-

(1) XIX. yüzyılda Rusya'da Batılılara karşı olan aydınlara verilen ad.

(2) Ortaklaşa çalışmak üzere kurulan birlik.

sin tavrını almış. Özellikle bu, yazdığı «Polikuşka» öyküsünde aydınlık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

1850 yıllarının sonunda, köylülere üründen pay verme sistemi uygulanmaya başladığında, bir yıllık verimden elinde kalan paranın yalnız 2000 rublesini kendisine ayırır, kalanı pay hesaplarına göre köylüler arasında bölüştürürmüş. Bu paylar da birkaç yıl süreyle pek az değişirmiş.

1861'de kölelik kalktığında babam, başka liberal toprak sahiplerinden aynı bir davranışa girmiş fakat sonra daha fazla yapılmadığına üzülmüyş.

Bir kez babama, kendisi hiç köle alıp satmış mı diye sormuştum. «Yalnız zorunlu durumlarda» diye cevap vermişti. Örneğin : Babamın köyünden genç kızlar, başka toprak sahiplerini köleleriyle evlendiklerinde, ya da tam aksine, başka köylerden kızlar, babamın köyündeki erkeklerle evlendiklerinde alıp satma söz konusu olmuş.

Babamdan işittiğim bir öyküyü hatırlıyorum. 1860 yılının sonuna doğru köylünün biri «mutlaka kölelik kalkacak» diye bir kehanette bulunmuş : «Bir kez alaca karanlıkta tek başıma bir tarladan geçiyorum; baktım, kapkara bir bulut ve derken üstünde bir ışık belirdi. Görüyordum bu buluttan lapti (1) giymiş upuzun bacaklar sarkıyordu. Toprağa doğru uzanıyor, uzanıyordu. Sonra uzandı, uzandı, uzandı sonunda da değdi toprağa; ve basar basmaz yere laptili ayaklar yürümeye başladı derken tarladan geçip benden uzaklaştı. Hiç kuşkusuz kalkacak kölelik, özgürlük gelecek» demiş.

Gençliğinde babamın arada zorbalığa da baş vurduğu olmuş. Anlattığı bir olay aklıma geldi: 1886'da, babam annemle ve o zamanlar henüz evlenmemiş olan

(1) Huş ağacı kabuğundan örülmüş çarıklar.

teyzem Tanya ile birlikte kendisinin olan bir başka malikânede Vyazmeskoe-Nikolskoe'de otururmuş. Annem, teyzemle dereye girmiş. O yıl derenin yanındaki büyük orman odun kesilmek üzere bir tüccara verilmiş. Tüccarın yazlıhanesi, annemle teyzemin dereye girdiği noktaya çok yakınmış. Onlar suda yıkanırken oradan geçen orman kahyası durmuş ve ileri geri laf atmaya başlayınca ,annemle teyzem böyle pis şeyler söylememesini dilemişler ama adam uzun süre oradan ayrılmamış. Babam olayı öğrenince, kanı tepesine çıkmış ormandaki yazlıhaneye gitmiş ve kâhyanın sırtında kendi bastonunu kırmış.

VII

1880 yıllarına kadar babam çok çalışıyor, Viazemskoe-Nikolskoe ve Samara çiftliklerinde didiniyormuş. Yönetim şekli karakterini ortaya koymaktadır. Zaman zaman şu ya da bu iş bölümleriyle daha çok uğraşır, yeni yöntemler, yeni biçimler arar. Bazı tasarıları tüm ayrıntılarıyla iyi düşünülmüştür ama, asıl uğraşısı bu değildi ki. Tasarılarını uygulamaya fazla zaman ayıramıyor, üzerinde fazla duramıyordu. Bu çabaları arasında ona çekici gelen doğa ve insanla ilişkisi. Kazanç ikinci plânda kalmakta.

Anımsadım kadarıyla biz küçükken Yasnaya Polyana'da bir otlak vardı ki önceleri burada domuzlar dolaşırdı. Sonradan koyunlar otlamaya başladı; derken cins ve güzel inekler de otlağa geldi. Gerçi bu otlak uzun ömürlü olamadı. Anneme göre domuzlar acaip bir hastalığa yakalanıp ölmüş, baytara göre ise, hastalığın nedeni açlıkmış. Ormanlık bir yerde koyun beslemek kârlı bir iş değildi; hayvanları fidanları yer, üstelik de gübrelerinden yarar sağlanmazdı. İnekler de çok az süt ve-

rirdi, çünkü beslenme yöntemleri kurallara uygun değildi. Aynı zamanda süt sağılışı da doğru dürüst yapılamazdı.

Babamın kârlı girişimleri arasında, toprağı otlak için sürücülere vermek, tarlaların ötesine ağaç dikmek ve elma bahçelerini genişletmek geliyordu. Bu alanlarda belki başarılı oluyor, çünkü bu işler sahibinin sürekli ilgisini gerektirmez.

1860-1870 yıllarında Ukranya'dan Moskova'ya ve Petersburg'a gönderilen öküzler, trenle nakledilmez, sürüler halinde götürülürdü. Yolda gittikleri sırada kiralanan otlaklarda beslenmekteydiler. Yasnaya Polyana'nın 150 desintinlik bir bölümü, otlak için çok iyi koşullarla kiraya verilirdi. Bazı yaz ayları, şose ile eski yol arasında kalan otlakta hemen hemen her gün bir iki sürü, duman renginde, çok güel, ve çok iri boynuzlu Ukranya öküleri otlardı. Bunlar Moskova ya da Petersburg mezbahası yolcularıydı. Sürücüler çadırlarda kalır, ta uzaktan yaktıkları ateşler görülürdü. Derken bir hastalık nedeniyle hayvanlar kırılmaya başlıyor, sürülerin trenlerle nakli olanağı sağlanınca da babam, yarıcılık usulüyle otlağı, buğday ekmeleri için köylülere kiralıyor. Uzun yıllar otlakn deniyle adamakıllı gübrelenmiş bu toprak, kıyasıyla ürün verip köylülerin yüzünü güldürüyor.

Babamın başka bir kârlı işi de ormancılıktı. Kendi ana malını çoğaltmak için, ormanda az kesim yapardı. Çünkü ona göre orman, durmadan kendini yenileyen başlı başına bir servetti. Annem «Ormanlar kızların çeyizi» derdi. Orman, atlı koruyucularla, bekçilerle korunduğu halde, yine de odun kaçakçıları arar verirdi ama babam, hiç bir zaman mahkemeye baş vurmamıştı. Köyün yanında bir koruluk vardı ki, köylülerin buradan kendi gereksinmeleri için yeteri kada rodun almalarına göz yumardı. Babamın vaktiyle diktiği ak-

ağaçlar, 35, 40 yıl sonra kesilmiş ve büyük kâr sağlamıştı. Yine de köklerden koca orman üremekteydi.

Elma fidanları dikerek elma bahçesini de genişletmişti. Bazı yıllar meyve bereketli olurdu; gene de bazı ağaçlar Kuzey yamacına dikildiğinden pek verimli olmazdı. Bahçe her zaman bakımsızdı. Ağaçları ne budarlar ne de ilâçlarlardı ve zamanla büsbütün kendi haline bırakıldı.

Ölümünden 20 yıl kadar önce, 1881'de, Yasnaya Polyana'yı kahya Aleksey Orehov yönetmekteydi. Bu çok iyi kalpli ,ağır başlı, durgun insan yöneticilik bakımından geri kafalıydı. Zaten Yasnaya Polyana çok az kâr bırakırdı. Çünkü çiftlik, verdiği ürünün büyük bir miktarını, örneğin, süt, un, saman, arpa v.b. kendi tüketiyor; üstelik gündelikle çalışanlara, hizmetkârlara ve ailelerine çok para gidiyordu; ve oranda tüketim artıyordu.

Babamın öteki malikânesi yani Nikolskoe, Tolstoy ailesine babaannemin annesi bir Tolstoy'la evlendiği için drahoma yoluyla intikal etmişti. Kocası İlya Tolstoy'un ölümünden sonra borçlarına karşı bu malikâneye el konmuşsa da, oğlu Nikolay kurtarmıştı. 1847 yılında Tolstoy kardeşler arasında bir paylaşma sonucu bu malikâne amcam Nikolay'ın payına düşmüş, 1860'da amcam öldükten sonra babama kalmıştı. Bu malikâne Ysnaya Polyana'nın 100 verst Güneyindeydi; ve İvan Turgenyev'in Spaskoe malikânesine 16 verst, Fet'in malikânesine de 12 verst uzaklıktaydı.

1850 yıllarının sonlarına doğru, Nikolskoe de amcam Nikolay otururdu. Babam, komşuları Turgenyiev, Fet, Diyakov, Borisov ve başkaları sık sık ziyaretine giderlerdi.

Babam Turgenyiev'le bozuştuğunda Nikolskoe'de oturmaktaydı. Bizim malikâne ile Turgenyev'in malikâ-

nesinin arasında, tam yarı yolda bir mezarlık vardı ki, babam Turgenyev'e burada düelloyu yapmalarını önermişti. Nikolskoe, oldukça büyük bir köydü. Yerlileri eskiden çok fakir, çok renksiz, geleneklere bağlı bir kalabalıkmış. Evleri tezekle ısıtılırdı. Giysileri ev dokumasıydı. Kadınlar sarafan (1) giyerlerdi. Bayram günlerinde de kulaklarına Puşki denen küpeleri takarlardı. Eski türküleri söylerlerdi. Babamın «Diriliş» romanındaki kahramanı Nehliudov'un köylülere toprak plânını gösterdiği köy, işte bu köyü andırır.

Asıl çiftlik binaları yüksek, güzel bir tepedeydi. Vaktiyle Prens Gorçakov'a aid sonradan babamın dedesine geçen eski binanın izi bile kalmamıştı burada. Yerinde damı samanla örtülü küçük bir ev vardı. Öteki evlerin de hepsi ilkeldi.

Dedemin savaş sonrası adak olarak yaptırdığı kilise evin yakınındaydı. Amcam Nikolay zamanında bu malikâne başka bir kâhyanın yönetimindeymiş. Sonradan sanırım 1962'de bir başka kâhyanın İvan Orlov'un yönetimine girmiş. Babamın ilçelerden birinde yaptırdığı okulların birinde öğretmen olan İvan, aynı zamanda kilise mensubuydu. 28 yıldır kâhyaydı burada ve eskiden böyle işlerle uğraşmadığı halde, ilk geldiğinde iyi yönetimiyle malikâneden büyük kâr sağlamıştı ,ama ondan sonra içmeye başlayıp işini ihmal etti. Köylülere karşı sert davranırdı ama âdildi. Hiç bir zaman mahkemeye baş vurulmasına neden olmadı. Bundan ötürü köylüler kendisine saygı duyardı. İşittiğime göre, kızdığı adamı cezalandırmak istediğinde, adamın burnunu iki parmağı arasına sıkıştırır, kafasını iki yana sallamış. Her kelimenin sonuna bir «s» eklemek huyunu edin-

(1) Uzun ve kolsuz içinden buluzu görünen bir Rus kıyafetidir.

miş ki bu «s», «Sudar» (1) ın kısaltılmışı imiş. Bir tepeden indiği sırada atına «burada s», «çok dik s», «yavaş s» dediğini anlatırlar. Bu köyde herkesin korktuğu ünlü bir at hırsızı varmış. Bu at hırsızı sahibinden herhalde at çalmaz diye düşünerek Orlov onu, atlı orman bekçisi olarak emrine almış. Gerçekten de o tarihten sonra artık at çalınmamış ama bu kez ormandaki hırsızllama kesimler artmış ve at hırsızını kovmak zorunda kalmışlar.

Derken bir gün Orlov, ormanda at hırsızına rastlayınca aralarında şöyle bir konuşma geçmiş

— Boşu buşuna kovdunuz beni, demiş hırsız, Tanrının yardımıyla başınıza beteri gelmez.

— Beteri mi? Neymiş beteri? diye sormuş kahya.

— Bilinmez işte, belki mallar, davarlar kayboluverir... Ya da kırmızı bir horoz...

Orlov heyecanlanmış :

— Kırmızı horoz mu? Kırmızı horoh ha!... Şunu bil ki eğer burada herhangi bir şey yanarsa, sizin bütün köy yanar. Başta senin ev olmak üzere... İşte bu kadar.

Kahya İvan'ın köyü falan yakmayacağına eminmiş, ama verdiği gözdağı da etkili olmuş ki, artık ne at çalındı, ne yangın çıktı.

Yönetim açısından İvan'ın çok orijinal, kendine özgü buluşları vardı. Örneğin hiç bir şeyi sigortalamazdı. Sigortanın zararlı olduğu kanısındaydı. Yangın çıkarsa birinden ötekine sıçramasın diye çiftlik binalarını birbirinde nuzak mesafelere yaptırmış, tedbirini almıştı ama bu kez de birbirine uzak kaldığından binalara hırsız giriyordu. Kuşkusuz bu yüzden bekçi masrafları da arttı. İvan'ın yaptıklarından bir örnek daha: tarlaları kazdırıp saman döktürüyor, zamanla çürüyen sa-

(1) «Beyefendi» karşılığı bir kelime.

man toprağa karışıp gübre oluyordu; ve böylece gübre için hayvan beslemeye gerek kalmamaktaydı. Gelgelelim köylüler, geceleyin samanı aşırıyorlardı. Bütün bu acayipliklerine karşın kâhya İvan'ın yönetimiyle çiftlik kâr getirirdi. Çok miktarda patates diker, arıtma işlerinde kullanılmak üzere ürünü votka fabrikasına ya da yakındaki şeker fabrihkasına pancar satardı.

Kâhya İvan'dan söz ederken aklıma geldi: Bir gün atlarımızla dönerken babam, bana hoşlandığı bir soruyu sordu :

— Şu anda sen ne düşünmektesin?

Bu soruyu nasıl cevaplandıracağımı pek bilemedim, ama yüreklenip aynı soruyu ben ona yönelttim.

Babam gülümseyerek şu cevabı verdi :

— Ben İvan'ın namuslu bir adam olup olmadığını düşünüyorum. Aslında birinin namusundan kuşkulanmak hiç hoş değil.

Ben sordum :

— Sen İvan'ın namuslu olduğu kanısında mısın?

— Evet, sanırım namuslu adamdır, dedi.

Babam, Vyazemskoe - Nikolskoe'ye İvan'ı kontrol için pek seyrek giderdi. Daha ziyade aralarında yazışırlardı. Bazan da İvan hesap vermek üzere Yasnaya Polyana'ya gelirdi.

VIII

Eskiden toprak sahipleri avı, yalnız bir eğlence olarak değil, ciddî bir iş olarak görürlerdi. Örneğin pek zengin olmayan bir toprak sahibi tanırım ki, ava çıkmadan önce tıraş olup gömlek değiştirir, temiş pak giyinirdi. Tıpkı Romalıların savaşa hazırlandıkları gibi hazırlanırlardı ava. Dedem Nikolay ve oğulları, hepsi avlanırlardı. Dedem, Kafkasya'da çok ava çıkarmış.

Amcam Sergey de birkaç haftalığına uzaklara avlanmaya giderdi. Babamın da avı ne kadar sevdiği eserlerinde görülür. Bunun açısından av, neşeli arkadaşlarıyla buluşmak, güzel yemekler yemek at ve köpekleriyle övünmek değildi. Babam, avda yalnızlığı, doğayı ve avcıya özgü bir ruhsal havaya girmeyi severdi ki, her avcı gibi o da, doğayı seyrederken ya da büyük bir hırsla avı izlerken günlük yaşantısının bütün tatsızlıklarını unutur, eserlerini de avda tasarlardı ve derdi ki:

— Yalnız bir avcı ve toprakla uğraşan bir insan doğanın bütün güzelliklerini algılayabilir derdi.

Değişik cinsten av köpekleriyle avlanırdı. Çocukluğumdan beri aklımdan çıkmayan ailemizin sevgilisi sarı İrlanda seteri çok akıllı ve çok sevilmeye muhtae Dofield romanının Dora'sından esinlenerek vermişti. Bofin adında başka bir av köpeğimiz daha vardı. Yine Diskens' in bir kahramanının adı. Babam, çulluk, batak çulluğu, ördek, yaban horozu avlamaya Dora ile giderdi. İyi nişancıydı ve hiç yorulmazdı. Bana gelince ben, Dora'dan önce yorulurdum. Bazan Dora dili dışında soluk soluğa kalır, babam onu yine bataklığa göndermesin diye yalvarır gibi gözlerine bakar ve babâm yine de ısrar ederse, o kurnazlık yapıp bıldırcın bekler gibi kaçardı.

O evrede henüz vejetariyen değildi babam. Hattâ hiç acımasız avlanırdı. Yaralı kuşun kanadından bir tüy yolup başına sokar, bize de aynı şeyi yapmamızı önerirdi.

Köpeklere bakan kadın Agafya idi. Moskova'ya taşındıktan sonra babam avdan yavaş yavaş uzaklaşmıştı. Zaten köpeklerimiz ve bakıcıları da ölmüştü. Yalnız kardeşlerim avlanmaktaydı. Ben babamla birlikte avlanışımızı her zaman büyük bir zevkle hatırlamaktayım. Babam avlandığı sırada bütünüyle kendini ava verirdi, ben de öyleydim.

1881 SONBAHARINDAN 1898 SONBAHARINA KADAR

1881-1882 MOSKOVA'DAKİ İLK KIŞ

1881 Ağustosunda annem gebe olduğu halde Moskova'ya gitti. Döne dolaşa apartman arayıp sonunda Prens Volkonski'nin binasında bir daire kiraladı. Babam da anneme ta eskiden verdiği sözü tutmak için Moskova'ya geldi. Arkadaşı Bibikov'a yazdığı mektuba göre bu göç karabasan gibi çökmüş üzerine. Annem Moskova'ya yerleşmeyi tutturak haline getirmişti. Liseyi bitirmemin doğal sonucu olarak Moskova'da üniversiteye girmem onun da öteden beri dilediği bir şeydi. Kardeşim Tanya'ya gelince o hem «sosyeteye karışmak» hem de resim öğrenimi ilerletmek bakımından bu göçe çok istekliydi. Resme yeteneği olduğu da kanıtlanmıştı. İlya'ya gelince, liseden korkuyor aynı zamanda çok sevdiği avdan sonbaharda yoksun kalmak ona acı geliyordu. Öteki kardeşlerim Lev, Maşa, Andrey ve Mişa belirli bir istekte bulunmag açısından daha çok küçüktüler.

1881'de ailemizin parasal durumu parlaktı. «Ailemizin» diyorum, ama babamın değil. Çünkü ona göre bütün varlığı nesi var nesi yoksa onun değildi, bütün ailenindi. Annemin gereksinme duyduğu parayı da ver-

mek vermemek sorun olamazdı. Çok parası vardı babamın. Nikolskoye malikânesinin değirmenini 9500 Rubleye; Yasnaya Polyana'daki ormanın bir bölümünü (kaça olduğunu unutmuşum, satmış ayrıca da bütün eserlerini Saleyev Kardeşlere satıp oradan da 25.000 Ruble almıştı.

1880 yıllarında ben, biraz ailemden kopmuş gibiydim. Babamın ve Alekseyev'in etkisiyle bizim hayat tarzımızda bir adaletsizlik, bizim yaşamımızla çevremizdeki köylülerin hayat tarzı ile aramızda büyük bir çelişki olduğunu anlamış daha doğrusu sezmiştim. Ben ancak köylülerin fakirliğini biliyordum, kentteki sefalete değin bilgim yoktu.

Tam anlamıyla babamın etkisi altında kaldığım halde, onun İncil açıklamasını, dogmalardan ve mucizelerden arınmış bile olsa onun Hıristiyan öğretisini pek kavrayamamıştım. Bende o sıralarda hafifinden radikal görüşler belirmiş, muhalefet edebiyatı beni çok etkilemişti Pisarev ve Çerniçevski'nin etkisi altında kalmıştım.

Tıp fakültesinin birinci sınıfına girmiş olan arkadaşım Bogoyavlenski ve Tula lisesinden arkadaşlarım Bleklov, Nitrov'un etkileri altında da kalmıştım. Hükûmete, memurlara, zengin insalnara ve Ortodoks kilisesine hepten karşıydım; ve devrimci hareketten yanaydım. Üniversitelilerin çevresi, toplantıları ve bildiriler bana çok çekici geliyordu. Görüşlerim yavaş yavaş değişti ve eski görüşlerimin yerini, Liberal Burjuva denilen bir dünya görüşü aldı. Yalnız değişmeyen şey benim bilime duyduğum sevgiydi. Bilim özellikle matematik ve Doğa bilimleri bence gerçek bilim bunlardı. Babamın bilime karşı saldırılarını hiç hoş görmüyordum. İtiraf edeyim, radikal görüşlerim bir yana, annemin ve kardeşim Tanya'nın ortasına daldığı «Yüksek Sosyete» çev-

resi beni çekiyordu ama ziyaretlerden, balolardan, danslı toplantılardan hoşlanmıyordum. Kaldı ki çok kötü dansederdim ve sosyetedeki yaşıtlarım gibi şık giyinmek için param yeterli değildi. Üniversiteye gittiğim sürece ben bir yandan öbür yana kayar dururdum. Sosyeteden Radikal İntelegentsya ve babamın dinsel görüşlerinde ateist görüşlere ve hayatı sadeleştirmekten ahbapların gece toplantılarına, lokantalara, çigan lokallerine (1) v.b.

Ben en fazla piyano ile ilgileniyordum. Beni piyano öylesine çekiyordu ki bir ara konservatuvara girmeyi bile düşünmüştüm. Bilimsel çalışmalarla konservatuvarı bir arada yürütmenin olanaksızlığını anlayınca üniversite ağır bastı.

Ağustos sonunda kayıt işlemleri için Moskova'ya gittim ve onbeş Eylüle kadar kaldım. O tarihten sonra da aşağı yukarı bağımsız yaşamaya başladım. Ailem, özel masraflarım için ayda kırk Ruble verirdi. Giyim tramvay, araba, üniversite masrafları hepsi bunun içindeydi. Yalnız oturma ve yemek için para vermiyordum. Ailemin ve çevremizin yaşam tarzına oranla 40 ruble fazla bir şey değildi. Gerçe ileriki yıllarda aylığım 100 rubleye yükselecekti. Moskova'yı pek bilmezdim. Sokakta rasladıklarıma üniversitenin nerede olduğunu sorardım. Fakültede Tuladan tanıdığım arkadaşlara Blekov, Hitrov ve Lyubenkov'la karşılaşmıştım. Üçü de Fizik, Matematik fakültesinin Doğal Bilimleri bölümüne kaydolmuştu.

Eylülde başladı dersler. Tanıdık ve akrabalardan hem hiç kimse yoktu Moskova'da ve ben iki hafta kadar avâre dolaştım durdum. Üniversitelilerin kendi ara-

(1) Rusların en başta gelen eğlence yerleri ki burada çingene müziği ve şarkıcıları vardı. Çılgınca para harcanırdı.

larında açtığı bir tür aşçı dükkânına yemeğe giderdim. Hiç de parlak bir yer değildi, pisti ve kötü yönetilirdi. Hizmet edenler azdı. Büyük bir tabağa yığılmış ekmeklerden herkes dilediği kadar alır bazan kirli ellerin dikkatsizce kopardığı, dilimlerden kırıntılar birikerek tabağın içinde bir yığın haline gelirdi. Nedense, o evrelerde, üniversite öğrencilerinin yaşamlarıyla ilgili her şey benim hoşuma gitmekteydi. Büyük bir zevkle öğrenci kitlesine karışırdım.

15 Eylüle doğru ailem Moskova'ya göçtü. Burada Petro adında, içkiye tutkun ama iyi kalpli bir aşçı bulmuşlardı. Eski aşçımız ve dadımız Yasnaya Polyana'da kalmış ve ikisine de emekli aylığı bağlanmıştı.

Prens Volkonski'nin binasında tuttuğumuz daire bizi öylesine hayal kırıklığına uğratmıştı ki, annem teyzeme yazdığı bir mektupta şöyle yakınmış :

«İkinci mevki yolculuk yaptık, evimize geldik. Pötr Bers (1) ve Olga karşıladı bizi. Bir çay masası hazırlamışlardı. Rozbifiyle falan tam anlamıyla bir çay masası hazırlamışlardı. Rozbifiyle falan tam anlamıyla bir çay masası. Daireyi önceden gördüğümüz halde şimdi bizde, öyle tatsız iç karakterci bir izlenim bıraktı ki, üç gün gittikçe yoğunlaşan bu duyguların etkisinden kurtulamadık. Duvarlar sanki iskambil kâğıdından yapılma, en ufak bir gürültü duyuluyor. Ne yatak odamızda huzur kaldı, ne de Levkoçka'nın çalışma odasına. Çok üzülüyor ve bütün gün gürültü edilmesin diye gergin yaşıyorum. Kocam bana sitem etti : eğer onu severseymişim, ve onun ruhsal durumunu düşünseymişim bu koskoca ve bir an huzur vermeyen odayı ona ayırmazmışım. Odadaki her koltuk için verilen 22 ruble, bir köylünün mutluluğunu sağlar, bir inek, ya da bir at satınala-

(1) Aslında Pötr Bers, benim dayım. Olga da kuzinimdir.

bilirmiş bu parayla. Kısacası bu düşüncelerle ağlamaklı oluyor v.b. Ama artık geri dönülemez, bir adım atılmış. Elbette bütün bunlar bana gözyaşı döktürüyor, beni umudsuzluğa düşürüyor. İşte iki gündür evde deli gibi dolaşıyorum. Kafamın içi karmakarışık, sağlığım da bozuldu. Dayak yemiş gibiyim. Elbette anlıyorsundur, bu durumda nasıl kolay yaşanabilir? Üstelik doğurmama ancak iki hafta kaldı. Üzüntülerim, işlerim, angaryalarım bitip tükenir gibi değil...»

Bina gerçekten iskambil kâğıdından yapılan gibiydi. Bir odadaki konuşmalar, gürültüler bütün odalardan duyulmaktaydı. Bu durum babamın ve benim çalışmalarımızı engelliyor, piyano çalmaya da hiç zaman bulamıyordum. Zaman bulsam bile babamı rahatsız edeceğimden korkup çalamıyordum.

İlya ve Lev'in liseye verilmesi gündemdeydi. Babam resmî liselerin koşullarını öğrenmeye giriştiğinde, kendisinden oğullarının iyi ahlak» belgesini istemişler ve babam böyle bir belgeyi vermeyi reddetmiş ve böyle bir isteme karşı isyan ederek şöyle demiş: «Ben böyle yazılı bir garantiyi kendim için bile veremem. Oğullarım için nasıl verebilirim?»

Sonra bir rastlantıyla evimize çok yakın özel bir lise bulunduğunu öğrenip oraya baş vurduğunda, eski bir tanıdığına 1860 yıllarında Tula lisesinde öğretmenlik yapan Markov'a rastlamış. Lisenin sahibi Polivanov ve öğretmenlerle tanışınca, burada edindiği izlenimlerin daha olumlu olduğunu, resmî liseler gibi kendisinden garanti filân istemediklerini anlattı. İlya ve Lev'i oraya yazdırmaya karar verdi. Basit bir sınavdan sonra ikisi de kontenjan dışı kabul edildi liseye. Benim müziği ilerletmem için 1878'de tanıştığı Konservatuvar profesörü Kaşkin'le anlaştı. Kardeşim Tanya'nın resim yapmaya yeteneği olup olmadığını öğrenmek üzere de eski

bir tanıdığına, V. Perov'a baş vurdu, Perov, Tanya'yı çok yetenekli bulunca, kardeşim de sanat okuluna yazıldı.

Moskova'da bir aydır oturdukları halde ne annemin ne de babamın morali düzelmişti. Annemin teyzeme yazdığı 14 Ekim tarihli mektup gerçekleri ortaya koymaktadır «İki haftadır hemen her gün ağlıyordum. Bunalımı bir yana Levkoçka her şeye karşı tam anlamı ile son aşamada kayıtsızdı. Yemek yemiyor ,ara sıra ağlıyordu. Ben çıldıracağımı sanıyordum. Görmeliydin ben o sırada ne kadar değiştim, ne türlü zayıfladım. Derken Lev, Tver iline gitti ve eski dostları Bakunin'le buluşmuş. Bakuninlerin evinin, edebiyat sanat konularında ve liberal bir havası varmış. Lev ,oradan bir köye gidip Sutaev adında bir Roskolnik'le görüşmüş (1). Eve döndüğünde bunalımı hafiflemiş gibiydi. Müştemilatta sessiz iki küçük odayı 6 Rubleye kiraladı. Deviç'e tarlalarına gidiyor; nehrin öte yakasına geçip Vorobiev tepelerinde yürüyor. Oralarda köylülerle birlikte hizarla odun kesiyor. Bu uğraşılar çok iyi geliyor ona aynı zamanda da eğleniyor.

Hemen her akşam misafirimiz var. Genellikle buraya gelişimizden hiç kimse memnun değil. Bu beni çok üzüyor. İlya, Yasnaya Polyana'yı çok arıyor, özellikle avı. Aklı avda. Tanya ise : «Yasnaya Polyana Moskova' dan daha iyidi» diyor. Eğer çevredekiler mutlu olsalarda, ben de Moskova'da daha mutlu olurdum.

Annemin tek avuntusu, benim açımdan Moskova'da kalmanın gerekli olduğu düşüncesiydi. Bunu, yine teyzeme yazdığı bir mektuptan öğrendim. Annemin üzüntüsüne neden yalnız babamın bunalımı değildi, hamileliği ağırlaşmıştı. Doğurmak üzereydi. Nitekim, 31

(1) Ortodoksluktan ayrılmış bir mezhep.

Ekimde, sağlıklı bir oğlan dünyaya getirdi. Aleksi adını koydular.

Babam çok karamsar ve tedirgindi. 1881 Kasımında Alekseyev'e şunları yazmış «Şimdi bir ikilem karşısındayım: Eli kolu bağlı gibi hiç bir eylem yapmadan acı çekmek, umudsuzca yaşamak; ya da bu âlemin kötülüğünü sineye çekip vint (1) le, palavralarla, sudan işlerle kendimi avutmak. Ama Tanrının yardımıyla bu ikinci yolda yürüyemiyorum. Birinci seçenek ise, çok acı verici, bir çıkış aramaktayım. Tek bir çıkış yolu düşünebiliyorum: Vaiz. Sözle, yazıyla vaız. Gelgelelim, gurur sorunu. Bir bakıma da kendimi aldatmak. Çekindiğim budur. Başka bir çıkış yolu, insanlara iyilik yapmak ama bu alanda da mutsuz insanların sayısı beni ürkütüyor. Köyde böyle değil. Orada kendiliğinden küçük bir grup oluşabilir. Benim görebildiğim tek çıkış yolu: «İyilik yapmak. Yani insanları, kendilerinin iyi yönlerini belirtmeye yöneltmek. Ama ben şimdilik, bu yorucu işi sizin kadar beceremiyorum. Beceremediğim zaman sizi düşünüyorum. Ben kendim de, kendi istediğim gibi olamıyorum. Çabuk parlıyorum, öfkeleniyorum. Kısacası kendimden memnun değilim (2).

Evlenmeden önce babam, Moskova yüksek sosyetesinde pek çok insanla tanışırmış. Şimdi bu eski tanıdıklarından kaçıyor. Annem ise aksine, Tanya'nın bu sosyetiklere karışmasını sağlamak uğrunda, eski dostluklarını yenilemeye sıvanmış durumda.

1881-1882 kışı, Ekim sonu doğan Aleksey'e süt verdiğinden, toplantılara pek katılamıyordu, ama yine de bazı dostluklar kurmuş, Tanya'yı danslı toplantılara götürebilmekteydi. Ertesi kış daha çok gezer oldular.

---

(1) Bir tür iskambil oyunu.

(2) Jubile baskısı, C. 63, s. 80.

Bütün alışkanlıkları, serbest yaşantısı kendi inançlarına karşın değiştiği için babam mutlu değildi. Örneğin, başlangıçta kendi geleneksel gri gömleğini giymek onu Moskova'da huzursuz ediyordu. Gerçekten bizim eve gelen zarif misafirlerin yanında, bu gömlek göze batmaktaydı. Babam kendi görüşlerine uygun olan giysilerini feda edip kentlilerin giydiği giysileri giyemezdi Ceket, redingot, yakası kolalı gömlek v.b. Sonunda bu alanda birazcık ödün verdi: Kolalı olmayan bir gömleğin üzerine, önü boydan boya düğmeli, gırtlağına dek kapalı siyah bir ceket giydi ki, bu tür ceketin adı yok. Gömlek değil de ceket. Bunu da ancak bir kış giyebildi. Sonra değiştirmemek üzere kendi gömleğine döndü.

Onu sıkan sadece evin gürültüsü ve kentin havası değildi, onu misafirler de sıkmaktaydı. Birkaç kişi dışında misafir sevmez, konuşulanları dinlemezdi. Kendisinin rahatsız edilmemesi için hiç bir tedbir alamıyordu.

Bize gelenler : Akrabalar, halam Maria ve kızlarının aileleri. Annemin dayısı ve aynı zamanda babamın çocukluk arkadaşı Konstantin, dayım Peter'in ailesi, dostlar ve tanıdıklar. Örneğin Dyakov ve kızının ailesi. Prens Urusov, Prens Oblenski'nin ailesi, Fet ve karısı, Sergey Yuryev v.b.

Yurev babamın eski bir tanıdığıydı. 1881 kışı Yasnaya Polyana'ya da gelmişti. Aslında matematikçi olan bu kişi, ünlü bir edebiyatçıydı da. Rus Edebiyatını Sevenler Kurumu'nun başkanıydı; Shakespeare Kurumu' nun eylemci üyesi, «Rus Düşüncesi» gazetesinin redaktörü; solcu bir Slavofil ve Shelling'in izleyicisi. «Anna Karenina»daki Pestof'un yazarken babam acaba onu mu düşünmüştü. Babam, ona kendi dinsel görüşlerini açıklıyordu. Babamın yeni görüşlerini Yuryev tartışmıyor, ancak bir çoğuyla bağdaşıyordu. Bana öyle geliyordu ki, Yuryev'in görüşleri henüz iyice belirlenmemişti.

İyiliğe, özgürlüğe, yeteneklere karşı yakınlık duyar, olumlu karşılardı. Moskova'da çok tanınan, sevilen, dalgınlığıyla ünlü bir kişiydi. Ona değin çok fıkralar anlatılırdı. Örneğin evinde her Perşembe kabul günü olduğu halde, bir kez unutup evden çıkıyor ve sokakta, kendisini ziyarete gelmekte olan misafirlere rastlayınca: «Gitmeyin oraya. O ev çok sıkıcıdır» diyor. Bir gün şapka yerine bir kediyi yakalamış, başına oturtacakmış. Her yılbaşı yeni bir redingot giyip dostlarını ziyaret ederdi. Bir kez de ben, bizden çıkarken paltosunu tutmak istedim, hangi paltonun kendi paltosu olduğunu sordum. «İnanın bilmiyorum. Şimdiyedek iki kez kendiminkini başkalarının paltosuyla değiştirmişim» dedi. Galoşlarını (1) ise sık sık değiştirdi.

Babam, Rumyantzev müzesinde çalışan biriyle Fedorov adında ahbap olmuştu. Bu adam, iş zamanında ve iş zamanı dışında hiç yorulmadan katalog odasında çalışırmış. Biri kendisinden bir bilgi ya da kitap istediğinde, yalnız kendisi raflara tırmanmakla istenilen kitabı bulmakla kalmaz o konuyla ilgili başka kitapları da bulup verir ve bazı önerilerde bulunurmuş. Çok basit bir yaşamı vardı. Bir kez babamın bir isteğini iletmek üzere onun evine gitmiştim. Odası öylesine dardı ki, eğer tahtalara karyola denirse, karyolasının iki ucu karşılıklı duvarlara dayanmıştı. Yaz kış eski bir paltoyu örtü yerine kullanırmış. Kitaplıktan aldığı maaşı da fakirlere dağıtırmış. Maaşına zammı hakettiği halde her seferinde reddettiğini duymuştum. Fedorov'un bir çömezi Peterson, «*Birlikte Çabanın Felsefesi*» başlıklı kitabında Fedorov ustasının görüşlerini şöyle açıklamaktadır: «Bir gün gelecek ki bütün ölülerin fiziksel olarak dirilmeleri sağlanacak. Bundan ötürü insanların birlik-

(1) Ayakkabı üzerine giyilen lastikler.

te çabası, ölülerden ne kalmışsa olduğu gibi korumak olmalıdır.» Federov, kitaplıktaki çalışmalarıyla birlikte çabaya katılmış oluyordu. Görüştükleri zaman babama kendisinin bu görüşlerini yaymasını diler, daha doğrusu ısrar ederdi. Babam da tatlılıkla istemini reddederdi. Federov, çok üzülür, alınır ve bağışlamazdı babamı. Çömezi Peterson, 1860 yıllarında babamın yaptırdığı okullardan birinde öğretmendi. Babam «*Diriliş*» eserinde onu bir yanıyla Simonson'un karakterinde anlatır.

Roskolnik mezhebini kuran ünlü Sutayev, orta boylu, sarı sakalı seyrek, gri gözleri iyilikle dolu ve kara gocuğuyla temiz pak giyinmiş bir köylüydü 1882 Ocak sonuna doğru Moskovaya geldi. Kin tutmaz, yumuşak, insanlara ve hayvanlara iyilik duygularıyla bağlı bir adamdı. Çok da akıllıydı : O, inanacağı şeyi kendi bulmuştu ve bütünüyle inanmıştı. Düşüncelerinin temelinde Hıristiyanlığı kişisel, saf bir ahlak olarak bina etmek vardı. Yaşamını inançlarına göre uygular ve Tanrı buyruğuna göre yaşamaya yönelirdi. Kilisenin öğretisini reddeder, gitmez kiliseye ve zorunlu askerliğe karşı çıkardı. Askere çağrılan oğlu yemin etmek istemediği için Şliselburg kalesine gönderildi. Kendisi vergi vermeyi de reddediyordu ama devletin talebine karşı çıkmıyordu. Evinde kilit diye bir şey yoktu.

«Sevgi nerdeyse Tanrı oradadır» derdi Sutayev. İnançlarını da başkalarına aşılamaya çabalamazdı. «Bu onların günâhı» derdi. Kimseyi ayıplamazdı. Bu konuda babamdan çok değişikti. Çünkü babam, kendi inançlarını paylaşmayanları hoş görmez, karşı çıkanlara kızar, tartışmalarda heyecanlanır, sinirlenirdi. Babamın Sutayev'le konuşmalarında başkaları da hazır bulunurdu. Sutayev merak uyandırırsa da pek fazla etkileyici değildi. Üst tabakadan yabancıların bulunduğu bir çevrede de hiç sıkılmaz, büyük bir vakarla durur, dü-

şündüklerini dobra dobra söylerdi. Genel Vali Prens Dolgorukov, Sutayev'in ününü işitip bir gün babama şık giyinmiş yüzbaşını yollayarak Sutayev'e değgin bilgi almak istemiş. Herhalde onu Moskova'dan uzaklaştırmak ve tutuklatmak amacındaydı. Babam fena kızdı. Jandarma Yüzbaşısına hemen odasından çıkmasını emretti. Adam çıkınca da kapıyı ardından çarptı. Birkaç gün sonra Vali, babama memur olan bir dostumuz İstomin'i yollayıp açıklama yapmak üzere babamı çağırttı. Babam da: «Eğer görüşmek istiyorsa gelmesine hiç bir engel yok» diye cevap gönderdi.

1880 yılında babamın yazılarını temize çekmek üzere bir emekli astteğmen bulunmuştu. İvanov, kısa boylu, keçi sakallı, yüzü çilli, Fransız onbaşısına benzeyen bir adamdı. Yanılmıyorsam, 1878 kışı, Yasnaya Polyana'daki şoseden geçenlerden biriydi. O evrede sürekli bir işi olmadığını öğrenen babam, yazılarını kopya ettirmek için onu tutmuştu. Güzeldi de yazısı. Ama bazan Tolstoy'la aynı fikri paylaşmazdı. Bazan içer, birkaç gün ortadan silinirdi. İlkbahardan yaz sonunadek ortada görünmezdi. Serserilik tutkusuydu. Tüm Rusya'yı yaya dolaşmış her ili bilmekteydi. Kafkasya'ya, Sibirya'ya bile gitmişti «Yalnız Astrahan ve Arhangelski'ye gitmedim» diyordu. Geçimini her yoldan sağlarmış: sadaka ile, mektup ve istida yazarak ya da öğretmenlik yaparak... Değişik bölgelerinde ahbaplar edinmişti Rusya'nın; onların yanında kalır dinlenirmiş. Sonbaharda yine çıka gelir ve babam kitaplarının kopyasını çıkartması için onu yine yerine oturturdu. Bir süre yazar yazar İvanov, arada bir kayıplara karışır ya da zom oluincaya dek kafayı çeker.

Moskova'ya göç ettiğimizde evin avlusunda bir yere yerleşmişti. Önceleri çok erdemli, içkiye yanaşmadan düzenli bir yaşam sürdü. Babam bir tanıdık aracılığıyla

ona Sulh Mahkemesinde Yargıçın yanında bir iş, başkâtiplik buldu. İvanov, o sıralarda sanki adam olmuş, hattâ evlenmeye de karar vermişti. Ondan başka evin avlusunda bir yerde, «hafif meşrep» iki terzi kadın otururmuş. Bunlardan birini gözüne kestirmiş İvanov. Ben ve İvakin, bu evlenme konusuyla çok ilgilendikti. Sonunda olacak oldu, ama evlendi ise de erdemli dünyası uzun sürmedi ve 1882 kışında birdenbire ortadan yok oldu. Birkaç gün sonra, «Hitrov Pazarı»ndan üstübaşı lime lime bir adam elinde bir tezkere ile geldi. Geceleri, birkaç kuruş karşılığında serserilerin barınağı bir yerde kalmaktaymış İvanov. Ama o birkaç kuruşu bile veremediğinden bizden para istiyordu. Yargıçın emanet ettiği parayı, sonra üstünde başında kısacası nesi varsa hepsini içkiye verip üstelik de borçlanmış. O bataklıktan kurtardık onu, giysiler de yolladık. Derken karısı evinden kovunca yine o serseri yaşantasına dönmüş. İleride birkaç kez Yasnaya Polyana'ya, birkaç kez de Moskova'ya geldi. Sonraki yıllarda ben de onu bir kez, yine «Hidrov Pazarı»ndaki mezbelelikten kurtardım. Bu kez de yine çırılçıplak kalıncaya dek her şeyini içkiye vermişti. Onu, o sefalet yerindeki ranzalardan birinde, sırtında bir başkasının gömleğiyle yatarken bulmuştum. Orada, barınaktaki arkadaşları çevremi sardıydı. Kuşkusuz bunlar da karanlık kişilerdi. Aralarında bir de eskici vardı da, ondan İvanov'a bir ceket, bir pantolon, bir kat çamaşır tedarik ettimdi.

1882 Aralığında, aristokrat tabakanın kural haline gelmiş olağan toplantısı bu kez Tula'da yapılmış ve beklenmedik bir şekilde babam, haberi bile olmadan Krapivenski ilçesinin başkanı seçilmişti. Oysa bu ilçenin aristokratları amcam Sergey'i seçmek kararını vermişlermiş. Ama seçim için iki aday gerekliydi. Bu iki kişiden en çok oy alan Başkan olurdu. Az oy alan ise, aday ola-

rak kalıyordu. Adaylardan biri amcam Sergey, ama seçimi kaybetmek korkusuyla kimse ikinci aday olarak karşısına çıkmayınca, kendisine haber bile vermeden ikinci aday olarak ikinci aday diye babamı ileri sürmüşler ve amcamdan daha çok oy aldığından o Başkan seçilmiş. Amcam da aday olarak kalmış. Babam elbette bu onurlu görevi kabullenememişti. Bu durumda da doğallıkla amcam Başkan olmuştu.

1882 Ocak ayında Moskova'da genel nüfuz sayımı yapıldı. Babamın bu nüfuz sayımıyla nasıl ilgilendiği sonra yazdığı iki makaleden öğreniyoruz. Biri «Moskova'da Genel Nüfuz Sayımı» ikincisinin başlığı, «Biz ne yapmalıyız?» Bu ikinci makale sayımdan dört yıl sonra, yani 1886'da yazılmış. Makalesinde, bilimsel açıdan sayımın ve devletin bundan ne amaçladığı konuları üzerinde pek durmuyordu. O yalnızca, bu sayım nedeniyle kentteki sefalet üzerinde durmak gerektiğini eşeliyor, yoksullara yardım olanağının sağlanmasını özellikle belirtmek istiyordu. Nüfuz sayımı yöneticilerinin genel toplantısında bu konuyu gündeme getirmişti. Başka şeyler arasında evlerinde piyano bulunanların, varlıklı insanlar olduklarına ayrıca parmak basılmasını da diliyordu. Ben de sayımı yapan görevliler arasına katılmıştım, ama babamın yanında değil Profesör Yanjulin'ın yanında. Bana neden babamın bürosunda değil de Profesörün bürosunda görev aldığımı sorsalardı, zor cevap bulurdum. Babamın bu sayıma ve kentteki sefalete karşı aldığı tavırla tam bir çare gösteremediğini belli belirsiz seziyordum. Zaten kendi de konuyu tam aydınlığa kavuşturamadığından dört yıl sonra yayınlayacağı «Biz ne yapmalıyız?» başlıklı makalesinde söz edecekti. İlk makalesinde şunları yazıyordu : «Mekanikle uğraşanlar, bizi ezen ağırlık nasıl kaldırılır diye düşünüp bir çare

bulabilirlerse bu elbette olumlu sonuç verir ama, sorunun cevabını bulamazlarsa yine düşünelim. Erkek gibi düşünelim. bir Hıristiyan gibi düşünelim. Yine bir Hıristiyan olarak ulusça bir hamle yapıp bu ağırlığı kaldırmanın bir çaresini arayalım. Kardeşlerim, dostça bir hamle...»

Dört yıl sonra da şunları yazacaktı: «Kalbimin ta derinliklerinde hissettim ki bu bir çare değil, bundan bir şey çıkmaz!»

«Bu rejimin adaletsizliğini, bazı kimseler tüm dünya nimetlerinden yararlanırken başka bir kitlenin sefalet ve rezillik ortasında yüzdüğünü ben o zaman bilinçli bir şekilde farketmek değil, ancak bilinçaltımla seziyordum. Yürekli bir hamleyle bile bir şey yapılamayacağını farkediyordum...»

Babam, bu sayımdan yararlanılarak halktan yana bir şeyler yapılmak üzere eyleme geçmeyi düşünürken ben, sayımı herhangi bir iş gibi düşündüğünden Profesör Yanjulin ile çalışmayı yeğlemiştim.

Babam «Biz ne yapmalıyız?» adlı makalesinde şunları da belirtmekteydi: «Ben sayımdan yararlanarak kentteki sefaleti ve sefaleti kökünden yok etmekten söz ederken, dikkat ettim ki onlar sayımdaki memur ve yöneticiler, sanki utandıklarından gözlerimin içine bakamamaktaydılar. Tıpkı saçmalayan insanların gözlerine bakılmadığı gibi. Makalemi teslim ettiğim gazetenin redaktörünün de tepkisi böyle olmuştu. Oğlumun, karımın ve başka başka çeşitli insanların tepkileri hep böyle olduydu».

Sanırım babamın konuşmasını dinleyenler tedirginlik duyuyorlardı. Çünkü ulusal bir hamle ile de kalkınılamayacağını biliyorlar, seyirci kalmak da ne olsa vicdanlarına dokunuyordu.

Babamın yönetiminde çalışan sayım memurları ara-

sında ileride Edebiyatçı diye tanınan profesör olacak Passek, zeki, kendine güvenli ve kuşkucu bir insandı. Anfiteatrov ise, neşeli, yüzeysel, uzun boylu, yakışıklıydı güzel ve gür sesliydi. Amfi adıyla turnelere çıkar, gelecekte profesyonel bir aktör olmayı, tiyatroya girmeyi düşlerdi. İleride: «Dünücelere Hükmedenler» başlıklı makalesinde nufus sayımına nasıl katıldığını anlatıyordu ama, babamı o sırada hiç anlıyamadığı da belli oluyordu. Makalesinde, aç, üşüyen, gece barınaklarına sığınmaya çabalıyan insanların durumunun onu hiç etkilemediği ortaya çıkıyor ve Tolstoy'un bu adamlara karşı neden bir «suçluluk duygusu»na kapıldığını kavrayamıyordu.

Oturduğumuz dairede öylesine rahatsızdık ki, babam başka bir daire kiralamak değil de bize uygun bir ev satın almak üzere harekete geçti. Aradı taradı ve Arnavutov'un evinde karar kıldı. Özellikle evin bulunduğu çevre hoşuna gitmişti. Çünkü, tenha bir semttevdi ve bir hektarlık bakımsız bir bahçesi vardı. Üstelik de bu bahçe Olsufiev'in 8 desitinlik bahçesine bitişikti. (Şimdi burası ruh ve sinir hastalıkları kliniği olmuş).

Arnavutov'un evinden, yandaki evlerin duvarları, damları görünmez, yalnız ağaçlar ve çit bitkileri ve bira fabrikasının duvarı görünürdü. Ev ve bahçe tümüyle bir köy malikânesini andırıyordu.

Mayısın başında ben sınavlarımı vermek üzere Moskova'da kaldım ve bizim bütün ev halkı Yasnaya Polyana'ya gitti. Ama ayın sonunda babam, evin satın alma görüşmelerini tamamlamak üzere Moskova'ya döndü. Beni de yanına katınca Arnavutov'un evine gittik. Sık bitkilerle örtülü bahçeden çok hoşlandık. Çiçeklerle donanmıştı bitkiler. Vişne ve elma ağaçları dikkati çekiyordu. Yeni açılıyordu ağaç yaprakları, yemyeşil, taptaze görünüyordu. Arnavutov bizi karşıladı.

Birkaç gün sonra da evin satın alınma işi tamamlanmıştı.

Ev o haliyle bizim aileye göre küçüktü. Babam ilâve yapmak kararını verince hemen bir mimar çağırarak harekete geçti. Alt kat «antresol» eskisi gibi kaldı. Ama birinci katın üstüne parke döşeli üç büyük oda yapıldı. Büyük bir salon, bir misafir odası ve onun arkasında başka küçük divanla döşeli bir oda. Bir de geniş ana merdiven. Çalışma odası olarak babam kendisine giriş katındaki alçak tavanlı ve pencereleri bahçeye bakan bir odayı seçmişti.

Sınavlarım sona erince Yasnaya Polyana'ya gittim ve Sonbahara dek köy yaşamının tadını çıkararak yüzdüm, kroke oynadım, balığa çıktım, ava gittim v.b. Müştemilatta yine Kuzminskiler vardı. Strahov gelirdi. Ancak Ekimin başında Moskova'ya döndüm. Yeni satın alınan evin yapımını ve yerleşmeyi tamamlamak üzere babam da geldi. Annem ve ailenin öteki bireyleri Yasnaya Polyana'da kalmışlardı, evimiz oturulacak duruma girinceye dek.

Babam henüz bitmemiş doğrama, sıva işlerini, duvar kâğıtlarının yerleştirilmesini, pencere ve kapıların boyanmasını kontrol ediyordu. Suharov Pazarından da möble alıyordu. Derken, Kentte kullanılmak üzere bir hafif araba, atlar, at koşumları da edindi. Ayrıca Samara'daki hara için bir aygır buldu. ve ailesiyle birlikte kışı Moskova'da geçirmeye karar veren amcam Sergey için de bir daire buldu. Kuşkusuz babamın bütün yaptıkları düşünceleriyle çelişmekteydi. Ama yine sitemlere uğramasın, bütün pratik işleri karısına yüklüyor demesinler fikriyle sanırım bunlara katlanıyordu.

ÜNİVERSİTE

Ben üniversiteye girdiğim sırada henüz yeni kurallar konmamıştı. Öğrenciler dilediği gibi giyinmekteydi. 1885 Sonbaharında forma giymek zorunlu oldu. Önceleri giysiler çok çeşitliydi : Ceket ya da takım elbise, yakası ve manşetleri kolalı gömlekler giyerlerdi. Saçlar kısa kesilmişti ve sakal bırakılmazdı. Çoğunluk bıyıklıydı. Kimileri basmadan ya da pamuklu ucuz kumaşlardan Rus gömlekleri giyer, kravat takmaz, gömleğin üzerine gelişi güzel eski ceketler geçirirlerdi. Palto yerine de omuza bir şal alırlardı. Uzun saçlı sakalı bakımsız birinci tip öğrencinin çoğu radikal geçinirdi. 1882'de Tıp fakültesinin kontenjanı 50 kişi olarak sınırlandırılmıştı. Bundan ötürü bu fakülteye giremeyenler kontenjan konulmamış Doğal Bilimler fakültesinin fizik, matematik bölümüne yazılmışlardı. Bu nedenle bu fakültenin öğrenci sayısı çok artmış 150 kişiyi bulmuştu. Sonunda bir kısmı Tıp Fakültesine aktarılıp bir kısmı da üniversiteden ayrılınca, Doğal Bilimlerden diploma alan ancak 20 kişi oldu.

1881-1882 kışı, ben aksatmaksızın kurslara gidiyordum. Ama birçok dersi de kavrayamıyordum. Çünkü Doğal Bilimler konusunda hazırlığım yeterli değildi, bilgilerim de bulanıktı. Nedenlerden biri de babamın bu

bilmi küçümsemesiydi. Örneğin «hücre»den alaycı söz ederdi. Ben hücrenin ne olduğunu uzun süre anlıyamamıştım. Bir kez kimya ile ilgilendiğimi söylediğimde, babam: «Fizik daha ilginç. Fiziksel olaylar doğada kimyasal olaylardan daha çok görülür» demişti. Sanırım babam yanılıyordu. (Babamın tam kelimelerini değil, anlamını buraya aktardım). Böyle düşünmesinin nedeni gençliğinde doğal bilimlerin 1880'lerdeki kadar gelişmemiş olmasıydı. Bir bakıma da bunlar kendi görüş açısından geçersizdi.

Üniversitedeki ilk yıldan sonra, profesörlerin kurslarına karşı tutumum biraz değişti. Bir konuda uzmanlaşma gerektiğini ancak anlıyabilmiştim. Özellikle kimya dersleri ile ilgilenmeyi ve iyi hazırlanmış, dikkat çeken ve deney yapan profesörlerin derslerini izlemeyi yeğledim. Bazı profesörlerin derslerine ara sıra giriyordum.

Şimdi birkaç prifesörden sözedeceğim:

Birinci ve ikinci yıllarda omurgasız hayvanların zoolojisi derslerini Bagdanov adında bir profesör verirdi. Çok iyi konuşan bir adamdı ve büyük bir açıklıkla anlatırdı dersleri. Ama garip bir tutumu vardı: hayvanların değişik organlarını kara tahtaya çizdikten sonra, iri gövdesiyle önüne siper olur, ne çizdiği görülemeden de silerdi. Onun sınıfında not tutulur ve sonradan öğrenciler çoğaltıp bu notları dağıtırlardı. Profesör kontrol ederdi bunları. Zooloji laboratuvarında denetim altında mikroskopla çalışmayı öğreniyor, kurbağaları, karavidaları kesip inceliyorduk.

Omurgalı hayvanlara değin dersleri ikinci yıldan başlayarak Usov verirdi. Çok canlı ve renkli bir ders verme yöntemi olduğundan onun sınıfında her zaman hazır bulunmaya çabalardan. Usov'la ilgili bir fıkra aklıma geldi: Bir kez Papaz Okulundan diplomalı, üstü ba-

şı bakımsız, basmadan gömleğinin üzerine kirli bir ceket giymiş bir genç, sınava girmiş. O yıl Usov'un ders konusu da yayın balıklarıydı.

— Bana yayın balığına değin ne biliyorsanız anlatın, demiş Usov.

Öğrenci ürkek bir sesle bildiklerini anlatmaya koyulmuş :

— Yayın balığı, kocaman, şişman ve uzun bıyıklı...

Ve, azıcık düşünüp eklemiş :

— Hem de çıplak ve kaygandır.

Usov :

— Siz bana yayın balığını değil, siz bana yayın balığını değil, hamamda yıkan albay Ogarev'u anlatıyorsunuz, diye oğlanın sözünü kesmiş. (Albay Ogarev Moskova Emniyet Müdürüydü. Çok şişman, uzun bıyıklı bir adamdı).

İlk yılda bitkilerin anatomisini, ikinci ve üçüncü yıllarda da bitkilerin fizyolojisini profesör Timiryazev okuturdu. Düzgünce değil, kesik kesik konuşurdu. Ama özlü ve ilginç derslerini hep örnekler göstererek deneylere dayandırırdı. Örneğin, bir ekranda, bize güneş ışınlarının etkisiyle klorofilin havadaki karbon asidini nasıl parçaladığını ve o sırada nişastalı tohumların nasıl meydana geldiğini anlatmıştı.

Onun verdiği ilk dersi, bitkilerin fizyolojisini hatırlıyorum; şu öncülden başlamıştı: organizmalar, tıpkı organik olmayan nesneler gibi, yalnız maddeye ve enerji korunma yasalarına uymazlar aynı zamanda başka bir yasaya da uyarlar ki, bu da biçim korunmasıdır. Orgnik olmayan nesneler, kristaller meydana getirerek biçimlerini korurlar. Oysa organizmalar biçimlerini kalıtım olarak gelecek kuşakları bırakmak yoluyla korumaktadır. Ama, organik olmayan nesnelerden ayrı ola-

rak organizmalarda, dış etkilerle sürekli küçük değişiklikler oluşur.

Kalıtım ve değişiklik fikirlerini saptadıktan sonra, Profesör, organizmalar arasındaki savaşımlara ve nasıl uyum sağlandığına geçer, yoğun bir biçimde ve büyük bir titizlikle Darwin'in kuramını anlatırdı.

Birinci ve ikinci sınıf matematik öğrencilerine, özel bir fizik anfisinde orta boylu, ak saçlı profesör Lyubimov ders verirdi. Katkov'la birlikte çalıştığından öğrenciler pek sevmezdi onu ancak ilginç deneyleri merak uyandırırdı.

İkinci yıldan sonra onun yerini Profesör Stoletov almıştı. Bu çok ağırbaşlı ve sert bir adamdı. Fizik ve meteoroloji dersleri veriyordu. Sınavlarda acımasızca öğrenci bırakmakla ün yapmıştı. Konferanslarının basılmasından yana değildi ama, yine de basılıyorsa da gerektiği gibi yayınlanamıyordu. O devirde daktilo makinesi yoktu kuşkusuz. Bütün dersleri litograf mürekkebi kullanarak elle yazıyorduk. Bazılarının yazıları kötüydü. Sonra bunlar taşbasması yapılıyordu.

Bu konuyla ilgili olarak Papaz Okulu mezunu arkadaşıma değgin bir anı anlatmak istiyorum. Meteoroloji derslerinde «siklon» elyazısıyla kötü yazıldığından «siklop» da okunabilirdi. Bizim arkadaş meteoroloji sınavında, Stoletov'un sorusuna şöyle bir cevap verdi :

— Siklop alçak basıncın etkisiyle oluşan bir rüzgâr sistemidir v.b. Siklop ve antisiklop...

Profesör, onun konuşmasını kesmedi, sonra sordu

— Siz meteroloji mi yoksa mitoloji sınavı mı veriyorsunuz?

Bizim delikanlı şaşırdı :

— Meteoroloji, sayın Profesör.

— Öyleyse siklopu nereden çıkardınız?

— Sizin derslerinizden sayın Profesör.

Stoletov

— Siklopu benim derslerime bağlamanız hiç yakışık almıyor, dedi, ve bizim arkadaşı bir «sopa» yanı bir aldı.

İnorganik kimyayı Sabaheyev veriyordu. Mendeleyev'in dehasını gerektiği gibi değerlendiremediğinden onun «Kimyanın Temelleri» kitabından değil de, Kolbe'nin çok sıkıcı ders kitabını okumamızı salık verirdi. Laborant Prens Volkonski onun derslerinde çok ilginç deneyler yapardı. Bu esmer, yüz çizgileri kaba, büyük burunlu Volkonski, bana, Ortaçağın bir kimyageri gibi görünürdü. İyi kalpli, liberal bir insandı. Kendisine «Prens» değildiğinde çok alınırdı. Tutkusu tiyatroydu. Bolşoy Tiyatrosunda ışık sistemlerini yönetirdi. O devirde effektler elektrikle yapılmıyor, kimyasal pillerden yararlanmak gerekiyordu.

Organik kimya derslerini, Butlerov'un izleyicisi Markovnikov verirdi. Aynı zamanda laboratuvarın da şefiydi. Ben o sırada organik kimya bileşik yasalarıyla ilgilenmekteyim. Örneğin, hidrojen'in yerini hidroksil ya da aminlere bırakması v.b. Doğa gizine değin bilim adamlarının ortaya büyük bir cesaretle attığı yasaları görüyordum. Formüller nesnelerin özelliği ne mükemmel anlatmaktaydı.

İkinci yılda, Laborant Markovnikov'un denetiminde inorganik kimyanın niteliksel ve titrasyon analizini yapardım. Üçüncü yılda ise niceliksel analizini yapar ve Hazer çevresindek göllerin tozlarında ve organik nesnelerinde incelemelerde bulunurdum. Aynı zamanda ham petrol yağlarının yanma analizini Markonikov'un yöntemine göre yapar ve kimya laboratuvarı çalışmalarına kendimi öylesine kaptırırdım ki, akşam üzeri ancak saat beşe doğru eve dönebilirdim.

Bizim kimya öğreniminde teknolojik kimyanın bu-

lunmaması büyük bir eksiklikti. Söylentilere göre bu dersin laborantı dersin yokluğundan yararlanıp ham petrolden yapma zeytinyağı çıkarmaya uğraşırmış.

Dersler arasında ayrıca doğal bilimlerle ilişkisi olmayan ilâhiyat da vardı. Tüm fakültelerin ilk yıl öğrencilerine ders veren Başrahip Sergeyevski çok zeki ve yüz ifadesi Jésuit papaslarınkine benziyen bir ihtiyardı. İlk derslerinde epeyce dinleyici vardı; sonra bunlar gittikçe azaldı. Ben hemen hemen onun derslerine hiç gitmedim. Sonra da İlâhiyat sınavına üç günde hazırlandığımdan çektiğim soruların hiç birine cevap veremeyince, Sergeyevski sordu :

— Ruh nereden geliyor?

Buna da cevap veremedim. Şimdi bile düşünüyorum da nasıl bir cevap verebilirdim, bilmiyorum. Galiba «Tanrıdan» demem gerekirdi.

Başrahip gözlüklerinin altından bana çok sert bakıp tersleyecekmiş gibi dudaklarını kımıldattı ve üç verdi. Biraz düşünüp bir de çizgi ekledi. Demek ki, eksi üç vermişti. Bundan daha az bir not veremezdi zaten. İlâhiyat dersi zorunluydu ama fakülteyle ilgili bir ders değildi. Gerçi öğrenciler ilâhiyat sınavını vermek zorundaydılar ama notlar hesaplandığında ilâhiyat notu dikkate alınmazdı. Üniversitede okuduğum sıralarda, gericilik akımları vardı. Devrimci çıkışlarsa yasaktı. Öğrenciler, yasak edebiyatı ancak taş basması yoluyla okuyup yapabiliyorlardı. Ben toplantılar yapılmasını, kargaşa çıkmasını diliyordum ama, umudum boşa çıkmıştı. Bildiğim kadarıyla dört yıl içinde ancak üç ya da dört toplantı yapılmıştı.

8 Haziran 1884 yılında, müfettişle çatışmıştım. Üçüncü sınıfın sınavlarını vermiş, şapka ve paltolarımızı giydikten sonra, başka öğrencilerle yeni üniversitenin holünde konuşmaktaydık.

Bir görevli yaklaştı yanımıza :

— Baylar, şapkalarınızı çıkarmanızı rica ederim.

Sordum :

— Neden? Burası sadece hol.

— Hol ama, buradan profesörler geçiyor, dedi görevli.

Gerçekten de tuvalete giden profesörler buradan geçmekteydi. Yine de bu öğrencilerin şapkalarını çıkarmalarını gerektirmezdi. Zaten bu emre kimse uymamıştı. Bir dakika geçmeden Müfettiş koşarak geldi :

— Çıkartın şapkalarınızı, diye bağırınca Rostovtzev ve benden başka bütün öğrenciler bu emre uydu.

Müfettiş gitti ama ertesi gün bir görevli bana Müfettişlikten bir celp getirince çok canım sıkıldı, çünkü Yasnaya Polyana'ya gitmemi geciktiriyordu.

Belirtildiği gün Müfettişliğe gittim. Masanın arkasında oturuyordu Müfettiş ve beni görmezlikten geliyordu. Üç dört dakika bekledikten sonra sordum

— Dinleyin, beni ne diye çağırttınız?

O birden köpürdü :

— Ne demek... Ne demek dinleyin? Siz bir Müfettişle böyle konuşmak cesaretini nereden buluyorsunuz? Müfettişlik sizi kınamak kararını verdi.

— Bu kadar mı? dedim ve çıktım.

Bu kınama etkisini benim diplomada göstermişti. «İyi hal»den en yüksek notu alacakken ancak «pekiyi» alabildim. Bu da vız geldiyse de Rostovtzev'un akademik karier yapmasına engel oldu. Ama daha ileride yine de Timiryazevski akademisinde Botanik profesörlüğü kürsüsüne geçebildi.

Ben mezun olduktan sonra, bu Müfettişin gitmesini isteyen kalabalık öğrenci grupları toplantılar yapmış ve bir öğrenci tarafından tokat yiyen müfettiş görevinden ayrılmak zorunda kalmış.

1885 İlkbaharında ben dördüncü sınıfın son sınavını da vermiştim. Dört yıllık tahsilimin toplam notu 4,5'tu. Sona kalan ödevim bir tez yazmaktı.

Tüm öğrendiklerim arasında en iyi kimyayı biliyordum. İnorganik kimyada nicesel ve niteliksel analizleri yapardım. Hazar denizi yöresindeki bir gölün tuzlarını analize eder; ikinci ve dördüncü sınıfta Profesör Markovnikov'un taşbasması kâğıtlarla verdiği derslerin yayınlarıyla uğraşır ve dördüncü sınıfta, profesörün özendirmesiyle ağır petrol yağlarını incelerdim. Bunların ağırlıklarını, kaynama noktalarını ve bileşimlerini v.b. Bu çalışmalarımla ilgili raporumu profesörüme verirdim. Beni en çok teorik kimya çekerdi, özellikle atom teorisi. Hiç kimseye danışmadan atom teorisinin tarihçesini tez olarak seçtim. Profesörümün önerisi değildi bu. Strahov'un inceleme yazılarının etkisi altında kalan ben, atom teorisinin deneylerden doğmadığını, ancak, Lucretius Demokritos'un teorilerinden başlayarak Dalton ve çağdaş atom bilgileri Thomson, Stallo v.b. larının teorilerinden doğduğunu kanıtlamaya çalıştım. Gelgelelim benim bilgi dağarcığımı aşan bir çalışmaydı bu. Çok yönlü araştırma gerektirirdi. Sonunda benim tez çok hafif kaçtı. 1885-1886 çalışıp hazırlamış ve Markovnikov'a vermiştim.

Kendisi de bana «Bu kimya tezi değil, bir tür felsefe. Bundan ötürü senin petrol yağları üzerindeki çalışmalarını dikkate alacağım» demiş ve öyle de yapmıştı. 15 yıl sonra ona Kırım'da rastladım ve şu sözleri beni sevindirdi: «Biliyor musunuz, sizin ham petrol yağlarına değin çalışmalarınız benim incelemelerimde çok yararlı oldu».

SAMARADAKİ MALİKÂNEMİZE YOLCULUK

1883 İlkbaharında, bizim sertliğiyle tanınmış profesör Stoletov'un ikinci sınıfa geçmemiz için yaptığı sınavlarda pek başarılı olamamıştım. Meteoroloji dersinden birçok öğrenciyi sınıfta bırakmış bana ancak 3 vermişti. Bundan ötürü de gururlanmıştım. Çünkü herne pahasına «Kandidat» (akademik bir ünvan) olarak üniversiteyi bitirmek amacındaydım. Önümde ayrıca yine üç almaktan korkuyordum. Bundan ötürü sınavları sonbahara bırakmak kararını verdim. Ama bunu sağlamak için üniversite doktorundan hastalık raporu almam gerekliydi. Doktora baş vurup hiç bir giriş yapmadan rapor istedim.

Adam şaşırdı :

— Ne hastalığınız var?

— Hiçbir hastalığım yok. Ancak ben sınavlarımı sonbahara ertelemek istiyorum, dedim.

Yumuşak davranmakla birlikte :

— Raporu veririm ama, yine de bünyenizin zayıf yanlarını öğrenmeliyim.

Gözlerimin zayıf olduğundan söz ettim. Muayeneye kalkışmadan okuyup yazmaya engel olabilen bir göz hastalığım bulunduğunu belirten bir rapor verdi. Böylece

bana sınavlara çalışmam için sonbahara dek zaman kalıyordu.

Artık Mayıs başından itibaren serbesttim. Şimdi bilemiyorum, benim mi, arkadaşımın mı yoksa eski öğretmen İvatinin mi aklma geldi, Smara'ya kadar kayıkla gidip oradan bizim çiftlğinin yolunu tutmak fikri? Babam da zaten oraya gidecekti.

Hemen harekete geçerek 45 rubleye kayık, kürek, ıskarmoz, kanca ve sırasında kayığı bağlamak üzere kilidiyle birlikte zincir, yelken, yelken direği, branda bezi aldık; çay, şeker, ekmek, rozbif gibi yiyecekleri de unutmadık. O yılın 15 Mayısında II. Aleksandr'ın taç giyme töreni yapılacaktı. Törenle hiç ilgilenmeyip hemen o gün yola çıkmak istedik. Bir yük arabasıyla aldıklarımızı kıyıya getirip kayığı nehre indirince yola koyulduk. Başlangıçta çok eğlenceliydi yolculuk. Akşam üzeri hafiften yağmur serpintisi başladı. Derken karanlık bastı. Görünürde ev filân hak getire. Kumsala yanaşarak cracığa yerleştik. Birimiz branda bezini üstüne çekti, ötekimiz yelkeni ve keçeyi. Geceyi böylece geçirdik. Uzaktan Moskova'daki törende yakılan donanma fişekleri gözyüzünü aydınlatmaktaydı. Biz ise ıslanıp titriyorduk.

Sabahleyin yine yola koyulmuş, az sonra da bir bentle karşılaşmıştık. Bir görevli, bent'ten geçebilmemiz için Bentler idaresinden alınma izin kâğıtımızı istedi. Yoktu izin kâğıdımız.

Anlayışlı bir adamdı görevli :

— Ben şimdi üstlerimize telgraf çekip soracağım. Cevap gelinceye kadar sizler de evime buyurun, dedi.

Kuşkusuz, nazik dâveti kabul ettik. Adam üstümüzü kurutmamızı sağladı ve karnımızı doyurdu. Üç saat sonra da bize Moskova nehrinin bütün bentlerinden geçme hakkını veren izin kâğıdımızı uzattı.

Hava düzelmişti. Yine yolumuza koyulduk. Akşam üzeri nehirde, büyük, dibi düz bir şalupayı geçtik. İçinde beş kadar köylü vardı ki, seslerinden sarhoş oldukları anlaşılıyordu. Durmamızı istediler. Aldırmadığımızı görünce de ağır küfürler savurdular. Karmakarışık haykırışlarından anladığımıza göre bizi ya dövmek ya da batırmaktı niyetleri. Çünkü biz üniversiteliydik. Üniversite öğrencileri değil miydi Çar Aleksandr'ı öldürenler? Herhalde üniversiteli olduğumuzu benim gözlükten kestirmişlerdi. Durum ciddiydi. Eğer kayığımıza yaklaşıp bizi ele geçirselerdi hiç kuşku yok, hakkımızdan geleceklerdi. Bütün gücümüzle küreklere asıldığımızdan kayığımız salupayı arkada bırakmıştı.

Bu nehrin yolculuğunun geri kalan bölümünde önemli bir olay olmadı. Dinlenmek üzere yolun bir kısmında yelken açmıştık.

Köyde geçirdiğimiz bir gece aklıma geliyor: köye yaklaştığımızda karanlık basmıştı ve yine yağmur çiselemekteydi. Kıyıda ışıklı bir yer görünce gece orada konaklayabiliriz umuduna kapıldık. Kayığı iskeleye rampa edince zincirle ucuna kilidi astıktan sonra, ağır bagajımızı, küreklerimizi, yelkenimizi, branda bezini ve kalan eşyayı yüklenip taşıdık ışık gördüğümüz yere kadar. Meğer burası bir meyhane imiş ve meyhanede gecelemek yasakmış.

Şimdi ne yapacaktık? Karınlık ve yağmurlu göğün altında sabahlamak hiç işimize gelmiyordu.

Köprü memurunun kıyıdaki küçücük evine gidip kapısına vurdum. İçerden sesi duyuldu

— Kim var orada?

— Biz Kolomna'ya kadar kayıkla gidiyoruz. Geceyi nerede geçirebileceğimizi söyler misiniz?

İzbadan yine aynı ses duyuldu :

— Burada yat.

Ben çok şaşırdım. İçerideki köprü görevlisi sesleniyor ve tanımadığı, yüzünü hiç görmediği bir insanı içerde yatmaya dâvet ediyor.

Cevap verdim :

— Ben bir arkadaşımla beraberim.

— Onu da getir.

— Acaba ışık yakabilir misiniz?

— Hayır, kardeşim. Ben, sana ışık yakamam. Kendi mum parçamı saklıyorum.

— Karşılığını öderiz, dedim.

— Hayır, yakmam.

Çaresiz, bütün eşyaları izbaya doldurup yerde yattık. Bütün gün kürek çekmekten öylesine yorgun düşmüşüz ki, hemen sızıp kalmışız.

Bizi bu gece barındıran adamın yüzünü ancak sabahleyin görebildik. Çok sevimli, konuşkan bir ihtiyardı. Birlikte meyhaneye gidip biraz bir şeyler yedik, votka içtik. Sonra sordum ona:

— Yabancıları nasıl izbanıza alıyorsunuz, yüzlerini görmeden?

Başından geçen bizimkine paralel bir olayı anlatmıştı: bir şalupa ile nehirden iniyormuş. Yağmurlu ve karanlık bir geceymiş. Kıyıda bir izba farkederek geceyi orada geçirmek istemiş. Yanaşmış kıyıya, izbaya kadar yürümüş. Avlu kapısına vurup da içerden cevap alamayınca, itmiş kanadı avluya girmiş. Zincire bağlı iki köpeğin havlamalarına aldırmayarak ancak köpeklerin ulaşamayacağı bir uzaklıktan o itin kıyısına büzüle büzüle yürüyüp girmiş izbaya. Kimse yok. Duvara tümüyle sobanın üst kısmındaki düzlüğe tırmanıp uyuyakalmışsa da izba sahipleri dönünce konuşmalarıyla uyanmış ve öksürmüş. Korkmuşlar gelenler : «Kim var orada?» diye sormuşlar. Bizimki yattığı yerden inip izinsiz içeri girdiği için özür dilemiş. İzba sahipleri onun hırsız,

eşkiya türünden biri olmadığını anlayınca, geceyi orada geçirmesine karşı duymadıktan başka akşam yemeğine de buyur etmişler.

— Ondan sonra en iyi dostlarım oldular, demişti. İşte siz de kapımı vurduğunuzda onları hatırladım ve sizleri içeri aldım.

Yolculuğumuzun dördüncü günü Kolomana'ya vardık. Kayık yolculuğuna son vermek kararını almıştık. Paramız azalmış, rozbifimiz kokmuş, biz de yorulmuştuk. Özellikle geceleri kayıktan bütün yükü taşımak çok yorucuydu. İki bavul, yelken, branda bezi, kürekler, iskarmozlar v.b.

Kayığı beş ruble eksiğine satıp Ryazan'a kadar trenle gittik. Orada, Oka nehrinin üzerinde kötü bir vapurla üçüncü sınıf yolcular arasında Nijni'ye vardık. Sonra güzel mi güzel bir Volga nehri vapuruna aktarma olup böylece Samara'ya ulaştık. Derken Orenburg trenine binip bir istasyona kadar gittik ve buradan çiftliğe kadar 65 verstlik yolu yürüdük.

Babam çiftlikte. Benim alışık olduğum bir çevreydi burası : tezek piramitleri, boğalar, pulluklar, tarla sürenler ,koca kuyruklu koyunlar, sayısız at ve sinekler, sinekler... Çiftlikte, Bibikov'la karısından boşalan eve şimdi Arhangelski yerleşmişti. Babam bu yeni kâhyayı, çiftliği tasfiye etsin, içinde ne var ne yoksa satsın, ekin ve hasat için toprağı da köylülere versin diye almıştı. Babam beğeniyordu Arhangelski'yi ilk önceleri ama, sonradan ona değğin «Her zaman ağlıyan bir kâhya tipi» diye yazıyordu. Çünkü bütün suçları koşulların elverişsizliğine yüklemekteymiş.

Çiftlikte üç kişi oturuyorduk : Babam, ben ve arkadaşım İvakin.

Alekseyev, konduğu küçük bir mirası kullanarak Moçi nehrinin öbür kıyısında, Bibikov'dan kiraladığı

devlet taprağı üzerinde kendisi için küçük bir izba yaptırmaktaydı. Muhammed Şah Romani de, Bibikov'un çiftliği yakınında bir yere çadırını kurmuş, kısraklarını, taylarını araziye salmıştı. Bibikov'un dâvetli misafirleri ve kımız içmeye gelenler, onun bir anbarına, bir kulübeye ve bir çadıra yerleşmişlerdi. Kısacası, Bibikov'un çiftliğinde 30 kadar insan vardı. Bunların arasında benim en çok ilgimi çeken Lazarev olmuştu. Bu, sarışın, kasları güçlü, dinç ve çevik, orta boylu, 28 yaşlarında iyi yüzlü bir adamdı. Konuşurken arasıra halkın kullandığı kelimeleri dile getirmesinden köylü asıllı olduğu anlaşılmaktaydı. Okulun yedinci sınıfından koğulup iki buçuk yıl gözaltında bulundurulduktan sonra 1879'da 193 kişi ile birlikte yargıç karşısına çıkarıldığını anlatmıştı. Derken er olarak askere alınmış Uralsk'a, ardından Kars'a yollanmıştı. Sonra erbaş olmuş ama yine de yalnız erler arasında değil, subaylar arasında da propagandasını sürdürmüştü. Terhis olup köyüne dönünce de kardeşi ve ailesiyle birlikte köy işleriyle uğraşmaya koyulduğunu anlatıyordu. Bu arada biraz da fazla para kazanabilmek için Buzulluk'taki yargıçların derneğinde özel mutemed olarak çalışmaktaymış. Biz de onunla hayatının bu döneminde tanışmıştık. Kımızı içmeye gelenlerin ve Bibikov'un misafirlerinin çoğu, o zamanın deyimiyle «Kızıl»dılar. Babam bu kızıllarla devrimin baskısı üstüne sık sık tartışırdı.

İtiraf etmem gerekir ki babamdan çok Lazarev ve öteki gençlerle fikirce bağdaşıyordum. Babam ileride «Diriliş» romanını yazarken herhalde Lazarev'i hatırlamış olacak ki, romanın karakterlerinden birinde Nabatov'da Lazarev'i canlandırmıştı.

Babam çiftliği tasfiyeye kararlıydı. Yani, canlı cansız ne var ne yoksa hepsini satmak, atların bir kısmını Yasnaya Polyana'ya götürmek ve toprağı parsel par-

sel köylülere kiralamak niyetindeydi, ama önce toprağın parsellenmesi gerekliydi. Babam, bir kadastrocu getirmeyip bu işi üzerine aldı. Adamlarını yanına kattı ve stepi belirli ölçüleri olan bir iple bölüştürme işine girişti; ve sonuna kadar da götüremedi bu işi.

Kâhya Arhangelski, babamın çiftlikten ayrılışından sonra bir yıl için, araziyi kısım kısım köylülere kiraladı. Ertesi yıl Haziran ayında, Kahya işinden ayrılırken toprağı kiralayanlardan 10 bin ruble alacaklıydık. Babam Alekseyev ve Bibikov'a mektup yazarak kiraları ve özellikle birikmiş borçları mümkün olduğu kadar toplayıp bir araya getirmelerini ve bu elde edilecek paraların toprak kiralayan köylülerin fakirlerine verilmesini; ayrıca gereksinmesi olan kişilere ve okullara, kışın geçimini sağlayamamış olanlara v.b. istedi.

Babamın yazdığı mektuptan alıntılar : «Tanrı izin verirse, ve ben ailevi engellerle karşılaşmazsam, bütün bunlar gerçekleşir. Dilerim, o zamana dek yaşarım da kendim gelip her şeyi kendi istediğim gibi düzenlerim. Arhangelski borç defterini getirdi. Gördüğüme göre alacaklar 10 bin rublenin üstünde. Bu borçları nasıl kurtaracağız? Vaz geçmek mi, yoksa verebileceklerden isteyip ihtiyacı olanlara vermek mi?... Belki bütün bunların hepsi saçma. Yalnızca benim gururum sorunu. Alçakça bir gurur sorunu... O zaman her şeyi bırakmak gerekir... Ama galiba böylesi daha iyi...»

Alekseyev bu mektuba akıllıca bir cevap vermiş «Alacağı zamanında toplayabilmek için herhalde Sulh mahkemesine baş vurmak gerekir.»

Babam kuşkusuz bu öneriye yanaşmamıştı. O zaman karmaşık bir durum ortaya çıkıyor. Biz buna «Doğu Sorunu» derdik. Bu sorunun çözümü şöyle olmuştu : annem, Bibikov'a mektup yazıp kiralardan toplanacak paraların kendisine gönderilmesini istedi. Bu nedenle

de Bibikov elini işten çekti ve onun yerini Glebov adında yeni bir kahya aldı.

Samara'dan dönünce ben, Sonbahara dek ertelediğim sınavlarıma çalışmaya başlamıştım. İlkbaharda sınavlarına girdiğim profesörler, benden ikinci kez sınavlarına girmemi istedi. Her şeye karşın Profesör Stoletov'un ve Markov'un sınavlarında başarılı oldum.

Bundan sonra ben, büyük bir tutkuyla kimya laboratuvarında nicel ve tetrasyon analizlerimle uğraşmaya koyuldum. Dersler bitince laboratuvara gidiyorum. Yemeklerimi bile orada yiyordum. Yakındaki bir fırından Pirojki (bir tür puğaça) getirtip gazocağında yaptığım çayı kimya deneylerinde kullandığım bardakların birine doldurup hemen oracıkta karnımı doyuruyordum. Laboratuvarda benimle birlikte Horozov ve Kablukov çalışırdı ki, bu ikincisi ilerde akademi üyesi bir profesör olacaktı.

GEÇİMSİZLİK

1880 yılından bu yana babamın dünya görüşünün temelleri kesinlikle oluşmuştu ve ölünceye kadar da hayatının akışında bu görüşlerini uygulamaya kararlıydı. Bir yerde okumuşumdur, İskoçyalı Robert Burns, şair olduğu için romantik bundan ötürü de mutsuz bir adammış. Neden? Çünkü şairler sırasından insanlara oranla daha duygusaldır ve algılama yetenekleri daha gelişmiştir. Hayata daha derinlemesine bakıp olayları daha canlı bir şekilde algılarlar ama hayatın olumlu yönlerinden fazla olumsuz yönlerini de algılarlar İşte babam da böyleydi. Onun da gözleri Satya Muni'nin gözleri gibi, daha fazla insanların mutsuzluğunu görür, bundan ötürü de kendi varlığından keyfince yararlanamazdı. Yasnaya Polyana'da, köyde bir fakirlik belirtisi ve Mos-

kova'daki sefalet görüntüleri gözlerini yaşartacak aşamada babamın duygularını kamçılardı. Yasnaya Polyana'da fakir bir köylü olan Fedotov'un ölüm döşeğindeki durumunu gördükten sonra eve dönünce aşırı bir duygusallıkla şu sözleri söylediğini hatırlıyorum:

«Ben Fedotov'u ziyaretten dönerken Sergey'in, Brahms'ın Macar Danslarını çalldığını dışarıdan duyuyordum. Bunu ayıplamıyorum ama, bana bir tuhaf geliyor: çevremizdeki bir takım insanlar sefaletleri ortasında hastalanıp ölmekteler; ve biz bunlardan habersiziz ve de öğrenmek istemiyoruz.

Örneğin neşeli bir müzik çalıyoruz.»

Geçirdiği buhrandan sonra babam, eskiden sevdiği ve inandığı şeyleri inkâra başlamıştı. Eskiden kilisenin doğrultusundaydı ve kilisenin törelerine uymayı gerekli sayardı; şimdi ise kilisenin öğretilerini eleştiriyordu. Eskiden büyük toprak sahibi kişiliğiyle malikânelerinin yönetiminden zevk duyardı; şimdi ise toprak mülkiyetinin hak olmadığını savunuyordu. Kendisi çok kapsamlı bilgilere ve kültüre sahip olduğu halde, şimdi Avrupa kültürünü ve ahlâk konularına degin tüm fikirleri eleştiriyordu. Kendisi bir sanatçı olduğu halde, artık kendi kafasına uymayan tüm sanat fikirlerine, sanat ürünlerine karşı cephe almıştı v.b. İşçi sınıfından olmayan ve hayatına çalışmakla kazanmayan herkese, kendi ailesini de içermek üzere, deli diye bakıyordu. Bütün bu görüşlerini, «Yasnaya Polyana hastahanesinin ruh hastalarının üzücü listesi» ile ilgili olarak «Posta Kutusu»na yazdığı mektupta belirtmişti.

15 Nisan 1881 tarihli anlarında şöyle yazmakta «Aklıma gelen, (deli olmayanın notları) ben bunları ne kadar heyecanlı yaşadım. — Ne olacak?»

Yine de 1880 yılları babamın en verimli olduğu yıl-

lardı. O yıllardaki eserleri: «Neye İnanıyorum?», «Ne yapmalıyız?», «Hayat hakkında» ve sanat yapıtları: «İvan İvaniç'in Ölümü», «Efendi ile Uşak», «Kroyçer Sonat», «Aydınlanmanın Ürünleri», «Karanlığın Egemenliği» ve yığınla halk hikâye. O arada babam eski İbraniceyi de öğrenmekteydi.

Bir takım adamlarıyla ilişki kurmaya koyulmuştu. Bunların arasında «Rus Düşüncesi» ve «Rus Varlığı» adındaki gazetelerin redaktörü de vardı; babam kendi makalelerini de yayımlamayı umuyordu.

1884'ten sonra «Aracı» yayınevine ve Ertel, Leskov Saltıkov ve Zlatovratski gibi yazarlara yabancı dillerden çevirmenlere ilmi eserlerin populerize eden kimselere, ayrıca Ge, Repine v.b. ressamlara baş vurup onlarla işbirliği yapmak istedi.

1981'den başlıyarak babamın yasaklanmış olan eserleri gizliden elyazısı ile çoğaltılıp dağıtılmaya başlanmıştı, ve büyük ilgi uyandırmıştı; bunun sonucu babam bir çok kimse ile temas kurmuştu. Şimdiye kadar onu hiç tanımayan insanlar babama dinsel, sosyal, ahlaksal ve kişisel sorunları için baş vuruyor, fikir danışıyordu. Bunlara cevap vermek hem çok vakit alıyor hem de yorucu oluyor ise de babam bu işi vicdanî bir zorun sayıyordu.

Annem günün her saatinde gelen misafirlerden babamı korumak isterdi. Ancak akşam yediden sonra gelenleri buyur etmek kararlaştırıldığı halde, başka saatlerde de ziyaretçiler damlar, bazan gece yarılarına hattâ daha geç saatlere kadar otururlardı. Lev Tolstoy'un öğretisinin izleyicileri artık «Tolstoycular» diye anılmaktaydı. Annem ve kardeşim Tanya, yarı alaycı onlara «Karanlık» adını takmışlardı. Böylece kendi çevrelerindeki insanlardan yani «sosyetik» kişilerden ayırırlardı onları.

1880 yıllarında hele 1884'den sonra babamın yaşam düzeni gittikçe değişmişti. Moskova'dayken erkenden kalkıp kendi odasını derleyip toplardı. Odunları testere ile kesmek, evin arkasındaki kuyudan su pompalamak sonra bu suyu varile doldurup bir kızakla evin önüne kadar getirmek gibi görevler yüklenmişti. O sırada kunduracılık da öğrenmişti. Çalışma odasının hemen önündeki başka bir küçük odada ayakkabı yapıyordu. Koskocaman bir lamba bu odayı hem de çalışma odasını aydınlatıyor ve ısıtıyordu. Babam artık şarap da içmez olmuştu.

1885 Sonbaharında kendisini ziyarete gelen Pozitivist vejetariyen William Frey'le görüştükten sonra tam anlamıyla vejetariyen kesilmişti. Sigara içmemeye de çaba gösteriyordu ama ancak 1888'de bırakabildi sigarayı. Tanya ve Maşa onlar da vejetâriyen olmuşlardı. Annem zararlı buluyordu vejetariyen olmayı ama doğru değildi bu görüşü, karaciğer hastalığı babam için aksine yararlıydı bu rejim.

Yazın babam, Yasnaya Polyana'da çok fakir dul bir kadının tarlasında çalıştı. Bu arazideki bütün ağır işleri yaptı. —Ot biçmek, kuru otları yığın yapmak, çavdar ve yulaf tarlalrarında hasat işi, gübre taşımak, tarla sürmek, ekin ekmek, tırmık yapmak— bütün bu işleri yüklenmişti.

1880'den 1886'ya dek yazdığı eserler arasında, yani «Dogmatik İlâhiyat'ın Eleştirisi», «Dört İncilin Çevirisi ve Birleştirilmesi» «İtiraf», «Ben Neye İnanıyorum?», «Ne yapmalıyız?» eserleri arasında ilk ikisi, kendi dünya görüşünü yansıtmaktadır. Sonuncu eserinde de bu görüşün nasıl uygulanacağı açıklanır. (1) «Biz ne

(1) Bu eserlerin hiç biri sansürden geçmediğinden, bunlar elyazısı ile çoğaltılıp el altından dağıtılıyordu. «Neye ina-

yapmalıyız?» eseri bir yanda lüks ortasında yaşayan tenbel insanların öbür yanda insan gücünü aşarcasına ağır iş yapan sefalete boğulmuş insanların arasındaki çelişkiyi belirtmek üzere yazılmıştı. Babam diyordu ki halk arasında en iyi övgü şekli birisine «rıskımızı veren» demek, en aşalayıcı hakaret ise «çalışmadan ekmek yiyen»dir. Biz işte «bedava ekmek yiyenlerdeniz».

«Ne yapmalıyız?» onun vicdanının sesiydi. Yaygınlaşmış kötülüklere katıldığı için kendini suçluyor ve hayat biçimini kökünden değiştirmeyi dileyerek vicdanının sesine uymak amacıyla çaba gösteriyordu. Aslı aranırsa bir insan nesi var nesi yoksa İncil'in emrettiği gibi «isteyen vermek» zorundaydı. Mutsuzlar, verecek hiç bir şeyi olmayan âvare serserilerdir. Mutlu bir hayat sürmek için tek çare havari olmaktır. Bunun da anlamı yalnız insanlar arasında dolaşıp çene yarıştırmak değildir. İnsanın bütünüyle, ayaklarıyla, karnı ve kalçalarıyla ve diliyle doğruluğa hizmet etmesi ve dürüst olmasıdır.

Bu cümleler 1884'de Alekseyevi'e yazdığı mektupta vardır.

Annem kuşkusuz onun bütün bu yeni görüşlerine hiç yakınlık duymazdı. 8 çocuk anası bir kadın olarak istediği kendisinin ve çocuklarının belirli bir oranda güvencede yaşamasıydı. 1880 yılarının başlarında elbette bu 8 çocuktan hiç birinin eli henüz ekmek tutmamıştı. 19 yaşındaki en büyük çocuk ben üniversiteye gitmekteydim. En küçüğümüz Aleksey ise bebekti. Annem, para nereden geliyor, ne kadar parayla yaşanacak, ge-

---

nıyorum» eserini kendi hesabına 30 nusha bastırmıştı. Sansürden geçmeden yapılabilirdi bu, ama kitap toplatılmıştı. Yasak nüshaların hepsi imha edilmeden çok yüksek aşamadaki kişilere gönderilmiş; kısa bir süre geçince de Rusya dışında Fransızca ve Almanca çevirileri yapılmıştı.

lire uygun olarak aile düzeni nasıl kurulacak bilmek zorundaydı. Eğer masraflarını kısacaksa, hangi noktaya kadar kısılmalı? Çocuklar tahsile devam etmeli mi, etmemeli mi? Hizmetçi tutmalı mı, tutmamalı mı? Nerede yaşanacak Moskova'da mı, Yasnaya Polyana'da mı yoksa başka bir yerde mi? Malikâneler ne olacak? Tolstoy'un eserlerinden telif hakkı almalı mı almamalı mı? Bu sorulara ivediklikle kesin cevap bekliyordu. Çünkü her gün ona, bir yığın istekle çocuklar, öğretmenler, hizmetkârlar baş vurmaktaydı. Evin yiyeceği, içeceği, bütün gereksinmeleri ondan soruluyordu. Babamın ise bütün bu sorunlara cevabı şuydu :

— Ailenin maddî geliri ne kadar kısılırsa o kadar hayırlı olur.

Annemse tam aksi görüşteydi :

— Maddî kaynaklar ne kadar çoğalırsa aile bakımından o kadar iyi olur.

Kaldı ki, anneme bu fikirleri vaktiyle aşılayan babamdı. Çünkü ilk evrelerde babam, ailesi için yalnız güvence değil, servet de istemekteydi. Moskova'da oturmamıza vaktiyle birlikte karar vermişlerdi. Babamın görüşleri artık değişmişti ama, annem vaktiyle şartlandırıldığından görüşlerini babamın yeni görüşlerine uyduramıyordu. Moskova'ya geldikten sonra yalnız ailenin güvencesini düşünmekle kalmıyor, Yesnaya Polyana'da sarf ettiği paradan daha fazlasını burada sarfediyordu. Lüks içinde yaşamaya başlamıştı, çünkü ok yaydan fırlamıştı. Ara sıra bunun bilincine vardığı da, 12 Kasım 1883 tarihiyle babama yazdığı bir mektuptan da anlaşılmaktadır : «Yaradılışım bakımından üzülmeye öyle eğilimim var ki, geçmişte üzüldüğüm şeyleri düşünüyorum da hepsi bana çok değerli, çok hoş şeyler geliyor. Gözyaşlarımı tutamıyorum. Kendim hakkında da şunları düşünüyorum : insan olarak dört başı tam

bir yaratık değildim zaten, şimdi beterin beteri oldum. Sen ise, eskiden yine yüksek ve iyi insandın ama şimdi bana oranla çok daha yüce bir insan oldun».

1870 yıllarından beri küllenmiş kıvılcımlar halindeki anlaşmazlık Moskova'da yerleşildikten sonra gittikçe harlanan alev haline geldi. Bu geçimsizlik konusunda ne annemi ne de babamı suçlayabiliyorum. İkisi de kendi açısından hem haklı, hem haksızdı.

Anlaşmazlıkları, özellikle 1884-1885 yıllarında daha belirgin oldu. Gerçeği babamın güncesi ortaya koymaktadır. 1884 mayısında babam, güncesinde aile çevresindeki yalnızlığından, karısının aptallığından, kendini beğenmişliğinden, küstahlığından yakınıyor. Hayat biçimlerinin değişmesi ortaya atılınca, onun nasıl kötüleşiverdiğinden söz ediyor: «Konuşmamıza olanak yok çünkü beni hiç anlamıyor. Sanki yalnız ben deliyim. Delilerin yönetimindeki delilerin evinde oturmaktayım. Aile bireylerim benim sevmiyor ve ıstıraplarımı anlamıyor. Benim neler çekmekte olduğumu bilmiyorlar...» v.b. Haziran ayı güncesinde de çocuklarının asalak ve tembel, karısı ile konuşmalarının ise çok acı verici olduğunu yazıyordu.

«O beni suçlamaktan, azarlamaktan sanki zevk alıyor» diye yakınıyordu. «Zavallıların hayatı ne acıklı» diye yazıyordu. Annem doğuracağı çocuğu emzirmemek kararını verdiği için babam üzülüyordu. Oysa şimdiyedek bütün çocuklarını annem emzirmiş, yalnız sağlık açısmdan bir engel çıktığında sütnine tutmuşlardı. Şimdi ise annem kendi değerlendirmesine göre, kendisi evin hem erkeği, hem kadını olduğundan, yani parasal yönden de evin yönetimiyle uğraşacağından çocuk emziremezmiş. Bundan ötürü daha çocuk doğmadan önce sütnineyi bulmuştu.

17 Haziranda annemle aralarında geçen «çok sert

bir tartışmadan» sonra babam güncesine ailesinden uzaklaşmaya karar verdiğini yazıyor. Bu tartışma, Samara'daki çiftliğin ve haranın tasfiyesi (ki biz buna «Doğu Sorunu», derdik) söz konusu edilince başlamış ve annemin suçlamalarıyla sürüp gitmişti. Annem, babamın malikâne ile hiç ilgilenmediğinden, ailenin yaşamı için para tedariki ile uğraşmadığından yakınıyordu. Babam ise, annemi ve çocukları lüks hayata düşkünlükle suçluyor ve daha sade bir yaşantıya dönülmesini istiyordu. Eğer geçen kış nasıl yaşadığımızı dikkate alırsak, babam suçlamalarında bir noktaya kadar haklıydı. Çünkü annemle Tanya, her zamankinden fazla sosyeteye dalmışlardı ve çok para harcıyorlardı. Şimdi ise annem Haziran ayında doğuracağından ötürü Samara'daki atların sorunu ve yaşantının sadeleştirilmesi falan filân ona vız geliyordu.

Tartışmanın ardından babam, bir çuvalın içine birkaç parça bir şeyini tıkıp çuvalı sırtına vurduktan sonra, eve dönmemek üzere Tula'ya doğru yola koyulur. Tanrıya şükür ki, yarı yolda değiştirip fikrini geri döner. Ben o sırada Yasnaya Polyana'da bulunduğumdan, ancak bir süre sonra öğrendim olayı, yani babamın evden gitmeye kalkıştığını.

1880 yıllarında babamın yeni edindiği fikirlere pek katılmaz çok kez karşı çıkardım. Babamın hayatımızı, özellikle benim hayatımı değiştirmem konusundaki tutturaklarından da hiç hoşlanmazdım. Üniversiteye ve profesörlere yaptığı saldırıları hiç onaylamaz, hele o «kötülüğe karşılık vermemek» temeline dayanan vaızlarını hiç benimsemezdim. İtirazlarım onu sinirlendirirdi. Güncesinde bu tartışmalarımızın değğin notlar vardır. 18 Mart 1884'de şöyle yazmış : «Aşağıda oğlum Sergey'ye ne kadar akılsız olduğunu söyledim». 16 Nisanda: «Çertkov'dan bir mektup aldım. Bu mektupta İngilizin

yazdığı not beni çileden çıkarttı, diyor: For their own dear sakes (onların hatırı için) diyor. Bütün suçlular delidir... Yargıç onları tedavi eden adamdır, diyor. O zaman ne diye yargılıyor da tanıklık etmiyor? Ne demeye cezalandırıyor? Tanya'ya ve Sergey'ye okudum. Nasıl liberal, acımasız ve apıal. Ben çok acı çekiyorum, çok». 24 Nisan «Neden çocuklarla ve Tanya ile konuşmayayım? Sergey aklım almayacağı kadar aptal. Onun da annesininki gibi zekâsı hadım edilmiş. Eğer siz ikiniz bir zaman bu satırları okursanız beni affedin. Ben çok çekiyorum». 29 Mayıs : «En korkunç olan şey içinde yaşadığım lüksü ve sefahati kendim yaratmış olmamdır. Kendim de kokuşmuşum, artık iyileşemem. Belki de iyileşiyorum ama, çok yavaş. Sigarayı bırakamıyorum. Karıma hakaret etmeden, yaptıklarını onaylamadan bu işi nasıl sürdürürüm bilemiyorum. Çare arıyorum, çaba gösteriyorum. Sergey geldi, onunla aram iyi değil. Tıpkı karımla olduğu gibi. Onlar ne çektiğimi görmüyor, anlamıyorlar».

4 Haziran: «Sergey'ye herkes kendi yükünü taşımalı, dedim. Onun da düşünce tarzı başkalarınınki gibi kaçamaklı. Diyorlar ki, (başkaları taşıdığı zaman ben de taşırım). 'O yürümeye başladığı zaman ben taşıyacağım'. 'O kendiliğinden gider' diyorlar. Bütün bu lâflar taşımamak için bahane. Bunu söylediğimde bana dedi ki: 'taşıyan kimseyi görmüyorum'. Benim de taşımadığımı söylüyor, ben yalnız konuşuyormuşum. Buna çok alındım. Tıpkı annesi gibi kötü ve duygusuz. Çok üzdü beni. O sırada gitmek istiyordum ama bu zayıf bir davranıştır... Madem ki acı çekiyorum, kuşkusuz suçluyum... Savaşıyorum, yangını söndürmeye çabalıyorum ama görüyorum ki bu terazinin kefesi bir yana daha fazla eğiliyor. Gerçekten bunlar benden ne yarar görüyorlar? Ben neden bu kadar çekiyorum? Bir serserinin

koşulları ne kadar ağırsa (bence onlar hafif) benimkiler kadar ağır değildir».

Babamla aramızda geçen o konuşma aklıma geldikçe düşünüyorum da, babama, kendisinin de hayat biçimini henüz değiştirmediğine değğin bir imada bulunmamalıydım. Gerçi benden ne istediğini de pek anlayamamıştım. Acaba ben üniversiteden ayrılıp sonradan ağır köy işlerine kendilerini vermiş Tolstoy izleyicileri gibi davransaydım, babam bu hareketimi onaylar mıydı? Ben böyle bir şeyi yapmak istemiyordum. Yararlı olacağı kanısında da değildim.

19 Haziranda güncesine aldığı notlardan anlıyorum ki, yine azarlanmayı haketmişim. «Tüccarın biri bir at almaya geldi. Ben sözümü tutamadım. 250 Ruble. Yalancı durumuna düştüm. —İyi değil. Bu paraları Tanya'ya verecektim. Meydana çıktı ki ötekiler yani Sergey onu kıskanıyor. Oğlum Sergey, ileride sen bunları okuyacaksın—bil ki, sen çok hem de çok aptalsın. Sen kendinle daha çok uğraşmalısın. —En önemli şey tevekküldür».

15 Temmuzdaki güncesinden anlaşılıyor ki, babamla aramızdaki uyumsuzluk hem onu, hem beni çok üzmekteydi: «Sergey ile konuşmamız: O hiç bir neden olmadan kabalık etti ben üzüldüm ve azarladım. Burjuvalık, aptallık, kötülük ve kendini beğenmişlik. O birdenbire, 'sevilmiyorum' diye ağlamaya başladı. Aman Tanrım ne kadar içime dokundu. Bütün gün dolaştım, yemekten sonra Sergey'i yakaladım ve ona 'utanıyorum' dedim... O birdenbire ağlamaya başladı. Öptü, 'beni affet' dedi. Ben çoktandır böyle bir duyguya kapılmamıştım. İşte bu mutluluk».

Ne kabalık ettim, ya da ne söyledim hatırlayamıyorum. Bildiğim bir şey varsa kendisine karşı olumsuz duygular beslemekle beni suçladığı zaman, babam haksızlık ediyordu. Yüreğimde ona karış kötü duygular değil,

sevgi vardı. Ama ben bir türlü karşılık vermek huyumu yenmemekteydim.

Altmış yıl sonra babamla tartışmalarımızı pek hatırlayamıyorum, ama aramızda bilim konusunda şöyle bir tartışma geçtiği aklıma geliyor yine de.

Babam :

— «Bilim her konuya değiniyor ama, gerekli konularla uğraşamıyor. Örneğin nasıl yaşayacağımızla... Dünyadaki bütün olayları öğrenmek olanaksız ve yararsız.» demişti.

Ben :

— «Ama bilim gerçek bilgileri bize veriyor ve bunu yaparken batıl inançları da yok ediyor,» diye cevap vermiştim.

Babam :

— «Bilginler yararlığı ve gereksiz birbirinden ayıramıyorlar. Önemsiz konulara eğiliyorlar. Örneğin amiblerin cinsel organları türünden. Bunlarla uğraşırken de beyler gibi yaşıyorlar.»

Ben :

— «Senin itirazların bilime değil de bilginlerin ayırcalıklı durumuna. Sen kiliseyi inkâr eden insanlar için diyorsun ki, bunlar âyinlerden ve doğmalardan ötürü dini inkâr etmekteler: pire için yorgan yapmak türünden, diyorsun. Ben de diyebilirim ki, sen bilginlerin ayırcalıklı durumlarından ötürü tümüyle bilimi inkâr ediyorsun.»

Babam

— (Sinirli) «Bütün o bilginler devletten para alıyor ve hükûmetin hoşuna gitmeyen gerçekleri açıklamıyorlar. Yani dümen suyunda gidiyorlar.»

1883 yılından beri bizim ailenin malî işleriyle annem uğraşmaya başlamıştı. Aslında 1880 yıllarının başlarında birikmiş para çok çabuk harcanmıştı. Bu para-

nın bir kısmı ev almaya ve binada yapılan değişikliğe sarfedilmişti. Kalan para ise günlük masraflara gidiyordu.

1884'de ailenin malî durumu parlak değildi. 26 Ekimde babama yazdığı mektupta annem, kendi hesabına göre aylık ve yıllık giderin bilânçosunu gönderdi. Yıllık 11167 Ruble tutuyordu.

Hiç kuşkusuz bu rakam tüm masrafları içermemekteydi. Örneğin, giyim, tiyatro, konser, araba masrafları ve başkaca ufak tefek masraflar bu hesaba katılmamıştı. Yıllık giderimiz 15000 Ruble dolayındaydı. Bütün malikânelerimizden gelen para bu kadar tutmuyordu.

Annem hemen kavradı ki acele bir tedbir alınmazsa bu gidişle sarfedilen parayı karşılayamayacağız. Belki de Moskova'da oturmaktan vaz geçmemiz gerekecek.

Bu durumu önleyici tek çare Tolstoy'un telif haklarına sahip çıkmaktır. Çünkü o zamana dek ailemizin geçimini sağlıyan başlıca gelirler kesilmişti. Annem, babamın telif haklarından yararlanmaya karar verdi. Babam, 1881'e kadar yayınlanmış olan bütün kitaplarının telif hakkını anneme vermişti; o tarihten sonra yazılacakları kim dilerse yayınlasın. Babamın bu kararı 1890 eylülde açıklanmıştı ama gerçekte 1880 den beri uygulanmaktaydı. 1985 yılının başında, annem, babamın bütün eserlerinin yayınlanması işini kendi üzerine aldı ve böylece Lev Tolstoy'un külliyatının beşinci baskısına girişmiş oldu. Bundan önce babam yazdığı eserleri yayınevine satmaktaydı, elbette dağıtımı da yayınevi yapıyordu. Yeni baskıları ise annem çıkaracak, kitapçılara satışını o yapacaktı. 1885 yılında Petersburg'da bulunan Dostoyevski'nin karısıyla görüştükten sonra bu kararı almıştı. Gelgelelim, kitap basmak için pa-

ra gerekliydi. Kendisinin ise bu yatarımı yapacak parası yoktu. Anneannemden 10 bin Ruble, Stahoviç'den de 15 bin Ruble borç aldı.

İşte böylece Lev Tolstoy'un Moskova'daki evinin müştemilatındaki bir bölüm kendi eserlerinin yayınevi haline getirildi. Avludaki bir hangara da perakende satılacak kitaplar istiflendi.

Babam bu işten elbette pek hoşlanmamıştı. «Lev Tolstoy'un Eserlerinin Yayınevi» yazılı tabelanın önünden her geçişte burun kıvırıyor ama bu işe karışmıyordu.

1885 Aralığında annemle araları yine iyice açılmıştı. Annem, elindeki külliyatın baskısı için abone kampanyası yapmış ve bir kaç kitap da basılmıştı. Babamın vaktiyle yasaklanmış olan «İtiraf» ve «Neye inanıyorum» adlı kitapları külliyatın 12. cildi arasına girebilsin diye izin çıkartmak üzere annem Petersburg'a gitti ama yine de izin verilmedi.

Babam kesinlikle eserlerinin telif haklarından yararlanmak istemezdi. Özellikle bu gelir karısının yoluyla sağlanıyorsa... Annemin Petersburga gitmesini hiç onaylamamıştı. Çünkü, Feoktistov ve Pobedonostzev'den izin isteyip eserleri sansürden geçirtmek onun açısından küçültücü bir şeydi. Aynı zamanda da görüyordu ki, ailesinin düzeni eskisi gibi hâlâ lüks tabakadakilerin arasında sürüp gitmektedir. Annem, onun düşüncelerini hiç dikkate almamaktadır. Babamın üzüntüsünün asıl kaynağı buydu.

1885 Aralığında annema yazılmış ama postalanmamış bir mektubunda babam diyor ki: «...Umudsuzluğa kapılıyorum. Ne yapabileceğimi bilmiyorum. Vicdanıma ve mantığıma danışıp ne yapmam gerektiğini soruyorum ama cevap bulamıyorum. Üç seçenek var. Birincisi zor kullanmak. Neyim var neyim yok bütün

varlığımı asıl sahiplerine, yani çalışanlara verebilirim. Kime olursa olsun verebilirim. Çocukları ve gençleri yoldan çıkmaktan ve mahvolmaktan kurtarabilirim. Ama ben zor kullanmadan yana değilim. Çünkü zorla birlikte her zaman şer doğar. Kaldı ki arzular doyurulmayıp oldukları gibi kalacağından daha kötü sonuçlar ortaya çıkar. İkincisi: ailemden uzaklaşabilirim. Ama onları yapyalnız bırakacağım. —Etkin olmadığını sanmakla birlikte yine de belki etkili olabileceğimi düşünüyorum, gidersem büs bütün başı boş kalacaklarını hesaplıyorum. Karım bir yanda ben bir yanda kalacacağım ve böylece Tanrının buyruğu dışına da çıkmış olacağız. Üçüncüsü —Eski yaşantıya devam. Yumuşaklık ve sevgi ile kötülüğe karşı savaşmak. Ben bunu yapmaya çalışıyorum. Ama yumuşaklık ve sevgi ile yapmak mertebesine ulaşamıyorum. Sonuç olarak kendi yaşantımdan duyduğum pişmanlıkla iki türlü azap çekmiş oluyorum. Acaba böylesi mi gerekli? Ölünceye dek bu acı veren koşullar altında mı yaşamalıyım?» (1)

O sırada Çertkov'a yazdığı ve yine postalanmamış mektubunda da şöyle yakınıyor:

«Yazdıklarımı okumuyorlar, söylediklerimi dinlemiyorlar ya da dinleyip anlıyorlarsa sözlerime sinirli sinirli cevap veriyorlar. Yaptıklarımı ya görmüyorlar, ya da görmemeye çabalıyorlar... Sinirlenmeden her şeyi yıkıp kendimi yalandan kurtarmayı beceremiyorum... Yalan üzerine kurulu yaşamımıza baktıkça ve irade zayıf düşünce, o zaman insan kendinden nefret etmeye başlar ve kendisini bu duruma sokanlara karşı kin besler... Dün dayanamadım, konuşmaya koyuldum. Gergin bir hava esti. Ve ben sonuç olarak hiç bir şey duymamak ve hiç bir şey görmemek istedim. Her

(1) Jübile baskısı cilt 83 sahife 545.

şeyin nedeni sanki sinirlilikmiş. Bütün gün kendi kendime ağlıyorum (2).»

15 Aralığa doğru babam, anneme çok heyecanlı ve sert bir şekilde bütün düşündüklerini ve duygularını anlatıp ayrılmak istediğini ikinci kez açıkladı. 20 Aralık 1885'de, annem teyzem Tatyana Kuzminska'ya şu mektubu yazmış:

«Kocam son derece sinirli ve dertli. Bir kez ben otururken çıkageldi. — Yüzü korkunçtu. O zamana dek iyi geçiniyorduk. Birbirimize bir tek tatsız kelime söylememiştik. Hiç, hiç bir şey yoktu aramızda. 'Senden boşanmak istediğimi söylemeye geldim. Böyle yaşanmaz. Ya Paris'e ya da Amerika'ya gideceğim' dedi. Tatyana, bütün ev başıma yıkılsa bu türlü şaşmazdım. İyice afallamış, 'Ne oldu ki?' diye sordum. 'Sen bu atın çekemiyeceği kadar yük yükledin arabaya' dedi. Bu yükün ne olduğunu bilemiyorum. Sonra bağırmalar, suçlamalar, kaba sözler ve beter de beter bir havadır başladı... 'Senin bulunduğun yerde hava mikroplanır' diye söylendiği zaman bavulumu getirttim ve eşyalarımı koymaya başladım. Hiç olmazsa bir kaç günlüğüne size gelmek, sizin yanınızda bulunmak istiyordum. Çocuklar koşarak girdiler içeri ve bir ağlaşma faslıdır başladı. Tanya 'Ben de geleceğim sizinle, nedir bu?' dedi. Kocam gitmemem için yalvarıyordu. Ve de kaldım. Gelgelelim, korkunç isterik ağlamalar. Düşün, Levoçka hıçkırırken titriyor ve kasılıyordu. O sırada haline acıdım. Çocuklar, Tanya, İlya, Lev ve Maşa bu sahne karşısında ağlaşıyorlardı. Ben ise taş gibi donup kalmıştım. Ne konuşma, ne ağlama. İçimden saçma sapan bir şeyler söylemek geliyordu ama bunları söylemekten korkuyor ve susuyordum. İşte böyle kapandı sahne. Ama

(2) Jübile baskısı cilt 85 sahife 294-396.

sıkıntı, keder, geçimsizlik ve sağlıksız bir durum. Yabancılaşma. — Bunların hepsi bende düğümlendi kaldı. Anlıyor musun, ben delirecek gibi bir halde kendi kendime soruyorum: neden bu böyle? Evimden dışarı bir adım atmıyorum. Gece saat üçe kadar kitapların baskısı ile uğraşıyorum ve herkesi seviyorum...»

«Bu olaydan sonra dostça ayrıldık diyebilirim. Kocam ve Tanya, ikisi başbaşa belirsiz bir süre için 60 verst uzaklıktaki Olsufyevlere küçük bir kızakla gittiler...»

23 Aralıkta annemin Teyzem Tatyana'ya yazdığım mektuptan:

«Evet, kocam benim kendi izinden gitmemi istediği oranda ben de onun bana dönmesini istiyorum. Ben... Mutluluk, kuşkusuz çok iyi bir yaşam, aydınlık, neşe, sevgiyle dolu ve dostça... Onun... Her zaman acı gelen ve herkesin canını burnundan getyiren, şaşırtıcı, acıklı ve sarsıcı, insanı umudsuzluğa kadar götüren yalnız ailesini değil ,akrabalarını da, yakınlarını ve dostlarını da... İşte bu karanlığa, bu dehşete ben sürüklenmem... Bu 'yenilik' güya kurtuluştur. Ama aslında yine ölüm isteği uyandıran bir şey... Ve öylesine üzdü ki beni, ondan nefret eder oldum».

İleride babam, ailesine karşı iyi davranmadığını itiraf ederdi. 1885 yılının Aralık ayında anneme şu mektupu yazmış

«Seni rahatlatmak için söylemiyorum, ben ne kadar suçlu olduğumu anladığımı içtenlikle itiraf ediyorum. Bunu anlar anlamaz da yüreğimi o saçma suçlamalardan arındırdım. Sana ve Sergey'e karşı eski sevgibi yeniden duymaya başladım; ve çok rahatladım. Bu çok iyi olacak. Dış koşullara karşın...» (1)

(1) Jübile baskısı. Cilt 83 Sahife 556.

7 Ekim 1884 tarihli güncesinde bu duygularını daha etkin bir biçimde dile getiriyor :

«Yukarıda oğlum Sergey ile oturuyordum. Ne büyük mutluuk. Ona karşı eski olumsuz duygularımdan eser kalmadı. Aksine sıcak bir sevgi.»

21 Ekimde :

«3 gün önce 1884'de defterime yazdıklarımı yeniden okudum. Safia ve Sergey hakkında acımasız suçlamalarımı ve zalimce davranışlarımı düşünerek kendi kendimden tilsindim. Bilsinler ki onlara değğin yazdığım bütün kötü şeyleri reddediyorum. Sofia'yı gittikçe daha çok seviyor ve takdir ediyorum. Sergey'i de anlıyorum. Ona karşı sevgi dışında başka bir duygu beslemiyorum.»

İleriki yıllarda annemle babamın ilişkisi zaman zaman düzeliyor, zaman zaman bozuluyordu. Birbirlerine karşı derin bir sevgiyle bağlı oldukları halde, fikir bakımından hiç bir zaman uyuşamıyorlardı. Bir tür modus vivendi(1) (karşılıklı ödün vererek) uyuşmaya çabaladılar. Buna özellikle kız kardeşim Tanya ve Maşa yardımcı oldu. Tanya, çekici, yetenekli, kendini bir şeye kolayca kaptıran bir kızdı; babamla annemin gözdesiydi. 1880 yıllarının ikinci yarısında sosyetik yaşantılarını biraz sınırlandırdılar ama üst tabakadaki dostlarıyla ilişkilerini yine de korudular. Maşa, genellikle balolara, danslı toplantılara gitmezdi. Köy yaşantısını sever ve orayla ilgili işleri yapardı. Babama çok bağlıydı. Bu iki kız kardeş sonunda babamın eserlerini kopya etmeye, mektuplaşmalarını düzenlemeye koyuldular, babama yardımcı oldular.

---

(1) Modus vivendi=yaşam tarzı.

1884 Sonbaharında İlya ve ben okumamızı sürdürmek üzere Moskova'ya döndük. Babam ve ailenin geri kalan kısmı bir süre daha Yasnaya Polyana'da kaldı. Eylül ortasında babamdan bir mektup aldık. Yarısını olduğu gibi aşağıya aktarıyorum. Öteki yarısı kardeşime yazıldığından onun anılarında yayınlanmıştır.

«Merhaba Sergey, nasıl yaşıyorsunuz? Sizi merak ediyorum. Başınıza bir iş gelir diye değil, bir haltlar karıştırmayın diye merak ediyorum. İnsanlar büyüdükçe başları daha çok derde girebilir. Bu sözlerime alınma, çocukların olduğunda sen de aynı duygulara kapılacaksın. Yazık ki, Markovnikov seni kırmış. Ben sanmıştım ki, sen şöyle dostça tarafından tabak çanak kırmışsın. Oysa general (1) bunu hoş karşılamamış. Olsufiyev'ler nasıl? Onlara selâmımı ilet. Evlerine sık gitmenden memnun oluyorum. Elmalar konusunda yaptığını hiç beğenmedim. Durum senin açından hiç kesinlik kazanmamış (2). Bizler, aramızda çok uyumlu

(1) Hocamız Markovenikov'a laboratuvardaki öğrencilerin taktığı addır. Ben bu laboratuvarda çalışırken bir «masta» kapağını kırdığımdan Markovnikov bana kızıp yeni bir «masta» almamı istedi. 50 ruble verip yenisini almaya gücüm yetmediğinden onardım kapağı. Yine de hocayı memnun edemedim. Bana başka ağır bir iş verdi. Babamın mektubunda değindiği olay budur.

(2) 1884'de elma ürünü tüccara toptan satılmamıştı. Yasnaya Polyana'da ürün işçiler ve gündelikçiler tarafından toplanmış sandıkları istif edilip Moskova'ya gönderilmişti. Onları tren istasyonundan alıp hemen orada satmak görevi bana düşüyordu. Ben elmaları teslim alırken, kasaların hemen hepsinin kırılmış ve her kasadan elmaların

yaşamaktayız. Yarın Tanya, Maşa ve miss Lake (1) ile birlikte Pirgovo'ya gidiyoruz. Havaya yalnız güzel denemez olağanüstü güzel. Ben odun kesiyorum, okuyorum ve başka bir şey yapmıyorum. Ve bu entellektüel tenbelliğimden de sıkılıyorum. Annenin sağlığı iyi değil ama yine de keyfi yerinde. Dehşete kapılmadan Moskova'yı düşünemiyorum. Bu arada sizlere de acıyorum. Tatyana teyzeniz geçen yıl olduğu gibi İstasyona gitmenizden çok sevinmiş (2). O da hepinizi ve özellikle seni çok sever.»

1884 Haziranında benim Samara'daki arkadaşım devrimci Lazarev ünlü bir muhbir olan Degayev'in ihbarı üzerine tutuklanmıştı. Bakanlık Kurulunun kararıyla üç yıllığına Doğu Sibirya'ya sürgüne gönderilecekti. Ağustos sonunda onu Butırskaya cezaevine atmıştlar. Çünkü o yıl Sibirya sürgünlerinin son partisi gönderilmiş bulunuyordu. Bundan ötürü Lazarev İlkbahara dek cezaevinde bekliyecekti. O sırada Moskova valisi bulunan Perfilyev, babamın eski bir dostuydu. Vali yardımcısı ise liberal bir Prens olan Golitzın'di. Cezaevi müdürü ve sürgüne gönedirlecek siyasî tutuklulardan sorumlu yardımcıları çok yumuşak ve cana yakın kişilerdi. Lazarev kendi biyografisinde, vali yardım-

---

bir kısmının çalınmış olduğunu gördüm. Bundan ötürü tüccarlar çok düşük fiyat verdi. Ben de bunları istasyonda satamadığımdan ötürü evimizdeki depoya götürmek zorunda kaldım. Sonra olayı bir mektupla babamı bildirip beni bu işten affetmesini diledim. Babamın mektubunda değindiği olay budur.

(1) Kız kardeşlerimin öğretmeni ve mürebbiyesi.

(2) Teyzem Tanya Kuzminski Yasnaya Polyana'dan Petersburg'a dönerken ben İlya ile tren istasyonuna gider, onları görürdük. Eniştem Petersburg'da Bölge Mahkemesi Başkanıydı.

cısı Prens Golitzın'den övgü ile söz eder; ve onun barışçı valilerden biri olduğunu, cevaevi müdürünün ve yardımcılarının, olanağı bulunduğu kadar siyasi tutukluların bütün isteklerini yerine getirmeye hazır olduklarını belirtir. Buna karşılık onların, tutuklulardan tek bekledikleri şeyin gösterilen kolaylığı kötüye kullanmamak olduğunu, memurları mahvetmemeleri gerektiğini dilediklerini de yazar. Lazarev, bütün tutukluların başkanı seçilmişti. İktidara karşı hepsinden o sorumlu idi.

Lazerev'in tutuklandığını öğrenince ben Valiye gittim. Arkadaşımla görüşmek izni almak istedim. Vali bu izni verirken, yarı alaycı :

— «Bakın, sizin politik tutuklularla görüştüğünüzü annenize bildiririm» dedi.

— «Annem bunu zaten biliyor. Eğer Moskova'da olsaydı babam da Lazarev'u görmek isterdi» diye cevap verdim.

Birkaç kez Lazarev'la görüşmeye gittim ve tutuklu arkadaşlarına çeşitli erzak götürdüm. Kafes ardından görülmüyordu ama, büroda tutukluların akrabaları ve dostlarıyla aralarında çok dokunaklı sahnelere tanık oldum. Aralarında saçları tıraş edilmiş kürek mahkûmları da vardı.

Babam Moskova'ya geldiginde tahmin ettiğim gibi birkaç kez gidip Lazarev'la görüştü. İleride «Diriliş» romanında bu sahneleri yer yer belirtmiştir. Sürgün edilecekler arasında Prisetzkiy adında bir adam vardı ki, bu Kiev cezaevinde evlenmişti. Karısı şimdi serbesti ama kendi gönül rızasıyla kocasıyla birlikte sürgüne gitmek istediğinden Moskova'ya gelmişti. İşte bu karı kocanın genel görüşme odasında buluşturulmalarına babam çok kızıyordu. Babam bir sahne anlatmıştı: İlkbaharda Sibirya'ya sürgüne gitmeye hazırlanan genç

bir kadınla erkeğin, bulundukları cezaevindeki merdivenin başında elele tutuşup büyük bir neşe ile dans ede ede döndüklerini görmüş. Bunlar, nefret duydukları cezaevinden kurtulup birlikte Sibirya'ya gidip orada yerleşeceklerinde ötürü sevinmekteymişler.

Kışın Bibikov, Lavarev'un annesini yanına katıp oğlunu görmeye cezaevine götürmüş. Kısa bir süre Bibikov döndüğünden, babam oğlunu birkaç kez daha görebilsin diye Lazarev'in annesini misafir etmiş; annem kadıncağıza büyük bir yakınlık göstermiş.

Tula'daki lisede ve şimdi de üniversitede arkadaşlık ettiğim Bleklov bana devrimcilere değğin bilgiler vermekteydi. Üniversitede bulunduğum sırada çok karanlık bir hava esiyordu. Bütün devrimciler darmaduman edilmiş ve yer altında kaymışlardı. Bir kez 1884 kışı, bizim evin müştemilatındaki bana aid odayı, çok önemli ve gizli bir toplantı için arkadaşım Bleklov istemişti. Kıvançla yerine getirdim dileğini. Belirledikleri gün akşam geç vakit, hiç tanımadığım sakallı beş kişi gelip benim dışarı çıkmamı istedi ve uzun süre orada kalıp görüştüler. Polisin dikkatini çekmemek için hepsi teker teker gelmişler ve yine öyle gitmişlerdi.

Amacıma varmak için dört yıl üniversitede çaba harcadıktan sonra arzuma eriştim. Gelgelelim şimdi sürekli bir işim olmadığından ne yapacağımı şaşırmıştım. Şu olasılıklar vardı : Birincisi, kendimi bilime adayıp kimya labaratuvarında çalışmalarımı sürdürmek ki ileride bunu yapmadığıma çok pişman oldum. İkincisi, ya devlet işlerinde ya da Zemstvo'da resmî bir görev almak. Üçüncüsü de, annemin çok istediği bir şeydi bu, ailenin sahip bulunduğu malikânelerin yönetimini üstlenmek.

Bu üç yol ağzında bocalarken babamdan öğüt vermesini istedim. Benim bu baş vurum, babamla anne-

min arasındaki geçimsizliğin en alevlendiği bir evreye rastlamıştı; babam çok sinirliydi. Bana :

— «İş aramama gerek yok. Yararlı iş dünyada dilediğin kadar. Sokak süpürmek de yararlı iş,» dedi.

Bu yanıt beni çok kırmıştı ve babamın dünya görüşlerinden uzaklaşma nedenlerimden biri oldu.

Dört yıllık üniversite tahsilimin hiç bir işe yaramayacağını kabul edemiyordum. Yazık ki diplomamı aldıktan sonra Doğal Bilimlerle çok az ilgilenebildim ama hiç bir zaman böyle bir bilim kolunu seçmiş olduğumdan ötürü de pişmanlık duymadım. Çünkü öğrendiklerim sayesinde hayata daha akıllıca ve gerçek bir yaklaşımla bakabildim.

Annemin arzusuna uyarak Yasnaya Polyana'nın ve Samara'daki çiftliğin yönetimini kabullendim. Zor bir işti bu. Babamın olumsuz davranışları, bütün ön tedbirleri geri çevirmesi annemin ise Yasnaya Polyana'da tüm yeniliklere karşı çıkması... Babam bütün taşınmaz mallarımızın yönetimi için anneme vekâlet vermişti. Bu arada benim bu işlerde acemiliğim, yararlı sonuçlar almamı engelliyordu. Yasnaya Polyana için çok çalışkan bir kahya bulmuştum, gelgelelim malikâneye yararlı olabileceği bir ortam bulamadığından ötürü kısa süreden işten ayrıldı.

1885 Eylülünde, yine yönetimle ilgili işler için Samara'ya çiftliğe gittim. Artık kahya filân yoktu çiftlikte, tüm topraklar kiraya verilmişti. Tarlalardan alınan parayı da toplayıp Bibikov bize gönderiyordu. Kiracılar ödemeleri vaktinde yapmamaktaydı. Bibikov ve Alekseyev eskisi gibi çiftliğe yakın oturuyorlardı. Alekseyev, dört yıl önce bizden kiraladığı araziyi yararlanmaları için kısmen köylüye devretmişti; bir kısmını da kendisi işlemek istiyordu ama sonuç ne olmuştu? İşletmeye ayırdığı arazide kendisi gerektiği gibi çalışamı-

yor, köylülere kiraladığı topraklardan para alamıyordu. Çünkü köylüler, kendilerini mahkemeye vermiyeceğini bildiklerinden kiraları Alekseyev'e zamanında ödemiyorlardı.

Bu kez onu çok düşkün bir durumda buldum. Beni karşıladığında yüzü soluktu, zayıflamıştı, gözlerinin feri kaçmıştı. Ayaklarında yumuşak çarıkları, sırtında yırtık bir fanile vardı. O ancak yönetimin ayrıntılarıyla uğraşabiliyordu. Bütün zamanını alıyordu bu. Hemen her şeye karşı kayıtsızdı, artık hiç bir şey de okuyamıyordu. Ben, ona babamın yeni basılmış iki hikâyesini götürmüştüm ama iki gün sonra anladım ki bütün gün evinde yan geldiği halde bunları da okuyamamıştı. Oysa Lev Tolstoy'un tüm yazılarına karşı ilgi duyduğunu bilirdim.

Alekseyev'in karısının da yürekler acısı bir görünüşü vardı. Alekseyev hiç değilse, Samara'ya pazarlara gider ve ahbabı olan Sulh Mahkemesi yargıcını ziyaret ederdi. Karısına gelince, o, en yakın köye 7 verst uzaklıktaki stepten hiç ayrılmazdı. Yazıları tek komşu Bibikov'un kımız içmeye gelen müşterileri ve konukları olurdu. Kışları ise kimse gelmezdi. Alekseyev'den olma üç çocuğu vardı kadıncağızın ve bütün gün bu çocuklarla ve ev işleri ile uğraşırdı.

Alekseyev'le konuşmalarımız çok tatsız oldu. Yönetim sorunları, kiracılar v.b. Ben ayrılmadan önce, hangi nedenle olduğu aklıma gelmiyor şimdi, Alekseyev, vicdanın buyruklarına ve inançlarına uygun olarak insanın sürdürdüğü bir hayatın mutlaka yoksulluğa ve acılara yol açtığını bana söylemişti. Ben onun bu fikirlerine katılmadığımdan düşündüm ki, Alekseyev, onca yoksulluğa ve acılara katlandığı halde yine de acaba inançlarına uygun bir hayat sürmüyormuydu? Ben, toprağı kiralamış olan köylülerin kiralarını ödeyecek-

lerinden umudumu kesmiş olduğum halde Alekseyev'in ve de ailesinin sefalet görüntüsünden uzaklaştığıma yine de memnundum. Vagonun penceresinden bakıyordum, tren nehrin sarp kıyısından geçiyordu ve dolanarak güneşin altında pırıldayarak uzanıp gidiyordu. Nehrin öte yanında geniş bir step yayılmaktaydı. Daha ön plânda ise, boz renkte, sarı ve kırmızı yapraklarıyla küçük adacıklar halinde ormanlar koyu yeşil çam ormanları görülüyordu. Çok güzeldi bu görünüm ben de gençtim ve yaşamak bana büyük bir mutluluk gibi geliyordu. Yoksulluğun ve acıların altından kalkılır gibi geliyordu.

Samradaki çiftliğin durumu pek karışıktı. Kâhya da yoktu. Kira paraları Bibikov toplayıp bize gönderiyordu. Bundan böyle kiralar doğrudan doğruya kendisine gönderilsin diye annemden direktif alan Bibikov, bütün işlerden elini eteğini çekmek kararını verdi. Bir kâhya aramak zorunda kaldık. Babam, 1860 yıllarında Yasnaya Polyana okulunda okumuş Glebov'u önerdi kâhya diye. Kısa boylu sarışın, yüzünden gülümsemesi hiç eksik olmayan bir adamdı. Askerliğini bölük emini olarak yapmışmış.

Bu arada annem, arazinin kira parasını zorlukla veren Alekseyev'e şu mektubu yazmıştı

«Sayın Alekseyev,

Uzun zamandan beri beni üzen bazı şeyleri size yazmak istiyordum ama her zaman erteliyordum. Sonunda yanlış tutumunuzu anlarsınız diye beklemekteydim. Ama artık anladım ki, ben hatırlatmasam siz kiranızı daha nice yıllar vermeyeceksiniz. Bizim topraklarımızı kiralayacak kudrette olmadığınız anlaşılıyor. Toprağı yozlaştırmamak için çaba harcamıyor verimsiz bir halde kendi haline bırakıyorsunuz. Bu toprakların bize gelir sağlaması bir yana, yıldan yıla artacak yer-

de değeri düşünüyor. Bu mektubu yazmak beni çok üzüyorsa da, (size inanmakla beraber) bundan böyle toprakları size kiralamak istemiyorum... Kocam bütün malikânelerin ve öteki işlerin yönetimini bana devretmiştir, ben de bu durumda işlerimi düzenli yürütmek ve çocuklarımı sefalete düşürmemek isterim. Eğer sizi üzdümse kusura bakmayın. Özür dilerim. Ben yıllarca bekledim. Siz iyi bir insan olduğunuz için, herhalde bu salıntıdaki sorunun kesinlik kazanmasına memnun olursunuz.

4 Ağustos 1886

Annemin mektubuyla birlikte ben de eski öğretmenime ayrıca bir mektup gönderdim : Kiranın ödenmesi konusunda annemle aynı fikirde olmadığımı, kendisinin işlerini tasfiye için acele etmemesini ve Samara'ya geldiğimde de bu konuyu bir kez daha kendisiyle birlikte gündeme koyacağımı bildirdim. «Bütün bunlara karşın sizinle dostça ilişkilerimizin değişmiyeceğini umarım. Siz bana öyle güzel şeyler verdiniz ki, dostluğumuzun kopması beni çok üzecektir» diye yazdım. Sonradan da gördüm ki, topraklarımızı artık ona kiralamamak kendi açısından çok daha yararlı olmuşvtu.

1886 Sonbaharında yine Samara'ya gittim. İşlerin tasfiyesinde yardımcı oldum. Alekseyev geçen yıla oranla daha acınacak bir duruma düşmüştü. Kuşpalazından ölmüş iki çocuğu ve kendisini de çok hasta bir halde buldum.

Bütün bu badireler atladıktan sonra Alekseyev'in yaşantısı bambaşka oldu Bir ailenin yanına öğretmen olarak girmiş. Karısından da boşanmış sonradan ve Kazanlı soylu bir ailenin kızına aşık olup onunla evlenmiş. İleride de bir teknik okulun müdürlüğünü ve 1900 yılından başlıyarak da Nijni Novogorod'da ticaret

okulunun müdürlüğünü yapmış. Moskova'ya geldiğinde genellikle bize uğrardı. Babam ve ben onun gelişine her zaman çok sevinirdik. Annem de kendisine çok iyi davranırdı.

1885 özellikle 1886 yazında, Yasnaya Polyana'da babamın etkisiyle odun biçmek gençler arasında moda haline gelmişti. Annem, eniştem Kuzminski bile ot toplamak işlerine katılıyorlardı. Bu topraklarda ot biçme hakkı, Yasnaya Polyana'daki köylü gruplarına genellikle şu koşullarla verilmekteydi: otların niteliğine göre ya yarı yarıya, ya da üçte bir oranda bırakılırdı. Babam ve bizler, köydeki güçsüz insanların, ihtiyarların paylarına düşen otları hem biçer, hem toplardık. Kendimize düşen payı da onlara verirdik. Üç ya da dört grup vardı. 1885'de bir grupta babam ve kardeşim İlya, Yasnaya Polyanalı iki köylü bir de İsak Fayerman çalışmaktaydı. Bu grup sıkıcıydı. Başka bir grupta ben, erkek kardeşim Lev ve lalalın oğlu Alsid ve birkaç köylü vardı ki bu bizim grup ötekinden daha şenlikliydi. Bizim aramızdaki kadınlar da şarkı söyler ve bazan bir ot yığınını satıp onun parasıyla votka içerdik. Ama yine de bu bizim grupta bir belâya çattık: içimizden biri kafayı çektikten sonra kavgaya girişip babasının kolunu kırıvermiş.

1886'nın Eylül ayında, İlya ile ben Moskova'da iken babamın Yasnaya Polyana'dan yazdığı şu mektubu aldık: (1)

«Size her gün yazıyorlar, benimle ilgili her şeyi biliyorsunuz. Ben de bildiklerinizi pekiştirmek üzere yazıyorum. Genellikle durumum iyi. Eğer yakınmam ge-

(1) Bu mektup kardeşim İlya Tolstoy'un 1914'de yayınlanan «Benim Anılarım» adlı kitabının 204'üncü sahifesindedir.

rekiyorsa uykumdan yakınacağım. Uykusuzluk sonucu kafam bulanık, çalışamıyorum. Yattığım yerden kadınların konuşmalarını dinliyorum; onların dünyasının bir parçası gibi oldum. Ama içim rahat değil. Ara sıra sizlerden birini düşünürken iç dünyanızda neler olup bittiğinden endişe duyuyorum. Ama o endişeyi de sürdürmek istemediğimden kendimi hayatın akışına bırakıp seviniyorum. Yalnız, başınızdan büyük işlere kalkışmayın, kötülük yapmayın, o zaman her şey yolunda gider. Sizleri ve Nikolay'ı öperim.» (1)

Babam arazideki otları toplayıp arabayla götürürken bacağını arabanın bir yerine çarpmış ve derin bir yara açılmış çarptığı yerde. Yaranın üstü kabuk bağladığı sırada da sıyırtıp kopartmış kabuğu. Elbette iltihaplanmış yara. Kan zehirlenmesine neden olmuş, çok yükselmiş ateşi. Annem çok korkmuş ve Moskova'ya gidip ünlü bir doktorun asistanını getirmiş. Doktor, yaraya hemen bir dren koyup tedavisi için Tula'daki iyi bir doktoru salığ vermiş. Ateşi hemen düştüyse de babam uzun süre yataktan kalkmamış. Sanırım o sırada hayatı tehlikeye girmişti ve ancak iyi doktorlar sayesinde kurtulmuştu.

1887 Ocağında Tula ilinin Zemstvo kurulu, köy bankasının Tula'daki şubesine bir üye seçecekti. Şimdi aklıma gelmiyor bana adaylığımı kim önerdi de girişimde bulundum ve kazandım. Tula'da bir oda kiralayıp yerleştim. 1888 Sonbaharına dek yılda 750 ruble ile bu görevi yürüttüm. İşler az olduğundan bana çok boş za-

(1) Nikolay bir ressamın oğluydu. O sırada bizim Moskova'daki evde oturmaktaydı ve bütün Tolstoy külliyatının yayınlanmasına yardım ederdi. Jübile baskısı cilt 63 sahife 382.

man kalıyordu bu nedenle sık sık ailemin yanına gidebiliyor, yazın Yasnaya Polyana'da, kışları Moskova'da onlarla beraber oluyordum. İşimin ilginç yönü, banka aracılığı ile satışa çıkarılan malikânelere kıymet takdiri yapmak üzere değişik yörelere gönderilmemedi. Bu yeni yeni yerlere bir araba kiralar ve büyük bir zevkle giderdim. İşte o sıralarda değişik değişik, bazıları ilginç birçok insanla tanıştım. Günün birinde zengin malikânelerin birinde albaylıktan emekli bir kahyaya rastlamıştım. Gerçek bir Plüşkin (1) olan bu kahya öylesine cimriydi ki, evde ekmek pişmez, sadaka olarak verilmiş ekmek parçalarını dilencilerden satın alır ve bunları bana ikram ederdi. Başka bir malikânede de bana olabildiği kadar mükellef ikramlarda bulunurlardı. Çünkü sanarlardı ki, ne kadar zengin görünürlerse ben o oranda olumlu bir rapor yazacağım.

(1) Gogol'un «Ölü Canlar» eserinde hasislik örneği toprak sahibi tipi.

POSTA KUTUSU

1880 yıllarında Yasnaya Polyana'daki hayatımız kışın Moskova'daki hayatımızdan çok değişikti. Moskova'daki gibi gelen giden yoktu orada. Aslında Yasnaya Polyana'da çok kalabalıktık: bizim aile, Kuzminski ailesi, yani teyzemler ve bu iki ailenin öğretmenleri... Anneler babalar dışında hepimiz çiçeği burnunda gençlerdik. Bundan başka, 1886 ve 1987'de yaz ayları Yasnaya Polyana'a 5 verst uzaktaki bir daçyada annemin teyzesi, ve teyzenin küçük kızı Vera ve teyzenin torunu ki, bu iki genç kız da bize sık sık gelirdi. Bu gençler grubunun içinde Fransız mürebbiyenin oğlu Alsid Seron da vardı. Lazarev enstitüsünde öğrenciydi. İşte bu gençler grubunun bütün istediği hoşça vakit geçirmekti. Bol ve güzel yiyecekler, belki de fazla güzel. Entellektüel açıdan çalışma hemen hemen yok gibi. Dolaşılır, araba gezintileri yapılır, yüzülür; bir süre ot biçenlerin arasında büyük bir hevesle çalışılır, müzikle oyalanılır, kroket ve başka oyunlar oynanırdı. Akşamları da sıra «vint» (1) oyununa gelirdi. Şakalaşılır, espriler yapılır, hafif tertip âşik olunur v.b. genellikle hoşça vakit geçirilirdi.

(1) Rusların briç türünden kartla oynadıkları bir oyun.

1883 yazından beri Yasnaya Polyana'ya bir posta kutusu konmuştu. Bu gelişi güzel tahtadan bir posta kutusuydu. Kilitlenebilen bu kutu merdiven sahanlığında asılı dururdu. Bu posta kutusuna Yasnaya Polyana'da oturan her kişinin bir «eser»ini atmaya hakkı vardı. Eğer bu kâğıt parçalarına «eser» denebilirse... Bu posta kutusundan çıkan kâğıtlarda yazılı olanlar yine o kutudan çıkmış olan bir bildiriye uyularak yazılırdı: «Bizim posta kutusuna herkes dilediğini yazıp atar». Pazar akşamları Posta kutusu açılır ve salonda toplantı yapılarak büyüklerden biri o hafta kutuda birikmiş bütün kâğıtları yüksek sesle okurdu. Bu kâğıtlara imza atılmazdı; üstelik de aramızda anlaşmıştık ki, kâğıttaki yazı asla incelenmiyecek ve sahibi araştırılmayacaktır. Bunların arasında çok zırva şeyler de olur ve yazan kendini ortaya koyardı. Örneğin biri şunları yazmış: «Şeytan bilir ne türlü zırvalar yazdığımı. Ama zarar yok, posta kutusunda her türden zırva geçerlidir.». Bir bakıma da, zırvalara karşın o posta kutusundan çıkanlar, 1880 yıllarında Yasnaya Polyana'daki hayatımızı canlı bir tablo halinde yansıtmaktadır. Bu pusulaların bazılarında çok ince şakalar vardı; malikânede oturanların portreleri, ufak tefek olaylar, «Yasnaya Polyana haberleri» ve «Özgür Ruh» gazetelerinin nüshaları, kelime oyunları, kötü şiirler, bunlara benzer şeyler... Çoğu kez İngilizce, Fransızca, Almanca yazılmış kâğıtlar da çıkardı kutudan. Elbette en ilginç puslalar Lev Toltoy tarafından yazılmış olanlardı. Bunlar, kardeşim Iya'nın Jübile baskısında yayınlanmış bulunan «Anılar»ı arasında 25. ciltte yer almıştır.

O sıralarda babam bizim ailenin yaşantısı ile, işçilerin yaşantısı arasındaki çelişkiyi çok derinden derine algılamaktaydı. Yasnaya Polyana'nın hastahane-

sindeki ruh hastalarının acıklı «listesi»inde 23 adet ruh hastası vardı. Bunların çoğu «Blohinizm» ya da «Blohino-Bankovski» yani «sabit fikir» denen hastalığa tutulmuşlardı. Bu mal, gerçekten deli olan Blohin adında fakir bir köylü yakalanmıştı da Tolstoy bu hastalığa onun adını yakıştırmıştı. Babam, «Ne yapmalı?» eserinde bundan söz eder. 34. bölümde, hiç bir iş yapmamış, başkalarının sırtından geçinmeyi kendine hak saymış zenginlerle, ruh hastası olan Blohin'in manisi arasında bir karşılaştırma yapar.

Sık sık gelirdi Blohin Yasnaya Polyana'ya, kendisini görürdüm. Ona yiyecek ve arada bir de birkaç köpek verirlerdi. 50 yaşlarında ,orta boylu, zayıf bir adamdı. Sarı kısa sakalı vardı. Garip denecek paçavralar içindeydi. Kışın gocuğumsu yırtık bir üstlük giyer, kaşkol yerine bir paçavra sarar boynuna; yazın ise, herhalde eskiden kadın buluzu olarak kullanılmış bir nesne geçirirdi sırtına. Yaz kış eski püskü çizmeler giyerdi. Yağlı şapkası da başındaydı her zaman. Görünüşüne bakılırsa hiç yıkanmazdı bu adam. Sâkin bir deliydi. Kendisiyle alay edildiğinde hiç öfkelenmez, deli olduğu, saçmaladığı söylendiğinde, tepeden bakarcasına hafifçe gülümserdi. Sesini yükseltmeden onurlu bir tavırla konuşurdu. Evliydi de. Uzak bir köyden gelirdi. Ve köydeki işlerini erkek kardeşi yürütürmüş. Bu köye de «malikânem» derdi. Söylendiğine göre, eskiden çok normal bir insanmış. Bir iaşe memurunun yanında ayak işleri yaparmış. Bir kavga sırasında indirilen darbelerden aklını şaşırmış.

Acıklılar listesinde yer alan Blohin'in «Manisi» şöyle açıklanıyordu: «No. 22 Prens Blohin. Savaşkan bu Prens bütün aşamaları aşıp bir Blohin nişanına sahip olmuş. Deliliğinin püf noktası şu: başkaları onun için çalışsın, o da parasını alsın. Açık hesaba dayalı bir ban-

kası olsun. Arabalar, evler, giysiler ve her bakımdan tatlı hayat. Hoşça vakit geçirmek. Prens Blohin'in hayatı yalnız «hoşça vakit geçirmek» temeli üzerine kurulmuştur. Başkalarının emeği üzerine. Blohin, bunu son derece mantıklı bir biçimde açıklamaktadır. Çünkü kendisi bütün aşamaları aşmıştır. Başkalarının neden zor bir hayat sürdüklerini hiç şir şekilde açıklayamaz.

Bu acıklı listedekinden başka, Yasnaya Polyana'da oturan çeşitli insanların değişik portreleri değişik kişiler tarafından çizilip posta kutusuna atılırdı. Bu insan manzaralarının belli başlı temaları şöyleydi : kim hangi nedenle mutlu, kim hangi nedenlerle mutlu değil. Kim ne ile uğraşır, kim ne ile yaşamaktadır, kim ne zaman ölmektedir. Kimin gerçek kişiliği nedir ve başkalarına göre kişiliği nedir. Kimin idealleri nedir. Kimin için cehennem nedir. Kimi ne doğurur. Kimi nasıl kroket oynar. Kimi nasıl vint oynar. Kimine hangi şairlerin şiirleri yakışmaktadır.

Bu portrelerinin yazarlarını ortaya çıkarmak olanıksızdı. Çünkü bazıları müşterek çalışmaların ürünüydü. Şimdi burada «acıklı liste» de bulunan bir kaçının portresini veriyorum :

1 — Lev Tolstoy. «İyimser bir insandır. Sâkin insanlar grubundandır. Bu hastanın, Alman psikiyatrilerinin Weltverbesserungwahn adını verdikleri bir manisi vardır (1). Deliliğin püf noktası, hastanın yalnız sözlerle başkalarının hayatını değiştirebileceğini sanmasıdır. Genel belirtiler : Düzenden hoşnutsuzluk, kendisinden başka herkesi suçlamak, çok çabuk sinirlenip başkalarını dikkate almayarak konuşmak, parlayıveren öfke ile, gözleri yaşarırcasına aşırı duygusallık arasın-

(1) Dünyayı ıslah etmek hırsı.

da sık sık gidiş geliş. Özel belirtiler: kendisine yaraşmayan gereksiz uğraşılar : Çizmelerin dikilmesi, parlatılması, ot biçmek v.b. Tedavi : çevresindekilerin bu hastanın sözlerine hepten kayıtsız kalmaları ve hastanın tüm gücünü seferber edebileceği bir uğraşı».

Bu portreyi çizen kişi Tolstoy'un ta kendisidir. Ama aslında bu yazdıkları kendi hakkındaki kendi düşünceleri değil, başkalarının kendi hakkındaki düşüncelerini dile getiriyor. Çünkü anılarından, «Ne Yapmalı?». adlı eserinden ve konuşmalarından da bellidir ki, babam herkesten önce kendini suçlayan insandır. Kuşkusuz kendi konuşmalarına başkalarının kayıtsız kalmasını da istemezdi.

Kim neden memnun ve neden memnun değil? Tolstoy, kendisinden memnun değildir ve bütün insanlardan da memnun değildir. Tüm insan türlerinden memnun değildir. Her şeyi düzene sokabilmek için tüm duygularıyla yönelir. Hizmetkârlardan her zaman memnun, çocuklardan memnun değildir. Acaba kaderden? Bunu en yakınları bile bilmez. Kendisinden hoşnut olmadığı için de başkalarına karşı çok yumuşak, hoşgörülü ve çok anlayışlıdır. Kendisini memnun eden hallerden? Bunu ancak ervahiler bilir. Ne diyelim? En iyisi onun duygularını bir yana bırakalım da yüzünün ifadesini inceleyelim: kenarları sarkık dudakları sımsıkı kapalı. Gözleri, tanrım! O gözleri hatırladıkça insanın kanı donar. Dik, soğuk, sert, rengi bile hiç değişmez. Sanki camdan gözlerdir bunlar. Bu gözler kime çevirilirse, o insan sessiz bir suçlama karşısında kalmış duygusuna kapılır. Bu gözler seni sanki küçültür, hakir görür: sen acınacak bir yaratıksın, bir hiçsin, hiçbir zaman hayatın anlamını kavrayamazsm, sen bir zayıf kişisin. Ot biçmeye ait der, bu gözler. Bu gözler kimse çevirmişse o insan kendisini gerçekten bir hiç, zayıf bir yaratık

olarak görür. O zaman da onun karşısında hem utanır, hem huzursuz olur. İstemiyerek kendi gözlerini onun gözlerinin kaçırırsın. İşte o zaman birden hafiflersin. Sanki bir boyunduruktan kurtulmuşsundur. Bu neden böyle? Kendi kendine soruyor musun? «Ben ne yaptım ki?» Bu adamın hayatı benimkinden daha mı erdemli, daha mı mükemmel ki? Benimkinden bu kadar mı başka? Cesaretini toplayarak yine sessiz suçlanmalara hazırlanıp gözlerini bu gözlere çeviriyorsun. Ama boşuna. Camın, gerçeğin, soğuğun gücü çok etkileyici. Yine ve yine bozuluyor, utanıyorsun, hiç oluyorsun ve hiçliğin seni eziyor.

Lev Tolstoy'un uğraşları: Başkalarına parlak fikirler vermek. Hayatın muammasını çözebildiği inancıyla *yaşamaktadır kendisi.* Ama hele bir Moskova'ya gitsin, hele bir gezmelere çıksın, hele bir acıklı etkiler altında kalsın işte o zaman *Ölüyor. Kendisini inzivaya çekilmiş bir vaiz olarak göstermek istiyor.* Aslında iyi kalpli ve duyguları aşırı derecede kuvvetli bir insan. Başkaları bakımından bir yük ama, zararlı bir yük değil. *İdeali:* fakirlik, barış, uyum... Eskiden neye tapıyor idiyse hepsini yakmak ve eskiden yaktıklarına tapmak. Cehennemi ise: çevresindeki lüks ve kötülük ve zengin insanların çalışmasını doğal saymak. *Ondan Doğanlar* kitaplar ,avluda bekleyen mujikler. *Vint* oynadığında kendisine bir şans tanınmasını düşünemez. *Krokedе* kendine güveni vardır ve fena da oynamaz. Ona yakışan şiir mısraları şudur: «Sevgi ve doğruluk en iyi yol göstericimizdir, bunu size bağıra bağıra açıklıyorum (1).»

2 — Acıklı kişiler listesinin 2 numaralısı Sofya Tolstoy'dur. «Bu da sâkin insanlar bölümünde bulunur.

(1) Bu portrenin yazarı herhalde Tatyana Kuzminski.

Ama zaman zaman onu bu bölümden ayırmak zorunluluğu olur. Bu hastanın manisi Petulanta Toropigis Maxima (2). Bu hastalığın canalıcı noktası ise şu: herkes sürekli olarak herşeyi hastanın kendisinden istemektedir ve hasta da bu istekleri karşılayamamaktadır. Belitiler: kendisini ilgilendirmeyen sorunları çözmeye çalışmak; kendisine yöneltilmemiş sorulara cevap bulmak ve, var olmayan suçlamalar karşısında kendisini temize çıkarma çabası. Henüz belirlenmeyen gereksinmeleri bulup buluşturma çabası. Bu hastada Blohinin Bankovsi manısı var. Tedavi: sürekli çalışma. Perhiz: sosyetik havadan, insanlardan uzaklaşmak. Kendinden yarı memnun, çocuklardan yarı memnun ama kaderinden memnun. Kendinden memnun olmadığı zamalar hemen alnında iki çizgi belirir. Gözleri daha hareketlenir, diye bilirim ki öfkeyle bakar. Onu bu durumda görünce uzaklaşmak, kendi haline bırakmak gerekir çünkü gözden düşersin. Kendinden memnun göründüğü zamanlar ise ona hemen yaklaş. Ondan daha iyi kalpli, ondan daha hoş, daha cana yakın kadın bulunmaz. Bakışları sevecen, hareketleri yumuşaktır. Alnındaki iki çizgi nereye gitti, nasıl yok oldu? Gözlerine bu fer nereden geldi? Dudakarında da bir rahat gülümseyiş var. Tatyana müştemilattan çıkıp yaklaştığı zaman şöyle diyor ona :

— «Otur Tatyana yanıma, sizleri hiç göremiyorum. Sabahtan beri burada küçüklere üstlük biçmekteyim.»

Onun bu sesini duyduğu zaman Tatyana Kuzminska'ya yanına oturmak şöyle dursun, o dilerse canını verir.

Uğraşları : Donlar, mantarlar, küçük çocuklar. Ne ile yaşar : ünlü bir adamın karısı olmakla; ve örneğin

(2) Kendine hâkim olamayan ve aşırı aceleci anlamında.

ağaççileği türünden önemsiz ufak tefek şeylere enerjisini harcamakla. Ne zaman *Ölür :* Çocuklar hasta olduğu, ve İlya Babki oyununa daldığı zaman. *İdealleri :* seneka ve hiç bir zaman büyümeyen 150 çocuğa sahip olmak. *Cehennemi :* bayağılık, çocukların hastalığı, önemli bir sorunun çözüm beklemesi. *Ondan doğanlar :* telâş, öğle ve akşam yemekleri, küçük ve büyük çocuklar, çocukları nuzun süre giyebilecekleri giysilerin tedariki, evlerde kendisini bekliyen hastalar, köylü kadınlar *Vint :* oynarken korkarak oynar. Eğer kaybetmekten korkmasaydı daha iyi oynardı. Fet'in yazıp ona ithaf ettiği şiir: «İşte portre, hem benzer hem benzemez».

Acıklı listedeki 6 numbaraya geçiyorum; Tatyana Kuzminskaya: «Bu hastanın manisi Mania Demonica Complicata'dır (1). Bu az rastlanan ve iyileşme şansı az olan bir hastalıktır. Tehlikelidir. Hastalığın kökeninde gençlikte hak edilmemiş iltifat yatmaktadır. Ahlak temellerinden yoksun bir çevrede kendi gururunun okşanması. Belirtileri : kendi içinde var saydığı şeytanlardan korkması ve buna karşın şeytanların kışkırtmasına kapılması. Yani tenbellik, lüks, kötülük ve irişilemeyen bir yaşam özlemi. Kendi gerçek yaşantısına kayıtsızlık. Kendisi sanki şeytanın ördüğü ağ içindedir. Bu ağın içinde bulunmaktan hem hoşlanır, hem korkar. Son derece yaygın bir hastalık olan Blohizm'e yakalanmıştır. Bu hastalıktan şifa bulmak pek olası değildir. Çünkü şeytandan ve öteki dünya korkusundan kurtulması, ancak şeytanın kışkırtmasından kurtulmasına bağlıdır. Şeytana uymamak da elinden gelmez. Bütün hayat düzenini ona uyarlamaktadır. Tedavisi iki türlü olabilir: ya kendini tümüyle şeytana teslim eder ve sonuçtaki bütün acılara boyun eğer, ya da bu ağdan hep-

(1) Karmaşık şeytan manısı.

ten kurtulur. Ama hasta tüm hayatını buna göre uyarlamıştır. Birinci tedavî şekli şu olabilir: şuh kadın davranışıyla ününü kötüye çıkarıp 2 milyon ruble almak ve iki ay süreyle tüm tenbelliğe kendini bırakmak ve hakaret göreceğin için de yargıca dert anlatmak. İkincisi: üç, ya da dört çocuk doğurup emzirmek. Çok yüklü bir hayat sürüp onunla orantılı olarak kafanı çalıştırmak. Perhiz: başta gelen tedavi, mantar, şampanya, dantel tuvalet, günde üç tane yenisi. İkinci tedavi şekli: lahana çorbası, sütlü yulaf, pazar günleri, gözlemeler ve bütün hayat boyunca tek renkte ve biçimde bir elbise.

Tatyana kendisinden öylesine *memnundur* ki, bu tip insana hayatta az rastlanır. Hayatından memnun olmadığı zamanlar pek azdır. Böyle bir durumda öfkelenir, şaşırır ve bu şaşkınlıkla mutsuzluğuna kimin ve neyi neden olduğunu araştırır ama bulamaz. Herkesi suçlar ve o sırada sevgili okurum, işte o sırada Tatyana kıpkırmızı kesilir. Sinirle gerilen, güzelliğin iyitirip çirkinleşmiş yüzünü hiç görme, ve onun bütün avenesine «Sisoyçik» (1) bağırıp çağırdığını hiç işitme daha iyi.

Uğraşısı: tartışmak. Kendini sevdirmek çabası. Eğlenmek. Herkes tarafından beğenilmek, *Hayatı işte bu* Tatyana'nın. Kocasının Yasnaya Polyana'dan ayrılması onun *Ölümüdür*. Kendini boş ve fena bir insan gibi göstermek ister. Aslında, çok içten, dürüst ve cana yakın ve de iyi kalpli bir insandır. Başkalarının görüşüyle ya çok hoş, ya çok korkunç. *İdeal:* ebedî gençlik ve kadınların özgürlüğü. *Cehennemi:* Azarlanmak, kız-

(1) Tolstoy'un Posta Kutusuna değğin yazılmış bir öyküsünde «Sisoyçik» baş değil adî şeytanlardan biridir. Bu öyküsünde Tolstoy, durmadan şeytandan söz ettiği için Tatyana ile alay eder.

ların havaice konuşmaları ve uğraşıları. Tartışacak kimseyi bulamadığı zaman ve ona kadınların ve kendisinin boş bir hayat sürdürdüklerini söylediklerinde. Soğuk çorba içtiğinde, uykusu gelince konuşmak zorunda kaldığında ve sonunda «*Sayın Peder*»in (1) Yasnaya Polyana'dan ayrılması. Ondan doğarlar: kekler, reçelli pastalar, güzel kızlar, erkekler. *Vint:* oynarken kayıtsızca bakınır çevresine, ama ilginç konuşmalara dalmadığında fena oynamaz. «işlem» sırasında pek heyecanlanır. Genellik kazanmayı sever. Ona *yakışan şiir:* «Mezar taşının ve olaylar dünyasının ötesinde bizi bir şey beklemiyor» (2)

Acıklılar listesinin 7 numarası Sergey Tolstoy: bu hasta boşboğaz bir üniversiteli liberalis (3). Yarı sâkinlerden. Genel belirtileri: başkalarının bildiği ama onun bilmediği ve bilmesi gerekmeyen şeyleri bilmek istemesi. Hastalığın genel belirtileri arasında gurur, kendine güven ve sinirlilik dikkati çeker. Bu hastaya henüz tam teşhis konmamıştır. Yine de anlaşıldığına göre kendisinde Prens Blohin manisi vardır. *Tedavi:* Zorunlu iş. En önemlisi düzenli çalışma, ya da aşk, ya da ikisi bir arada. *Perhiz:* bilime daha az inanmak ve elde edilmiş bilgileri derinleştirmek. Bu hasta kendi kişiliğine ve kaderine sükûnetle bakmasını bilir. Bazı olaylarda da *kendinden memnun olur;* örneğin çocukluğunda yazdığı güncedeki şu satırları okurken: «Monsieur monsieur, disait la ménagère, j'ai attrapé un rat. İl était dans la souricière» (4). Dudaklarını büzer, bakışlarında

(1) Lazarev'e takılmış bir ad.

(2) Bu mısralar Tatyana Kuzminskay'ı her zaman üzen «öteki dünya»yı imâ etmektedir.

(3) Liberal bir üniversiteli.

(4) Efendi efendi ben sıçanı yakaladım. Evde kadın böyle bağırdı. Sıçan kapanda idi.

çocuksu, saf bir pırıltı belirir; sanki onun kendinden memnun olması yeterli değildir, bütün dünya ondan memnun olacaktır. Ancak başka bir hayatı *düşündüğünde yaşam.* Alena (1) Yasnaya Polyana'dan ayrıldığında ise *ölür:* Vint oynar ve hele kumar arkadaşı kötü oynasın, bütün suç ona yüklenir. Bundan ötürü de genellikle hoşa gitmiyor. Ona uygun düşen mısralar şunlardır: «*Rafa sıra sıra kitap dizmiş, oku oku bir şey anlamamış*» (2).

Acıklı listede 10 numarada Tanya Tolstoy vardır. Bu hastanın manisının adı «Kapnista Meşçerina Simplex»dir (3). Bu hastalığın etkisiyle tüm zekâsı ve duyguları ölmüştür. Yeniden hayata kavuşmak üzere kapı zilini ya da gururunu okşayıcı bir unsur beklemektedir. Genel belirtiler: Uyku hali, çevresine karşı kayıtsızlık ya da aşırı coşkunluk hali. Kendi iradesini yaş bakımından ve kafaca daha az gelişmiş kimselere teslim etmiştir. Özel belirtileri: Müzik sesi duyunca anî ve düzensiz bacak hareketleri, omuz ve gövdenin kasılması. Tanya'nın hastalığı aslında Prens Blohin hastalığıdır. *Tedavi:* erken kalmak, bedeniyle çalışmak, bir yol gösterici bulmak. *Perhizi:* Sabahleyin giyinmek ve aynaya bakmaktan ve çok yemek yemekten vaz geçmek. Bu rejimi uygularsa hastalıktan kurtulur. Bu hasta kendinden *memnun* ama kendi hareketlerinden memnun değildir. Yaptığı resimlerden de *memnun olmaz,* zaman zaman yaptığı başka işlerden de. Örneğin elbisesinin bir kolunu ters dikmiştir. Yalnız sol kolunu

(1) Sergey'in kuzini.

(2) Puşkin.

(3) O sırada Tanya o evrede Kont Kapnista'nın evine gitmekten çok hoşlanırdı ve sosyete adamı olan Prens Meşçerski'ye kendini kaptırmıştı.

dikmiştir. O zaman umudsuzluğa kapılır. Sonra gülmeye başlar ve bu gülme de nerdeyse gözlerine yaş getirir. O zaman diktiği kolu düzeltmesi için teyzesine verir. Uğraşısı: teyzesi ile kocası Kuzminski'nin arasını açmaktır. Orta kırat bir güzel olduğundan *evlilik denen nimetin düşüyle yaşar.* Annesi onu Samarin'le evlendirmek isterse olur. İdeali: kısa saç, ince ruh ve her zaman yeni iskarpin. Cehennemi: üşüdüğünde cehennemdedir. Böcek ısırdığı, onun yanında başkalarına kur yapıldığı, sözüne inanılmadığı, iki düzüne elbisesi daraldığından içine giremediği zaman. Ondan doğanlar: *kötü resim, elbiseleri, ruh bocalamaları arasında coşkunluk.* Ona uyan şiir: «Moskova'daki delikanlılar Tatyana'ya kibirli kibirli bakarlar, ama aralarında onu batırırlar.» (1)

Acıklı listenin 8 numaralı İlya Tolstoy'dur. Manısı: Mania Prochoris Egoistica Complicata (2). Bu hasta yarı tehlikeli guruptandır. Deliliğinin en belirli özelliği, kendisini bütün dünyanın merkezi sanmasıdır. Anlamsız, değersiz ne kadar uğraşısı varsa herkesin bunlarla ilgilendiğini düşünmesidir. Genel belirtiler: eğer ona hayranlıkla bakan Prohor (3) yanında değilse, hiç bir şeyle uğraşmaz. Ama hayran Prohorların sayısı ne kadar azalırsa ve uğraşıların düzeyi ne kadar yükselirse o uğraşıların en alt düzeyine iner. Özel belirtiler: övüldüğünde hasta kendinden geçinceyedek heyecanlanır. Övülmediğinde kendini koyuverir. Tam anlamıyla Blohin salgınına yakalanmıştır. Hastalık tehlikelidir. Bunun iki sonucu olabilir. Birincisi Prohorların en alt ta-

(1) Puşkin.

(2) Karmaşık Prohorov bencilliği, (Latincesi uyduruk).

(3) Şimdiyedek bu isme rastlamadık. Kim olduğu bildirilmemiş.

bakasının düşünüş tarzına boyun eğecek, onaylarını kolayca alabileceğinden o da aşağıya kayacak. Prohorlardan ayrı, bağımsızca kendini tatmin edebileceği bir uğraşı alanı bulacak. *Tedavisi* olanaksız. Perhiz: kendinden alt tabakadakilerden ayrı durmak. *Uğraşı:* uyku, av. Aile mutluluğunu bekleyerek yaşamaktadır. Grekçe gramaere gelince *ölür. İdeali:* İyi kalpli ve herkesten gizli yüz tane kurt avlamış gibi görünmek. Ondan doğanlar: köpek havlamaları, domuz homurtuları, şeytandan söz etmek ve insanlara iyilik yapmak. Kroketi dikkatle ve hırsla oynar. Ama heyecanlanır yanlış yapar; top hedefe pek seyrek varır. Vint: eğer öylesine kazanmak hırsıyla oynamasaydı daha başarılı olurdu. Ona uygun düşen mısra şudur: «*Öğrenmek istemiyorum, evlenmek istiyorum*» (1).

Posta Kutusundan çıkan bu pusulalarda yazılanlar her zamanki basit olaylardı. Örneğin misafirlerin gelip gitmeleri, piknikler, dört genç kızın araba gezintisi sırasında bir atın koşumunun kopması ve kızlardan hiç birinin atı yeniden koşumlayamaması; başka bir gezintide bir atın koşumundan kurtulması... Bir civcivin incir reçeline bastıktan sonra pencerede tabağa yapışıp kalması... Gençler nasıl ahududu ve frenk üzümü toplarmış ve büyükler nasıl kızarmış v.b. Nehire giderken kadınlardan birinin düşürdüğü «türnür»yı(2) Kuzminski ile oğlu Mişa'nın nasıl bulduğuna değin yazılmış alaycı bir takım şeyler. Aynı zamanda Lev Tolstoy'un pantolonunu kötü biçen terzi Faynerman'ın terziliği dile dolanıyordu.

Bu posta kutusu olayı ile babam çok ilgilenmek-

(1) Fonvizin.

(2) Kadınların elbiseyi arkasında kabartmak için koydukları yaylı yastık.

teydi. Bu acıklı listede bulunanların dışında bir kaç not yazdı: «2083 yılının Rus Tarihinden notlar». Yazısında iki deli aileyi anlatıyordu, biri bizim Tolstoy ailesi, öteki Kuzminskiler. Deli olmayanlar ise Yasnaya Polyanı'nın köyü aileleriydi.

Tolstoy'un posta kutusuna attığı bir soru: «Neden Ustyuşa, Alena, Petro ve ötekiler, kaynatmak, hamur açmak, fırında pişirmek, ikram etmek... Efendiler ise yemek, oburcasına yemek, yere kırıntıları dökmek, kirletmek, yine de yemekle yükümlü sayarlar kendilerini» Bu soru herkesin bir ağızdan bağrışarak karşı durmasına neden olmuştu.

Tolstoy'un etkisini aşağıdaki satırlardan daha iyi anlıyoruz: 7 Temmuzda iki aile için 13 piliç kesilmiş. 8 Temmuzda bir ev için bir koyun, öteki ev için ise domuz kavurması yapılmış. 9 Temmuz, iki ev için 6 tavuk, 2 piliç kesilmiş. 10, 11 ve 12 Temmuz günleri 2 ev için 30 pud rozbif. 1 pud çorba için sığır eti, 2 tavuk, 7 piliç, 70 pund ağırlığında bir süt danası... Sanki bu aile vejetariyen rejimin ne demek olduğunu bilmez.»

«Yaşasın sığır, dana ve domuz pastırması, koyun eti, av eti, piliçler. Yasnaya Polyana'nın günlük tarifesi: 10-11 evde kahvaltı. 11-12 kroket alanında çay faslı. 12-1 öğle yemeği. 1-2 yine kroket alanında çay. 2-3 arasında çeşitli uğraşılar. 3-5 arasında yüzmek. 5-7 akşam yemeği. 7-8 kroket ve sandalla gezinti. 8-9 ara çay. Gene 9-10 çay faslı. 10-11 supe. 11'den ertesi sabah 10'na dek uyku. Ondan sonra «bizler az çalışıyoruz» derler. Böyle bir hayat sürerse insan elbette verem olur».

Posta kutusunda yazılanların hepsi Yasnaya Polyana ile ilgili konular değildi, çoğu bizim hayatımızın dışındaydı. Örneğin Strahov'un Kruder'i anlatan satırları; komşumuz Golovin'in Türk-Rus savaşlarıyla ilgili

«Modası geçmiş, eskiye aid ama yine de ilginç yazısı» ve başka yazılar.

MENDELEYEV ve İSTEMİYEREK SAHTEKÂR OLMUŞ KİMSELER

1888 Temmuzunda, Olsufiyev'in yazın oturduğu malikânesine gittim. Oğullarıyla arkadaşım. Biri Mihail, öteki Dimitri. Dimitri benim gibi Doğal Bilimler Fakültesini bitirmişti. Aynı zamanda komşu malikânede yaşayan Mendeleyev'in etkisi altındaydı. Bir gün onu ziyarete gidecekti beni de kolayca kandırıp götürdü. Çok güzel bir doğa ortasında 25 verstlik yol alıp göz okşayıcı bir köşke vardık. Evi olduğu halde Mendeleyev burada oturmamaktaydı. Burada ilk karısı ve ailesi oturuyordu. Kendisi ise bir verst ötede kendi yaptırdığı yeni taş bir binada ikinci karısıyla yaşıyordu. Biz bu eve gittik. Mendeleyev ilgiyle karşıladı bizi. Dünya çapında bir numaralı kimyacı sayılan ünlü bilgin Mendeleyev'in benim gibi Doğal Bilimler Fakültesini yeni bitirmiş bir genç üzerinde nasıl bir etki yapacağını kestirebilirsiniz. Ben ona büyük bir hayranlıkla bakıyordum. Bilgin kişiliği ile bıraktığı etkinin ötiesinde kendisi gerçekten büyüleyici bir adamdı. Üstün zekâlı olduğu ve büyük bir yaşama gücüne sahip bulunduğu hemen belli oluyordu. Konuşmasını seviyordu. Heyecanlı ve renkli konuşuyordu. Ama, anlattıkları hep aynı düzeyde değildi. Kendisi o sırada en çok ne ile uğraşıyorsa o konu üzerinde inançla duruyordu. Bazan aşırı denecek paradokslarına karşı durulmasından hoşlanmıyordu. Bu yönüyle ve daha başka bana babamı hatırlatmaktaydı. Lâf arasında babamın bilime karşı yazdığı yazılara çok üzüldüğünü belli etti. Ben, kendisine babamın bilime karşı olmadığını, ancak bilim adamlarının ayrıcalıklı yaşam bi-

çimlerine karşı olduğunu anlattım. Mendeleyev benimle aynı fikirde değildi :

— Hayır, Tolstoy'un bilime karşı bir tutumu var, dedi.

O sırada Mendeleyev Rusya'da endüstrinin ilerlemesi konusuyla uğraşmaktaydı. Kısa bir süre önce Edinburgh Üniversitesi kendisine fahrî doktorluk ünvanını vermişti : «Doktor Honoris causa». Üniversitedeki törenin çok muhteşem olduğunu, kendisinin konuşmasını yaparken doktor payesini alan kimseye Ortaçağ'dan kalma geleneğe uyarak sırtına bir cüppe başına da üç köşeli bir şapka giydirdiklerini anlatıyordu. Konuşmasını Rusça yapmıştı. Kimsenin bir şey anlamadığı kuşkusuz ama yine de büyük bir saygıyla dinlemişlerdi. Ondan sonra İngilizce çevirisi okunmuştu (1).

Mendeleyev bunları anlattıktan sonra bize «Doktora» giysilerini göstermesini diledik. Razı oldu hattâ hoşuna gitti. Mora kaçan lâcivert bir cüppe, köşeli bir şapka giydi. Şapkanın altından gür ak saçları fırlamıştı. Kocaman bir sakalla çevrili yüzünün ifadesi ciddiydi. Çalışma odasının kubbeli tavanı altında, fondaki beyaz ve çıplak duvarın önünde dururken bize bir Ortaçağ simyagerini hatırlatıyordu. Biz ister istemez gülümsemiştik.

Mendeleyev tam anlamıyla vatansever bir adamdı. Rusya'nın yalnız refah ve kültürü bakımından gelişmesini değil aynı zamanda Rusya'nın büyük devlet olmasını da arzulayuyordu. Derken konuşmalarımız, Rusya'nın, Mendeleyev'in kısa bir zaman önce ziyaret etti-

(1) 4 yıl sonra ben Cambridge üniversitesinin kitaplığında, Mendeleyev'in «Kimya Temelleri» yapıtının İngilizce çevirisini gördüm. Menşutkin'in «Analitik Kimya»nın da İngilizce çevirisi okutuluyordu orada.

ği Donetz bölgesindeki sanayi kalkınması konusuna geldi.

Şöyle düşünüyordu : Rusya'nın yalnızca tarım ülkesi olarak kalması gerekmez, aynı zamanda endüstri ülkesi de olmalıdır. Çünkü Rusya'da yılın yarısı kıştır. O mevsimde toprakla uğraşanlar boşta kalmaktadırlar. Köylere kadar girmeli sanayi. Küçük fabrikalar Rusya'yı bir ağ gibi kaplamalı. Öylesine kaplamalı ki, köylüler, kışları iş bulabilsin.

Donetz bölgesindeki endüstriel gelişmelerden büyük bir hayranlıkla söz ediyordu :

— «Bu bölgenin geleceği parlaktır. Burası Rusya'nın Manchester'i ya da Scheffield'i olacak. Yalnız sermaye ve yolların gelişmesi gerekli. Sanayi açısından kısıtlamalar olmamalı. Örneğin bizde kadınların madenlerde çalışmaları yasaklanmakta. Bu doğru değil. Çünkü kadınlar erkeklerden daha rahat eğilebilmektedir. Onlar da madenlerde çalışmalı.»

Bu sözlerine itiraz ettiğimde sinirli bir tavurla bana, iş alanında her türlü kısıtlamalara karşı olduğunu söylsdi. Ben sustum, kendisini dinlemeye devam ettim.

Mendeleyev diyordu ki :

— «Donetz bölgesinde hükûmet yolların çoğalmasına, gelişmesine çalışmalı. Donetz nehri aslında trafiğe elverişlidir. Bent yapımı da yasaklanmıştır. Buna karşın trafik yok. Nehrin yatağı derinleştirilmemiş, temizlenmemiş ve gereğince işaretlenmemiş v.b. Sığhk bölgeler belirlenmeli, işaretlenmeli ve hangi teknelerin buralardan geçebileceği araştırılmalı. Hükûmet nehir trafiği bakımından çok hasis davranıyor. Basın ise bu sorunlarla hiç uğraşmamakta. Genellikle bu konularla ilgilenenler çok az. Fikrimce yazı yazmasını bilen bir

insan bu bölgeye gitmeli, ve o bölgedeki gelişen sanayi havzasını incelemeli, nehirde bir gidip gelmeli, fotoğraf çekmeli ve derinlik ölçülerini almalı. Sonra bütün bunları basına yansıtmalı. Sizler Doğa Bilimleri Fakültesini bitirmiş olarak böyle bir geziyi neden yapmazsınız? Örneğin Donetz havasına gitseniz bir makale yazardınız.»

Mendeleyev'i zaiyarete gitmeden önce de arkadaşım Olsufiyev ile Rusya içinde bir geziye çıkmak niyetindeydik. Bizim yazarlıkla ilgimiz olmadığı halde, biz bilim adamının önerisi sanki hazırlanmış bir toprağın üstüne düşmüş bir tohum etkisini yaptı. Bizim böyle bir geziye niyetli olduğumuzu bildirdik. Bunun üzerine Mendeleyev gezi plânımızı hazırlamaya koyuldu. Donetz havzasında bazı maden ocaklarını ve sanayi kuruluşlarını görmemizi önerdi. Bundan başka Donetz nehrinin Tuna ile birleştiği noktaya kadar nehirden gitmemizin yararlı olacağını söyledi.

— Derinlik ölçülerini de oranlamanız olasıdır. Eğer hükûmet nehrin yatağını hale yola sokmak isterse, o zaman nasıl olsa mühendisler gidecektir. Elbette tam ölçüleri alacaklardır. Trafiğe engel yalnız sığlık değildir. Örneğin yasa dışı yapılmış değirmenler engeldir. Sonra da yeteri kadar gemi yapımı yoktur. Nehrin yatağı yer değiştiriyor. Bunların dışında nehre katılan başka akar sular aluvyon getirmekte ve nehri doldurmaktadır. Bütün bu ayrıntılara dikkatle bakmak gerekir. Gerçi bu noktalar da pek o kadar önemli değil; önemli olan bu nehrin trafiğe elverişli olduğunu ortaya çıkartmak zorunluluğudur. Düşünün efendiler, Donetz nehri gerçekte Ren nehri kadar uzundur. Yani 1000 verste yakındır. Ama bu nehirde gidiş geliş yoktur.

Mendeleyev, Donetz havzasının geleceğine ve Rusya'nın sanayileşmesi zorunluluğuna değğin bize çok il-

ginç şeyler anlattı. Bütün fikirler 1889 yılında «Kuzey Havadisleri» (1) gazetesinde, «Rusya'nın Donetz kıyılarında henüz uyku halinde bulunan gelecekteki gücü» adı altında bir makale halinde yayınlandı.

Yanından ayrıldığımızda iyiden iyiye Mendeleyev' in etkisi altına girmiş ve gezi fikrine de tam anlamıyla kendimizi kaptırmıştık.

Zaten Rusya'yı çok az bildiğimizi düşünmekteydik. Böyle bir amaçla yapılacak bir gezinin çok yararlı olacağını hesapladık.

Ben, Yasnaya Polyana'ya döndükten kısa bir zaman sonra, arkadaşım Olsufiyev'den bir mektup aldım:

«Dün sen gittikten sonra Mendeleyev'e bir mektup yazıp seninle birlikte Donetz bölgesine gideceğimizi yineledim. Bu arada kendisinin önerilerini de yazılı olarak bize iletmesini diledim. İşte benim mektubumu gönderdiğim kişi ile Mendeleyev'in gönderdiği cevap :»

«Sayın bay Olsufiyev, gönderdiğiniz mektubu, kitapları memnuniyetle aldım. Ama beni asıl sevindiren bu geziye Kont Sergey Tolstoy (2) ile birlikte çıkacak olmanızdır. Bu geziniz çok yarar sağlayabilir. Gerçekten seviniyorum. Ne yapmam gerekirse ve elimden ne gelirse yapacak ve hazırlayacağım. Yalnız bana bir süre tanıyın. Şu anda benim açımdan bunları bu işlerle uğraşmama olanak yok. Buna karşın siz bir şeyler hazırlayabilirsiniz. Örneğin Donetz bölgesiyle ilgili ne bulursanız okumanızı öneririm. Le Play'in bir kitabı vardır, bunu Tçurovski çevirmiştir. Kitapçılarda satılmıyorsa kitaplıklarda bulabilirsiniz. Aslında bu konuda

(1) «Severniy Vestnik» gazetesi.

(2) Rusya'da aile reisi hayattayken de asalet ünvanı ailenin öteki bireylerine intikal eder.

yazılmış pek çok makale de var ama, bunları nasıl toplayabilirsiniz? Le Paly'in kitabı türünde kapsamlı bir kitap bulunmaz. Son 4 yılda Ulaştırma Bakanlığının yayınladığı «Mühendis» adlı dergide Volga, Tuna, Dnyeper ırmaklarına değin çok ilginç makaleler var. Bu nehirlerin su düzeyleri sığlıklarına değin bilgiler, Dniyester'e değğin bilgileri de Garin'in inceleme yazılarında bulabilirsiniz. Ama yine de sizlerin barometre, nivelman araçları ilgili fikir sahibi olmanız, biraz da bu araçlarla deneylerde bulunmanız gereklidir. Yine de bunlar o kadar önemli değil. Çünkü bu araçlar size yolunuzda engel olur. Önemli elemanlar zaten bilinmekte, önemsizlerse zaten değişmektedir. En başta, kömürlere değğin yer bilimleri konusunda kimya ve teknikle ilgili bilgiler edinmeli. Bunları kolayca elde edebilirsiniz. Yabancı dillerde yazılmış çok kitap vardır. Herhangi bir teknik ansiklopedide bulabilirsiniz... Yazık ki benim elimin altında bir şey yok.

«Pazar günü Petersburg'a gidiyorum. Eğer Kafkasya'ya da gidebilirsem size oradan istediğiniz gibi bir mektup yazacağım. Babanıza saygılarım ve selâmlar. Size dostluklarımı, en iyi dileklerimi iletirim».

«Görüyorsun ne kadar tatlı bir mektup. İkimiz de kendimize gelmeli ve ön hazırlıklara başlamalıyız».

Hemen paçaları sıvayıp 1888 yılının 28 Temmuzunda yola çıktık. Eski bir üniversite öğrencisi olan Orlov adında atletik yapılı genç bir adam da bize katıldı. Dürüst, enerjik ve iyi bir arkadaştı. Üstelik avcıydı da. Baba tarafında ünlü Orlov Dekabirist'in yeğeninin oğlu, anne tarafından da Dekabrist Krivtzov'un torunuydu. İlerde de Saratov ilinde bir Zemstov üyesi oldu.

Mendeleyev'in öğütlerine uyup ilk önce Donetz yö-

resinin madenlerini, sanayi kuruluşlarını görmeye karar verdik. Mendeleyev'den bir kaç tavsiye mektubu da almıştık. Bundan ötürü gelişi güzel turistlerin göremiyeceği şeyleri görmek olanağını bulduk.

İlk indiğimiz maden bir kömür ocağıydı. Sahibi de, Şeerman adında Alman kökenli aydın bir kişiydi. Ocakta çalışan işçilerin bize merakla bakan gözlerinin yalnız pırıl pırıl akları görünüyordu. Kazmaların çıkardığı boğuk sesler, vagonların gürültüsü, ıslaklık, is içinde kapkara lambalar, ve ağır bir koku. İşte ocakta edindiğimiz izlenimler bunlardı. Aslında o evrelerde maden ocaklarında çalışmak bir tür kürek mahkûmluğuydu. Alman'ın ocağında bu ağır koşulları hafifletmek için hiç bir tedbir de alınmamıştı. Bizi aşağıki galerilere indiren araç sarsıla dura hareket ediyordu. Altta, uzayıp giden galeriye indiğimizde, sanki tepemizden yağmur yağmaktaydı. Yatay galeriler olabildiği kadar rutubetli ve havasızdı. Bunları ayrıntılarıyla hatırlamaktayım.

Öteki ocak ise, derme çatma, köylü yapısı sözde bir ocaktı. İnmeye karar verdim. Bir atın çevirdiği çıkrığa bir fıçı bağlanmıştı ve bu fıçı ocağa inip çıkmaktaydı. Bu fıçı ile dar bir kuyunun içinde 17 sajen (1) indim. İnerken kenarlara çarpmasın diye kuyunun içinde fıçıyı ellerle yönetmek gerekiyordu.

Kömürün çıkarılabilmesi için bu kuyunun dibi her yandan genişletilmişti. Çökmesin diye duvarlara payandalar konulmamıştı. Bundan ötürü ocaktan çıktığımda baca temizleyicisine dönmüştüm ve sünger gibi ıslaktım. Bu ocağa oranla Şeerman'ınki çok uygarca bir kuruluştu.

Bundan sonra Bahmut'daki tuz ocaklarını ziyaret

(1) 1 sajen, 2,13 metredir.

ettik ve bir mühendisin sahip bulunduğu ocağa indik. Kömür ocaklarıyla burası arasında büyük bir çelişi vardı. Bu kez gerektiği gibi buharlı bir makinenin harekete getirdiği bir araç bizi aşağı indirdi. Hiç sarsılmadan 100 sajen derinliğe indik. Karanlığa öylesine rahatlıkla dalmıştı ki, hareket halinde olduğumuzu bile farkedemedik. Bir kaç saniye sonra elektrikle aydınlatılmış geniş bir alanda kendimizi bulduk. 14 sajen yüksekliğinde ve 20 sajen genişliğindeki galeriler, dört bir yana karanlığa doğru uzanıyordu. Tuz kitleleriyle meydana gelmiş tavanlar öyelesine sağlamdı ki, tuz çıkarılırken destek konmak gereği duyulmuyordu. Tuz kazılmış galeriler hiç bir zaman çökmez, sonsuza dek kalırmış. Kazıldığı sürece de bu yer altı galerileri öyle bir lâbirent haline gelirmiş ki, insan kaybolabilirmiş buralarda. Bu ocaklarda hava çok kuru ve temizdi. Isı değişikliği de yoktu. Bu Bahmut ocaklarında ısı sürekli 11 dereceydi. Mendeleyev'e göre, buraların havası akciğer hastaları bakımından idealmiş. Fazla aydınlatılmış büyük galeride bir de armoniyum vardı. Ben bunda Chopin'in C bemol prelüdünü çaldım. Öyle bir yankılanıyordu ki, sanki ben bir katedralde çalışıyordum. Tuzun çıkarıldığı bölüme geçip kayaların dinamitle patlatılışına tanış olduk. Bu manzaranın seyredilmesi için yapılmış nişlere sığınmıştık. Tuz kayacıklarının parçalanıp galeriler boyunca fırlayışını gördük. Gürültü öylesine kuvvetliydi ki, kulak zarlarımız patlamasın diye ağızlarımızı açık tutmamızı önermişlerdi.

Auerbah'ın cıva fabrikasına gittik. Bu kuruluşun yapımı çok ilginç olmuş. Bir kez mühendis Mihenko Donetz bölgesinde kömür ararken, bir köyün bahçe duvarlarını meydana getiren taşlar üzerinde benek benek, cıvanın bir türü olan kırmızı zencifre görür. Bu taşların nereden getirildiği öğrenmek istedik. Yerlerini

bulunca da orada eski kazıların izlerine rastladık. Araştırmalar sonucu eskiden orada bir civa madeninin bulunduğu ortaya çıkmış. O evrelerde ancak kazılarda yer altı düzeyindeki suyadek inebilmişler; ve daha derinlerde civa madeninin çok zengin olduğunu ve o zamanadek hiç dokunulmadığını anlamışlar. Sonradan yapılan araştırmalar, Ortaçağda Venedik'ten gelenlerin bu madeni işlettiklerini ortaya koyuyor. O yıllarda teknik araçlar bulunmadığından, madenin ancak su düzeyinin üstündeki kısmını yani suyun engel olmadığını bölümleride çalışabilmişler.

Minenko tam anlamıyla hemen eyleme geçip arkadaşı Auerbah'ı da yanına kattıktan sonra sermaye bulup burada bir civa fabrikası kurmuş. Oldukça fakir bir ocak olmasına karşın yine de her yıl dünyada üretilen civanın yedide birini üretmekteymiş.

Mendeleyev'in tavsiye mektuplarından yararlanarak bazı sanayi kuruluşlarını, madenleri, ünlü Yuzovka'yı (şimdi Stalino) şehrini ve tuz fabrikalarını falan gördük. Sonra ünlü Svyatogor manastırını ziyaret ettik. Bu manastır, Donetz kıyısında, ormanın içinde çok güzel bir manzaranın ortasındaydı. Genellikle Donetz yöresi gezisinden çok ilginç ve öğretici izlenimler edindik. Mendeleyev'in önerilerine uyduğumuza hiç pişman olmamıştık.

Önceden tasarladığımız plâna göre biz Donetz sanayi bölgesini gördükten sonra nehrin Don ile birleştiği noktaya kadar nehirden inecektik; bu gezi boyunca da suların sığ yerlerinin ön ölçülerini alarak ve Donetz'e katılan başka akar suları saptayacaktık. Aynı zamanda da değirmenleri, köprüleri, kıyıdaki iskân bölgelerini belliyecek ve akıntıların hızını ölçecektik. Bir yerde (ağır ve altı düz) bir şalopa satın aldık. Kürek,

yelken ve derinliği ölçmek üzere üstüne rakamlar kazılmış bir sopa... Grigori adında bir madenciyi de yanımıza kattık, yalnız bir koşulla ki, bizimle birlikte giderken o da bizimle birlikte küreklere asılacaktı. Sonradan öğrendik bu adamın ne fena asık suratlı, kendinden hoşnut olmayan güçsüz bir adam olduğunu.

Biz 15 Ağustosta yola çıkmıştık. Dört kişilik bir gurup: Olsufiyev, Orlov, madenci ve ben. Hava açıktı, gök koyu mavi. Güney güneşi içimizi dışımızı yakıyordu. Geceler serindi. On gün içinde bir kez yağmur yağmadı. Donetz'in yavaş akışı bize hiç yardımcı olmuyor, rüzgâr karşıdan geldiği içinde yelkenden yararlanamıyorduk. Durmadan bütün gücümüzle kürek çekmek gerekmekteydi. Çift kürek çekerdik. Saatte bir nöbet değiştirirdik. Nehir kıyıları bazı yerlerde güzel mi güzeldi. Sağ kıyı sarptı. Tek tük, sık dallı meşe ağaçları hâlâ yerlerinde duruyordu. Çünkü büyük bir bölümü artık kesilmişti. Bunların yerini de sık çalılar ve yabani uzun otlar kaplamıştı. Tertemiz bir kumsala ekilmiş buğdayları görünce şaşkınlığa kapıldık. Çünkü aslında çok verimli sayılan Donetz'in toprağı rüzgârın taşıdığı kum tabakasıyla kaplanmıştı. Ertesi yıllarda böyle mıntıkalarda ürünün daha az olduğu biliniyordu. Zamanla kum tabakası derinleştiğinden kara toprak artık ölüyor ve kumluk tam bir çöle dönüşüyordu. Bu kuşkusuz orman kıyımının sonucuydu. Böyle barbarca kıyım toprağı mahvediyordu. Bizim kayığa bindiğimiz yerden Don'a kadar Donetz trafiğe açık sayılırdı. Nehrin üzerinde değirmen bentleri ve sabit köprüler yapmak yasaktı. Ama, vapur ya da herhangi bir deniz aracı bir yana, buradan bizim şalopa bile geçemezdi. Bendler yoktu ama çok değirmen vardı. Bunlara «baydak» deniyordu. Ve bunlar nehrin dar kısımlarına yapılmaktaydı. Değirmen bulunmayan daha ge-

niş bölgelerde de akışı hızlandırmak amacıyla bendler örülmüştü. Değirmenlerin bölgelerinden geçmek bizim şalopa bakımından bile sorun oluyordu. Bu nedenle sık sık nehre girerek ya yüze yüze ya da gırtlağımızadek suya batarak şalopayı geçirecek bir geçit arıyorduk. Bentler örülmüş yüerlerde akış hızlandığından bu da epeyce zor bir savaşımdı. Bazı yerlerde de açılıp kapanan köprülere rastladık ki, çok kez bunlar görevini yapmaz, açılmazdı. Şalopayı sırtlayıp üzerinden aşırmamız gerekirdi. Bu engeller hızı kesip yolu aksattığından günde ancak 20-25 verstlik bir mesafe alabilirdik.

Tam 9 gecemizi açıkta, gökle nehir arasında geçirdik. Rampa edince kumsala kuru odunlar toplayıp ateş yakardık. «Kaşa» (Rusların darı ya da kara buğdaydan yaptıkları bir çeşit lapadır) pişirirdik balıkçılardan aldığımız balıklarla birlikte. Yere keçeleri serer ve yamçılarımıza bürünerek yatardık. Şimdi büyük bir zevkle bu gezimizi hatırlıyorum. Orlov hep kaynayan kazanla uğraşırdı. Ben ve madenci Grigori odun toplar, ateş yakardık. Olsufiyev ise gökyüzüne karşı şiir söylerdi.

Bir tek küçük kentten geçtik. Olsufiyev ve ben bu kenti merak ettiğimizden ve hem de yemek yemek üzere kıyıya çıktık. Orlov ise sıcaktan kendini salıvermiş, sandalda kalmıştı. Güneş acımasızca yakmaktaydı. Tüm kepenkler indirilmişti evlerin pencerelerinde. Sokaklarda in cin yok. Zor belâ, ayakta uyuklayan bir adama rastlamıştık. Nerede yemek yiyebileceğimizi sorduğumuzda bize öteki evlerinki gibi kepenkleri kapalı bir ev göstermişti. Tabelası falan yoktu kapının üstünde. Kanada vurunca bir köpek havlamasıdır başladı. Kapalı bahçe kapısının ardından bir kadın seslendi: «Kim o!» Biz sesimize acıklı bir ifade vererek yemek

yemek arzusu ile geldiğimizi anlattık. Kanat açıldı. Ukranya giysileri içinde dünya güzeli bir kadın gördük. Sanki Gogol'un «Dekanıka Yakınında Bir Çiftlikte Akşamlar» adlı yapıtından fırlama bir tip. Loş, serin ve de halı döşeli bir odaya buyur etmişti kadın bizi. Bir süre sonra çok basit ama çok lezzetli bir yemek getirdi sofraya. Bu süre içinde odada bizden başka kimse yoktu. Yalnız biz ayrılmadan önce çok çirkin bir ihtiyar belirip hesabımızı getirdi.

Luganskaya Stanitza (1) da biraz nefes alıp dinlenmek istedik. Don ordusu bölgesine girmiştik. Madenci arkadaşımıza tekneyi emanet edip rastgele bir yön tutturarak yürüdük ve tertemiz bembeyaz yüzlü bir «hata» (köylü evine) girdik. Sahibi olan kazak bizi içten bir konutseverlikle karşıladı ve biz akşam yemeğine oturduk. Yarım saat geçmemişti ki, üniformalı genç bir kazak yüzbaşısı içeri girdi bizden kimliklerimizi istedi. Yemeği bitirdikten sonra yatmaya hazırlandık. Orlov yatakta yattı ve biz ikimiz keçenin üstüne uzandık. Orlov uyumuştu ki kapıya vuruldu ve bu kez içeriye «stanitza»nın atamanı (2) girdi. Üniformasının tüm düğmelerini iliklemişti. Törensel bir tavır takınıp bizi selâmlayarak :

Oturmasını diledik, oturdu son derece saygılı ve dikkatli, bize nereye ve neden gitmekte olduğumuzu sordu. Biz de kendisine Donetz bölgesine karşı ilgi duyduğumuzu ve nehrin trafiğe elverişli olup olmadığını incelemek istediğimizi, bu arada fırsat bulunca da avlanmak arzusunda olduğumuzu anlattık. Ertesi gün de avlanmak istediğimizi, bu alanda bize yardımcı olma-

(1) Stanıtza=büyük kazak köy.

(2) Ataman=kazakların başı.

sını, ne yöne gitmemiz gerektiğini salık vermesini diledik.

Ataman, canı sıkılırcasına dinledi bizi. Sanki anlattıklarımızın tek kelimesine inanmamış ve yalnız avlanmak istediğimizi dikkate almıştı.

— «Ben yarın sizi yüzbaşıya yollarım. Kendisinin tüfeği de var, köpeği de var. Hem kekliklerin bulunduğu yerleri bilir,» dedi.

Gitmeden önce Ataman, aramızda hangimizin Orlov olduğunu merak etti. O sırada Orlov yatakta horlamaktaydı. Gösterdiğimizde Ataman dikkatle süzdü onu, sonra büyük bir saygıyla bizimle vedalaşıp çıktı.

Sabah erkenden, bir gün önce kimliklerimizi görmek isteyen yüzbaşı göründü. Hem kendi tüfeğini almış hem de Olsufiyev'inkini. Benim için de iki tüfek getirmişti. Orlov'un tüfeğiyse çok güzeldi. Yüzbaşı bizi Donetz'in ıssız kıyılarında yürütüp çalılık ve otların bürüdüğü bir bölgeye götürdü. Kazakların arazisi herhalde pek çok ki, böylesine işlenmemiş bir arazi bırakmışlar.

Burası keklik yatağıydı. Bir sürü keklik kaldırıp yirmi beş kadarını da öldürdük. Önümüzdeki günlerde bu keklikler, bize akşam yemeklerimizde lüks bir ilâve yemek olacaktı. O gün çok yorulduktan sonra «Hata»ya döndük. O yöre'nin içkisinden bir kaç şişe aldık ve sonra yüzbaşı ile yemeğe oturduk. Kafayı iyice çekince yüzbaşının o resmiyeti kalmadı. Ama iyi bir insandı. Bizden ayrılacağı sırada Orlov'la başbaşa konuşmak için izin istedi. İkisi birlikte evin giriş bölümüne çekildiler.

Yüzbaşı, esrarlı bir tavır takınıp Orlov'a sormuş:

— Rica ederim, söyler misiniz, siz Grandük Mihail değil misiniz?

Orlov gülmüş :

— Bunu nereden çıkardınız?

— Tanrı aşkına bana doğruyu söyleyiniz, bunu kimseye tekrarlamam, diye yalvarmış adam, aslında Grandüksünüz değil mi?

— Orlov, onu inandırmak için odaya dönüp ikonlar önünde haç çıkardı :

— İşte görüyorsunuz, yemin ediyorum, ben Grandük Mihail değilim demiş.

Yüzbaşı çekip gitmiş ama onu saplandığı fikirden caydırmak olanak dışı. Biz yine nehirde yolumuza koyulduğumuzda madenci arkadaşımız Grigori anlattı ki kazaklar israrla onu sorguya çekmişler bu geziyi neden yaptığımızı öğrenmek için... Mihail Orlov'un mutlaka Grandük Mihail olduğu kanısındaymışlar. Çünkü gazeteler Grandük'ün Kafkasya'ya gittiğini yazmışmış. Kendisi de herhalde Don bölgesinden geçecekmiş. Eskiden Kazak Muhafız Kıtasında Petersburg'da bulunmuş biri, orada Grandük Mihaili gördüğünü ve onun da tıpkı Orlov'unki gibi sol elinin küçük parmağının eksik olduğunu bildiğini söylemiş durmuş. Bizim Orlov'un Grandük Mihail olduğuna başka kanıt gerekir mi? Bu iddia hepten yalandı. Ama gerçekte, Orlov'un sol elinin küçük parmağı yoktu; çünki elini namlunun önünde tutarken kendi silahıyla kazara vurmuştu parmağını. Sonradan öğrendim ki, Grandük'ün her iki elinin de küçük parmakları yerindeydi. Ama nedense o kanıtın yalan olduğuna bu adamları inandırmanın hiç bir yolu yoktu.

Neyse bu bir yana, kazakların kuşkularını uyandırmak için başka noktalar da bulunabilirdi. Örneğin Orlov, uzun boylu, atletik yapılıydı. Sıradan biri olma-

dığı belliydi. İkincisi, onun çok güzel bir tüfeği vardı, bizim tüfeklerimiz yoktu. Üçüncüsü ise, Orlov ne biçim bir soyadıdır? Herhalde basit ama, inandırıcı bir takma addır. İnsanın asıl adını değiştirmesi günah olduğundan, Mihail olarak kalmış yalnız soyadını değiştirmiştir. Ve dördüncüsü: onun yanında bulunanlar kimlerdir? Tolstop, Olsufiyev yani iki soylu kişi. Grandük'ün maiyetinde oldukları belli bir şey ama soyadlarını değiştirmeye cesaret edememişler. Son kanıt da Ataman içeri girdiğinde arkadaşları Orlov'un uyandırmaya yanaşmamış. Üstelik Orlov yatakta, kendileri yerde keçenin üstünde yatmaktalarmış. Bir kanıt daha ki hiç su götürmez: sol küçük parmağın olmaması... Hiç kuşku yok, bu adam Orlov değil, Grandük Mihail.

Herhalde kazaklar bu sistemle düşünüyorlardı ve onları bu saplantıdan caydırmanın yolu yoktu.

Nehrin üzerinde bir kaç saat yol aldıktan sonra bir değirmende takıldık kaldık. Bizim sözde Grandük çırılçıplak soyunup suya girdi ve şalopayı örülmüş bendle değirmen arasındaki geçitten geçirdik. O sırada farkına vardı ki, atlı yaya bir kaç kazak kıyıdan bizi izlemektedir. İşte söylentiler kulaktan kulağa burayadek gelmiş ve belli ki bizimle birlikte Dona'dek yine kulaktan kulağa yayılacak.

Ertesi gün başka bir stanitzaya gelmiştik. Köprüde bizi, ağır başlı ve sessiz bir kazak grubu beklemekteydi. En önde bize ekmek ve tuz ikram edecek olan Ataman durmakta. Büyük bir saygıyla eğilip bizi selâmladı ve evine yemeğe dâvet etti. Reddetmek olamazdı. Yemekler çok bol ve mükemmeldi ama o oranda sofrada gergin bir hava esiyordu. Bizde olabildiği kadar çabuk buradan ayrılmak istedik.

Yine yola koyulduk. Kıyıdan bizi izliyenler hiç ek-

silmiyordu. Çoğu atlıydı. Böylece bir Kamenskaya stanitzasya vardık.

Bu stanitza resmen ilçe durumundaydı. O sırada nüfusu aşağı yukarı 12 bin. Buranın atamanı da kaymakam mevkiinde. Oldukça aydın bir merkezde bulunduğumuzu hesaba katarak düşündük ki, burada bizi olduğumuz gibi kabul edeceklerdir; sahte grandük ve maiyeti rolünden sıyrılacağız. Ama böyle düşünmekle yanılmışız.

Köprüye yanaştığımızda büyük bir kalabalıkla karşılaştık. En önde üniformalı, göğsü nişanlı kazak albayı rütbesinde ataman ki, büyük bir saygıyla durmakta. Elinde «ekmek ve tuz». Çevresinde de stanitzanın yüksek aşamadaki yöneticiler. Yüzbaşı, bölük başı ve başka rütbedekiler. Şimdi biz ne yapacağız?

Orlov, ikram edilen tuzla ekmeği aldı. Ataman, onu saygıyla âdeta yere kapanırcasına selâmladı. Ve bizi misafir etmek arzusunda olduğunu bildirdi. Biz, kendisini rahatsız etmek istemediğimizi söyledik, kendisinden bir otel ya da bir han salık vermesini diledik. Çok ısrar etti Ataman ama biz yanaşmadık. O zaman kazaklar, yüklendiler bavullarımızı, küreklerimizi, yelkenimizi, keçelerimizi ve öteki eşyamızı bizimle birlikte geldiler otele kadar. En önde yürümekteydi Atamanla Orlov; arkada bizler yüzbaşı ile yürüyorduk. Bölük başı esrarlı bir tavırla bana fısıldadı Orlov'u gösterip:

— Lütfen söyler misiniz, kendileri bizim stanitzanın resmî evrakını incelerler mi?

Ben «hayır» deyince de rahat bir soluk aldı.

Otel sandığımızdan daha konforluymuş. Geceyi orada geçirdik.

Ertesi gün Olsufiyev, Mendeleyev'in verdiği bir tav-

siye mektubuyla Mendeleyev'in baldızına gitti. Kadın kazaktı ve bizim zoraki sahte durumumuzla çok eğlenmişti. Gülüyordu ama yine de uyardı bizi :

— Dikkat edin ,bugün arkadaşınız Orlov'un Grandük olduğunu sanıp kendisine «ekmek ve tuz» ikram ediyorlar. Yarın olayın gerçek yüzünü öğrenirlerse, sizi sahtekârlıkla suçlarlar. O zaman muameleleri çok değişir. Belki de döverler sizi. Nitekim, ormanı ölçmek için gelen kadastro memurunu neredeyse öldüreceklerdi.

Bu kadının uyarısı, kazakların zor katlanılan merakı, bizlerin durumuna uygun düşmeyen ikramlar, gösterilen ilgi bütün bunlar artık huzurumuzu kaçırmıştı. Naz geçtik sandalla yola devam etmekten. Teknemizi satıp madenci ile de vedalaştıktan sonra ilk gelen trene atladık. Dönüş yolunda bazı kömür ocaklarını ziyaret ettik. Sanırım ki, bu yörede gördüğümüz ocaklarda çalışanların koşulunda ndaha ağır bir koşul başka hiç bir bölgede olamazdı. Galeriler öylesine alçaktı ki, işçiler kömürü çıkartmak için sırüstü yere yatmak ve kömür taşıyan küçük arabaları da sürmek için dört ayak üstünde ilerlemek zorunda kalıyorlardı. Bütün bunlar havası kokuşmuş, kömür tozula kaplı bir yerde yapılıyordu. Herhalde maden ocakları çalışma yasalarına pek uymamaktaydı. Anlattıklarına göre de sık sık kaza oluyordu.

Bu madenleri gördükten sonra Rostov'dan ve Novoçerkask'dan geçerek geri döndük. Novoçerkask'de peşimizden ayrılmayan bir sürü acaip insan vardı. İstasyonda ve otelde kazaklar bizi büyük bir merakla izliyorlardı. Herhalde bize değğin söylentiler buraya kadar gelmiş ve trenin kondüktörüne bile ulaşmıştı: O da hemen yaltaklanarak Orlov'a yaklaşmış ve bize vagonda ayrı bir komparıman göstermişti.

Bu yolculuktan sonra Mendeleyev'in önerisine uyarak Donetz bölgesine ve nehire değğin bir makale hazırlamamız gerekiyordu. Ne oldu? Notlar almamıza, birçok ilginç şey görmemize, nehrin sığılığını ölçmemize karşın biz bu makaleyi yazamadık.

1889 yılında ben Vasiliev adasındaki apartmanında Mendeleyev'i iki kez ziyaret ettim. Bir saat kadar oturdum yanında. Mendeleyev durmadan konuştu ve ben dinledim. Benim gibi kendisine bağlı bir dinleyici karşısında zevkle konuşuyordu. «Rusya'yı Tanıyalım» ve «Kişisel Düşünceler» adlı kitaplarına sonra yaptığı eklemeleri ve rakamları bana anlatıyordu. İlginçti anlattıkları sağlam bir temele dayanmaktaydı.

Rusya'nın sanayiyi ile ilgili olarak şunları söylemişti :

— Rusya'nın nüfusunun yüzde sekseni ziraatle uğraşır. Oysa yüzde otuzunun uğraşması yeterlidir. Kalan nüfus sanayi ile uğraşmalı.

Ülkemizin kaderi açısından tahsilin önemini çok iyi kavramıştı :

— Rusya'da 100 üniversite kurulması gerekli, diyordu.

Bilimsel alanın dışında da Mendeleyev'in çok uğraşısı vardı. Örneğin sanayi alanında.

Gelişi güzel hiç konuşmaz üzerinde uğraştığı sorunlardan söz ederdi. İhtiyarlığında da geçmiş zamanlarda oluşturduğu fikirlerini açıklardı. İktisatta Kurumacı idi İngilizler söz konusu olduğunda ticaretin serbest olmasının sakıncasız olduğunu anlatırdı. Çünkü orada öteden beri kurulmuş, oluşturulmuş ve yerleşmiş bir sanayi vardı. İngiliz işçisi bir kaç kuşaktan beri işine alışmıştı. Biz ise her şeyi yeniden kurmak zorundaydık. En önemlisi işçiyi eğitmek ve ona bir şeyler öğretmek zorundaydık.

Mendeleyev'in konuşmalarının etkisi altında anneme 1888 Ekim ayında şunları yazmıştım :

«Dün Mandeleyev'e gittim. Babamın «Hayata Dair» adlı kitabını okumuştu. Bana babamın gazetecilerle didiştiğini ve böylelikle kendisini gazetecilerle aynı düzeye indirdiğini söyledi. Babam için, «gerçek bilim ruhunu anlamıyor» diyordu. «Oysa bu ruh yalnız okuduğumuz kitaplardan anlaşılmaz, bilim ruhu öyledir ki, insan aklını kullanmak yoluyla her konuya karşı ilgi duyabilir. Doğa içine işlenemiyecek olan yoktur...» diyordu. Ben de kendisine, babamın yalnız «Maddecilik» görüşüne karşı olduğunu, çünkü bu görüşe göre insan ilişkilerinin temel sorunlarını çözmek ve Auguste Comte'un teorisinin bütün ilim basamaklarını aşmak gerekli. Oysa bize gerekli değil bu. Bize gerekli sorun şu anda ne yapmalıyız? Mendeleyev, bana şu cevabı vardi : biz her gün gıda alıyoruz. Acaba hangi gıdayı almamızın daha yararlı olacağını bilimsel olarak inceleyemez miyiz? (Ama bu sorunu henüz bütünüyle bilmiyoruz.) Baban neden öteki bilimleri, Müsbet Bilimleri de reddediyor? Acaba kendisinin görüşlerine uymuyor da ondan mı? dedi.»

Elbette Mendeleyev'le aynı fikirde olmak gibi bir zorunluluk yoktur. Ama yine de bu adam kendi fikirlerine içtenlikle bağlıydı. Kesik kesik konuşuyor; kendi inançlarını açıklıkla dile getiriyordu. Besbelliydi ki, başkalarının fikirlerin ideğil, kendi fikirlerini ortaya koyuyordu.

1888 - 1890

1888 Eylülünde, Köy Bankası Merkezi'nin sekrete-

ri oldum. Hayatımda yeni bir dönem açılmıştı. Petersburg'a taşmdım. Bundan ötürü aile çevremden de uzakta kalmıştım. İtiraf edeyim ki Petersburg'da biraz laçkalaştım. «Ne oldu benim üniversite günlerimdeki radikalizmime?» Ben burada tam anlamıyla sosyetik bir kişi olup çıktım. Hattâ bir kez Ermitaj'da Saray onuruna verilen bir gösteride bulundum. Annemin yüksek aşamadaki memur akrabalarına, örneğin Kuzminski'lere ve başkalarına giderdim. Koni'ye ve Strahof'a giderdim. Konserlere de dadanmıştım. Özellikle Anton Rubinstein'nin konserlerine.

Hayatım ile ilgili ayrıntılara pek girmeyeyim. Ancak bir kaç kişiyi anlatmakla yetineceğim. Yaşıtım olan Alekseyev Stolipin ile tanıştım. Aptalın biriydi ama eli kalem tutardı. İleride «Yeni Zaman» gazetesine sudan makaleler yazacaktı. Çoğu gerici yazılar, yazık!

Stolıpın'lerin evinde, ilerdeki Başbakanlardan biri Peter Stolıpın ile tanıştım. O sırada Kovno'da Soylulaların Başkanıydı.

Bizim bir başka arkadaşımız da A. Rubinştein'ın oğlu Yakov'du. Bu adam, Petersburg'daki bohem çevrenin tipik bir örneğidiydi. Çok yakışıklıydı ve yarı monden kadınların sosyetesinde başarılıydı. Aynı zamanda müziğe karşı da çok yetenekli olduğundan, hiç bir zaman sistemli çalışmadığı halde çok güzel şarkı söylerdi; piyano ve gitar çalardı.

Aynı yıl ben Anton Rubinstein'in datçasına gittim, piyano bir yana, birlikte bilardo oynadık. Tanık olduğum için söyleyebilirim ki, bilardoda piyanoda olduğu kadar başarılı değildi. Çok sade tavırlı, nazik bir evsahibiydi.

1889 yazındaydı, vaktiyle bir kez Yasnaya Polyana'ya geldiğinde tanıştığım Koni'ye, Nievski caddesinde

rastladım. Bilindiği gibi, Trepov Belediye Reisine silah çeken Vera Zasuliç'in yargılandığı mahkemenin reisiydi. O mahkeme de Vera aklanmıştı.

Bir kez kabul gününde Koni'nin evine gittiğinde, tanımadığım bir adam yanıma sokulup

— «Siz köy Bankasında mı çalışıyorsunuz?» diye sordu.

— «Evet, öyle, dedim ve ekledim, eğer köylülere toprak satın almaları için verilen paranın faizi o kadar yüksek hesaplanmasa, banka daha yararlı olur. Acaba neden bu banka, Soylular Bankasının açtığı kredilerin faizinden daha çok faiz ister köylülerden?»

Adam cevap verdi:

— «Ben Köy Bankasının yasasını tasarlarken, köylülerin faizi kolayca ödeyebileceklerini düşünmüştüm. Çünkü toprak kiralamak için çok para verebiliyorlar.»

Ben sonradan bu yaşlıca adamın kim olduğunu Koni'ye sormuş ve onun eski Maliye Bakanı Bunge olduğunu öğrenmiştim. Köy Bankası projelerini de o yapmıştı.

1889 Sonbaharında izin alarak kardeşim Tanya ile Paris Fuarına gittim. Döndükten sonra da hemen Samara'daki malikâneyi boyladım, çünkü kâhya Glebov ölmüştü. Ribovski adında yeni bir kâhya tuttuk. İşte bu benim Samara'ya son gidişim olmuştu.

Aralık ayında istifamı verip Yasnaya Polyana'ya döndüm. Evde yine bir amatör tiyatro hazırlanıyordu. «Aydınlanma Ürünleri» sahneye konmuştu. Bu gösteri bitince yine Petersburg'a döndüm. Oradan ayrılmayı bir türlü istemiyorum. Uluslararası ceza yöntemleriyle ilgili bir kongreye katılmak kaygusuyla İçişleri Bakanlığında görev aldım. Cezaevlerindeki ceza yöntemleri ilgimi çekmekteydi. Çarlık Rusya'sının korkunç ceza

yöntemleriyle, Batı Avrupa'nın ceza yöntemlerini öğrenip karşılaştırmak amacındaydım. Gelgelelim bu konuda pek az bir şey öğrendim. Çünkü yabancı dilleri bildiğimden beni cezaevlerinin açtığı sergide görevlendirdiler ve ben burada nöbet tutmak zorunda kaldım. Bu sergide en çok sergilenen diyagramlarla tutuklulaların yapıtlarıydı. Doğal olarak Rusya'nın istiflenmişcesine dolu korkunç cezaevlerinin ve Sibirya sürgünlerinin yolculuğu gözler önüne seriliyordu. Bu sergiden amaç, Rus mültecilerinin anlattıkları gibi, Rusya'daki cezaevlerinin dehşet verici olmadığını kanıtlamaktı, ama istenilen sonuç alınamadı, kimse inandırılamadı. Zaten yabancılar bu sergiye pek rağbet etmemişti.

Buradaki nöbetim sırasında, Doğu Rusya cezaevleri müfettişi Kamorski ile tanıştım. Bir gün arabasıyla beni evine kadar götürmeyi teklif etti ve arabaya bindiğimizde :

— «Arabacımın kim olduğunu biliyor musunuz? Sahalin adasından gelme bir kürek mahkûmudur. Bir ailenin tüm bireyleri öldürmüştür.»

Sordum :

— «Acaba Petersburg'da kalmaya hakkı var mı?»

Kamorski benim safça soruma gülerek :

— «Çok iyi bir arabacıdır ve bana çok bağlı. Ben de onu gelirken birlikte getirdim,» diye cevap verdi.

Cezaevindeki görevime değgin babam Saşa Kuzminski'ye şunları söylemiş :

— «Sergey ve Stalıpın herhalde hangi meyhaneye gideceklerine uzun süre karar veremeyip sonunda cezaevi kongresine gitmeye karar vermişlerdir.»

Gerçek payı büyük olan bu sözler kulağıma gelince kız kardeşime yazdığım bir mektupta babamın benden alaylı bir şekilde söz etmesinden yakındım.

1890 yılının Martında babamdan şu mektubu aldım:

«Yazdığın üzere ben alaycı bir dille söz etmedim. Eğer Kuzminski ile konuşurken seninle ilgili bir şaka yaptımsa, o sadece bir şakaydı. Ben kendi gençliğimi hep hatırlamaya çalışıyorum ve hatırlıyorum.

Umarım ki, daha doğrusu eminim ki ben senin yaşında iken, o zaman içinde bulunduğum koşullarda yaptığım saçmalıklara oranla sen şimdi daha az saçmalık yapıyor, daha aklı başında davranıyorsun. Sen, hem bilimsel, hem pratik bilgiler edinmek için akla üstelik de buna yatkın bir zekâya sahipsin. Böyle olunca da her zaman, senden öncekilerin yarattığı olanaklardan yararlanabilirsin. Sen zaten logaritm ve buna benzer şeyleri keşfetmiş değilsin. Ama gerektiğinde eskiden keşfedilmiş şeylere nasıl baş vurulacağını biliyorsun. Bunları biliyorsun, biliyorsun da öte yandan bilinmesi gerekli en önemli şeyleri bilmiyorsun. Örneğin, iyilik nedir, kötülük nedir? İnsan bunları dikkate aldığında nasıl yaşamalıdır? Bu türden herkesçe bilinen kalıplaşmış bilgileri, yeniden kendi aklınla, kendi deneylerinle bulmaya çabalıyorsun. Düşünmüyorsun ki, bu konular ezelden bilinmektedir. Sen de bunlardan yararlanabilirsin.

Bana bir insanın uğraşısı olması gerekliliğinden sözetmiştin. İşte şu anda uğraşı edineceğin bir şey aramaktasın. Ama nasıl bir uğraşı? Bunu da bilmiyorsun. Bankacılık mı, cevaevlerinde görev almak mı, malikâne yönetimi mi, ya da ilçe görevlisi olmak mı?... Yok, bu kadar da değil. Neden müzik olmasın?.. Neden edebiyat olmasın? Neden fabrika olmasın? Gezegenlik ve başka şeyler olmasın?.. Görülüyor ki, insana bir uğraşı gereklidir ama, onun ne olacağına önceden karar veril-

memiş ise, o zaman hiç bir uğraşının anlamı ve önemi yoktur. Aslını ararsan bu sorunlarla uğraşanlar sorunlarını çoktan çözmüşlerdir.

«Tekrarlıyorum: bizim ayırcalıklı durumumuzda —sen herhalde buna katılmıyorsundur— en başta gelen uğraşı halkın sırtından hemen inmek olmalıdır. Halk yararına bir şeyler yapmak şöyle dursun, sen kendin yapmak gerekenleri onlara yaptırmaya kalkışma da kendin yap yeter. İşte o zaman uğraşının ne olacağında hiç tereddüte kapılmaz ve çok rahat hem de sevinçli bir hayat sürersin.

«Bu konuda tek ayırcalık insanın kendisinin, kendine özgü bir yeteneği bulunmasıdır. Bu yeteneği de insanın ne kendisi, ne de yeteneksiz bir kişi saptayabilir. Ancak yeteneğin ne olduğunu bilen kişiler, senin de yeteneğini farkedip senden o yeteneğini geliştirebileceğin uğraşa kendini adamanı istiyeceklerdir.

«Canım, benimle tartışmaya kalkışma. Seninle çatışmak için yazmıyorum bunları. Ancak sana yararlı olabilmeyi arzuluyorum...»

Mektubu böylece, halkı sömürmek bir yana, halka yardımcı olabilmek konusu üzerinde uzayıp gidiyordu. Ve şöyle bitiriyordu:

«Bu mektubu sana sevgi ile dolu olarak yazıyorum. Dilerim sen de öyle sevgi ile dolu olarak okuyasın» diyordu.

Babamın mektubuna hemen cevap verdim

«Mektubuna çok sevindim. Suskunluğun beni her zaman tedirgin eder çünkü beni kesinlikle suçladığın sanısına kapılırım. Fikirlerin ne kadar katı olurlarsa ol-

sunlar, benim için her zaman değerlidir. Seninle tartışmak aklıma en son gelen şeydir. Neyi tartışalım? Ben de aynı düşüncedeyim. Yani, başkaları hesabına daha çok çalışmak ve onlara daha çok şey vermek ve daha azını almak gereklidir. Yalnız seninle aramızda uyuşmayan bir nokta var: sen, ikincisinden yani «az almak» ile işe başlıyorsun. Düşünüyorum ki, eğer bir insan kendi zorunlu gereksinmelerini karşılamak üzere gerçekten çok çaba harcıyorsa, başkalarından pek fazla bir şey alması gerekmez. Sanıyorum ki, bu kuralın iki ayrı bölümü birbirine bağlıdır: genellikle çok veren az alır ve bunun tersi de olur. Kendi durumuma gelince, itiraf ederim, hayat biçimim berbat denecek kadar avarecedir. Çok alıyorum ve hiç bir şey vermiyorum. Ama her kötünün bir de iyi yanı vardır meselince, son zamanlarda, özellikle hayvansal eğilimlerime kendimi kaptırdığımda bu gerçeği öylesine kavradım ki, eskisi gibi kendi suçsuzluğumu kendime kanıtlamak sevdasından hepten vaz geçtim. Bana sorabilirsin: madem ki hayatının bu denli berbat olduğunu biliyorsunda ne demeye hâlâ aynı yolda direniyorsun? Ben de bunu düşünmekteyim. Sana içtenlikle cevap vereyim: yüzeysel ihtiraslarıma çok düşkünüüm ve «iyilik»i çok az severim.»

Bu mektubumun etkisi altında babam şöyle bir cevap verdi:

«Mektubunu korkarak açmıştım, ortasına gelince sevinçten ağlamaya başladım ve hâlâ ağlıyarak yazıyorum. Tanrı yardımcın olsun».

L. T.

Babamın bu kısa mektubu, beni reddetmediğini, kendi hayatına değğin görüşlerimden ötürü değil ama

oğlu olduğumdan ötürü bana hâlâ yakınlık duyduğunu anlatmaya yetti. Ben de onun mektubunu, onun yaptığı gibi gözyaşlarımla okudum. Ama ne yazık, hayat tarzım üzerinde mektubunun bir etkisi pek fazla bir etkisi olmadı.

1890 yılının Mayısında, «Yeni Zaman» gazetesinde, «Sinod»un Başsavcısının 1887 yılını kapsayan bir raporu yayınlanmıştı ki, bu rapordaki bazı cümleler beni çok kızdırdı: «L. Tolstoy'un büyük oğulları babalarının cömertlik yapmasını engellemektedirler».

Kardeşlerim İlya ve Lev'den aldığım mektupta da bana, aynı gazeteye bir yalanlama göndermemi yazıyorlardı. Ben de «Yeni Zaman» gazetesi yazı işleri müdürüne şöyle bir yalanlama yazısı gönderdim:

«Sayın Bayım,

Mayıs ayında çıkan «Yeni Zaman» gazetesinde Yüksek Sinod'un Başsavcısının 1887 yılını kapsayan raporunda şu satırlar vardı: «Kıçakov kilisesi cemaati içinde Kont Tolstoy'un dünya görüşü ve ahlak prensiplerinin yayılması». İşte bu alıntı yazısındaki başka satırlar arasında da «Kont Tolstoy eskiden olduğu gibi kendi malikânesinin köylülerine yardım edememekteymiş» diye başlıyan cümleleri şu satırlar izliyordu: «Büyük oğulları kendisinin yardımlarını sınırlandırıyorlarmış. Babalarının kendi malikânelerine zarar verecek hareketlerine ve varlığına çarçur edilmesine engel oluyorlarmış», diye fikirler ileri sürülüyordu. Düşünülürse babam, kişisel yardımın ancak emekle yapılabileceği fikrindedir. Böyle olunca da israfa yer kalmaz. Bu kendisinin eserlerinden ve Başsavcının raporundan da bellidir. Çünkü o raporda Kont Tolstoy'un kişisel emeğiyle fakirlere yardım ettiği belirtilmektedir. Bu raporun diğer kısımlarına değinmeden ancak şunu belirte-

yim ki, biz Tolstoy'un büyük oğulları, babamızın cömertliğini kısıtlamak hakkını hiç bir zaman kendimizde bulamayız. Çünkü böyle bir hareket, kendisinin hayatına bir müdahale sayılacağından bizim tarafımızdan yapılmış bir saygısızlık olur. Bütün bunları dikkate alarak bu gerçeği basına açıklamayı borç bilmekteyiz. Umarız ki, Başsavcının raporundaki alıntıyı yayınlamayı kabul edenler, bizim bu yalanlamamızı da yayınlamayı kabul edeceklerdir. Saygılar v.b.

Lev Tolstoy'un büyük oğulları Sergey, İlya ve Lev

Redaktör Suvorin bana şu cevabı verdi :

«Sayın Kont Tolstoy,

Pobedonostzev'dan Feokistova mektubunuzu göstermesini rica ettim. Çünkü bir resmî rapora karşı bir yalanlama yazısı yayınlamak hakkını kendimde görmüyorum. Bugün Pobedonostzev'in yazısının yayınlanmasına karşı olmadığını öğrenerek memnun oldum. Yüksek Sinod Başsavcısı olaya tarafsızca bakmaktadır. Size şunu bildirmek isterim ki, bu size karşı bizim tarafımızdan yapılmış bir hizmet değildir. Bütün bağlılığımla ve en iyi dileklerimle. Elimden gelen ne varsa yaparım.»

26 Mayıs 1890

27 Mayısta «Yeni Zaman» mektubumuzu yayınladı.

1890 - 1897

1890 yılının yazında ben kendimi boşlukta buldum. O sırada Tula ilinde Zemstvo'da görev alacak müdürler aranıyordu. Ben de bir ilçede böyle bir görev almak is-

tedim ki, o ilçede bizim Nikolskoye - Vyazemskye malikânesi vardı. Bir zamandır babam, bu malikâneyi de karısına ve çocuklarına devretmeyi kararlaştırmıştı. Öyle anlaşılıyordu ki, buranın bir bölümü bana düşecekti. Protasov çiftliğinde kısa bir süre önce evlenmiş bulunan kardeşim İlya oturmaktaydı.

1890 yılının Eylül ayında ben istediğim göreve atandım ve Nikolskoye'ye yerleştim. Müdür olarak göreve atanmak hiç mizacıma göre değildi; çünkü, atama işlemini tutuculuk olarak görürdüm. Bu görevi üstlenmemi ileride yanlış saydım. Ama özellikle kabullenmiş olmamın nedenleri şunlardı: önce, malî açıdan bağımsızlığımı sağlamak istiyordum. İkincisi, köylülerin yaşantısı beni ilgilendiriyordu, üçüncüsü de olanağı bulunduğu kadar Tula'ya bağımsız olarak görevimi yürütmeye kararlıydım; çünkü yürürlükte bulunan köy mahkemelerindeki geçerli yasaları ya hiç uygulamamayı ya da hafifleterek uygulamayı hesaplıyordum. Netekim, müdür olduğum sürece yasaların 61. ve 62. maddelerini hiç uygulamadım. Köylülerin tutuklanması kesinlikle müdürün sorumluluğundaydı. Bu adamların daha yüksek mercilere baş vurmaya hakları yoktu. Görevde kaldığım sürece, kendi bölgemde bedensel işkenceye hiç izin vermedim. Çünkü bedensel cezaya önce nahiye müdürü karar veriyor ve sonra onay için ilçenin Zemtsvo mahkemesine gönderiliyordu. Müdür bulunduğum sırada oyanyımı gerektirecek bir olay meydana gelmedi; çünkü nahiye mahkemeleri hiç bir zaman bedensel ceza kararı almamıştı. Sanırım bunda da benim kişisel etkim olmuştu.

1891 yılının Haziran ayında hepimiz, erkek ve kız kardeşlerim Yasnaya Polyana'da toplandık. Babam, sahip olduğu malikâneleri karısı ve çocukları arasında bölüştürecekti. Annemin vaktiyle satın aldığı iki küçük

annem ve sekiz çocuk arasında bölünecekti. Her pay, 65 bin rubleydi. Tartışmalardan sonra babamın önerisine göre paylar şöyle oldu: Yasnaya Polyana iki hisseye bölünmüştü. Bir hissesi anneme, bir hissesi de annemin vasiliği altındaki küçük kardeşim İvan'a düşüyordu. Nikolskoye-Vyazmenskoye Grinevka ile üç pay oluşturuyordu. Ben kardeşim Tanya'ya 28 bin ruble vermek koşuluyla bu malikânenin, içinde binalar olan bölümüne sahip oluyordum. Arazinin orta kısmı Maşa'ya düşüyordu. İlya ise karısıyla oturduğu Protasov çiftliğini ve annemin eskiden satın aldığı küçük malikânelerden Grinevka'yı alıyordu. Tanya ise, benim verdiğim 28 bin rubleden başka yine annemin vaktiyle satın aldığı küçük bir çiftliğe sahip olmaktaydı. Lev'e ise, malikâne ile birlikte, bütün malların değeri, babamın hesabına göre 500 bin rubele ediyordu. İşte bu varlık Moskova'daki ev ve Samara malikânesinni bir parçası kalıyordu. Annemin vasiliği altındaki İvan'dan başka üç küçük kardeşim, Samara'daki kalan bölümü paylaşmaktaydı. Babamla aynı dünya görüşündeki Maşa, kendi hissesini reddetmişti. Onun hissesi anneme devredildi. O zaman ben, annemden Maşa'nın Nikolskoye - Viazimskoye'deki hissesini bana devretmesini istedim. Buna karşılık da 25 bin ruble verecektim. Böylece kız kardeşime 28+55=83 bin ruble borçlandım. Arazinin bir desitini bana aşağı yukarı 100 rubleye mal oluyordu ki, bu paraların bir kısmını ipotek yoluyla, bir kısmını da odun satmakla elde edebileceğimi umuyordum. Bu durum beni hem sarstı hem de Nikolskoye malikânesine hepten bağladı. İleride Maşa Obolenski ile evlenince payını aldı ve borcumu kendisine yavaş yavaş ödedim.

Bu dağıtım işi sona ermiş, imzalar atılmış ve 1892'nin Temmuzunda da resmen onaylanmıştı.

Duygularını açıklamamasına ve yine yakınlık göstermesine karşın, babamın Zemstvo'daki görevimden pek hoşlanmadığını farkediyordum. 1891'in Aralık ayında kıtlık çeken köylüler için Dankovski ilçesinde imarethaneler açmıştı. Bana oradan bir mektup gönderdi :

«Dün İlya'ya acele yazdım. Sana da yazacaktım ama misafir geldi, yazamadım. Yalnız İlya'nın mektubunu gönderebildim. Seni unutuyorum sanma, zaman zaman hep aklıma geliyorsun. Nasıl yaşıyorsun? Ne yapıyorsun? Bunları öğrenmek istiyorum. Bana bir iki satır yazıver. Eğer hemen yazabilirsen Moskova'ya, aksi halde Çernava'ya gönder. Biz ayın sekizinde gitmeyi düşünüyoruz. Eğer annen hasta olmasaydı her şey yolunda giderdi. Ama şimdilik sağlığı pek yerinde değil. Yoksa her zamanki gibi aklı işlemekte, çok çalışıyor ve iyi duygular içinde. İvan Raevski'nin ölümü beni çok sarstı. Az insanı o kadar sevmişimdir. Birlikte kurduğumuz işte nasıl da anlaşıyorduk. İşine bütünüyle kendini vermiş ve çok başarılı olmuştu (1). Seni öpüyorum. Sana daha neler yazmak istiyorum ama vakit yok. L.T.

«Bana kıtlık olan yerlerdeki halkın durumunu bildir.»

1893 yılında «*Pirkin'in Derdi*» başlığıyla bir öykü yazmıştım. Bu öyküde, Pirkin adındaki köylünün, bir toprak sahibinin malikânesini çevreliyen çitten bir kazık çaldığı için sopa yemek cezasına nasıl çarpıldığını ve bu cezanın nasıl uygulandığını anlatıyordum. Sopa sahnesini bir tanıktan dinlemiştim.

Aynı yılın Kasım ayında babam kardeşim Maşa ile,

(1) Raevski Tolstoy'la birlikte imarethaneleri kuran arkadaşı. Tolstoy onun evinde misafir iken tifodan ölmüştür.

İlya'yı ziyaret etti ve bu arada ben de onlarla görüştüm. Bu ziyaretin ardından da Maşa'dan şöyle bir mektup aldım :

«Sevgili dostum Sergey,

Yazdığın öyküyü aldığımızı ve dönüş yolunda okuduğumuzu, babamın da çok beğendiğini herhalde biliyorsundur. Babam o kadar beğendi ki, buraya Moskova'ya kadar getirdi. Sence bir sakıncası yoksa yayınlatmak istiyor. Bazı ufak tefek yanlışlar bulmuş yalnızca. Örneğin, kazıklar sobaya sokulmadan önce kesilir türünden bir şeyler. Eğer izin verirsen onları da düzeltmek istiyor. Özellikle üzerinde durduğu bir nokta da: öykünde, bir insanın fiziksel işkenceye karşı dehşetini belirtiyorsun da o sırada o insanın ne türlü alçaltıldığını yeterince belirtmiyorsun, çok yazık... Babam, «sopa cezası yeme» bölümünü çok etkileyici buldu (1)... Bu dâvet sırasında sizleri çok az görebildiğini söylüyor. Seninevine bile gidememiş. Sizlerden ve İlya'nın karısı Safia'dan, torunlardan ve komşulardan pek memnun...»

Babam da bu mektuba bir ilâvede bulunmuştu:

«Maşa sana her şeyi gerektiği gibi yazmış. Yazdıklarının da hepsi doğru. Sizleri gördüğüme çok sevindim ama yazık hepinizi çok az görebildim. Seni ve ailenin geri kalanlarını öperim».

Ben, işlerimden ve malikânedeki yalnız yaşantımdan söz etmiyeceğim.

1895 Temmuzunda, Tanya'nın bir arkadaşıyla, Maria ile evlendim. Maria Ziraat Akademisi Müdürünün kızıydı. Şimdiki Timiryazev akademisi. Babam benim

(1) Bu öykü, Brodinski takma adıyla 1984 Mayısında «Nedelya» (haftalık) dergisinde yayınlandı. Yazık ki babam üzerinde hiç uğraşmamış.

evlenmemle ilgili olarak 6 Haziran 1895'de arkadaşı Biriyukova'a şunları yazmıştı: «Bizde bir yenilik oldu: Sergey Maria Roçinskaya ile evlenecek. Nikâh 9 Temmuzda. Hem seviniyor, hem de onun hesabına korkuyorum. Aslında daha fazla acıyorum diyeyim. Bu tür evlenen insanlar ayağı takılmadan düşen insanlara benzer. Ben de böyle evlendim. Böyle evlenmeyin. Eğer düştünse ne yapalım? Ama ayağın takılmadıysa ne demeye düşeceksin?»

18 Haziran 1894'de Strahov'a şunları yazıyor

«Bugün Sergey nişanlısıyla bize geldi. Birbirlerini çok sevdikleri anlaşılıyor ama ben hei zaman birbirlerini seven insanların evlenmesinden çok korkarım. Tıpkı doğum yapan kadın için korktuğum gibi. Yalnız bu alanda mutsuz doğumlar, mutlu doğumlardan daha fazla oluyor».

10 Temmuzda nikâhlanınca istifamı verdim ve karımla birlikte dış memleketlere seyahate çıktık.

Rusya'ya döndüğümüzde aralık sonuydu. Karım bir ay için babasının evine gitti ben kendi malikânemde kaldım. 1896 İlkbaharında da iki ayımızı Moskova'da geçirdik. Bu arada müzik kompozisyonu yapmaya başladım. Yaz aylarının bir kısmını ve sonbaharı Nikolskoye'de tükettik. Yazın bir bölümü de zaten Yasnaya Polyana'da geçirmiştik. Sonbaharda karım yine babasının evine Petrovskoye'ya gitti. Hamile olduğunu ve artık bana dönmeyeceğini öğrendim. Suç kimin? Bunu saptamak zor. 24 Ağustos 1897'de bir oğlum oldu; Sergey adı konulmuştu. Bu doğumdan sonra karım verem olmuş ve üç yıl bu hastalığı sürükleyip 1900 yılının 22 Temmuzunda ölmüş.

I

DUHOBORLARIN (1) KANADA'YA GÖÇMESİNDE BENİM RÖLÜM
P. A. KROPOTKİN

1898 - 1899

1898 yılının 28 Ağustosunda, babam 70 yaşına girmişti. Doğum gününü kutlamaya epeyce misafir geldi. Ben bir gün önce gitmiştim. Bir kaç gün Yasnaya Polyana'da kaldım. O sırada babam hükûmetin baskı altında tuttuğu Duhoborların Kanada'ya göçmen olarak gitmek sorunlarıyla uğraşmaktaydı. Duhoborlar ve Quaker'le Çertkov da ilgileniyordu. Yardım eden başkaları da vardı. Kropotkin ve arkadaşı, Toronto üniversitesi profesörlerinden James Mavor sayesinde Kanada hükûmeti prensip olarak Duhoborları kabul etmişti de göçün koşulları henüz saptanamamıştı. Çünkü Kanada hükûmeti, kalabalık Duhobor kitlelerini gelecek İlkbahardan önce kabul etmemek konusunda direniyordu. Böylece, sonbaharda ancak 100 ailelik bir grup gidebilecekti.

Babam bana Çertkov'la ilişkilerimin ne aşamada

(1) 18. Yüzyılın ikinci yarısında Harkov bölgesinde kurulmuş bir mezhebin üyeleri.

olduğunu sormuş, ben olumlu cevap verince de, bu Duhoborlar sorunu için İngiltere'ye yerleşmiş bulunan Çertkov'a, kendisinin dikte ettiği 8 maddelik bir döküman götürmemi istemişti. Bu sekiz maddeyi o sırada bana yazdırdı.

Bu maddeler arasında şöyle sorular da vardı: Tolstoy'un iki kitabının «Diriliş», «Rahip Sergey» çevirisi ne kadar para getirebilir? Babam, bunlardan gelecek parayı Duhoborların göçü için ayırmayı tasarlıyordu. Ancak bir koşul ileri sürmekteydi: bu eserlerin Avrupa'daki çevirilerinin baskısı, Rusya'daki baskılarıyla aynı zamana rastlatılmalı. Sonra çevirilerden avans alınabilir mi? Ne oranda alınabilir? Kim çevirebilir bu kitapları?

13 Eylülde Rusya'dan ayrıldım. Berlin'den ve Flisingen'den geçerek İngiltere'ye gittim. Benimle birlikte yola çıkan iki Duhobor, Zibarev ve Abrosimov daha ucuz olsun diye Riga'dan deniz yolu ile seyahati yeğlediklerinden, benden sonra İngiltere'ye vardılar.

Çertkov, küçük bir kasabada Essex'de oturuyordu. Londra'dan trene binip iki saatte Maldon'a; oradan da atlı arabayla 5 verst uzaktaki Çertkov'un evine varabildim. Babamın verdiği dökümanı teslim ederek Duhoborlara değğin bilgi aldım.

Çertkov'un evinde karısı ve oğlundan başka Quakerlerden Piccard adında ihtiyar bir kız ve yıllarca kendilerine hizmet etmiş olduğundan ötürü artık aileden sayılan Annuşka oturuyordu. Bu Annuşka arasız çalışırdı, güler yüzlü, sevimli bir kadındı. Az buçuk İngilizce de öğrenmişti. Londra'da çamaşır yıkama ve ütüleme yarışmasına katılmış ve onbeş kadın arasında, havluları çabuk yıkayıp çabuk ütülemekte başta gelmiş ve İngiliz olmadığı halde sofra takımını o kazanmış.

Çertkov'un evine yakın bir yerde Bonç-Bruyeviç

cturuyordu. Sosyal Demokrat bir mülteci idi. Kitaplarının baskısında Çertkov'a yardımcı olurmuş.

24 Eylülde Çertkov beni Kropotkin ile tanıştırdı. Londra'ya gittikçe Çertkov'un kaldığı bir Quaker otelinde onunla buluştuk. Kropotkin de Londra'nın dışında oturmaktaydı ama sık sık gelirmiş başkente.

Tehlikeli bir anarşist sayılan Kropotkin, orta yaşlı, orta boylu, sarı sakalına kır düşmüş, dinç ve hareketli, biraz telaşlı, basit giyinmiş, gözlüklü bir adamdı. Yufka yürekli bir profesöre benzemekteydi. İlk karşılaşmada kendisine karşı bir yakınlık duydum ve bir kaç dakika konuştuktan sonra da sanki yıllardır tanıyormuşum gibi bir duyguya kapıldım. İnsanlara karşı sade ve inançla doluymuş gibi davranmaktaydı. Son aşamada terbiyeli hem yürekten hem dıştan terbiyeli bir adamdı ki, tüm bu nitelikleri insanı çekiyordu.

Elbette ilk önce Duhoborlardan söz açtı. Çünkü onların Kanada'ya göçmeleri fikri kendisinden doğmuştu. Duhoborların Rusya'dan kovulma kararını öğrendiğinde arkadaşı profesör Mavor'a, bu adamların Kanada'ya göç etmek olasılıklarının olup olmadığını sormuş ve profesör Mavor da orada hoş karşılanmaları açısından Duhoborların propagandalarını yapmış. İnançlarının kurbanı olarak Rusya'dan kovulan bu çok saygıdeğer, çalışkan insanları Kanada hükûmetinin kabul etmesi için uğraş vermiş.

23 Eylülde Kropotkin, Zibarev, Abrosimov British Museum'a gittik. Yazık ki Pazar olduğundan bazı bölümler kapalıydı. Kropotkin'den daha iyi bir rehber de bulunamazdı, müzeyi gerçekten iyi biliyordu. Gezerken bize değişik, bilimsel bilgiler vermekteydi. Elyazması kitapların bulunduğu vitrinde, çok eskilerde İskenderiye'de elyazısı İncil hatırlıyorum. Paleontoloji bölümünde de dev iskeletleri ve Tufan'dan önceki devirden

kalma hayvan iskeletlerini... Sanayi bölümünde ise türlü makineler ve başka şeyler vardı. Zamanımız kıt olduğundan ancak şöyle bir dolanabilmiş ve derinlemesine hiç bir şeye bakmamıştık. Kropotkin'in böylesine değişik alanlarda bilgi sahibi olmasına hayran kalmıştım. Duygularımı açıkladım.

— «Çok yönlü bilgileri tam anlamıyla kavramak zorundayım. Çünkü yıllardır «Forthnightly Review» dergisinin bilimsel bölümünü yönetiyorum, dedi. Bu konuda neden titiz davranmam gerektiğini elbette anladınız. En ufak bir yanlış yapsam yerimi almak istiyenlere —ki onlar da pek çok— açık kapı bırakmış olurum. Üstelik de yabancı olduğumdan çok dikkatli davranmam gerekiyor.»

Bizim grup özellikle Dubohorlar giysilerinden ötürü dikkatleri üzerlerinde topluyorlardı. Uzun şalvarlarının altına kocaman çizmelerini çekmişler, sırtlarında da mavi mintan, başlarında koyun postundan papak. Halk bizleri hayretle süzmekteydi.

Müzede bir bölümden ötekine geçerken bizi dikkatle izliyen silindir şapkalı birini gördük. Kropotkin:

— «Bu adama iyice baktınız mı? diye sordu —Bu Rus casusudur. Kendisine bir kaç kez rastladım. Yanımda kim var kim yok kontrol eder. Eğer Rusya'ya döndükten sonra başınıza bir iş açılmasından korkuyorsanız, benden uzak durun.»

Krozpotkin'in konuşmalarından bazı şeyler aklımda kaldı. Kısa zaman önce jandarma komutanı Mezentzev'i öldüren Kravçinski bir kazaya kurban olmuştu. Kropotkin onunla çok dostmuş

— «Kravçinski terörist faaliyetinden ötürü hiç pişman değildi» dedi.

Onun, Londra'nın dış mahallerinden birinde otur-

duğunu, her gün işine gidip gelişini anlatıyordu. Kestirmeden gitmek için geçidi olmayan bir tren yolunu aşarmış ki, bu dapdaracık yerde tren gelse kaçacağı yer yok. Genellikle tren tarifelerini iyi ezberler ve trenin o noktada hattan geçeceği zamanı iyi hesap edermiş. Gelgelelim bir kez, ya kendisi yanlış hesabı, ya da tren kendi tarifesine uymamış. Kısacası, rayların üzerinden kaçamayıp ezilmiş Kravçinski.

Mezentzev'in öldürmesiyle ilgili olarak Kropotkin'e, suikast eylemini onaylayıp onaylamadığını sordum. Örneğin kısa zaman önce yine bu türden bir olay meydana gelmiş, Avusturya'nın ihtiyar İmparatoriçesi öldürülmüştü.

Kropotkin :

— «Suçsuz bir ihtiyarın öldürülmesi elbette hoş bir şey değil,» dedi.

Yine de ilke olarak kendisi terörü savunduğu için, bu suikastın sorumluluğunu üzerine almaya hazırdı.

Bu gezim sırasında Kropotkin'in Rusya'da yasaklanan kitabı «*La Conquéte du Pain*»nı (1) okudum ve bu kitapta gençliğinmden beri zihnimi kurcalayn sorulara cevap bulmaya çalıştım. Örneğin: acaba insanların kafaca ve ahlakça gelişmelerini yaşama biçimleri mi koşullandırır? Acaba şu anda var olan devlet ve mülkiyet yok oluverse, bütün yaşam biçimleri, insanlar arasındaki ilişkiler daha iyiye mi gider? Örneğin kristal eritilip akar hale getirildikten sonra, buhar tükenip soğutulunca eski biçimlerine döner; ya küp ya da mayın oluşur ve tıpkı eritilmeden önceki durumlarına gelir. Kropotkin'e göre işçi sınıfı her şeye sahip olduktan sonra daha iyi bir biçim alacak. Ama ne türlü bir bi-

(1) Ekmeğini kazanmak

çim işte o kitabında belli değil. Neden bu yeni rejim eskisinden daha iyi olacak? Alsında insanlar ne idilerse öyle kalırlar. Buna Kropotkin şöyle cevap veriyordu:

— Aslında insanlar kendi hayat düzeylerinin daha üstündedirler. Tarihten bu yana biçimlenegelmiş hayat, atalet yüzünden değişikliğe uğramamıştır da. Sorularınımızın cevabı ortada. Bundan ötürü üstünde durmaya gerek görmüyorum.

Benimle vedalaşırken Rusya'ya dönebilmemi hafif tertip kıskandı sanırım. Acıklı bir tavırla:

— «Acaba bir gün ben de Rusya'ya gidebilecek miyim? Hiç sanmam,» dedi.

Sonra büyük bir nezaketle ekledi:

— «Londra'dan ayrılacağınız zaman sizi trene kadar geçirirdim. Ama istasyon Rus casuslarıyla doludur. Memlekete döndükten sonra başınıza bir iş gelmesini istemem...»

Zaman değişti ve büyük devrimden, Ekim devriminden sonra Rusya'ya dönebildi. Kendisini bir kaç kez gördüm. 1919'da mustakil bir evde oturmaktaydi. Bir tesadüfle doğum gününe gitmişim. Muzik sesi kulağıma gelmişti. Şar, Kreyn ve Erlich üçlüsü çalıyordu. Çok kalabalıktı ama aralarında tanıdığım pek yoktu. Dostlar bir supe hazırlamıştı. Kropotkin çok ilgi gösteriyordu. Bir başka zamanda onu Trubetskoy'un dairesinde gördüm. Onlardan iki oda kiralamıştı.

Toplantıda, Filosofova şarkı söylemekteydi; ben de ona eşlik etmiş sonra da piyanoda bir şeyler çalmıştım. Çok dikkatle dinlemişti beni Kropotkin, zaten müzik severdi. Ve benim Ştatnıy sokağının köşesinde oturduğumu öğrenince (şimdi bu sokağın adı Kropotkindir)

— «Sizin oturduğunuz evin hemen yanındaki evde

doğmuşum, dedi. Kısa bir zaman önce gittim eve; annemle ilgili anıları düşündüm. Eşyalar dışında onun yatak odası olduğu gibi korunmuş (1).»

Moskova'da Kropotkin ile buluştuğumuzda bana çok yakınlık göstermişti eskisi gibi. Ama ben onunla artık prensip konuşmaları yapmıyordum. bir görüşmemizde köylülerin toprak komününden söz etmişti. Bu konuyu çok idealize ediyordu. Tıpkı eski «Narodnik» (2) ler gibi. Bense bu komünün zararlarını ileri sürmüştüm. Onun hiç hoşuna gitmemişti bu. Ve susmak zorunda kalmıştım.

Şimdi babamla Kropotkin'in ilişkilerinden kısaca söz etmek istiyorum: babam onu şahsen tanımazdı, yalnızca fikirleriyle ilgilenirdi. Onun anarşizm idealine karşı bir yakınlık duyardı, ama bu idealin de metazori uygulanmasına karşıydı. Kropotkin'in «*Field Factories and Work Shops*» kitabının bazı bölümlerinde babam açısından çok yeni fikirler vardı. Özellikle «Yoğun Tarım» ve hemen hemen sınırsız olanaklardan söz eden bir bölüm... Babama göre Kropotkin'in verileri Malthus'un varsayımlarını reddediyordu, ziraat, bostancılık, bahçıvanlık çok sayıda insanı doyurabilir. İnsan ne kadar çoksa çalışan el de o oranda çoktur. Toprak ne kadar yoğun bir şekilde işlenirse, o kadar az toprak gerekir. Babam aynı zamanda, insanlar vejetariyen oldukları oranda daha az toprak gerekecek düşüncesindeydi. Çünkü o zaman otlak yerleri hayvan besini bakımından ekilen bölgelere gerek kalmayacaktır.

Yine İngiltere'ye, 1898 yılının Sonbaharına dönüyorum. 25 Eylül akşamı Mood'un evinde bir toplantı olmuştu. Yün gömlekleriyle, kimi de yalınayak kolonist-

(1) Bu ev şimdi XIII. Yüzyıl Edebiyat Müzesidir.

(2) Bir parti adı.

ler vardı. Zibarev bir konuşma yapmıştı. Anlattıklarını buraya aktarıyorum:

«29 Haziran gecesi 1895'de silâhlar yakıldı. Duhoborlar, tüfeklerini, tabancalarını ve kamalarını bir yere kümelemişlerdi. Sonra iki araba dolusu kömür, 20 araba dolusu odun ve gaz getirdiler. Odunları dört atın çektiği furgonlar taşımıştı. Ateş yakıp silâhları ortasına attılar. Yanarken silâhlar ilâhiler okuyorlardı. Gecenin ikisinedek sürdü bu olay. Bazı tüfekler ve tabancalar dolu ve de namluları toprağa dönük olduğundan, toprağa doğru patlıyorlardı. Vali iki kez çağırttı onları. Duaları bitince gideceklerini bildirdiler. Ama âyinin bitmesine bir çeyrek kala Kazaklar görünüp kırbaçlamaya başladı Duhoborları. Öyle dövüyorlardı ki, adamların yüzü kana bulanıyordu. Öylesine kana bulanıyordu ki, kardeş kardeşi tanıyamaz olmuştu. Yerdeki etler kandan görünmezdi. Kazakların atamanı yüzbaşı Praga, Duhoborları küçük gruplara bölmeyi ya da teker teker ayırmayı başaramayışına öfkeleniyordu. Duhoborlar, el ele tutuşarak kadınların çevresinde bir çember meydana getirmişler, onları korumaktaydı. Kazaklar, bu çemberi kırmak için, adamların üstünde rastgele kırbaç şaklatıyorlardı. Sonra Duhoborları yakaladılar ve 15 verstlik yolda sürükleye sürükleye Valiye götürdüler. Vali açık bir arabada bekliyordu. Duhoborlar, onun karşısında şapka çıkarmadılar. Kazaklar o şapkaları, Duhoborların başından kırbaçla fırlattılar. Vali de kendi bastonuyla Duhorborlara vurmakta ve enselerinden yakalayıp silkelemekteydi».

Zibarev'i dinledikten sonra Çertkov, bütün bu olayın bir tek adamın yani Valinin deliliğinden meydana geldiğini söyledi. Aynı gün başka illerde, örneğin Kars' da bu silâh yakılması faslı olaysız geçmiş. Ama Tiflis'de kırbaçlar korku salarak şaklamış. Daha beteri, Duho-

borların köylerine yerleştirilmiş kazaklar, talana girişip üstelik de kadınların ırzına geçmişler. Zibarev, kazaklardan sonra köye bir müslüman muhtar atandığını ve bu muhtarın üç gün içinde Duhoborların köyü terketmelerini emrettiğini anlattı. Bu üç gün içinde ise, köy halkının malı mülkü, nesi var nesi yoksa hepsi yok pahasına satılmıştı. Örneğin Zibarev, 23 ineğini 100 rubleye satmak zorunda kalmış.

Zibarev'in anlattıkları herkesi çok etkilemişti.

İngiltere'den ayrılmadan önce babamdan bir mektup aldım. Bunun üzerine Paris'e gidip babamın eserlerinin çevirisi için bir çevirmen ve baskıları için bir yayınevi aramaya koyuldum. İngiltere'de ise bütün işlerle Çertkov uğraşacaktı. 1898 Eylülünde babamdan şu mektubu aldım:

«Sevgili Sergey,

Duhoborların işine ve benim işlerime yardım etmeye hazır oluşundan ötürü sana çok teşekkür ederim. Senin hareketlerini değerlendiriyor ve sen aklıma her geldiğinde seviniyorum. Dilediğin oranda yararlı sonuç alamazsan bile, sanırım yine de seyahatin başarılı olacaktır. Bu çabalarında senin mutlu olmanı isterim. Nedense umuyorum ki mutlu da olacaksın. Eğer belirsiz işlerden hoşlanmıyorsan, işte sana belirli bir iş havale ediyorum: Paris'te ya da Londra'daki basın evleri iki uzun hikâye için kaç para verir, öğren. Kelime başına mı yoksa harf başına mı? Koşulları nedir? Ve ne kadar avans verirler? Toptan ne kadarını verirler? Şimdilik hoşça kal. Biz hepimiz iyiyiz. Sağlığımız da yerinde.

L. T.»

1 ya da 2 Ekimde Paris'e gittim. Vapurla Manş'ı geçerken yanıma çok kuşku uyandırıcı bir adam geldi. Herhalde bir Rus ajanıydı. Akşam karanlığında benim sigaramı çıkardığımı görünce, nezaket gösterisiyle bir

kibrit çaktı ve yüzümü kibrit alevinde aydınlattıktan sonra Rusça ama Yahudi aksanıyla sordu:

— Siz gerçekten Rusya'dan mısınız? Paris'e mi gidiyorsunuz? Dışarda ne kadar kalacaksınız? v.b.

Acaba bu adam British Museum'da gördüğümüz ve Kropotkin'in dikkatimizi üzerine çektiği silindir şapkalı adam mıydı? Bilemiyorum. Ama Paris'de vagondan inince beni izlemesin diye tedbir aldım. Yazık ki, tanıdığım Rusça profesörü Paul Boyer ve dostum Charles Salamon o sırada ikisi de Paris'de değildi. Çaresiz «Yeni Zaman» gazetesinde çalışan Pavlovski-Yakovlev'e baş vurdum. O bana çok yararlı önerilerde bulundu. Birlikte «Lemerre» yayınevine gittik. Lemerre'in oğlu bizi karşıladı ama babamın çevirilerini yayınlamayı reddetti.

— «Bizim yayınevi Tolstoy'un öykülerinin çevirilerini ancak onlar Rusya'da yayınlandıktan bir kaç gün sonra satabilir. Rusya ve Fransa arasında kitap konusunda bir anlaşma yoktur. Rusça metin yayınlanır yayınlanmaz bir sürü insan, örneğin Halperin ve Kaminski'ler onu hemen çevirip kötü bir baskı yaparak bizimle yarışa gireceklerdir. «Revue des deux Mondes» dergisinde başyazar olan Brunetière'e baş vurmak, onun yanına girmek bir Rus bakanının yanına girmek kadar zordu.» Brunetière, soluk yüzlü, hiç gülümsemeyen, zarif ama gösterişsiz, kararlar giyinmiş, sinirli, kuru bir adamdı.

— «Eğer Tolstoy'un öyküleri aile çevresinde okunabilecek nitelikte iseler, o zaman çeviri makalelere verdiğim gibi sahife başına bir Frank veririm,» dedi.

Kendisine bu paranın, Rus Hükûmetinin baskısı altında bulunan Duhoborların göçü için kullanılacağını söylediğim zaman da:

— «Orası beni ilgilendirmez,» diye cevap verdi.

Bunun üzerine ben, Polonya asıllı ama Fransızlaşmış olan «Revue des deux Mondes»un tanıdığım başka bir yazarına, Theodor Vizevaya'ya gittim. Bu çevirilerin yapılmasını üzerine aldı ve o gün beni öğle yemeğine dâvet etti. Karısı Rustu. Yemekte hem karısı, hem baldızı vardı. Konuşmalar arasında onlara, Polonyalıların ve Rusların müşterek düşmanlarının Rus Hükûmeti olduğunu söyledim. Yazar arkadaş Rus edebiyatını övdü.

— «Şu Ruslar ne kadar hoş insanlardır», dedi. «Patapenko'ya mektup yazıp bana kendi eserlerinden çeviriye değecek birini göndermesini diledim. Daha önce çevrilmiş bulunan «*Bir Papazın Öyküsü*» dışında.»

Patapenko cevabında kendi eserleri arasında çeviriye değer bir şey olmadığını bildirmiş. Gonçarov da kendi eserlerinden ancak böyle bir alçak gönüllülükle söz ederdi.

Vizeva, Gonçarov'un «*Sıradan bir öykü*» ve Tolstoy'un «*Sanat hakkında*»ki yazılarını çevirmiştii. Vizeva müzikten de anlardı ve Mozart'ın yaşam öyküsünü yazmaya hazırlanıyordu.

İşte ben böylece babamın eserlerini çevirecek kişiyi Paris'te bulmuştum ama basacak kimseyi bulamamıştım. Bundan ötürü elimdeki malzemeyi kimseye göstermeden Rusya'ya dönmek kararını verdim.

11 Ekimde Yasnaya Polyana'ya vardığımda, babama Duhoborların durumuyla ilgili olarak bütün öğrendiğim şeyleri anlattım. Paris'te eserlerinin çevirisi ve yayınevi konusundaki başarısızlıklarımı da ortaya serdim. Geçmişte babamla gergin olan ilişkilerimizin şimdi yakınlığına dönüşmüş olması beni çok sevindiriyordu. İkimizin müşterek bir sorunu vardı, Duhoborların

sorunu. Benim gibi babam da bununla ilgileniyordu. Bu konu bizi birbirimize çok yaklaştırmaktaydı. 2 Kasım 1898 tarihli güncesinde babam şunları yazmış: «Duygu ve hareketleriyle Sergey bana çok yakın. Bundan ötürü kelimelerle bile bu konuya değinmek istemiyorum».

O sırada babam tüm çabasını «*Diriliş*» romanına yönelttiğini güncesinde de belirtmiş: «Ben «DİRİLİŞ»e bütünüyle daldım. Suyumu sakınarak «DİRİLİŞ» uğrunda harcıyorum. Roman galiba fena olmayacak. Herkes övüyor, ben inanmıyorum».

O sırada «Niva» dergisini yayınlayan Marx'la mukavele yapılmıştı. Babamın aşağı yukarı 12 bin ruble almasını beklemekteydik. Bilindiği gibi kitaplarından gelecek paranın Duhoberlara devredilmesi tasarlanmıştı. Ama «Diriliş» öylesine genişlemişti ki, «Rahip Sergey»yi düzeltmesine vakit kalmıyordu. Babam, Obolenski aracılığıyla, benim eski bir dostumu Mahkeme üyesi olan Tzurikov'u «Diriliş» romanındaki Katerina'nın mahkeme sahnesinin, gerçeklere uygun bir şekilde yazılıp yazılmadığını kontrole ettirmek üzere Yasnaya Polyana'ya dâvet etmişti. Tzurikov 25 Ekimde geldi. Yayınlanmamış olan kendi güncesine şunları yazmıştır: «*DİRİLİŞ*'in müsveddelerini hemen okumaya koyuldum. İhtiyar ikide bir yanıma gelip neresini okuduğumu merak ediyordu. Metnin gerektirdiği yerlerde düzeltme yapmamı, yanlışların üzerlerini çizmemi diledi. Yasaların uygulanması bölümünde büyük yanlışlar vardı: Ceza yasasının 4'üncü ve 5'inci maddelerine göre suçlandırılıyordu Katerina. İşte bu maddelerde değişiklik yapmam gerektiği 4 ile 6 yıl arası hüküm giymesi ise olduğu gibi kaldı. Temyize başvurma nedenlerine dokunmadım, olduğu gibi bıraktım. Katerina'nın giysilerini de değiştirmek gerekti. Bu arada sabahleyin ki-

lisede söylenen ilâhilerde de yanlışlık vardı: «İnsan oğlu sevinin» yerine, «İnsanlar eğleniyor» yazmıştı v.b. İkinci bölümü hâlâ okuyamadım. Yasnaya Polyana'ya yakında döneceğime söz verdim. Romanın okunmasını bitirip iddianameyi kendim yazacağım. Tolstoy'un eserine böyle müdahale etmek beni ürkütüyordu. Telstoy sık sık yanıma gelip işin nasıl yürüdüğüne bakardı. Bana hiç çekinmeden gereken yerleri çizip üstüne yazmamı söylüyordu. Bazı yerleri de hepten çıkartmam zorunlu oluyordu. Çünkü mahkeme 80 yıllarında görülüyor, oysa 90 yılında bazı yasal değişikliklere uğramış. Bana karşı çok sevecen davranmaktaydı. Çok anlatıyor, çok tartışıyordu. Zaman zaman da zihnimi kamaştıran deyişleri vardı».

1 Kasımda Yasnaya Polyana'ya yine Tzurikov geldi. Güncesinde yazdığı gibi «Diriliş»in onuncu bölümünü hepten değiştirdi. Ertesi gün de yazdıklarını Tolstoy'a okudu. Tolstoy onayladı ve temize çekilmesi için verdi kâğıtları sonra da daktiloda yazılıp basılmak üzere gönderildi roman.

Ekimin sonuna doğru Yasnaya Polyana'ya Sullerjitski gelmişti. Duhoborların göçü için gemi sağlamak üzere uğraşırken kendisini jandarmalar Kafkasya'dan kovmuş.

Babam durumu etraflıca kavradıktan sonra hemen paçaları sıvayıp harekete geçti. Sullerjitsk'nin Kafkasya'ya dönmesini ve benim onunla birlikte gitmemi önerdi. O sırada Kafkasya'nın yöneticisi Prens Galitzin'di. Benim ve arkadaşımın Duhoborlara yardımcı olabilmemiz onun elindeydi. Babam Prensin bizlere izin vereceğini umuyordu. İkimize olmasa bile bana... Babam her ne kadar böyle yüksek makamlarla alış verişten hoşlanmaz idiyse de, yine de Prens'e verilmek üzere bir mek-

tup teslim etti bana.

«Ekselans, Prens Grigori Grigoriviç

Ekselanslarının izin vermeleri üzerine Batum'daki Duhoborların göçü sorunuyla ilgilenmek için Sullerjitski görevlendirilmişti. Ama, 2000 kişilik bir Duhobor grubu Kanada'ya gönderilmek üzere iken beklenmedik bir şekilde yetkisi bulunmadığı halde jandarma işe karışmış. Ekselansınızın bürosuna baş vurulduğunda da jandarmanın müdahalesi doğrulanıp Sullerjitski'nin uzaklaştırıldığı kesinlik kazanmış. Bu 2000 kişilik Duhobor kafilesine gemide yer bulunması, yiyeceklerinin ve tıbbî yardımın sağlanması çok zor, karışık bir iştir. En ufak bir ihmal mahacirler bakımından vahim sonuçlar doğurabilir. Yani gereksiz masraflara, hastalıklara hattâ ölümlere neden olabilir.

«Eminim ki hükûmetiniz böyle olumsuz sonuçlar doğmasını arzu etmez. Eğer bu iş gerektiği gibi yönetilmezse, sözünü ettiğim vahim sonuçlar kaçınılmaz olur. Herhalde bir anlaşmazlık sonucu bu konuda Sullerjitski'nin yardımı engellenmiştir, kanısındayım. Başladığı görevi sonuçlandırmasına izin verilmesini ekselanslarından rica ederim. Sullerjitski bu ikinci gurubla gittikten sonra, onları izleyecek yine 2000 kişilik üçüncü grup göçmenlere kiralanmı şolan gemide yardım için Ekselansınıza bu mektubu getiren Kont Sergey Tolstoy'un bu yıl içinde Kanada'ya gitmesine izin verilmesini diliyorum. Ekselansınızın olumlu bir karar alacağını umarım. Derin saygılarımla.»

Kont
Lev Tolstoy
8 Kasım 1898

Anlaşılıyor babam mektubunda ufak bir sürçme

ile Prens Golitzin'nin babasının adını yanlış yazmış ama bu yanlışın Prens de olumsuz bir etki yapmadığı meydanda. Belki de aslında bunun farkına varmamış.

Umulmadık bir yolculuğa çıkmak üzere hemen hazırlığa başladım. Önceden Amerika kıtasına gideceğimi hiç hesaba katmamıştım. Üçüncü kafileyi gemiye bindirdikten sonra işim bitecek ve ben Yasnaya Polyana'ya dönebilirim sanıyordum. Ama Kafkasya'ya vardıktan sonra, ikinci gemi ile gidecek göçmenlere bir rehber bulunamadığından, ben de nasıl olsa o sırada Kafkasya'da bulunduğum için, Duhoborlarla Kanada'ya gitmeye karar verdim.

9 Kasım 1898'de Sullerjitski ile Yasnaya Polyana'dan ayrıldık. Bir buçuk günlük tren yolculuğu ardından iki gün de Gürcistan'ın askerî yollarını geçtikten sonra Tiflis'e vardık. İlk işimiz bir oda bulmak oldu.. Sonra hemen ardından geldiğimizi bildirmek üzere polise baş vurduk. Çünkü yasal yolları titizlikle izlemek kararını vermiştik. «Kafkas» gazetesinde redaktör olan arkadaşım Miliutin'i aramaya koyuldum. Kafkasya'daki hükûmet makamları ile nasıl ilişki kurabileceğimi öğrenmek için görüşmek istiyordum. Arkadaşım Sullerjitski çok tedirgindi; polisin kendisini Kafkasya'dan hemen kovacağından korkuyordu. Yine de geldiğimizi kaydettirdiğimiz halde polis bizi aramadı.

14 Kasım sabahı, Miliutin'e gittim. Duhobor konusuna çok kayıtsızdı. Gerçe onlara karşı çok haksızlık edildiğini kabul ediyordu ama, ona göre Duhoborlar, kendileri acı çekmek istiyen kişilerdi. Bunlar ötürü zulme açıktılar. Gürcü Vali yanlış bir iş yapmıştı ama bir bakıma da onların hayrını düşünerek yapmıştı. Devlet ise ister istemez eziyet etmişti bunlara. Çünkü Muho-

borlar devletti filân tanımıyorlardı. Paraya çok düşkündüler v.b.

Milyutin'inin düşünceleri bu merkezdeydi. Aslında Kafkas makamlarını da eleştiriyordu. Ona göre yönetim kötüydü. Memurlar buranın dilini bile bilmemekte, ve çevirmenlerin elinde kalmakta idiler. Yerli idareciler de kötüydü. Çünkü keyiflerince davranıyorlardı. Yerli dilleri kimse bilmediğinden ötürü onları kontrol etmek olanaksızdı. Miliutin, «Kafkas» gazetesini yayınladığı zaman bu durumu aydınlatmak üzere bir sürü makale yazmıştı. Ve Çar III. Aleksandr, bu makalelere çok öfkelenip bir gazeteye: «Ermeniler ve Gürcüler Rusça öğrensinler. Ruslar bütün yerli dilleri öğrenmek zorunda değildir» diye yazmıştı.

Miliutin bana üç şey önerdi. Birincisi Prensin makamına gidip imzamı atmak. İkincisi, Prensin özel kalem müdürüne gidip hangi nedenle burada bulunduğumu anlatmak ve kendisinden randevu istemek. Üçüncüsü de, daha önce Prensin yâverinin aracılığıyla görüşme isteğimi bildirmek. Bunu da kendisi yapacaktı.

15 Kasım sabahı, Prensin defterini imzaladım. Onsan sonra özel kalem müdürüne gittim. Bizim Sullerjitski bir bayan ahbabının evinde saklanmaktaydı. Çünkü bir olasılıkla Prens'den izin çıkmasına vakit kalmadan, polis onu Kafkasya'dan sürebilirdi.

15 Kasım gecesi, Sullerjitski gene otelde kalmadı. 16 Kasım sabahı meydana çıktı. Otelin sahibi polise hemen haber verdiğinden komiser gelip onu polis müdüriyetine götürdü. Yarım saat geçince de ben Prensin sarayına çağrıldım ve hemen gittim. Onbeş dakika içinde Prensin huzurundaydım. Sonradan işittim ve de tanık oldum ki, Prens, bir iş için kendisine her baş vuranı mutlaka önce bir azarlarmış. Ama bu kez bana

karşı çok terbiyeli davrandı. Babamın mektubunu yüksek sesle okudu; konuşmaya başlayınca da bol bol konuştu. Öyle ki, ben hemen hemen hiç konuşamadım. Diyordu ki, Duhoborların göçünü kolaylaştırmak için elinden geleni yapmaya hazırmış. Kendisi de eskiden Kanada'da bulunmuş. Oradaki Duhoborlara bütün içtenliğiyle en iyi dileklerini iletiyordu. Bana ve Sullerjitski'ye Duhobor göçüyle ilgilenmek izni veriyordu. Yalnız bir koşul ileri sürmekteydi: Sullerjitski hemen Batum'a gidip Duhoborların ilk partisine katılmalı ve bir daha Tiflise dönmemeli. Derken babamın Duhoborların üzerindeki etkisinden söz etti; sanki Duhoborların son zamanlardaki eylemlerine babam neden olmuş gibi. Ben kendisine bu fikrin yanlış olduğunu anlatmaya boşuna uğraştım.

Otele döndükten sonra Sullerjitski'yi buldum. Kendisi müdüriyete gittikten sonra başkomutanlıktan onun nerede bulunduğu sorulmuş ve polis müdürü orada olduğunu bildirmiş.

— Nerede? demişler.

— Benim yanımda, büromda, demiş polis müdürü.

Bu durum hayrına olmuş; kaçmadığı, polis müdürünün yanında olduğu anlaşılmış.

İkimize de Batum'a gitmek izni çıktığını babama telgrafla bildirdik.

Akşamı Sullerjitski'nin ahbabı bayan Pasçenko'nun evinde geçirdik. Duhoborlar arasında bu kadın «nine» diye tanınıyordu. Onlara da çok yardım etmişti. İstidalar yazmış, işlerini görmüş v.b. Bundan ötürü de hükûmet kendini Tiflis'den sürmeye karar vermiş ama, sürerken de geçimden yoksun bırakacağını hesaba katmamış. Yalnız lisedeki oğlu okulu bitirinceyedek bir yıl kalmasına izin vermişler.

17 Kasımda Batum'a hareket ettik. Yolda, bir grup sürgün Duhoborun bulunduğu Skra'ya üç dört saatliğine uğramaya karar verdim. Sâkin ve mehtaplı gecede biz Skra'da trenden indik. Karanlıkta biri sordu

— Aleksi sen misin?

Bir Duhobor, başka bir Duhoboru karşılamaya gelmiş ama ona rastlayamayıp bize rastlamıştı. Bu arada Sullerjitski'yi tanımış ve onun gelişine çok sevinmişti. Bir süre birlikte yürüdük ve Zibarev'in barakasına vardık. Bizimle gelen Duhobor da o sırada bizim eşyalarımıza gözcülük ediyordu. Zibarev'in pişmemiş tuğladan yapılan tavansız evinde 36 kişi barınmaktaydı. Buraya geldiğimiz duyulunca, ortalık büsbütün kalabalıklaştı. İhtiyarlar geldi. (Duhoborlar aile reisine ya da ev sahibine ihtiyar derler). Bunlar, birbirlerine kısaltılmış adlarla seslenirler. Örneğin, Aleksi Alyoşa, Vasili, Vasya olur. Çocuklar da babalarına böyle adlarıyla hitabederler. Yalnız, büyüdükçe ne denmesi gerektiğini öğrenmeye başlarlar. Bana bir Duhorborun anlattığı gibi babasına ya «ihtiyar» ya da «ebeveyn» derlermiş. Annelerine de «dadı».

Asılmış bir lambanın altındaki onur köşesine bizi buyur ettiler. Çevreme bakındım; bıyıklı, sert ve kaba çizgili yüzleri traşlı, saçları alınlarına dökülmüş; kadınlar ise sırtlarına kaftana benzer bir şeyler giymişler, kafalarında kurdeleli şapkalar. Genellikle egemen renkler kırmızı ve mavi. Hepsi de Sullerjitski'nin orada bulunuşa seviniyordu. Ona bir kurtarıcı gibi bakıyorlardı.

Barakada yüz yaşına yaklaşmış, Sevastopol muharebesinden arta kalma bir ihtiyar asker de vardı ki o da Kanada'yı görmek istiyordu. Herkes tatlı tatlı alay etmekteydi onunla.

2 Aralıkta babamdan bir mektup aldık :

19 Kasım 1898
Sergey ve Sullerjitski merhaba!
Telgrafından sonra sizden başka bir haber alamadım. İşlerin gidişatını özellikle senin ne yaptığını merak ediyorum, Sergey. Acaba sen oraya vaktinden önce mi gittin? Çok işin var mı? İş olması bile sen ilgileniyor musun? İyi misin? Prens ile aran nasıl? İş konusunda sizin bildiğinizden başka bir haber yok.

6 Aralık akşam üzeri Sullerjitski'nin morali yine birdenbire değişti. Karamsarlık ve uyuşukluk zaman zaman onda böyle değişiklikler meydana getirirdi. Bir yangın çıktığını pencereden farkedince, yangın söndürmekten pek hoşlandığı için, hemen fırlayıp olay yerine koştu. Onu böyle bir tür acaip heyecanda görünce ben de peşine düştüm. Yangın yerine vardığında benim arkadaş itfaiyeciyi kenara itip hortumu elinden aldı ve yangına dalıp kendisi su sıkmaya başladı. Ertesi gün onun çok işi olduğunu biliyordum. Örneğin ranzaları yaptıracak ve 2000 kişiyi gemiye yerleştirecekti. Yorulmasını istemediğimden hemen harekete geçtim, üstüne atladım. Elinden hortumu alarak o anda otele dönmesini söyledim. Bu arada küfür bile ettim. Bana hayretle baktı ama hiç alınmadan itaat etti.

8 Aralık çok güneşli ve ılık bir gündü. Batum limanına imparatorluğun «Devlet» adındaki muhteşem bir yatı uğramıştı ki, İmparatoriçe Maria da bu yatta bulunuyormuş. Prens Galitzin de onu karşılamak üzere Tiflis'den gelmişti. İmparatoriçeyi uğurlayıp döndükten sonra burada bulunmasını fırsat bilerek evine gittim. Yâveri geldiğimi kendisine bildirdi ve Prens Galitzin tarafından kabul edildim, ama ben Duhobor konu-

suna değinir değinmez âdeti üzere birden parlayıp bağırmaya ve durmadan konuşmaya başladı :

— «Ne istiyorsunuz? Beni rahat bırakın. Bu konudan artık bıktım. Bu göç zaten babanızın kendi vicdan sorunu. Oysa Duhoborların ne babanıza ne de size gereksinmeleri var. Akıl öğretip ne demeye telgraf çekmeye uğraşıyorsunuz? Kamera listeler neyin nesidir? «Ce sont des commérages» (Bütün bunlar dedikodudan başka bir şey değil) v.b.»

9 Aralıkta hava çok güzeldi. «Huron» adındaki gemiye Duhoborlar yerleşmeye başladı. Daha önceden geminin çeşitli bölümlerindeki yerleri saptanmıştı. Bunları hepsi aynı nitelikte değildi. Bundan ötürü de yolcular arasında kura çekilecekti. Alt güvertedeki ambarın lomboz delikleri olmadığından ışık yalnız üst kapaklardan gelirdi ki, bu kapaklar da bozuk havalarda kapatılırdı.

2000 kişinin yerleştirilmesi kolay değil; sabahadek sürdü. Duhoborlar, genellikle çok terbiyeli insanlardı. En ufak bir kabalığa dayanamıyorlardı. Kendi aralarında bile hiç küfürleştiklerini işitmedim. En ağır sözleri: «Sen ne kadar malın gözüsün» demekten ibaretti. Çok basit ve herkese inanan kişilerdi. Hele gençler göze çok hoş gelmekteydi; sağlıklı, aydınlık yüzlü idiler.

10 Aralık sabahı erkenden polis kontrolü balşadı. Öğleden sonra da bitmişti kontrol. Bütün Duhoborlar gemiye bindirilip yerlerinde yerleştirilmişti. Sonunda gemi düdük çalıd, palamarlar çözülüp gürültüyle demir alındı, çıpalar da kalkıp sonunda yola koyuldu.

Bütün göçmenler güvertede toplanmışlar, hep bir ağızdan tekdüzey uzayıp giden ilâhilerini söylüyorlardı. Kıyıya da onları geçirmeye gelen çeşitli bir insan kalabalığı yığılmıştı: kafalarında sımsıkı başlıklarıyla Acar-

lar, bir takım Ruslar ve gelecek sefere hazırlanan 50 kadar Duhobor... Gemiden havayi fişekler atılıyordu. Göçmen taşıyan İngiliz gemilerinde âdetmiş bu. Sullerjitski eski bir gemici olduğundan serene tırmanmış şapkasını sallıyordu. Bütün bunlar gerçekten güzel bir görüntüydü ama benim yüreğime bir hüzündür çöktü. Bu giden 2000 insanın hesabına korkuyordum. Önlerinde aşağı yukarı bir aylık bir yol vardı. Soğuk, hastalık, yetersiz beslenme, yetersiz ve belki de kirli su, yetersiz ekmek ve sıcak yemek. Loş ve havasız yerler. Kuşkusuz bir kaçı yolda ölecekti. En düşük ölüm oranıyla bir ayda en azından mutlaka aralarında üçü ölecekti. Yazık! Aptalca bir yönetim ve zulümden ötürü bu iyi insanlar vatanlarından uzaklaşmak zorunda kaldılar. Gittikleri ülkede de rahat edip edemiyecekleri belli değildi.

Geminin hareketinden sonra Batum boşalmış gibi oldu. Tula'ya Tolstoy'u görmeye giden Duhobor Çernov, 12 Aralık akşamı döndü. Novorosiysk'den bundan sonraki göçmen kafilesiyle gitmek, gerektiğinden onlara yardımda bulunmak üzere iki hemşire geldi ve bana babamın 4 Aralıkta yazdığı bir mektubu getirdiler. Babam şunları yazıyordu :

«Hemşire Hiryakova ve arkadaşı birinci ya da ikinci Duhobor grubuyla yolculuk edecekler. Hemşire Hiryakova fedakârlığı ve dayanıklılığı ile ünlüdür. Bütün dostlarım tanır onu. Kıtlık ve kolera sırasında Çertkov' lardaydı. Arkadaşı da tıpkı ona benzemektedir. Her bakımdan kendilerine güvenilir».

14 Aralık akşam üzeri «Lake Superior» adındaki gemi Batum civarında zorlu bir kar fırtınasını göğüsleyerek geldi. Yemeğimi yedikten sonra yanaşan gemiye

çıktım. Kaptan Taylor ve ikinci kaptanla tanıştım. Bu yolculukta bizim geminin hangi bölümünde kalacağımızı öğrenmek istedim. Bu gemi Nuron'dan biraz daha büyüktü. Üst güverte ile ambarların bulunduğu alt güverte arasında oturacak yerler vardı. Ambarlar bunların altındaydı.

«Lake Superior» kiralandığında sözde ranzalar için gerekli tüm malzemeyi getirecekti; getirmiş ama hesaba vurulduğunda bu malzeme yetersiz kaldı ve çaresiz ranzaların yapılması dışında da malzeme alınması gerekti. «İhtiyar»larla ben ranza yapımı için kereste almak üzere kerestecilere gittik. İlk parti giden yolculara da ranza yapımı için çok kereste harcandığından fiyatlar adamakıllı yükselmişti.

Şcerbakova adında iki oğlu Sibirya'da sürgünde bulunan bir kadın bana gelip bütün Duhoborlar Kanada'ya göç ettikten sonra, acaba onun oğullarının da Kanada'ya gitmesine izin verirler mi? Kendisi de Kanada'ya mı, yoksa Sibirya'ya mı gitmek diye benden akıl sordu. Ben bu konuda fikrimi söylemekten kaçındım. Sibirya ile Kanada arasında onun hesabına nasıl karar verebilirdim?

21 Aralıkta gemiye yerleşmeye başladık. Bütün gün Duhoborlar karıncalar misali çalışmıştı. Neleri var, neleri yoksa yüklenmiş gelmişlerdi. «İhtiyar»lar toplanıp kura ile yer dağıtmına koyuldular. Duhoborların köylerini göz önünde tutarak onları guruplara ayırmışlardı. Kura ona göre çekiliyordu. Hesaplarına bakılırsa gemi 1898 kişi alabilirdi.

Akşam otel paramı ödeyip gemide bana ayrılmış olan birinci mevkideki kamarama gittim.

23 Aralık sabahında Polis Müdürü pasport kontrolüne başladı. Bu işlem için bütün Duhoborlar gemiden

kıyıya çıkartılmışlardı. Polis Müdürü ve gümrükçüler, iskelenin başında yer aldılar. Kıyıdaki göçmenleri kontrolden geçiriyorlar; ellerindeki gemiye biniş belgelerini, kendilerine Belediye Reisliğince gönderilmiş pasaportlarla karşılaştırıyorlardı. Sonra Polis müdürü bütün belgeleri, pasaportları bir çuvala dolduruyordu. Gelgelelim, alınan tedbirlerin ne kadar anlamsız olduğu sonradan anlaşıldı: bazı Duhoborlar takma adlarla kontrolden geçmişlerdi. Örneğin askere gitmesi gerekli bir genç, başka bir ailenin bireyi olarak kadın giysileri içinde yerleşmişti gemiye. Kimliğine büründüğü ve elbiselerini giydiği kız, kısa zaman önce ölmüş ve olay resmî makamlara bildirilmemişti.

Duhoborlar, kıyı bucakta, resmî makamların bulunmadığı ırak yerlerde yaşadığından, rüşvet vermek dışında bu makamlarla ilişkileri olmazdı. Bütün gün sürdürüldüğü halde kontrollerde yine karışıklıklıklar oldu. Kaldı ki pasaportla yaşadıkları bölgelerin makamlar tarafından gönderilmiş değildi; bazı pasaportlardaki adlarla gemiye binme iznini veren belgelerdeki adlar birbirini tutmuyordu. Ama yine de bu kez kontrol «Nuron»daki kontrolden daha ciddi oldu. Akşam üzeri saat dörtte işlem sona ermişti. İskele kalktı, gürültüyle demir alındı ve vapur hareket etti.

Hava güneşliydi, güzeldi. Denize açıldığımızda artık karanlık çökmüştü. Bu gez göçmen gemisinin iskeleden ayrılışında havayi fişekler atılmadı. Çünkü «Nuron»un gidişinde atılan fişekler, Batum'daki resmî makamların hiç hoşuna gitmediğinden menedilmişti.

İşte şimdi önümüzde üç, dört haftalık bir deniz yolculuğu var. İtiraf edeyim ki, oldukça heyecanlıydım, biraz da korkuyordum.

Ama yolculuğumuz oldukça iyi geçti: Batum'u Halifax'dan ayıran 5350 mili 24 günde almıştık. Bu arada

yalnız 3 kişi ölmüştü. Yolculuğun kötü yanı karantinaya girmemiz oldu.

Çiçek aşısı yapıldı. Doktor, aşı olmayanın karaya çıkmasına izin vermiyordu. Yalnız bana biraz gezinmem için izin çıktı ve bir akşam ilk kez karaya ayak bastım. Çam ağaçlarının arasındaki buz tutmuş bir patikadan geçerek adanın içine doğru ilerledim. Buranın çamları Rusya'dakilere benzemiyordu. İngilizlerin «spuce» (ladin) dedikleri bir başka tür çamdı. Yerde ince bir kar tabakası vardı, hava durgundu. Ortada hiç kimse görünmüyor, hiç bir ses duyulmuyordu.A kşam gökyüzü açıktı. İki aylık çok heyecanlı ve hareketli günlerimden sonra ilk kez doğa ile böylece yapyalnız kalmıştım; ve aşağı yukarı bir aylık deniz yolculuğunun ardından ilk kez karaya çıkmış ve Amerika kıyılarına bakıyordum. Kelimelerle anlatılması çok zor yoğun bir duyguya kapılmıştım. Bir bakıma bu yolculuğun sona ermesinden hafiflemiş gibiydim ama, bir bakıma da endişedeydim, geleceği düşünerek. Ayrıca, alışagelmiş yaşam koşullarımdan ve yakınlarımdan aramdaki uzaklığı ta yüreğimde duyuyordum.

Gazeteler Duhoborlara değin havadislerle doluydu. Bir yandan da Tolstoy'a, Sullerjitski, Nilkov ve başkalarıyla ilgili bölük börçük yalan yanlış hikâyeler yayınlıyorlardı.

Buraya esenlikle vardığımı aileme telgrafla bildirdim. Martın sonunda da ayrıldım Amerika karasından. Burada kaldığım sürede, göçmenlerin yerleşim yerlerindeki binaları gezmiştim. Duhoborlar, göçleri konusundaki yardımlarımdan ötürü bana minnetlerini bildirdiler, Duhobor şarkıları söylediler. Bu şarkılar o tekdüze ilâhilerinden çok daha güzeldi. Ritmi daha canlı ve çok sesliydi. Kendi işledikleri mendillerden de bir düzüne hediye ettiler.

Toronto'dan, Montreal'den geçip New-York'a gittim. İki gün kalmıştım Toronto'da ve orada Duhoborlara onca yardım yapmış olan profesör Mavor'la görüşmüştüm. Bir kaç saat de şelâleyi seyretmek için Niyagara'da oyalandım. Tam üç gün bile kalamadığım New-York'da, Amerikanlaşmış olan Ernest Crosby ile de konuşmak fırsatı ele geçirdim. Babamın etkisi altında kalarak işinden ayrılmış ve onun görüşüne paralel bir görüşü benimsemişti. Vaktiyle, babamla tanışmak üzere Yasnaya Polyana'ya geldiğinde kendisini görmüştüm. New-York'da bana karşı çok efendice davrandı; ve beni mütevazı ve mustakil evinde yemeğe çağırdı. Sonra vapura kadar geçirdi. Crosby'nin aracılığıyla Henry George'un (1) oğlu ve Lloyd Harrison'un oğlu ile de tanıştım. İkisi de babamdan övgü ile söz ediyordu.

4 Nisan 1899'da Moskova'ya döndüm. Bütün aile oradaydı. Annemin sağlık durumu da iyiydi.

(1) Henry George: Amerikalı gazete yazarı ve siyaset adamı.

1901 - 1902

LEV TOLSTOY KIRIM'DA ÇEHOV VE GORKİ İLE TANIŞMA

XIX. yılın son beş yılı babam açısından zor yıllardı. 1895'de yedi yaşındaki kardeşim Vanya ölmüştü. Çok yetenekli bir çocuktu. Zekâ bakımından yaşma göre çok gelişmişti. Çok duygulu ve çok inceydi. Annem kadar babam da onu çok severdi. Bu sevgi ikisini de birleştiriyordu. Öteden beri isteriye eğilimli bir yaradılışı olduğundan annemin bu zayıf yönünü bu olay büsbütün depreştirmiş; şimdi daha sinirli olmuştu. Bu beş yıl içinde kardeşim Tanya ve Maşa evlenip evden ayrılmışlardı. Kızlarına çok düşkün olan babam, onların yokluğuna zor katlanmaktaydı. Duygularını açığa vurmuyordu ama kendi kendini yiyordu. Çok derinden yaralandığı belliydi. bir havası vardı. Zaten o yıllardaki olaylara katlanmak için büyük bir sinir gücü gerekirdi Örneğin, Duhoborların göçü sorununda büyük bir uğraşı vermiş. Sonra arkadaşları Çertkov, Bibikov, Tregubov sürgüne gönderilmişlerdi. Sonra annemle anlaşmazlıkları ve sonra «*Diriliş*» romanının tezelden bitirilmesi zorunluluğu ve sonra 22 Şubat 1901'de Sinod tarafından kiliseden afaroz edilmesi. Bu olay bazılarında babama karşı bir yakınlık, bazılarında ise düşmanlık yaratmıştı. Hele o evrede başlayan özgürlük eylem-

leri, bütün bunlar babamı çok sarsıyor ve bu arada kendi dünya görüşüyle bağdaştıramadığı yaşam sistemi onu çok üzüyordu. Görünüşe göre, 1880 yılından beri bir çok bakımdan yaşayış biçimini değiştirmişti; zaten Yasnaya Polyana'da hayat olabildiği kadar sadeydi. Örneğin, babam odasını bile kendi temizlerdi. Tarlada çalışırdı. Tam anlamıyla bir vejetariyen olmuştu. Tek zevki ata binmekti. Başkalarının emeğini gerektiren hiç bir eğlenceyi kabul etmezdi. Elbette Yasnaya Polyana'dan ayrılabilir, hizmetkârlar olmadan da yaşayabilir ve kendisini bütünüyle bedensel çalışmalara verebilirdi ama, kafa yapısından ötürü sürekli bir şeyler yaratmak gereğini duyan bu yaşta bir adam için başka tür bir yaşam hemen olanaksız gibiydi. Çünkü o zaman kafaca yaratıcı olamazdı. Nerede yaşarsa yaşasın yakınları ve seven dostları, mutlaka düşünebilmesi ve yazabilmesi için ona elverişli bir ortam hazırlardı.

XIX. yüzyılın sonunda dış dünyanın ve kendi iç dünyasının sarsıntıları babamın sağlığını çok yıpratmıştı. 1901 yılıda sürekli hastaydı ve ağır hastaydı. Belki karaciğeri bozulmuştu, ağrıları vardı, hazımsızlığı vardı. Ayrıca göğsü sıkışıyordu. Nabzı çok yüksek ve düzensiz atıyordu. Ateşi de inip çıkmaktaydı. Doktora göre kronik bir karaciğer hastasıydı. Sıtmadan başka ayrıca kalbin işleyişi de normal değildi.

İklim değiştirmesini, Güneye gitmesini önerdiler. O zaman büyük toprak sahiplerinden zengin bir kadın olan Kontes Panina, Yalta'dan 12 verst uzaktaki Gaspra'da bulunan daçyasını babamın emrine verdi. Babam bu öneriyi kabul edip 1901'in 5 Eylülünde annemle birlikte Kırım'a gitti. Yasnaya Polyana'dan ayrılırken onları geçirdim. İstasyona gitmek üzere arabaya bindiği sırada babamın kederli ve durgun ifadesi beni çok üzdü...

O sıralarda yılın bir kısmını kendi malikânemde geçiriyor, yönetimi ile uğraşıyordum, kalan zamanımı da Moskova'da... Duma'nın üyesiydim. Yasnaya Polyana'ya zaman zaman gider bir süre kalırdım.

Ekimin başında da Gaspra'ya gidip orada bir ayımı geçirdim. Güneşin doğası babama yararlı olmuş, iki üç ay içinde sağlığı ve morali düzelmişti. Gerçe sık sık kalbinin yorgun olduğundan yakınıyordu ama, doktorlara göre bunun nedeni dağlara tırmanmasıydı. Babam daçyadan çıkıp ta deniz kıyısına kadar inmeyi çok sever ve orada uzun süre kalırdı. Kıyıya iniş gerçi kolaydı; gelgelelim eve dönerken dik bir patikadan tepeye tırmanması gerekiyordu. O zaman nabzı çok yükseliyor ve soluk soluğa kalıyordu.

Anton Çehov, Maksim Gorki ve başkaları da o sırada Kırım'da bulunduklarından bize gelip giderlerdi. Çehov oldukça sık Yalta'dan gelirdi. Dar omuzlu, ince yapılıyordu. Büyük bir dikkatle bakan akıllı gözlerini ve gülümseyen yüzünü hatırlıyorum. Olabildiği oranda saygılı ve iyilik saçan bir adamdı. O zamanlar bile bir hastalığın kendisini için için kemirdiği belli oluyordu. Çok zayıftı, rengi ise bembeyaz.

Babam, onunla edebiyattan, toprak sorunlarından ve Rusya'nın o evredeki durumundan söz ederdi. Onun öykülerine büyük değer verirdi; ama tiyatro eserlerini beğenme, bunu da açıkça söylerdi.

— Anton Pavloviç, sizin piyesleriniz Shakespeares' in piyeslerinden daha zayıf.

Bilindiği gibi babam Shakespeares'den hiç hoşlanmazdı. Çok eleştirirdi.

Çehov babamı çok uysal bir ifadeyle ve büyük bir saygıyla aynı zamanda şüpheci bir ilgi ile dinlerdi, çok az konuşur, tartışmaya hiç girmezdi. Babam, onun ken-

disine karşı büyük bir yakınlık duyduğunu ama fikirlerine katılmadığgını sezerdi. Tartışmak için onu kışkırtır ama başaramazdı. Çehov boş verirdi kışkırtılmaya. Bana öyle gelirdi ki, babam onu kendine daha çekmek ve etkisinin altına almak isterdi ama yine de sessiz direnişin farkındaydı. Daha yaklaşmayı engelleyen arada sanki görünmez bir sınır vardı.

Babam :

— Çehov dindar bir insan değil, derdi.

Maksim Gorki, Gaspra'dan bir buçuk verst ötede, Oleiz'de oturmaktaydı. Bir kaç kez babama geldi. Moskova'da kendisine karşı yapılan gösterilerden ötürü nedense yüreğinde tortu gibi bir şey kalmıştı. Bundan ötürü de bize geldiğinde, parlaması beklenen ünlü bir edebiyatçı olarak değil, şöyle sade bir dostluk havası içinde karşılanmak hoşuna giderdi. Çok alçak gönüllü bir insandı. Kendi geçmişinden ara sıra söz eder ve genellikle susardı. Bazan da bizim evdeki gençlerle oyunlara katılırdı büyük bir istekle... Babam, yeni parlamakta olan Gorki'ye, hem emekçi sınıfından gelip yazar olduğundan ötürü, hem de emekçi sınıfını yazılarına konu ettiğinden ötürü değer verirdi :

— «Gorki edebiyat alanında bir hazine.» derdi. Serserileri çok iyi tanıyor ve yaşantılarını iyi biliyor. Ama başka sınıftan insanları bilmiyor. Bundan ötürü de çok uyduruyor (1).

Gorki o arada edindiği izlenimlerini sonradan Tolstoy'a değğin anılarında belirtmiştir. Bu anılar çok ilginç ve çok canlı yazılmıştır. Babamın, Gorki'nin üzerinde derin izler bıraktığı bellidir.

Grandük Nikolay, yakındaki Ay-Todor'dan yaya ge-

(1) Tolstoy'un bu değer ölçüsünün son bölümünü kabul etmek olanaksız S. Tolstoy.

lirdi Gaspra'ya. Uzun boylu, esmer, dalak ve imperatorluğun özel alayında giyilen, yüksek aşamasını gösteren üniformasıyla, dimdik yürür hızlı adımlarla, üst kata babamın yanına çıkardı. Bu hareketiyle aile ziyaretine değil, babamı görmeye geldiğini belirtmek isterdi. Ben bu görüşmelerde bulunmaz, yalnız ne konuştuklarını babamdan öğrenirdim. Konularından biri Keşiş Fedor Kuzmiç'di. Grandük, bu konuyla ilgili bütün verileri incelemişti. Yani Keşiş kimdi? Bu uğurda sekreterini Sibirya'ya bile göndermiş Kuzmiç'in oturduğu yerde inceleme yaptırmıştı. Sonunda Keşişin I. Aleksandr olmadığı kanısına vardı (2). Babam da aynı kanıdaydı. Babamın, «Fedor Kuzmiç'in Ölümünden Sonra Notları» adlı öyküsü hayal ürünüdür. Kendisi de bu öykünün hiç bir tarihsel temele dayanmadığını bilmekteydi. Grandük Nikolay'nın konularından biri de topladığı portrelerinin insanlardı. Bunlardan başka kendi aile sorunlarını anlatırmış babama. Zaten herkesçe bilinirdi ki, babamın toprak konusunda yazdığı bir öneriyi Çar II. Nikolay'a Grandük götürmüştü.

24 Aralıkta uzunca bir süre kalmak üzere Gaspra'ya geldim. Babamın sağlığı daha da bozulmuştu. Göğsündeki sıkışıklıktan, yanmalardan, hazımsızlıktan ve yine karaciğer bölgesindeki sancılardan yakınıyordu. Nabzi da düzensizdi. Ekstrasistoller vardı.

Hava da iyice bozuk. Gaspra rüzgâra göğüs veren bir bölge. Kışın Ay-Petri'den esen sert soğuk rüzgâr, bütün evi uğultulara boğardı. Ev halkı da neşesizdi. Annem Kırım'dan yakınıyor, Moskova'ya gitmek istiyordu. Kocasıyla birlikte Yalta'da oturan kardeşim Ma-

(2) I. Aleksandr'ın ölümünden sonra yaygın söylentilere göre, sözde ölen Çar bir keşiş kişiliğine girmiş, Sibirya'da yaşamaktaymış.

şa Obolenskaya, hep hastaydı. Aslında babamın hastalığı hayatı karartmıştı. Yeni 1902 yılına sıkıntı içinde girdik.

1902 - 1903 1 Ocak tarihli bir takvim yaprağının üzerine kardeşim Tanya şu noktaları yazmış: «Babam pek iyi değil. Karaciğeri sancıyor. Kendisini çok zayıf hissediyor. Akşam yine ateşi biraz çıktı, 37,1 oldu. Ama morali iyi, canlı yazıyor... Maşa, onun din konusundaki makalesini temize çekti. Lisa Obolenskaya ise, «Dinsel Hoşgörü» adlı makalesini temize çekmiş. Sabahleyin Gorki geldi. Çok hoş, yumuşak huylu, iyi bir insan. Her şeyi seviyor, her şeyle ilgilenen bir çocuk gibi. Sanatına hayran ve bundan ötürü sevinçli. Bugün babamla aralarında bir tartışma olmuş. Gorki, Skitaletz'i (1) savunuyor, babam ise onu batırıyordu. Babamın yanından ayrıldıktan sonra Gorki:

— «Eh, anlıyorum ki Tolstoy haklı,» dedi.

Aslında, tartışma konusu Volkov'un babama önerdiği Skitaletz'in iki yapıtı idi.

Babama, Yalta'dan bir doktor, Altşuler ve Zemstvo Hastahanesinin doktoru Volkov bakmaktaydı. Sonra da hem yazar, hem de doktor olan Yelpatievsky geldi başka bir yerden. Ayrıca, Ocak ayının sonunda çok ünlü iki doktor daha belirdi evimizde. Biri Petersburg'da Çar'ın doktoru Bertenson, öteki de Moskova'dan Şçurovski.

23 Ocakta konsültasyon yapıldı Doktorlar çok ayrıntılı bir tedavi programı saptadılar: ertesi gün neler olacakları beklemiyorlardı. Ertesi gün yani, 24 Ocak 1902'de, babamın iniltileri bütün evi doldurdu. «Angina Pectoris» krizi gelmişti, çok acı çekiyordu. İniltilerine dayanılır gibi değildi. Ancak akşama doğru Yalta'dan

(1) Rus yazarı. Tolstoy, Çehov ve başkalarıtyla ilgili anıları vardır.

acele çağırılan doktor Altşuler, morfin enjeksiyonuyla dindirdi ağrıları.

Akşam ateşi otuz dokuzdan yukarı fırladı ve ertesi gün, akciğer zarının iltihaplanmış olduğu, zatürrie başladığı anlaşıldı. Moskova'dan gelen doktor hemen dönmek istiyordu ama ricalarımıza dayanamayıp bir kaç gün kaldı.

Çok endişeli günler geçirdik. Günden güne durumu fenalaşıyordu. Ateş inip çıkıyordu, kalbi düzensiz atıyordu. Ekstrasistoller vardı. İnliyor, boğulur gibi oluyor, kendini yatakta oradan oraya atıyordu. Her gün biraz daha düşmekteydi. Doktorlar bir sürü ilâç verip gece gündüz nöbet tutuyorlardı. Başka ilâçlar arasında zamanzaman morfin de yapılıyordu. Kısacası elden gelen her özen gösteriliyordu. Tıbba ve doktorlara karşı kuşkuculuğu bir yana, babam, onların tedavisine boyun eğmek zoruna kalmıştı.

Programlanmıştı gece nöbetleri; ikişer ikişer nöbet tutuyordu. Bir kadın, biri erkek bulunuyordu yanında. Nöbet tutanların arasına katılmak için kardeşlerim İlya, Andrey ve Mihail de geldi. Lev ise o sırada Rusya'da değildi.

Büyük kız kardeşim Tanya'nın kocası ile birlikte üvey oğlu da sonbahardan beri bizdelerdi; datçanın müştemliatına yerleşmişlerdi. Ama Tanya'nın kendisi hasta ve babamla uğraşacak durumda değildi. Maşa da hastaydı, babama bakmazdı. Zaten o Yalta'da oturuyordu.

Her gece datçada bir doktor kalmaktaydı: Altşuler, Yelpatievski Sivitzkly ya da Volkov; hattâ o sırada Yalta'ya yerleşmiş bulunan Şçurovski... Hemen her gün Gaspra'ya gelmekteydi. Babamın hastalığını duyan Çekov çok üzülmüş ve her zaman telefonla doktorlardan haber sorardı. Bana:

— Ben de sıraya girip baş ucunda nöbet tutmak isterim ama yazık ki, kendim hastayım.

Birkaç gün sonra babam öylesine düşmüştü ki, yardımsız bir taraftan öbür tarafa dönemiyordu. Sırtı üstü yatıyordu karyolada ve hep aşağı doğru, ayakları karyolanın ayak ucuna dayanıncaya dek kayıyor, dizleri bükülüyordu. O zaman birinin omuzlarından tutup yukarı çekmesi gerekmekteydi. Bunu da ancak güçlü biri yapabilirdi. Nöbet tutan erkekler bu görevi almıştı. Ara sıra parmaklarıyla battaniyeyi yakalıyor ve avcunda sımsıkı tutuyordu. Bu hareketi ancak çok ağır hastalar yaparmış. Böylesine düşmüş bir hastanın yeniden canlanıp yaşayacağını akıl güç alır.

Durumun ne derece vahim olduğu Şçurovski'nin bana verdiği cevaptan anlaşılmaktadır. Kendisine sormuştum :

«Bana babamın ne halde olduğunu açık açık anlatır mısınız? Acaba umudsuz mu görüyorsunuz? En büyük oğlu olduğumdan gerçeği bilmem gerekli.»

Doktor şu cevabı verdi :

«Biz doktorlar durumun umudsuzluğunu kesin olarak söyleyemeyiz. Ama ihtiyarlarda böyle bir zatürrieye biz «Pneumonia terminalis» (son zatürrie) deriz.»

Ateş yükselince babam sayıklıyor, kendine geldiği anlarda da kafası normal çalışmaya başlıyordu. Fikirlerini dikte etmeye gayret ediyordu. Ayrıca da söz özgürlüğüne değğin yazdığı bir makalesinin düzeltmesini yapıyordu. Hastalığı sırasında söylediği bir kaç cümleyi burada veriyorum (1). Bir kez doktor Volkov'a, acaba Zemstvo hastahanelerinde onun gibi ihtiyarları

(1) Bunları 1932'de «Sever» yayınevinde yayınlanan annemin güncesinden yararlanarak aktardım(«Sever» = Kuzey demek).

tedaviye çalışılır mı? diye sormuştu. Çünkü kendisine bu denli özen gösterilmesinden, onca doktorun ilgisinden utanıyordu.

Volkov da kendisinin çalıştığı Zemstva hastahanesinde aynı yöntemlerin uygulandığını ve hastalara, asistanların, hemşirelerin hem de hastanın yakınlarının baktığını, baş ucunda bulunduklarını söylemiş.

Babam ölüme değğin bir romanda okuduğu bir cümleyi sık sık tekrarlıyordu: «Ölmek çoğunluğa katılmak demektir».

Kendisine ihtiyar müjiğin söylediği sözleri büyük bir duygusallıkla hatırlıyordu: «Yazın ölmek gerek, çünkü mezar daha kolay kazılır».

Kardeşim Tanya'ya da: «Adam Olsufiyev'in kolay öldüğünü anlatırlar. Oysa ölmek öyle kolay iş değil. Alışılmış kabuğu üstünüzden atmak yani bedeni öyle kolay iş değil» demiş.

Bir gün de dedi ki: «Pırlantanın değeri kıratın yükselmesiyle değil, bu kıratın kendi misliyle oranlı olarak gittikçe artmasındadır. Aynı şekilde ihtiyarların izanı da zamanla oranlı olarak değil, zamanın kendi misli ile çarpılmış sayısıyla oranlıdır. Bundan ötürü acele edip izanı herkese dağıtmak gerekir».

«Ben öleceğim zaman yakınlarım bana imanımın gerçek olup olmadığını sorsunlar» dediğini de hatırlıyorum. «Ben eğer kelimelerle cevap verecek durumda değilsem, başımı ya sallarım ya da bir yandan öte yana çevirmeye, soruyu yanıtlamaya çalışırım».

Ne zaman öleceğine karar verdiği aklıma gelmiyor. Biz vedalaşmak için sırayla yanına girmiştik. Hattâ Rusya dışında olduğu halde çağrılan kardeşim Lev de gelmişti. Nedense yalnız ben, babamın iyileşeceğine inanıyordum.

1 Şubatta doktor Sçurovski Moskova'ya döndü. Tedavi ve bakım aynı üslupta sürdürülüyordu.

6 Şubatta annem kendi güncesine şunları yazmış: «Üşüme ve titreme. Ateş 39.7 oldu. Göğsü ağrıyor. Doktor Yelpatievski ve Altşuler geldi. Bunun bir kriz olduğunu söylediler. Ciğerdeki iltihap birden bire her yanı kapladı. Kocam hayatla ölüm arasında sallanıyordum, dedi.»

7 Şubat da çok zor bir gündü. Annemin notlarından neler çektiğimiz belli oluyor: «Durum umutsuz. Sabahtan beri nabız hiç duyulmuyor. İki kez vilkanfre yapıldı. Gece uykusuz geçti, sıkıntı. Yoğun kar yağıyor. Rüzgâr sert esmekte. Derece sıfır altı 8».

Eğer yanılmıyorsam, aynı gün Gaspra'ya Kontes Paninin'in annesi ve üvey babası geldi. Onlar datçanın sahipleri olduğundan, babam ölürse nasıl bir tedbir alacağımızı öğrenmeye ve bu arada babamı Ortodoks yobazlarından koruma gelmişlerdi. Ayrıca polisin babamın yazılarını toplatıp evrakını mühürletmesinden korkuyorduk. Bir şeyden daha korkuyorduk : bizden izin istemeden bir yobaz papazın babamın odasına dalmasından, babam son nefesini vereceği zaman âyin yapıp sonra da söylentileri çevreye yaymasından, korkuyorduk : «Bakın Tolstoy Ortodoks kilisesinin koynuna döndü» diye.

Babam hastayken öldüğü yerde gömülmesini vasiyet ediyordu. Bu nedenle datçanın sahipleri ona alt şosenin kıyısındaki tepecikte, parkın ortasında bir mezar hazırlanmasına razı olmuşlardı.

Çektiği acılara ve son derece zayıf olmasına karşın, babamın o haliyle yine de kafası çalışıyor, eserlerini hazırlıyor ve dikte ediyordu.

Aralığın başında, halkın gereksinmelerini ve dilek-

lerini dile getirebilmeleri için, üstlerinden baskının kaldırılmasını sağlamak üzere Çar II. Nikola'ya bir mektup göndermişti. Ve «Emekçi halkı parya haline getiren yasaların kaldırılması»nı istiyordu. Aynı zamanda da: «Bir bölgeden başka bir bölgeye gidebilmek için hareket özgürlüğü, öğrenim özgürlüğü ve din özgürlüğü» istiyordu. Ve yine aynı zamanda: «Nenry George (1) un önerdiği teoriye göre toprak sahiplerinden vergi alınmasını ve toprak üzerindeki kişisel mülkiyetin kaldırılması»nı istiyordu. 16 Ocakta bu mektup son şeklini almış ve Grandük Nikolay aracılığıyla ulaştırılmıştı. Şubat ayında babam, «Din Nedir? Dinin Özü Nedir?» makalesinin düzeltmelerini dikte ediyordu.

Hastalanmadan biraz önce kısa anılar yazmaktaydı. Biri «Askerlik» öteki «Subaylık»... 8 Şubatta anılarını sekreterine dikte ettiği önsözünde, «ihtilâl»in kaçınılmaz olduğunu belirtiyordu.

«...işte iki çıkar yol var. Birincisi çok çetin olmasına karşın kanlı ihtilâl. İkincisi ise, hükûmetlerin, toplumun doğal ilerleme yasalarını engellememek zorunluluğunu idrak etmesi. Eskiyi savunmaması ve bizde olduğu gibi eskiye dönmemesi. İnsanlığın ilerlemekte olduğunu, yolun doğrultusunu anlayıp ulusları o yoldan götürmesi. Birinci çıkar yol, yani kanlı ihtilâl kaçınılmaz olduğu zaman bu iki yazının yayınlanmasını istiyorum. Umuyorum ki içindeki fikirler kardeş kavgasının kızışmamasına yarar. Ve yine umuyorum ki, şimdi bütün hükûmetlerin, uluslarını yönelttiği, kardeşi kardeşe kırdırmak yolunu, ileri sürdüğüm bu fikirler, biraz engelleyebilecektir.»

---

(1) Amerikalı gazeteci ve siyaset adamı. 1839-1897. Yukarıdaki teoriyi «İlerleme ve Yoksulluk» adlı kitabında 1897' de yayınlamıştır.

12 Şubatta doktor Sçurovski Moskova'dan gelip de babamı muayene ettiğinde bize biraz umud verdi.

15 Şubatta annem, Petersburg'dan Metropolit Antony'den bir mektup aldı. Metropolit babamın kilise ile barışması için annemin etki yapmasını istiyordu. Annem Metropolitin bu sözlerini babama ilettiği zaman babam şu yanıtı verdi :

— «Barışma söz konusu değil. Ölmek üzere olduğum şu sırada içimde ne kötülük, ne düşmanlık duygusu var. Kilise ne demek? Belirsiz bir nesne ile nasıl barışılır?»

Babamın arzusuna uyarak annem Metropolite ceveap vermedi.

20 Şubatta babam kendini daha iyi bulmaya başladı ve doktor Volkof'a :

— «Anlaşılıyor ki yaşamam gerekli,» dedi.

Annem sordu :

— Nein var?... Yani sıklıyor musun?»

Babam, birdenbire canlanmıştı :

— Ne demek sıkılıyor muyum? Asla... Her şey düzeninde.»

Zaman zaman kötüleşiyor, kaprisli ateşi inip çıkıyordu. Zaman zaman kalp atışları bir zayıflıyor, bir hızlanıyordu, ama gittikçe düzeliyordu. Aslında kendisi de iyileşeceğine pek inanmamaktaydı. Annem onun 28 Şubatta söylediği sözleri not etmiş: «Hastalığın uzun sürmesi iyi. Ölüme hazırlanmaya vakit kalıyor.»

O sıralardaydı, Çekov'u datçasında ziyarete gitmiştim. Yalnızdı ve her zamanki gibi nazik ve suskun. Avluda ona alışmış bir turna kuşu dolaşıyordu. Avlunun çevresinde ve evin içinde çiçekler vardı. Kaştanka adında kestane rengindeki küçük köpeği de «hoş geldiniz» der gibi bana kuyruk salladı.

Çekov :

— «Bu köpeği bana Kaştanka adındaki öykümden hoşlananlar hediye etti. Bu adı ben takmadım ona.»

Konuşmamız doğallıkla babamın sağlığına geldi. Ben sordum :

— «Lütfen siz doktor olarak bana gerçeği söyleyebilir misiniz, babam iyileşecek mi? Ne düşünüyorsunuz?»

— «Babanız belki iyileşecek ama artık ihtiyar, çok ihtiyar,» dedi.

Durakladı, cümlesini bitirmedi. Belli idi ki devam etse şöyle diyecekti: «İyileşirse de uzun zaman yaşayamayacak».

İleride bu konuşmamız zaman zaman aklıma geldi. Bizim bu konuşmamızdan sonra babam sekiz yıl yaşamıştı, oysa Çekov üç yıl sonra ölmüştü.

4 Martta annem şunları yazmış : «Günden güne iyileşiyor ama doktorlar, hâlâ kuvvetli hırıltıların kesilmediğini söylüyor».

10 Mart «Tam ilkbahar havası. Lev iştahlı. Kefir içiyor».

12 Mart «Gorki geldi».

13 Mart «Kocam gittikçe iyileşiyor. Derecesi sabahları 36.6, nabzı 83-92 arasında».

İyileşiyordu babam. Bundan ötürü hepimiz mutluluk ve övünç duymaktaydık, çünkü bütün gücümüzü seferber ederek bakmıştık. Morali de daha iyiydi. O evrede yaptığı bir şakayı hatırlıyorum. Doktor Altşuler Moskova'ya gittiğinde orada şantöz Olenina'yı dinlemişti; Kırım'a döndükten sonra da herkese kadının ne güzel şarkı söylediğini anlatıyordu. Babam doktoru dinlerken bir gün demiş ki :

— «Olenina'yı mı dinlemeyi yeğ tutuyorsunuz yoksa beni mi?»

Doktor, hazır cevap :

— Her ikinizin üslubu ayrı...

— Öyleyse onu dinlerken dikkat edin de, bana dediğiniz gibi «öksür» diyivermeyin.

Yalta'da hemen her gün Çarlık Sarayı Livadya ile Ay-Todor arasındaki çar ailesi için düz patikada gezinirdim. Bu patikaya herkesin girmesi yasaktı. Ama Grandük Nikolay araya girdiğinden bizim evin halkına özel izin çıkmıştı. Bundan ötürü patikada kimseye rastlamıyordum. Tek başıma, güneşten, denizden, dağlardan, Yalta manzarasından büyük bir zevk alıyor, yanlızlığımla doğanın tadını çıkarıyordum. Hissediyordum ki, ilkbahar güneşiyle ve babamın iyileşmesiyle ben de içimde bulunduğum ruh çöküntüsünden kurtulmaya başlamıştım.

10 Martta babamla konuşmamızı not etmiştim. Babam, pencereden Ay-Petri dağını büyük bir zevkle seyrediyordu. Sağlığına değğin sorduğum soruya şu cevabı sanki üzülerek verdi :

— «Daha iyiyim, hayata dönüyorum.»

Sesinde bir hüzün sezince sordum :

— «Yoksa memnun değil misin?»

— «Memnunum ama biraz sıkılıyorum. Sanırım ki insanlara hâlâ biraz yardımda bulunabilirim; aksi halde yaşamak istemezdim. Dağdadan da çok hoşlanıyorum. Hastalığım sırasında, Tanrıyı, yaşamı ve ölümü uzun uzadıya ve yoğun bir şekilde düşündüm. Ölümle ilgili bütün düşünceler yalnız hayat için yararlı. Biz hayatın sınırları içindeyiz ve bu sınırları da aşamayız. Ancak şunu diyebiliriz : «Senin dilediğin olsun.»»

Martta Moskova'dan çağırdığımız Doktor Nikitin gelip Gaspra'ya yerleşti. Babam Kırım'dan ayrılıncaya dek bizimle kaldı. İlerde Nikitin aile dostumuz olarak uzun süre Yasnaya Polyana'da kalacaktı. Babamın her hastalığında Moskova'dan ya da Başhekimliğini yaptığı Zemstvo hastahanesinden kalkar gelirdi. Babamın ölümüyle sonuçlanacak hastalığında da yine ona bakmıştı.

31 Martta Çekov geldi. Ayın 22'sinde de annem Yasnaya Polyana'ya ve Moskova'ya gitti. Uzun sürmemişti mutluluğumuz, az buçuk iyileştikten sonra babam Nisan sonunda yine hastalanmıştı. Bu kez tifoydu onu yatağa düşüren. Gerçi ağır bir tifo vakası değildi ama, kendisi yaşlı ve zayıf olduğundan, üstelik de zatürrie geçirdiğinden, şimdi de tifoya yakalanması çok tehlikeliydi.

Haber verilir verilmez Doktor Sçurovski Moskova'dan geldi. Yine tedavi yöntemleri, yine nöbet tutmalar... Babam yine zatürrie geçirdiği sıradaki gibi halsiz düştü.

Ben yine geceleri yatağının baş ucunda nöbetteydim. Ancak Mayıs sonuna doğru iyileşmeye yüz tutmuştu. Sanırım buna Kırım'ın munis iklimi yardım etti. Onu hava alması için koltukla dışarı çıkarıyorduk. Açık havada saatlerce kalıp Ay-Petri dağını, parkın muhteşem güzelliğini seyrediyordu. İki kez de arabayla çevreyi gezdi.

Haziran başında Yasnaya Polyana'ya dönmeyi plânlamıştık; ertelemek zorunda kaldık ki çok isabetli olmuş. Çünkü o yıl, orta Rusya'da İlkbaharda ve yaz başı alışılmamış soğuklar olmuştu ve hava çok rutubetliydi. Kırım'dan ancak 26 Haziranda ayrıldık. Babam Yalta'ya dek arabayla gitti ve aradan vapurla Sevastopol'a ulaştı. Vapurda yazar Kuprin'le karşılaşmış. Sevastopol'da da küçük bir kayıkla tren istasyonuna

kadar gitmiş ve trende özel olarak kendisi için hazırlanmış bir kompartman bulmuş. Önemsiz ama babamın tipine uygun bir olay meydana gelmiş orada ki sekreteri Boulanger anılarında bundan söz eder. Vagon çok sıcak olduğundan ve tren iki saat sonra hareket edeceğinden, babam, sekreteriyle birlikte istasyona bitişik küçük bir bahçeye girmiş. Oturduktan bir kaç dakika sonra, evin bahçeye bakan balkonundan bir kadın inip bizimkilerin bahçeden çıkmasını istemiş. Sekreter karşı durduysa da kadın direnmiş çıkmalarında :

— «Burası istasyon şefinin bahçesi. Gelişi güzel kimse giremez. Çıkamazsanız bekçiyi çağırırım,» demiş.

Sekreter de direnmişse de Tolstoy ayağa kalkıp :

— «Uzatmayın ne diye rahatsız edelim onu,» demiş sekreterine. Sonra yürümüş, ikisi bir bahçeden çıkmışlar.

Trenin hareketine bir kaç dakika kala, iki bayan Tolstoy'un vagonuna girebilmek için kondüktöre yalvarmışlar. Biri onları bahçesinden kovan hanımmış. Kovduklarından birinin Tolstoy olduğunu öğrenince, özür dilemek fırsatı verilmesi için yalvarmış ama, kalabalık vagonlar, yığılı eşyalar, geçirmeye gelenler babamın kompartımanına ulaşmasına engel olduğundan, kadının bir demet çiçeğini özürleriyle birlikte babama iletmişler.

27 Haziranda babam, Yasnaya Polyana'ya esenlikle vardı.

Kırım'da geçirdiği hastalıklar hayatında bir dönüm noktası olmuştu. Kırım'dan geldikten sonra kışları bile Moskova'ya gitmiyor hep Yasnaya Polyana'da oturuyordu. Annem artık Moskova'ya gitmek için ısrar etmemekteydi.

Babam tek başına iki odaya yerleşti ve o üzücü

günlere yani 27 Ekim 1910'da Yasnaya Polyana'dan son ayrılışına kadar orada kaldı.

Anladığım kadarıyla Kırım'daki hastalıklardan sonra huyu biraz değişmişti. Eski sertliğini azıcık yitirmiş, kendinden ve hayat tarzından eskiye oranla biraz daha memnun. Genellikle insanları ve özellikle kendi yakınlarını eskisi gibi sessizce suçlamıyordu artık. İnsanlara karşı daha bir hoşgörü sahibi olmuştu. Kırım'daki hastalığı sırada sayıklamaları arasında bir kez yüksek sesle şöyle demişti :

— «Onların hepsi insan... hepsi Âdem oğlu.»

Sonradan ben kendisine sayıklamaları arasında bu sözleri söylediğini anlattım. Hatırlamıyordu elbette ve inkâr da etmedi.

Sanırım o evrede kafasında bir fikir yer etmeye başlamıştı ki, bunu da sonra, hayatının son yılında «Dünyada Suçlu İnsan Yoktur» başlığıyla bir yazısında belirtti. «Aslında onları suçlu yapan çevresi ve koşullarıdır» diyordu.

Çekov'u son kez 1904 yılının Şubatında görmüştüm. O arada Japonya ile savaş başlamıştı. Moskova'da moral çok düşüktü. Şehrin üzerine karanlık bulutlar abanmıştı. Rüzgâr esiyor, yağmur, kar bir şeyler çiseliyordu. Sokaklarda yumuşak pis karların üzerinde yüzlerce Çernosotentzı (1) sarhoş guruplar halinde Çar'ın portresini dolaştırarak «Hurra» diye nara atıyorlardı. Orada birkaç lokantayı tahrip ettiler ve birkaç üniversite öğrencisi dövüldü. Bu sırada Çekov Kırım'dan dönmüştü. Kendisini ziyarete gittim, çok hasta görünüyordu. Sık sık öksürüyor ve konuşurken kalkıp başka bir odaya giderek orada tükürüyordu. Başkalarının ya-

(1) Bağnaz gericiler.

nında böyle bir hareket yapmak istemediği belliydi. Bu kez Olga da yanımızdaydı. Ona :

— «Anton Pavloviç bir an önce Güneye dönse iyi olur,» dedim.

— «Evet, yakında Avrupa'ya gideceğiz. Ama Anton Moskova'da kendini daha iyi hissediyor,» dedi.

Çekov'un Moskova'dan daha çok hoşlandığını, datçada sıkıldığını düşündüm. Ama Güneyde otursaydı belki birkaç yıl daha fazla yaşayabilirdi. Oysa şimdi belli ki ömrü az kalmış.

Bu son görüşmemizden sonra Avrupa'ya gitti. Badenweiler'de öldü. Babam çok üzüldü onun ölümüne ve öykülerini yeniden okumaya koyuldu. Kendi değer ölçülerine göre sınıflandırdı onları. Sonra onun «Duşeçka» (canım) öyküsüne bir önsöz yazdı. Bazı öykülerine birinci sınıf, bazılarına ikinci sınıf, bazılarına da üçüncü sınıf diyordu ama, Çekov'u en büyük yazarlar sınıfına yerleştirmişti.

1905 SONBAHARI

1905 Ekim ayının başında ben 3 gün için Yasnaya Polyana'ya ailemin yanına gittim, kız kardeşlerim orada idi. O sırada ilk büyük demiryolu grevi başlamıştı. Bu nedenle köyde demir atıp kaldım.

Tren istasyonu Zaseka Yasnaya Polyana'dan 3 verst uzaklıktaydı. Oraya kadar gidip trenin ne zaman işleyeceğini sordum ise de kimse bir şey bilmemekteydi. Görevliler önemli ve gizemli bir tavır takınmışlardı. Sanki bir şeyler biliyorlar da söylemek istemiyorlar. Aslında ise benden fazla bir bildikleri yoktu.

— «Tula'da demiryolu işçilerinin temsilcileri Mos-

kova'ya gidecekler. Ertesi gün döndüklerinde bize orada neler olup bittiğini anlatırlar,» diyordu.

Gerçekten temsilciler Moskova'ya gittiler ise de dönmediler.

İstasyon şefi :

— «Moskova'dan bir tabur askerle tren gelecek,» dedi.

Böyle bir tren de gelmedi.

İstasyon kaynaşıyordu her zamankinden daha fazla. Sevastopol'a gitmekte olan ekspres orada durdurulmuştu. Genellikle bu istasyonda hiç durmadan geçip giden ekspres bu kez 15 gün süreyle çakılıp kalmıştı.

Yasnaya Polyana'da hava gün geçtikçe daha bulanıyordu; endişenin başlıca nedeni olup bitenlerden haber almamaktı. Moskova'da neler geçmekte? Petersburg'da neler dönüyor? Posta gelmiyor ve telgraf hatları kesilmiş. Tren işlemiyor ve bizler sanki dünyadan kopmuşuz duygusuna kapılmışız. Söylentilere göre Moskova'da toplar atılmaktaymış. Bazı kentlerde geçici hükûmetler kurulmuş imiş. Erzak almak üzere Tula'ya gönderilen bir adam dönüşte şunları anlattı : Tula' daki istasyonda büyük bir miting olmuş. İdareciler şaşkınlıktan engel olamamışlar ve kentte en başta gelen yiyecek maddeleri sonuna dayanmış. Örneğin, şeker, tuz, gazyağı yeterli değil. Fırınlar grevde olduğundan ekmek de yetişmemekte.

O sırada Moskova Dumasının üyesi olduğundan görevimin başında bulunmak gerekliliği bir yana, ayrıca orada bulunmayı kendim istiyordum.

At kiralamak üzere Tula'ya gittim. Oteller dolup taşıyordu. Kimi araba tutmuş Moskova'ya gidiyor, kimi Moskova'dan dönüyordu. Bir tanıdık Moskova'va giderken yolda Grandük Nikolay'ya rastladığını söyledi. Atıyla ve maiyetindekilerle birlikte malikânesinden ay-

rılıp yola koyulmuş. Tula'da nice zamanlar ortadan kalkmış arabalar bile devreye girmişti. Örneğin paytonlar, modası geçmiş kupalar ve tam bunların tersine şık landolar da vardı. Bazıları tren seferleri başladıktan sonra hangarlara tıkılmış şimdi yeniden yolcu taşımak üzere sahnede belirmişlerdi. Yollar dikkate alınarak da fiyatlar belirlenmişti. Örneğin Tula'dan Moskova'ya 160 verstlik yol için adam başına 40 ruble, Serpuhov'adek. Yani 80 verstlik yol 25 ruble dolayındaydı, adam başına...

Ben Serpuhov'a kadar iki atlı hafif bir araba kiralayıp 16 Ekimde yola koyuldum. Hem hava berbattı hem de yol. Zaten bir gün önce şöyle bir kar fırtınası yoklayıp geçmişti; sonra da kar kısmen eridiğinden benim araba kah çamura kah yumuşak kara batıyordu. Karla karışık yağmur çiselemekteydi. Yolda sıra sıra araba ve çıkınını sırtlamış yaya bir sürü insan gördüm. Serpuhov'a yaklaşınca, Kursk'dan gelen tıklım tıklım bir otomobil bizi geçti. Herhalde Moskova ile Kursk arasındaki tren hattı yapıldıktan sonra bu yoldan bu kadar araç ve insan geçmemiş, bizim şose böylesine telâşlı bir kalabalık görmemişti.

Surpuhov'da yine böyle hafif bir araba kiralayarak yoluma devam ettim. Bu yolun bir bölümünde daha çok yaya insan vardı. Bunların bir kısmı grevden evlerine dönmekte olan ustalar, işçilerdi. Bir yerde arabacı durup atlara yem vermişti. Ben de bu arada bir lokantaya girdim. İlk bakışta alkolik olduğu anlaşılan yılışık suratlı bir adam yanıma yaklaştı:

— «Siz bizim babalarımız, beylerimizsiniz,» dedi.

Yakında oturan bir usta öfkeli bir tavırla ona sert bir çıkış yaptı:

— «Sen orada neler yumurtluyorsun? Babalar, bey-

ler kimlermiş bakalım? Artık hepimiz baba, hepimiz bey.»

Bu tavır ve bu ses tonu işçilerin nasıl bir duyguda olduklarını anlatıyordu.

Podolsk'a yakınlarında demiryolu araba yolunun yanında paralel uzanıyordu. Bu sırada bir yolcu treni geçip gitti. Ne acaip iş: raylar üzerinde giden gerçek bir trendi bu. Yolun kesiştiği noktada geçidin yanında bulunan bekçiye grevin bitip bitmediğini sordum.

Adam büyük bir neşeyle:

— «Elbette bitti. Manifesto çıktı,» dedi.

— «Hangi Manifesto?» diye sordum.

Güya Çar herkesi memnun edici bir yol bulmuş Podolsk'te ahali, ikonalar ve Çar'ın portresini taşıyarak yollara dökülmüştü.

İşte 17 Ekim Manifestosunu böyle öğrendim. Podolsk tren istasyonuna acele sürdürdüm arabayı. İstasyon coşkuyla kaynaşmakta. Herkes bir ağızdan konuşuyor; sanki yıllardır kendilerini susmaya adayan insanların birden konuşma kararı almışlar, çeneleri açılmış.

İstasyonda Manifestoyu basmış tek gazete vardı. Bir buçuk rubleye satılan bu tek nüsha gazete elden ele dolaşıyordu.

Kısa bir süre sonra başka bir yolcu treni geldi, onunla Moskova'ya gittim. Moskova yakınlarında tren çok yavaşlamıştı. Çünkü o bölgede grevcilerin söktükleri rayları yerlerine oturtmuşlardı ama, henüz gerektiği gibi sağlamlaştırmamışlardı.

Baş kondüktör :

— «İstasyona kadar gidilemez,» dedi.

Ama bize bunun nedenini açıklamadı. Herhalde o sırada, orada demiryolu işçileri toplantı halindeydi.

Tren Moskova'ya gece onbirde vardı. Sokaklar aşağı yukarı boş gibi. Karanlığı ancak şurada burada yanan gaz fenerleri yırtıyor. İstasyondan tenha ve esrarlı görünen sokaklardan geçerek Sanat ve Edebiyat lokaline gittim. Orada bir toplantı ya da bir şölenle karşılaşacağımı sanıyordum. Gerçi kulüp çok kalabalıktı ama, iki günlük yolculuğun sarsıntısından, soğuktan ve karanlık sokaklardan sonra salon bana özellikle çok aydınlık ve gürültülü geldi. İçeri girdiğim sırada «Marseillaise» çalınıyordu. Alışılmamış dozda da yürekli nutuklar atılıyor. Özgürlü savaşı yapanlar onuruna kadehler kalkıyordu. Gerçekten bir bayram havası esmekteydi burada.

İşte 1905 yılında Ekimin 20'inci günleriydi bunlar! Hayatın akışı yatak değiştirmiş yeni bir yatak bulmuştu, öyle anlaşılıyordu.

İlk günler çok sevinçli geçti. Sanılıyordu ki özgürlük bir vaad halinde kalmayıp pek yakmda yasal bir şekilde gerçekleştirilecek ve sıkıyönetim kalkacak, halka düşman idareciler uzaklaştırılacak ve devlet Duması, kurulup eski rejim artık tarihe karışacaktır. Yine sanılıyordu ki, ihtilâlci hareketler ya durulacak ya da eskiden olduğu gibi yalnız kıpırdanacak.

17 Ekimden sonra bu coşku yerini Manifesto'daki vaadler tutulacak mı, tutulmayacak mı diye bir tereddüt dalgası derken inançsızlığa bıraktı.

O günlerde bir miting sırasında öldürülen Bauman'ın (1) 20 Ekimde olabildiği kadar görkemli bir cenaze töreni yapıldı. Cenaze alayını halk örnek olabilecek bir düzenle yönetiyordu. Elde taşınan kızıl bayrakların üzerinde «Silahlı İhtilâl» sloganı vardı.

O günün akşamı törenden dönenler bilindiği gibi

(1) 1878 - 1905 Profesyonel ihtilalci.

saldırıya uğramışlardır. Şehir Duması'nın kararına göre bu konuyu araştırmak üzere gönderilen ve şehri temsil eden üye Şubinski'nin raporunu Duma'da dinledim. İdareciler o mertebe korku içindeymişler ki, Dumanın kovuşturmaya memur edilen temsilcisini bile kabul ettiler. Şubinski'ye göre bu saldırı faslı bir tertipti. Bauman'ın cenaze töreninden sonra kalabalığın bir kısmı sanki evlerine döner gibi yapıp üniversiteye gidiyorlar. Üniversitede o evrede silâhlı savunmayı ve ondan sonra silâhlı ayaklanmayı hazırlayacak olan kişiler bulunmaktaydı. Bunların büyük bir bölümünü öğrenciler oluşturuyordu.

Üniversiteye yönelenler. N. sokağından M. sokağına sapacakları sırada manejin yanında bekleyen «Kara Muhafızlar» kalabalığı onların üzerine yürüyor. Üniversiteliler de kalabalığı görünce tabancayla havaya ateş ediyorlar, ama kimse yaralanmıyor. Buna karşılık olarak kalabalığın arasından biri, sonra Kazaklar ateş açıyorlar. Kazaklar kendi istekleriyle ve «Kara Muhafızlarla» anlaşarak ateş etmekteymişler. Emir, Kazak Komutan Yardımcısı'nın boru çalmasıyla verilmiş. Kazakların Subayı ise onların yanında değil, manejin öbür yanındaymış. Kaç kişinin ölüp kaç kişinin yaralandığı o sırada meydana çıkmadı. Söylentilere bakılırsa 5 kişi ölmüş 20 kişi kadar yaralı varmış. İşte bu «Kara Muhafızlar»ın ilk saldırısı oldu. 21, 22, 23 ekim günleri belleğimde bir karabasan gibi kaldı. O günlerde «Kara Muhafız» olan Moskova'yı kasıp kavuruyordu. Bazı kimseler bu saldırıların bazı gizli ellerce düzenlendiğini ve Emniyet Örgütü'nün katkısı olduğu kanısındaydılar. Bu saldırılar, nasıl birkaç kentte birden aynı zamanda ve aynı biçimde birdenbire başladıysa, yine aynı yerlerde aynı zamanda aynı biçimde sona ermişti. Bu durum da işin içinde Emniyet Örgütü'nün parmağı ol-

duğuna değin varsayımları güçlendiriyordu. İnsanın aklına şöyle bir soru gelebilir: saldırı olayları kimlere yarar sağlamaktaydı ve neden gerekliydi? Cevabını verebiliriz: en başta 17 Ekimden sonra Emniyet Örgütü'nün kaldırılacağını Ohrana mensupları bile hesaplıyordu. Yani, kendilerinin ne kadar gerekli olduğunu ve halkın ihtilâlden yana olmadığını kanıtlamak için bu düzeni çevirmişlerdi. İkinci olasılık da, Ohrana'nın başka başka kollarında çalışan karanlık kişiler, bazıların bilinçli, bazıları bilincsiz olarak 17 Ekimdeki Manifesto'yu meydana getiren nedenlere karşı kin beslemekteydiler. Şöyle bir bildiri gördüm: «Efendiler-soylular, soylulaşmış tüccarlar ve kokuşmuş aydınlar Yahudilerle birlikte Çar'ı tahtından indirmek ve ulusu köleleştirmek istiyorlar. Araç olarak öğrencileri kullanıyorlar.

İşittiğime göre bu tahrik edici bildiri bir polis şubesinden yayınlanmıştı.

Bu üç günde yani, 20. 21. 22. günlerinde kimi zaman yaya olarak kimi zaman bir araca binip Moskova'yı dolaştım. 21 Ekimde akşam üzeri beş sularında tramvaydayken, vagona yarı sarhoş. alt tabakadan olduğu anlaşılan silik bir adam girdi ve belirli bir kişiyi karşısına almadan sürekli konuşmaya koyuldu. Hımhım bir sesle, gelişi güzel bir şeyler söylüyordu. Ama sözleri korkunç ve garip bir anlam taşımaktaydı. Öylesine korkunç ki, başlangıçta dediklerine inanamamıştım. Diyordu ki:

— «Bir üniversite öğrencisine dersini verdik. Onu Kamenski köprüden aşağı nehire attık. Çünkü Çar'a karşı çıkıyorlar. Böylelerini cezalandırmak gerek.»

Sonradan söylediklerinin doğru olduğu anlaşıldı. Lopotin adında bir üniversite öğrencisi nehire fırlatılmış.

Ben tramvaydaki adama sözlerinin gerçek olup olmadığını sorduğumda, şu cevabı vermişti:

— «Yani cezalandırılmayacak mıydı? Ne demeye yalan söyleyeyim? Böyle mikropları ortadan kaldırmak şart... Onlar böyledir...»

Derken küfürlere başlamıştı.

Öldürmenin günah olduğunu ona anlatmaya çabaladım. Suçluların mahkemede hesap vermeleri gerektiğini söyledim.

Sözlerimi dinlemek bile istememişti.

— «Öldürmek neden günahmış? Başka ne yapılabilir ki? Ortalığı bulandırmak olur mu? Buna izin mi verelim yani? Mahkeme de ne demekmiş? Ya yargıçlar onları kayırırsa? O zaman ne olur? Onlar Allaha karşı, Çar'a karşı...»

Yine küfürlerine başlamıştı. Sanki yaptığının doğru olduğunu böylece kendine kanıtlamak istiyordu.

Tramvayda, orta yaşlı, kısa paltolu, kasketli tezgâhtar ya da küçük esnaf kılıklı biri oturuyordu. Susuyor ve gözlerinde korkuyla ara sıra sarhoşa ve bana bakıp geçtiğimiz bütün kiliselerin önünde imanla haç çıkartıyordu.

Tramvaydan birlikte indik. Çevresine bakınıp kimsenin bulunmadığını, kimsenin işitmeyeceğini anlayınca bana esrarlı bir tavırla :

— «Boşu boşuna bunlarla konuşuyorsunuz. Gün bunların. Ben de bütün kiliselerin önünden geçerken haç çıkartıyorum ki, bana da sataşmasınlar,» dedi.

Arbat Kapısında (1) meyve satan bir kadının önünde durmuştum. Tam o sırada kızıl saçlı, sırtında havı dökülmüş eski bir palto, başında kasket bir adam yak-

(1) Arbat sanatçıların oturduğu bir semt.

laştı. Satıcıyla konuşmaya başladı. Çevresine birkaç kişi toplanmıştı. Bu adam benim bildiride okuduğum şeyleri hemen hemen aynen tekrarlıyordu :

— «Bu üniversite öğrencilerini öldürüp param parça etmek gerek. Yalnız onları değil, daha yukardakileri de. Aralarında generaller bile var. Onlar da hem Tanrı'ya, hem Çar'a karşılar. Halkı köle haline getirmek istiyorlar. Biz buluruz onları ve bugün halk sokaklarda dövüyor onları. Öyle bir zaman gelecek ki, ev ev dolaşıp hepsini deliklerinde yakalayacağız. Ben biliyorum, bana polis söyledi. Evin birinde bunlardan tam dört kişi varmış. Hepsini ele geçireceğiz. Hele üniversite öğrencisi kızlar...»

Kızlar derken pis söler söylemeye başladı. Onlara öyle işkenceler, öyle ölüm biçimleri uygun görüyorlardı ki, orada bulunan başı örtülü tek bir kadın savuşup gitti.

O üç gün içinde çok şeyler duydum.

22 Ekim akşamı, bir meyhanede iki üç küçük memuru öldürülmüş. Ben bu adamları sabayleyin tesadüfen görmüştüm. İkisinin kırmızı kıravatı vardı ve çok heyecanlıydılar. Meyhanede herhalde Çernosotenez'lerin hoşlarına gitmeyen bir şeyler söylemiş olacaklar. Bundan ötürü öldürülmüş olacaklar.

Bir ahbabım iki katlı tramvaydayken Smolensk Çarşısında birinin dövülmekte olduğunu, üzerine çullananların arasında çaresiz bir kolun havaya doğru uzandığını görmüş. Asıl korkunç olan diyordu bu ahbap bu badireler ortasında, sokaktaki yaşamın eski minval üzere sürüp gitmesiydi: Arabacılar müşteri arıyor, tramvayın zili çalıyor, yayalar geçip gidiyor... Sonradan öğrenildiğine göre ahbabın bana sözünü ettiği yerde bir öğrenci öldürülmüştü, gerçekten. Kalabalığın

arasında kaçarken bir fırına sığınmış, fırıncı onu dışarı atınca da param parça edilmiş.

Buna benzer bir olay başka bir sokakta da geçmiş. Bir Çernosotenetz kalabalığı tramvayı durdurup binerek içinden üniformasıyla bir üniversite öğrencisini indirmişler, parçalamışlar.

13 Kasımda şehrin Dumasında çok endişeli ve gergin bir hava esmekteydi. Duma, hükûmete ve idarecilere baş vuruyor, bazı isteklerinin yerine getirilmesini ısrarla diliyordu. Trepov'un (1) işten el çektirileceği tahmin edilmekteydi. Özel bir şehir komisyonu kurulmuştu ki, ben de üye olmuştum. İşçi aylıklarının arttırılması konusu gündeme getirilmişti. Şehir işlerinde çalışan, örneğin demiryolu, kanalizasyon, su işleri, mezbahalar, basımevleri işçilerinin vb.larının temsilcileri hep bu komisyona gelirdi. Yalnız sorunlarını danışmak için değil, aynı zamanda oy hakkı da isterlerdi. Komisyon başkanı ise bunlarla inadlaşa pazarlığa girerdi. Sonunda ücret konusunda uyuşmuşlardı: kalifiye olmayan bir işçinin alacağı en az ücret 18 ruble, usta ücreti ise 25 ruble. Yıldan yıla da zam... Ama işçi aylıklarının artışı, belediye giderlerini yılda bir milyon rubleden fazla şişirmişti. Bu arada bir gerçek daha çıkmıştı ortaya: grev sırasında ve grevden sonra önemli hırsızlık olayları meydana gelmemiş ve hırsızlık amacıyla hiç cinayet işlenmemişti. Yani grevciler asayişi bozmamışlar, kişileri ve malların dokunmazlığını korumuşlardı. Üstelik o evrede sokaktakl hareket de azalmıştı.

20 Ekimden sonra ve Aralık ayaklanmasına kadar yönetici kadro kargaşaya kayıtsızdı. Kara muhafızlar'a karşı Moskova'da bir silâhlı birlik kurulmuş, bunlar

(1) 1896'ya kadar Trepov Moskova polis müdürü idi, 1905' den sonra da Diktatör Yetkisine sahip Petersburg valisi.

üniversiteyi merkez edinmişlerdi. Ilımlı partilerin toplantılarında bile, mutlaka birisi çıkıp herkesi silâhlanmaya, ayaklanmaya kışkırtıyordu. Sol partilerin mitinglerinde ise, gerek üniversitede, gerek halk evlerinde, gerek Akvaryum adlı tiyatroda, demeçler ne kadar ihtilâlci bir ruhta olursa o oranda başarılı sayılmaktaydı. Bu parlak ve eyleme çağıran demeçler dışında kimse başka bir şey dinlemek istemiyordu.

Gençlik vakit kaybetmeden silahlanıyordu. Bazısı son kuruşuna kadar silaha veriyordu. Tabancaların fiyatları yükselmişti. Açıktan açığa silâh için para toplanmaktaydı. Silahlandıktan sonra da silaha alışık olmayan gençlik onu bir an önce kullanmak için sabırsızlanıyordu.

Silâhlı birlik üniversiteye yerleştikten sonra ara sıra üniversiteden çıkıp Çernosotnetz'lere karşı savaşıyordu. Bazan bu silâhlı birlikten birkaçı Çernosotenetz'lerce mimlenmiş ve hayatı tehlikede sayılan kişileri korumak görevini yükleniyordu.

1910 LEV TOLSTOY'UN SON AYLARI VE GÜNLERİ

1910'un Sonbaharı. Babam Evden Ayrılmadan Önce

1910 ilkbaharında hayatımda bir olay geçti ki, bunun Yasnaya Polyana'daki hayatımızla hiç bir ilişkisi yoktu. Bu olay olanağını bulduğum halde ailemin arasına da dilediğim kadar kalmamı engelledi. Sonradan babam bu olayı öğrenince çok üzüldü, işte bundan ötürü burada anlatmak istiyorum. Ayrıca da bu olay o evredeki toprak sahiplerinin karakterini yansıtması bakımından ilginçtir. 1890 yıllarının başında, Moskova'da

zengin ve soylu bir çok sayıda binaları bulunan zengin genç, ve soylu bir ailenin oğlu Sumarokov, tam anlamıyla gerici diye bilinen bir ilçede, kendine bir malikâne almaya karar vermiş. Bizim Çernski ilçesi de bu gerici ilçelerden biriydi. İşte Sumarokov, burada aldığı malikânede çok muhteşem bir ev yaptırtmıştı. Şarap fabrikası ve de değirmeni olan bu malikâne benimkinden 5 verst uzaktaydı. 1910'da Sumarokov, «Rus Ulusal Birliği»nin Tula şubesinin başkanıydı. Tutumu bana ters düştüğü halde onunla tanışmak zorunda kalmıştım. Hem komşuyduk hem de kendisi İlçe Soyluların da Başkanı seçilmişti.

Ava çok düşkündü. Özellikle köpeklerle kurt avından hoşlanırdı. Evimden bir verst uzaklıktaki ormanda her yıl sürülerle kurt üremekteydi, ama bunlar bize zarar vermez, bölgedeki hayvanlara da ilişmezlerdi. Sık sık rastlardık bu yaratıklara. Bir kez karımın yolunu kesmişlerdi. Bir de üç kurt yavrusunu çayırda oynaşırken görmüştüm. Yine bir kez ormanın kıyısına üçüne bir rastlamıştım. Böyle karşılaşmalar olagandı. Sumarokov'a kendi ormanımda kurt avlamak izni verdim. Bir kaç yıl avlandı. Sonra, 1910'da çok meraklı bir avcı olan kardeşim Mişa da benim ormanda kurt avı izni istedi. Bu kez Sumarokov'a izin vermedim. Kardeşime verdim ama, aynı zamanda komşuyu da bu ava davet etmesini söyledim. Bundan sonra ikisinin arasında çok tatsız bir konuşma geçmiş: ve Sumarokov Mişa'ya hakaret dolu bir mektup göndermiş.

15 Eylülde kardeşim Mişa'dan aldığım mektubun içinden Sumarokov'un ona yazdığı mektup da çıktı. Kardeşim bana bu mektubu ne yapacağını soruyordu. Kendisi de daha önce onun gibi bir adamla merhabayı kestiğini bildirmiş. Sumarokov, yine de kendini densizliği yapmakta gecikmedi. 22 Eylülde orman koruyucusu

bana, yasaklamama karşın Sumarokov'un bir kaç kişiyle birlikte ormanımda avlandığını bildirdi. Ben de hemen troyka hazırlatıp yazın evimde misafir olan ressam Orlov'la av yerine yollandım. Avlananları aveneleriyle birlikte ormandan çıkarttım. O anda Sumarokov, beni görünce hiç bir açıklama yapmadan, tartışmaya girişmeden utanarak kaçmıştı.

30 Eylülde ertesi gün sona erecek olan Çernski kasabasının fuarına gittim. Akşam da kulübe uğradım ki Sumarokov oradaydı. Yaklaşıp elini uzattı bana, ben elimi vermedim.

— «Kusura bakmayın, sizin gibi adamlarla görüşmek istemiyorum,» dedim.

Birkaç dakika geçmişti ki, iki toprak sahibi yanıma gelerek Sumarokov'un beni düelloya davet ettiğini bildirdi. Bu hiç beklemediğim bir şey olduğundan, hemen o anda cevap veremiyeceğimi kısa bir süre güvendiğim kimselerin cevabımı kendilerine ileteceğini bildirdim.

Durum hiç hoş değildi. Ne prensip olarak ne de pratikte Sumarokov ile döğüşmek istiyordum. Neden döğüşeyim yani? Kendine de değil, kardeşime yazılmış edepsizce bir mektuptan ötürü mü? İzinsiz avdan ötürü mü? Yoksa, «Rus Birliğine» üye olduğundan ötürü mü? Ama düelloyu da hemen reddetmek olanaksızdı. Soyluların kâğıda geçmiş aptalca bir geleneğine göre, onunla düelloyu reddetsem bana ağır bir şekilde hakarette bulunabilir, beni küçültebilirdi. Bu işi barışçı bir yoldan halletmem gerekmekteydi. Tula'ya gidip iki düello tanığı aramaya koyuldum.

Bu olaya dönmemek için nasıl sonuçlandığını şimdiden anlatıyorum : Ekim ve Kasım ayları boyunca, tepemde bir damokles kılıcı asılı durmuştu. Düello tanık-

ları bulmak ve görüşmek üzere bir kaç kez Tula hattâ Moskova'ya gitmek zorunda kalmıştım. Aynı zamanda işlerim beni malikâneye bağlıyordu. Bir yandan Yasnaya Polyana'ya gitmek gerekiyordu. Tanıklarım ve Sumarokov'un arasındaki görüşmelerle sonra sorun barışçı bir yoldan çözüldü; ve ben onlara çok minnettar oldum. Çünkü bu iş hiç de kolay gelmemişti. Sumarokov düello için çok direnmişti.

Bu adamın karakterini çizmek üzere bir kaç cümle ile belirtmem gerekli ki Sumarokov sonraki yıllarda, 1916'da Tula'da soylulara aid 70 bin rubleden fazla bir parayı kullandıktan başka imzasını taklid ederek annesinin bonolarını da kırdırmak suçundan mahkeme ye verilip cezaevine girecek ve sanırım daha sonraki yıllarda, 1928'lerde Berlin'de kalp para yapmaya kalkışacak ve olay gazete sütunlarına geçecekti.

2, 3, 4 Ekimi Yasnaya Polyana'da geçirdim. Birikov da aynı zamanda geldi. 2 Ekimde babama Sumarokof'un av konusunu anlattım ama, düellodan söz etmedim. Geçenleri babam sonra öğrenip alaycı bir gülümseme ile bana sormuştu :

— «Bu işten kurtların haberi yok mu?»

Gülmüş ve tüm olup bitenlerin saçmalığından utanç duymuştum. Bir süre sonra Bulgakov bu konuyu, anlatırken babamın, Sumarokov'a şaştığını söylemiş. Babamın bu olayda asıl ilgilendiği, öyle sosyetik bir av kalabalığını benim ormandan kovuşum olmuştu.

— «Kimdi bu Sumarokov? diye soruyordu.»

Babama Orlov'un tasarladığı resim konularından söz etmiştim. Yapmak istediği konulardan biri şuydu: bir mujik arabasıyla giderken ona aydın yüzlü görünen bir adam yanaşıyor. Bu kaçak ve gizlenen bir ihtilâlciymiş. Mujiğe yaklaşmanın nedeni kendisini sakla-

ması ve biraz yiyecek vermesiymiş. İkinci tablonun konusu şuydu: bir şafak vakti günün ilk ışıkları sis tabakasını yırtmaya çabalamakta. Japonya savaşında yaralanmış bir bacağı tahtadan, bir mujik, bir izbanın önünde bir tahtada oturmakta ve kaputunun bir kolu omzundan sarkmaktadır. Çevresini saran çocuklardan birini kaşa (darı unundan yapılma bulamaç) ile beslemektedir. Kadın ise, onun karşısında, omzunda tırpan öylece duruyor. Sakat erkek çocuklara dadılık ederken, kadın erkek işine gitmeye hazırlanmaktadır, yani ot biçmeye... Üçüncü konu: hasat zamanı arabasıyla tarlaya gelen bir papazın uşağı, çalışanlara votka ikram ediyor. Votka dağıtan adamın çevresinde, omuzlarında tırpanlar, ellerinde taraklarla mujikler toplanmıştır. Bu konuların üzerinde çok Orlov çok çalıştı ama, bu konuların altından kalkmak onun gücünü aşan bir işti. İnsan yüzlerinin anlamını çok güzel veriyordu ama, şimdiye dek hiç bir zaman «en plein air» açık havada resim yapmamıştı. Aynı zamanda resimlerinde doğanın güzelliğini vermek istiyordu. İkinci tablosunda, şafak vakti güneşin ilk ışıklarını tablosuna yansıtmak amacındaydı. Bundan ötürü gün doğarken sehpasını alıp nehrin kıyısına gidiyordu.

Bu üç tablonun hiç birini bitiremedi, Orlov. Onun sade konularla uğraşmasını öğütlüyordum. Benim öğütlerime uyarak iki etüd yaptı. Biri, iki ucundan iki bakraç sarkan bir teraziyi omuzlarına yüklenmiş bir kadın. Öteki de el dokuması kumaştan bir giysi giymiş bir genç kız.

Babam Orlov'un üzerinde çalıştığı tablolarla da konularıyla da ilgilenmişti. Hele sakat asker, büsbütün ilgisini çekti. Orlov'dan sevgiyle söz ederdi her zaman.

3 Ekimdeki olayda ben de bulundum. Bulgakov ve Birikov da ileride bu olayı yazılarında belirteceklerdi.

Babam bir arkadaşıyla ata binmişti. Dönüşte soğuktan donan ayaklarını artık hissetmez olmuştu. Biraz dinlenmek için çizmelerini bile çıkartmadan uzandı ve uyuyakaldı uzun süre. O kadar uyudu ki, bizler, onun uyanmasını beklemeden saat yedide sofraya oturduk. Annem çorbamızı dağıttıktan sonra onu yoklamaya gitti. Yanımıza döndüğünde de babamın uyandığını söyledi: yatağın üzerinde oturuyormuş. Saatin kaç olduğunu ve yemek yeniyor mu diye sormuş. Annem, onun gözlerinin bir acaip baktığını, tıpkı eskiden kriz öncesi baktığı gibi baktığını haber verdi. Güncesinde olay şöyle anlatıyor:

«3 Ekim. Kocam sabahleyin biraz gezinip sonra kısa bir süre atına bindi. Döndüğünde de ayaklarının soğuktan donduğunu söyledi. Çizmelerini çıkartmadan uzandı. Yemek yendiği sırada yanına gittiğimde büyük bir dehşetle gördüm ki, kendisi hiç bir şey hatırlamıyor, saçmalıyor; aynı zamanda da sanki hep uyumak ister gibi bir hali var. Derken korkunç bir duruma girdi. Yüzünde, bacaklarında önliyemediği kramplar oluyordu. Dehşet içinde kalmış umudsuzluğa ve pişmanlığa kapılmıştım. Geceye doğru krampları geçti. Ve sabaha dek kocamın yanında, iskemlede oturdum. O uyuyor ve arasıra inliyordu» (1).

Bu kez iyileşti babam. Hastalığının nedeni elbette son günlerin heyecanlı olaylarıydı. Olaylar onu çok etkilemişti.

Ama sanırım ki o baygınlığa benzer durumun nedeni, uzun ve ağır çizmelerini çıkartmadan uyuya kalmış olmasıydı; çizmeler kanın dolaşımını engellemişti.

4 Ekim sabahı uyandığında bilinci hepten yerine

(1) Tolstoy'un Güncesi, 1910. Sovyet Yazarları Yayınevi 1936 Sahife 209.

gelmişti, ama kendini çok yorgun buluyordu. Her zaman gömleğinin cebinde sakladığı küçük güncesinin nerede olduğunu sordu. Ben de baygın gibi yattığı sırada cebinden alıp sakladığım defteri geri verdim

— «Okumadım,» dedim.

— «Sen okuyabilirdin,» diye cevap verdiğini duyunca da çok sevindim.

5 Ekimde kalktı babam. Annem de Çertkov'un bize gene gelmesine izin verdiğini bildirdi (2).

Bu ziyaretim sırasında annemle çok ciddi konuştum. Kardeşim Tanya da beni destekledi. Eğer kendisini hasta sanıyorsa tedavi olmasını, eğer sağlıklı ise o zaman kendini toparlamasını ve normal davranmasını söyledim. Eğer babamı eziyet etmeyi sürdürecekse, bir aile toplantısı yapıp bir kaç doktor çağıralım annemin elinden yetkileri alarak yayın ve malikânenin yönetimi işinden onu azad edelim ve babamdan ayrı oturmaya zorlayalım.

Bu olaylar ve konuşmalar sonunda annemle babamın ilişkileri biraz düzelir gibi oldu; ama bu iyilik uzun sürmedi.

1910 yılında Yasnaya Polyana'daki yaşantıyı anlamak için, çok geriye gitmemiz gerekli. Annemle babamın arasındaki anlaşmazlığın nedeni aslında, bir yanda ideali için yaşayan insanla, öbür ya da mutluluğu maddi rahatlıkta bulan insan arasındaki çelişkiden doğmaktaydı. Anlaşmazlıkları ta 1880' yıllarında başlamıştı.

1884 yılının 18 Haziranında bile, babam güncesine şunları yazmıştı:

---

(2) Çeritkov, Yasnaya Polyana'ya yakın kendi malikânesinde otururdu ama, Sofya Tolstoy istemediği için evlerine gitmezdi.

«Çok sıkılıyorum. Üstümde bir ağırlık var. Evden gittim ve büsbütün ayrılmak istedim. Ama onun gebeliğini düşününce Tula'ya yönelmişken yani yoldan geri döndüm.»

Bu iki insan arasındaki ruhsal çalkantılara değğin kendi yargımı ileri sürmek istemiyorum. Yalnız o zamanlar, bu anlaşmalığa herhangi bir çıkar yol bulmak kaygusundaydım.

Babam bir ödün vermişti: 1883'ün 21 Mayısında, bir vekâletname ile anneme ne var, ne yok devretmişti. Aynı amanda 1881 kadar yazmış olduğu bütün kitapların tüm hakları, yayın hakları da artık annemindi. Babam bu yetkiyi önceleri yalnız sözle vermiş, işi sonradan resmiyete dökmüştü. Gelgelelim bu ödün yeterli değildi. Malikâneler aslında kendisinindi ve bunlarla ilgili bütün işlemlerden sorumlu kendisiydi. Bu sorumluluktan kurtulmak için onları karısına ve çocuklarına devretmek istemiş ve 1892 Haziranında resmî işlemler başlamıştı. 1891'de gaetelerle şunu ilân etmişti: 1881'den sonra yazılmış tüm eserlerini kim dilerse yayınlayabilecekti. 1881'den önce yazılmış eserlerinin yayın hakkını ise karısına bırakıyordu.

Bir kaç kişi de, hepsini neden dağıtmayıp bir kısmına ailesine devrettiği için onu suçluyordu. Babamın düşüncesine göre hepsini devretmek düşmanca bir davranış sayılırdı ailesine karşı. Zorbalık olurdu. Düşünülebilir ki, 1881'e dek kendi emeğiyle meydana getirdiği eserlerinin yayım hakkını karısına devretmesi bir zaaf belirtisidir. Babamın açısından ise, kendisi 1881'e dek başka bir kişilikteydi; şimdi o kişi ölmüş ve kendi mirasını ailesine bırakmıştı. Oysa 1881'den sonra, asla mülkiyet hakkı tanımayan yeni bir insan doğdu. Bundan ötürü o tarihten sonra tüm yazılanların, kendi kişisel mülkiyetinin ötesinde, cümlenin malı olması ge-

rekir. Bu yeni doğan kişi umuyordu ki, ileride ailesi de kendisini taklit edecektir. Bu düşünce ile onlarla birlikte yaşamını sürdürmek kararını vermişti.

1909'un 8 ve 9 Ağustosunda babam, hiç bir zaman gönderilmemiş ve kimliği de keşfedilmemiş «E. Ş.» takma adı altında gizlendiği belli bir kadına yazdığı bir mektupta, mülkiyetle ilgili kendi düşüncelerini anlatmaktadır: «1880 yılında bir Hristiyanın hiç bir mülkü olmaması kanısına vardığım zaman mallarımı red ettim ve kendimi ölmüş sayıp aileme hakları olan ve hakları olarak bekledikleri mirasın mülkiyetini devrettim... Eğer ben bu şekilde hareket etmeseydim, onlar bu mirastan mahrum kalmakla haksılığa uğramış olacaklardı. Bana karşı da düşman kesileceklerdi. Eğer bugün yine varlığım açısından bir şey yapmam gerekseydi aynı şekilde hareket ederdim sanırım. Ancak bu kadarı elimden geldi. 1880 yılından sonra, mademki yeni bir insan oldum, bütün emek ürünümden elde ettiklerimi yeniden doğmuş bir insanın varlığı gibi hiç bir fark gözetmeden bir kaç kişi arasında değil de, herkes yararlansın diye düşünüp öyle hareket ettim. Varlığımı red etmem, herhalde amacımın çıkar peşinde koşmak olmadığının bir kanıtıdır... Çünkü 1880'den sonra yayınlanmış yüzlerce sahife beni bir kaç yüzbin ruble ile ödüllendirir ki bu para herhalde aileme dağıttığımın on bin kat üstündedir».

Malikânelerini ve 1881'e kadar yazmış olduğu kitapların gelir hakkını ailesine devrettikten ve o tarihten itibaren yazılacakların da tüm telif hakkını amme yararına adadıktan sonra babam yine de inançları ile özel yaşamı arasındaki çelişki sorununu çözemediğini farkediyordu. Varlıklı toprak sahiplerinin yaşayış tarzı, Yasnaya Polyana'da karısının yönetimi ve onun alışıldığı üzere hayatı sürdürebilmek için aldığı koruyucu

tedbirler, kitaplarının yayımından karısının gelir sağlaması Tolstoy'un dünya görüşüne tam anlamıyla ters düşünüyordu. Oysa, kendisi Yasnaya Polyana'da ailesiyle birlikte otururken ister isteme o yaşam tarzını paylaşmaktaydı. Bundan ötürü de hem kendini, hem aile bireylerini suçluyordu. Onu az tanıyanlar, babamın bu tutumunu iki yüzlülük sanıyorlardı. Mülkünü ailesine devretmesini yalnızca aile çıkarını düşündüğüne veriyorlardı. Babam da bunu hissettiğinden kendi dünya görüşüyle yaşantısı arasındaki çelişkisinden acı duyuyordu. Ama, bu çelişki kendisine ne türlü acı gelirse gelsin, daha falasını yapamıyordu: Yani, bütün eserlerinin telif hakkından vaz geçmek ve Yasnaya Polyana'da yaşamamak elinden gelmiyüordu. Eğer aksini yapabilseydi ailesinin direnişiyle karşılaşacak ve aile hayatını alt üst etmiş olacaktı. Babam, karısını ve çocuklarını yüzüstü bırakmak hakkını kendinde görmüyordu. Yasnaya Polyana'dan ayrılmak çıkar yol mu? Ona göre: «İnsan oğlu doğduğu yer neresiyse oraya yararlı olmalıydı», sözünü sık sık dile getirirdi. Tolstoy'a göre, dışta bir değişiklik yani yaşadığı yeri değiştirmek mükemmeliyete uzanan yolda ileri bir adım sayılmaz.

Annem ise, kocasının mülkiyete karşı olan olumsuz düşüncelerini hiç bir zaman paylaşmazdı. Tam aksine kendisinin ve çocuklarının varlığının artmasını başarı saymakta idi. O yalnız Tolstoy'un karısı değildi aynı zamanda anneydi. Ve annelere özgü bir duygu ile çocukları hesaba katarak dünya nimetlerinden yararlanmayı arzuluyor ve en ufak bir ödün vermeye yanaşmıyordu; tak aksine, L. N. Tolstoy'un eserlerini olabildiği kadar büyük bir kârla yayınlamak yolundaydı. Üstelik 1881'den önce yazılmış eserler bir yana, bu tarihten sonra yazılmış olanlardan da gelir sağlıyordu. Anneme göre bu kaçınılmaz bir şeydi. Çünkü oğulları ona sık

sık baş vurup para yardımı bekliyorlardı; ve genellikle de o bu yardımları yapıyordu. Acaba çocukları uğrunda dünya nimetlerini sağlamaya çabalıyan bir kadını suçlayabilir miyiz? Onu suçlayanlar, acaba çocukları uğruna uğraşı vermeyen bir ana gösterebilirler mi? Yıllar geçtikçe annemin ruhsal dengesi bozulmaktaydı. Hem isteriye eğilimli yaradılışı, bu özelliği 1895'de tutkuyla sevdiği en küçük oğlu Vanya'nın ölümünden sonra daha da belirginleşmişti. Hele 1906'da ağır bir ameliyat geçirdiği için sinirleri büsbütün yıpranmış hele 1910'nun ikinci yarısında annem artık dengeli bir insan olmaktan çıkmıştı.

Yasnaya Polyana'nın yönetimi onun elindeydi ama sevmezdi bu görevi. Üstelik de kötü yönetici olduğundan işler iyi gitmiyordu. Acaba kârda mıydı zararda mıydı, kestirmesi zordu.

Yönetim nasıl olursa olsun yine de bu malkânenin korunması gerekiyordu. Başka türlüsü düşünülemezdi. Hırsızlık, odun hırsızlığı, ekinlerin ve otlakların hayvanlarca çiğnenip mahvedilmesi, hemen bütün işleri felce uğratırdı. Korumanın yolu ise gerektiğinde resmî makamlara baş vurmak, suçluların cezalandırılmasını, hiç değilse onlara gözdağı verilmesini istemekti. Bu koruma sorusunun halli de anneme düşüyordu. Bekçileri tutmak ve gerektiğinde resmî makamlara meram anlatmak. Annem, ya kâhya böyle koruyucu ya da zorlayıcı tedbirler aldıklarında babam kahroluyordu. Suçlular ona sığınıp kendilerini savunmasını diliyorlardı ve babam da yapıyordu bunu.

Bu çelişilerin sonucu olarak Yasnaya Polyana'daki hayat hem babam, hem annem bakımından dayanılmazdı. Buna karşın uzun yıllar hiçbir değişiklik olmadı. Belki de hayatlarının sonunadek olmayacaktı eğer 1910'da bardağı taşıran bir damla yani babamın resmî

vasiyetnamesi sorunu ortaya çıkmasaydı.

1910'da Yasnaya Polyana'daki hayata, konuşmalara, mektuplara, o zamanla ilgili güncelere ve nihayet babamın evden ayrılması nedenine, her şeye bu vasiyetname sorununun ışığında bakmak gerekir.

Resmî vasiyetnamesini yapmadan önce, babamın tüm istekleri, 1895'in 27 Mart tarihli güncesinde yazılıdır :

«Varislerimden dileğim on cilt eski eserimin ve «*Alfabe*»nin telif haklarını kamu kararına bırakmalarıdır. Bu yalnız vasiyetim değil, varislerimden dileğimdir. Eğer bunu yaparsanız doğru bir harekette bulunmuş olursunuz. Sizin hesabınıza olumlu bir tutumdur bu. Yine de bu arzumu yerine getirmezseniz o zaman sizin bu işe hazır olmadığınız anlaşılır. 10 yıldan beri eserlerimin satılık bir mal olması hayatımın en acıklı ve ağır bir olayıdır».

Aynı güncesinde şu vasiyeti de yapıyor: «...Evrakımın gözden geçirilip sıraya konmasını, karıma, Çertkov'a ve Strahov'a havale ediyorum» (1).

1904'de Strahov artık hayatta değildi. Babam Çertkov'a : «Ölümünden sonra bütün evrakımı karımla birlikte gözden geçirmek külfetine katlanmanızı ve uygun bir şekilde bunların ne yapılacağına karar vermenizi diliyorum» diyordu. 11 Ağustos 1908 güncesinde isteklerini şöyle sıralamıştı : «Gerçi önemsiz bir şey ama, ölümümden sonra ne yapmanızı arzuladığımı şurada belirtmek isterim. Başlıca dileğim, ölümümden sonra bütün eserlerimin telif haklarının kamu yararına devredilmesi çok yerinde olur. Eğer bunu yapmak istemezler-

(1) L. Tolstoy'un Güncesi. Cilt 1.1895-1899. Setin Yayınevi. 1916 M. Sahfe 255-256.

se, hiç değilse halk için yazdığım «*Alfabe*» ve «*Okuma Kitabı*»larının telif hakları verilsin. İkincisi, gerçe bu da aslında boş bir şey: gömüldüğüm sırada hiçbir âyin yapılmasın. Tahtadan bir tabut ve kim isterse o taşısın. Ormana götürülsün. Orada hendeğin karşısında, yeşil bir değnek dikilmiş olan noktaya gömüleyim. Orayı seçmemin bir nedeni var».

Bütün bu yazdıklarından anlaşılıyordu ki, babam telif hakları konusunda ısrarla durmamaktaydı, bunu ancak arzuluyordu. Eserleri kamu malı olsun, ailenin özel malı olmasın. İkincisi, Çertkov, annemle birlikte yazılarının redaksiyonunu yapsınlar ve yayınlasınlar. Çertkov'la fikir yakınlığı ve dostluk alışverişi olduğundan ona çok inanırdı. Aynı zamanda karısını kırmamak için, vasiyetlerini yerine getirmek konusunda onu da araya katıyordu.

Babamda resmî bir vasiyetname yapmak fikri nasıl doğdu bilmiyorum, ama Çertkov babamın dileklerini aynen yerine getirmek amacındaydı. Resmî vasiyetnamesini, babam, ilk kez Moskova yakınlarında Çertkov'un evinde misafir olduğu sırada yapmış ve tanıklara imzalatmıştı. O vasiyetnamesinde şu isteklerini belirtiyordu :

«Bütün yayınlanmış edebî eserlerim, her alandaki yazılarım, basılmış ya da basılmamış ya da bir kez basılmış yazılarım yani bütün çalışmalarım 1 Ocak 1881 tarihine kadar yazılmış basılmış da basılmamış yazılarım ölümümden sonra kimsenin öz malı olmamalı. Telif hakkı ödemeden kim dilerse tüm eserlerimi yeniden kopya edip yayınlayabilmeli».

Yazılarının redaktör olarak Çertkov'u atıyordu. Bu vasiyetnamede karısından söz etmemekteydi. Ama kamu yararına ayrılan yapıtların dışında kalanları yani 1881'den önce yayınlanmış olanların telif haklarını aile-

sine bırakıyordu. İsteklerinin mutlaka yerine getirilmesi için ailesini zorlamıyordu ama, aile mânen bu vasiyetlere uymak zorundaydı. Varisler, vasiyetnameyi hiç hesaba katmayabilirlerdi gerçe gelgelelim bu istekler bir kez dile getirilmişti. Artık bunların yok sayılması ya da hasıraltı edilmesi olanaksızdı. 1895'de yazdığı güncesinin üç kopyası vardır; biri kardeşim Maşa'da, biri Çertkov'da biri bende. Eğer güncesinde yazılmış olanlar ve bütün kopyalar herhangi bir nedenle yok olsaydı, Tolstoy'un isteklerini öğrenmek için bu günceleri okuyanların tanıklığı yeterliydi.

Resmî vasiyetnamenin ise niteliği genellikle başkadır. Bunun hükümleri ve uygulanması varisler açısından zorunludur. Ama bir vasiyetnameyi yoketmek olanağı vardır.

Babamın vasiyet niteliğindeki arzularını yalnızca güncede yer almış olması Çertkov'a yeterli görünmüyordu. Çertkov, Tolstoy'un yazdığı bütün eserlerin kamu yararına sunulmasının sosyal bakımdan büyük önem taşıyacağı kanısındaydı. Çünkü bunlar ucuz olacağından her isteyen sahip çıkabilecekti. Çertkov aynı zamanda biliyordu ki, resmî bir vasiyetname olmazsa, Tolstoy'un ölümünden sonra kendi rolü eskisi gibi sürüp gitmeyecektir. Belki de hayatının belkemiğini oluşturan işinden uzaklaştırılabilir. Bundan ötürü Tolstoy'un bütün eserlerinin redaktörlüğünü ve yayımcılığını onun yetkisine veren bir vasiyetname gereklidir. Ona dayanarak Tolstoy'un işlerini sürdürecek ve onun tüm eserlerinin redaktörlüğünü ve yayımcılığını yapabilecek tek uzman kendisi sayılacaktı. Vasiyetname yapıldıktan sonra da onun bütün korkusu, annemin babamı kandırarak vasiyetnameyi babama yok ettirmesiydi. Bundan ötürü Çerkov, bu resmî vasiyetnamenin gizli kalması için bütün tedbirleri alıyordu. Bunun sonucu

olarak 1910'da Çertkov'un bu tür davranışı annemle babam arasındaki ilişkileri büsbütün gerginleşmesine ve babamın son yılında çok acı günler geçirmesine neden oldu. Çertkov'un şu söleri bunu kanıtlamaktadır :

— «Bu ana sorun, (resmi vasiyetname sorunu) dolayında karmaşık koşulların bütün ip uçları birleşmektedir: yani Tolstoy'un evinden uzaklaşmasının asıl nedeni bu olmuştur.»

Vasiyetname ile ilgili olarak babam Strahov'a dedi ki :

— «Bütün bunlar bana çok ağır geliyor... Eğer kelimeler gerçeyi ortaya koyabilirse, o kelimeleri söyleyen dile getirdiklerinin gerçekliğine inanırsa, o zaman kelimeler yok olmaz. Ama o dış koruma tedbirlerini, bizler, ancak söylediklerimize inanmadığımız için alıyoruz.»

Bu sözlerden de resmî vasiyetname fikrinin babamdan gelmediği anlaşılmaktadır. Çünkü babamca gereksiz bir şeydi vasiyetname. Onu yapmanın kendine ağır geldiğini itiraf ediyordu.

Bu vasiyetname bir kaç kez yazılmış ve kopya edilmişti. En son nushası 22 Haziran 1910 tarihinde babamın elyazısı ile yazılmıştı. Aynı yılın 31 Temmuzunda babam, bu resmî vasiyetname için ek bir madde koymuştu ki, burada bütün eserlerinin, elyazılarının redaksiyonunu açıkça Çertkov'a havale ediyordu. Aynı zamanda Çertkov, yayın haklarını kamu yararına devretmekle görevlendirilmişti.

Haziranın ikinci yarısında annemin sağlık durumu oldukça bozulmuştu. Bu hem babamın güncesinden, hem tanıdıkların anılarından hem de kendi güncesinden anlaşılmaktadır. Haziranın sonunda önemsiz sayı-

labilecek bir olaya sinirlenmişti : yani babam, misafir kaldığı Çertkov'un malikânesinden iki gün geç dönmüştü. O zamandan başlayarak gün geçmiyordu ki, güncesinde ve konuşmalarında uykusuzluktan, vücudunun değişik yerlerindeki nevraljik ağrılardan, yorgunluktan, sinir bozukluğundan vb. yakınmasın. İsterik krizlerinin nedenleri bazan önemli olduğu gibi, bazan da çok önemsiz olaylardı. Gerçek ona sanki çarpık bir aynadan yansıyordu ve zaman zaman kendine hâkim olamıyordu; öyle ki, bazı sözlerinden ve hareketlerinden onu sorumlu tutmak düşünülemezdi.

Kardeşim Tanya, 1 Temmuzda anneme şunları yazmış :

«İsterik krizler geçirdiğinizi anlıyorum. Bu hastalık size her şeyi abartılmış ve çarpıtılmış olarak gösteriyor. Hastalıktan bir an önce kurtulmanın yolu tedavi olmaktır. Kadın hastalıklarının sinir sistemi üzerinde büyük bir etki yaptığı herkesçe bilinen bir şeydir».

Annemin anormal durumunun sonucu bazı «sabit fikir»leri onu çok çaresiz, çok neşesiz kılıyor ve kendi hayatının olgularını çok marazî bir şekilde algılıyordu.

1910 yılının ikinci yarısında bu «tutturak»lar şunlardı: Sokrates'ın kavgacı karısı «Xantipi» gibi bir ün bırakmak istemiyordu. Çertkov'a düşmanca duygularından ötürü, onu kocasının hayatından uzaklaştırmayı amaçlıyordu. Resmî vasiyetnameyi mutlaka meydana çıkartıp yok etmeyi aklına koymuştu. Evliliklerinin ilk yıllarında kocasının bütün güncellerini, mektuplarını okumaya, kopya etmeye alışmış ve bunların neler içerdiğini bilen bir kadın açısından, şimdi yazar kocasının hayatından itilmesi, güncelerin artık Çertkov'da saklanması ve onları okuyamaması kendisine hakaret gibi geliyordu. Bir bakıma hakkı da yok değildi. Çünkü bu güncelerde kendisinin olumsuz bir şekilde yargılandı-

ğını seziyordu. Bundan ötürü bütün hırsıyla günce-lerin Çertkov'dan alınıp kendisine verilmesini istiyordu. Umuyordu ki, inatla tutturursa Tolstoy bu olumsuz yargıları güncelerden çıkarır. Nitekim, 1888-1895 yıllarını kapsayan yıllarda Tolstoy bunu yapmıştı. Bu arada annemin başarısı, babamın güncelerini Çertkov'dan alıp bankanın kasasına saklamak olmuştu. Annem, kocasının çalışma alanından uzaklaştırılmasından, onun yazılarının ve güncelerinin artık kendi denetiminden uzak bulundurulmasından Çertkov'u sorumlu tutuyordu. Zaten vasiyetnamenin yazılmasından da sorumlu Çertkov'du. «Tutturak»ları üzerinde en fazla durduğu, Çertkov'u kocasının hayatından uzaklaştırmaktı ve ona karşı duyduğu nefret ve düşmanlıktı.

1910 yılının ortalarına kadar annem Çertkov'a büyük bir hoşgörü ile bakmış, hattâ dostça davranmıştı. 1909 Martında, yayınlanmak üzere gazetelere yolladığı bir mektupta, Çertkov'un Tula ilinde oturmasını yasaklayan emre karşı çıkıyor; bu emri bir baskı eseri diye değerlendiriyordu. Onun tek suçunun Tolstoy'a yakınlığı olduğunu belirtiyordu. Kendisini ne Tolstoy ne de Çertkov'la aynı fikirde olduğunu; ancak yaptığı propaganda ile Çertkov'un yüksek ahlâk ve sevgi aşılamayı amaçladığını anlatıyordu. Gelgelelim, 1910'da Çertkov'a karşı duyguları çok değişmişti. Bir açıdan da buna Çertkov'un ona karşı ters tutumu neden olmuştu. 6 Temmuzda Çertkov'la annem arasında çok tatsız bir konuşma geçti. Bu karşılaşmayı Goldenwey'den (1) ve Çertkov'un anneme yazdığı mektuptan öğreniyoruz (2).

Zaten genellikle Çertkov'un anneme karşı tutumu

(1) «Tolstoy'un Yakınında» adlı kitabın 101-103'üncü sahifeleri.

(2) Aynı eserde sahife 278-284.

olumsuzdu. Bu hem mektuplarından, hem hareketlerinden (özellikle babamın ölümünden sonra) yazdığı makalelerden anlaşılmaktadır.

Babama yazdığı mektuplarda Çertkov, ailemizin hayatını çok karanlık göstermekteydi. Örneğin 1909 sonbaharında babama: «Kaç yıldan beri bir dehşet havasında yaşamaktasınız» diyordu (1).

1910 Ağustosunda Biriyukov ile bir görüşmeden sonra Tolstoy resmî bir vasiyetname bırakmakla doğru bir iş yapıp yapmadığında tereddüde kapıldığı zaman, Çertkov ona uzun bir mektup yazmış ve ailesinin babama karşı takındığı tavrı iyice abartarak sergilemişti. Annem onun mektuplarını okuyamıyordu ama (çünkü babam okur okumaz o mektupları Çertkov'a geri göndermekteydi) düşmanca duygularla yazıldığını algılıyordu. Bu olumsuz tavrı, Çertkov'un Hristo Dosev'e yazdığı mektup açıkça ortaya koymaktadır. Bulgar olan bu Dosev, askerliğini Bulgaristan'da yapmamak için çıkmış Bulgaristan'dan ve Çertkov ile de dostluk kurmuş. Ona mektubunda şunları yazmış «Aptal ve kaba bir babanın karı kölesi olmasından daha kötü bir şey düşünemiyorum... Sofya böyle değil mi? Tolstoy onun kölesi değil mi?»

Çertkov, bu sözleri kendi mektubuna aktarıp Dosev'e cevap yazar: «Tolstoy'un karısının kölesi olduğunu ve onun bütün isteklerini yerine getirdiğini sanıyorsan aldanıyorsun. Tam aksine, o bir sınır koymuştur ki onun ötesinde ödün vermez. Sofya'nın bir isteği kendi vicdanına aykırı ise onu yerine getirmez». Daha sonra da şöyle yazmakta: «Eğer Tolstoy karısını bırakıp gitmediyse bu gitmek zorunluğuna gerçekten inanmadığı

(1) «L. Tolstoy'un Yaşam Öyküsü» Biriyükov. Cilt 4. Sahife 225.

içindir. Böyle bir hareketi Tanrının hoş göreceğini sanmadığı içindir. Sâkin ve özgür bir hayat (Yasnaya Polyana'dan ve karısından uzak) eğer yaşadığı cehennem hayatıyla oranlanırsa, gerçekten bir cennet olacaktır... Eğer kendisi bu yolu seçmemekteyse, yüreksiliğinden, egoizminden, zaafından değil, tam aksine görev duygusu ve sonunadek görevde kalmayı erkekçe bir karar saydığındandır». Bunları kanıtlamak için Çertkov, Tolstoy'un güncelerinden bölümleri gösteriyor.

Mektubun daha alt yazında ise, Tolstoy ile Sofya'nın geçimsizliğinden en fazla karısıyla kendisinin rahatsız olduğunu belirtiyor: «Düşündükçe karıma ve bana çok acı gelen Tolstoy'un en yakın ve sadık dostları olduğumuz halde, bu dostluğumuzun, egoizminden kötülükten, çıkarcılıktan çıldırmış ve Tolstoy'u sevmeyen, onun ruhundan nefret eden bir kadının yönetimi altında olmasıa karşın elimizden hiç bir şey gelmemesidir». Çertkov'a göre Tolstoy öylesine iyi yürekli bir insandı ki, bu saflığı yüzünden karısını gerçek kişiliği ile göremekteydi.

Tolstoy'un karısı Sofya ile Yasnaya Polyana'da yaşamasını büyük bir kahramanlık sayıyordu:

«Tolstoy'un herkese önerdiği, bir insanın saf ve sınır tanımayan gerçek ve yıkılmayan sevgiye erişebileceğini kanıtlaması için, önce kendi yaşamında bunu kanıtlama fırsatını yaratmalıdır. Bundan ötürü, kendisine çok zalim bir cezaevi gardiyanı gerekirdi. Bunu Sofya'da bulmuş ve bütünüyle hayatını ona bağlamıştı».

Ben Çertkov'un Dosev'e yazdığı mektuptaki bu satırları Goldenweizer'in mektubundan alıyorum Goldenweier diyor ki, Çertkov'un benim yayınladığım mektubunun metni, kendi yayınladığı «*Tolstoy'un Gidişi*» ad-

lı kitabında bulunan mektubunun metninden farklıdır».

Gerçekte Çertkov'un kitabında Desev'e yollanan mektup hem daha kısa, ve bazı yerleri de değişiktir. Örneğin «Aptal ve kaba bir baba» yerine, «Aptal ve başına buyruk bir kadın». «Cehennem» yerine «cezaevi». Birkaç satır da atlamış. Herhalde Godenweizer'deki metin, Dosev'e yollanan mektubun metnine uygundur. Oysa Çertkov yayınlarken onu biraz yumuşatmış.

Dosev'e yollanan mektup aslında Çertkov'un kişisel fikrini açıklamaktadır. Eğer Çertkov onu Tolstoy'a göndermeseydi, mektup iki dost arasında gizli kalabilirdi.

Bu mektubu okuduktan sonra, babam, «Kendim İçin» adını koyduğu küçük güncesinde şunları yazıyor: «Hepsi çok iyi ama, güncenin sır sayılması gerekli bölümünün yayınlanması hiç hoş değil» (1).

Temmuzdan beri annem kesinlikle bilmemekle birlikte bir vasiyetnamenin bulunduğunu seziyordu. Çok acı geliyordu ona böyle tereddütte kalmak ve olumsuz duygular aşılıyor; sinir hastası olduğu için de bu duyguları çok çirkin bir biçimde ortaya vuruyordu. Babama gerçekten gücenmişti. 48 yıldır birlikte yaşadığı kocası nasıl olur da ondan vasiyetnamesini gizlerdi? Annem her zaman doğru konuşmayan, hırslı bir kadındı ki, sinir hastalarında bu çok görülür. Kuşkusuz çıkar peşinde bir insandı ama yalnız kendini düşündüğünden değil, çocukların ve deyişine göre 25 torununu düşündüğü için, haklı olduğuna da yüzde yüz emindi. Ona göre Tolstoy'un mirası ailesine kalmalıydı. Bir vasiyetnamenin bulunduğunu sezdiğinden, isterik bir kadının yapabileceği gibi bütün yollara baş vurarak bu vasiyetnameyi ele geçirmeyi, yok etmeyi amaçlıyordu. Çertkov

(1) Jubile baskısı cilt 58 sayfa 142.

da aksine bu vasiyetnameyi korumalı, onu Sofya'dan saklamayı amaçlamıştı. Çünkü meydana çıkmaya görsün bir kez, Sofya kocasını kandırabilir, vasiyetnameyi yok ettirebilirdi. İşte ikisinin arasındaki savaşımın nedeni buydu.

Bu iki kişinin çevresinde ayrı ayrı onlara katılanlar ve guruplaşanlar vardı. Annem her fırsatta babama bir vasiyetnamenin olup olmadığını soruyor, kaçamak cevap alınca da isteri krizine yakalanıyor, kendi öldürmekle gözdağı veriyordu. Kardeşim Andrey ise babamdan doğru bir cevap beklemekteydi. Babam ise ona cevap vermeye gerek görmüyordu. Anneme Prosveşçenye (Aydınlatma) yayınevinden öneri geliyor: Iolstoy'un tüm eserlerine 1 milyon ruble öneriyorlar. Annem bunu gerçekleştirmek için çareler arıyor. Tolstoy ise kızıyor, izin vermiyor vb.

Çertkov ve ondan yana olanlar vasiyetnamenin sır olarak kalması uğrunda ellerinden geleni yapmaktalar. Çertkov mektuplar yazıyor babama, karısının korkunç bir müstebit olduğunu ve bazı oğullarının aşırı bir çıkar hırsıyla kıvrandıklarını anlatmaya çabalıyor. Goldenweizer ve başka dostlar da ailenin işlerine karışmakta. Karısının yarı deli laflarını babama aktarıyorlar.

İşte 1910 yılında Yasnaya Polyana'da durum bu merkezdeydi. Benim görüşlerimin doğruluğunu babamın kendi küçük güncesinde yazdıkları kanıtlamaktadır. Temmuzun sonundan başlayarak iki günce tutuyordu biri büyük, biri küçük. Çertkov, büyük güncenin kopyasını hemen ertesi gün yaptırıyordu. O ve dostları okumaktaydı o günceyi. «Benim İçin» adıyla yazdığı küçük günceyi ise babam kimseye okutmadı, Çertkov'a bile.

Birinin kendi güncesini okuması babamı çok yadırgatırdı. 14 Ekim 1897 tarihli güncesinde şu satırlar var: «Eskiden güncemi yalnız kendim için yazıyordum. Sanki dinsel bir duyguyla. şimdi o duygu kayboldu. Yazdıklarımı okuyorlar ve daha da okuyacaklar düşüncesiyle sıyrıldım bu duygudan. Oysa bu çok değerli bir duyguydu. Yaşamama destekti. İşte bugün 14 Fkimden başlayarak yine eskisi gibi yalnız kendim için yazacağım. Ben hayattayken kimse okumasın».

Çertkov da anılarında aynı şeyi belirtiyor. 9 Mayıs 1910'da şunları yazmış: «Tolstoy gelir gelmez, kopyasının çıkartılması için bana güncesini verdi. Elbette okuyacağımı düşünerek günceyi yazdığı sırada sıkıldığını söyledi. Ondan sonra sanki hiç kimse okumayacakmış gibi yazmak kararını vermişti».

Kendisi için yazdığı küçük günceden de anlaşılmakta ki, yazdıklarını Çertkov'un bile okumasını istemiyordu. Bu küçük güncesinden çıkarılması olanaksız kelimeler vardı: «Çertkov beni bir savaşa sürükledi. Bu savaş benim bakımımdan çok çetin ve çok tatsız. Ben bu savaşı sevgi ile ki, o sevgiden ne kadar uzağım, çok gariptir sürdürmeye çabalıyorum».

«Çertkov'dan sitem ve suçlamalarla yüklü bir mektup aldım. Bunlar beni parçalıyor. Bazan herkesten kaçmak aklıma geliyor».

Ben aslında babamın vasiyetnamesine karşıydım. Çünkü bu vasiyetname babamın yakınları arasında bir düşmanlık duygusu yaratmıştı; ve onun son yılını zehirlemişti. Kaldı ki, kendisi bütün resmî makamlara karşıydı oysa bu vasiyetname resmiydi. Bir mektubunda Çertkov'a şunları yazmış: «Yazılarımla yaşamım arasındaki çelişki, acaba benden yana olanların inancını sarsacak mı?» Bir bakıma bu vasiyetname bana,

anneme, erkek kardeşlerime moral bakımından büyük yarar sağladı. Çünkü bütün edebî mirasının sorumluluğunu Çertkov'a yüklüyordu. Böylece ailenin bireyleri sorumluluğun ve suçlamaların dışında kalıyordu. Eğer bu resmî vasiyetname olmasaydı, babamın resmî olmayan güncesindeki isteklerine göre, aramızdan bir kaç kişi yazılardan çıkar sağlamak fikrine kapılabilirdi; o zaman da herhalde vicdan azabı çekerlerdi ve toplum bunları ne kadar hor görürdü. Gazeteler de büyük bir zevkle Tolstoy'a pislik atardı. Şimdi ise hiç kimse Tolstoy'un istekleri büsbütün yerine getirilmedi, diyemez. Vasiyetnamenin yürürlüğe girmesi için avukata verilen vekâletnameyi ben ve kardeşlerim İlya ile Mihail imzalamıştık. Vasiyetnameye karşı da itiraz eden olmamıştı. Bir şey belirtmek isterim ki, bu vasiyetname, Tolstoy'un eserlerinin daha çok sayıda yayılmasına fazla bir katkıda bulunmadı. Düşünelim ki, bu vasiyetname olmasaydı, babamın edebiyat mirasından bazı mirasçılar, kendi paylarına yararlanmak isteselerdi, herhalde öteki mirasçılar onlara karşı çıkardı. Babamın arzularını yerine getirmek istiyenler, karşı olanların eylemlerini mutlaka önlerdi. Örneğin, kardeşim Tanya babamın ölümünden sonra, onun bazı eserlerinin yayın hakkını ısrarla istiyordu; ondan sonra kendisi de kamu yararına verecekti. Zaten babama da bundan söz etmişti. Hernehalse, mutlaka başka bir yol bulunabilirdi.

1910 yılının ilk yarısında, annemle babam arasındaki anlaşmazlığa karşın dışarıdan her şey yolunda görünmekte idi. Belirli bir modus vivendi (yaşam biçimi) yerleşmişti, yasnaya Polyanada. Eskiden olduğu gibi sürüp gidiyordu. Günlük program şöyle idi: Babam sekize doğru kalkar, yıkanır, giyinirdi. Odasını toplardı. Kirli kovasını dışarı götürüp dökerdi. Kısa bir süre bahçeye çıkar ya da Çepiş'a giderdi; sonra da kahvesini içip

çalışmaya koyulurdu. Saat ikiye doğru tek başına öğle yemeğini yer ondan sonra ya yürüyüşe çıkar, ya da ata binerdi. Dönünce dinlenir ve altıda herkesle birlikte akşam yemeğini yer, sonra okur, konuşur, vint ya da satranç oynar; ya da Goldenweizer'in piyanosunu dinlerdi. Saat onda çay içer ve 12'ye doğru da yatardı.

Kah bizde, kah bize yakın kendi yerinde oturan Bulgakov sekreteriydi babamın. Geniş bir çevreyi kapsayan mektuplaşmalarıyla o ilgilenirdi. «*Hergün İçin*» adındaki eserine yardım ederdi. Mahovitzski babamın sağlık durumunu kontrol etmekteydi. Her gün köye sağlık merkezine gider ve bir kaç verstlik çevredeki hastaları dolaşırdı. Babamın at gezilerine de katılırdı. Annem ise hem ev işlerini hem malikânenin işlerini yürütür, babamın yeni basılan kitaplarının düzeltmelerini yapar ve çok ayrıntılı bir şekilde «*Hayatım*» adı altında kendi yaşam öyküsünü yazardı.

Hemen her gün misafirimiz hiç eksik olmazdı. Komşularımız sık gelirdi. Yakın bir köyde Çertkov'un yaptırdığı büyük ahşap evde, karısı, oğlu ve oğlunun köydeki yaşıtları oturmaktaydı. Çertkov ise, 1909 Martından başlayarak 1910 Temmuzunadek orada oturamadı. Çünkü Tolstoy'un «*Yanlış Öğreti*»sini yayınladığından, ve propaganda yaptığından ötürü bir acaip kararla Tula ilinde oturması yasaklanmıştı. Ama bu yasak uzun sürmedi. Temmuzun ikinci yarısından sonra yine evine döndü Çertkov. İşte o sırada hemen her gün bize gelirdi. Ertesi yılın 26 Haziranına dek. Ancak o tarihten sonra annem onun bize gelmesini yasaklamıştı.

1910'da ailem, yani karım ve oğlum kısmen o sırada annemin mülkü olan evde yani bizim evde, kısmen de, dağıtımda bana düşen malikânede yani, Nikolskoye'de otururduk. Karım Moskova'da öğretmendi. Oğlum

ise bir kolejde okuyordu. Ben Nikolskoye'nın yönetimiyle uğraşmaktaydım. Oraya yalnız yazları değil sık gidiyordum; bazan ailemi Moskova'da bırakıp yılın başka mevsimlerinde de gidiyordum. Yasnaya Polyana, Moskova ile benim malikânenin arasında bulunduğu için yolculuğum sırasında oraya da uğruyor bazan bir kaç gün kalıyordum. Kendi hatırladığım kadarıyla ve annemin güncesi aynı zamanda Bulgakdov ve Goldenweizer'in güncerinden Yasnaya Polyana'ya uğradığım günleri saptayabilirim. Örneğin bir kez orada 28 Mayıstan 8 Haziraна dek kalmışım .Babam o evrede bana karşı çok soğuk ve mesafeli davranmaktaydı. 3 Haziran güncesine şunları yazmış: «Sergey'e karşı içimde tatsız bir duygu var. Bu duygularla (Sergey ile değil) yeteri kadar savaşamıyorum. Ama Sofya'ya karşı duygularım çok olumlu».

5 Haziranda da şöyle yazıyor : «... Sergey'ye karşı duygularım değişmedi. Ama bir şey belli etmedim. Fazlasıyla kendinden emin bir tavrı var. Bu bir ders olmalı. İnsanlar nasıl olur da kendilerini beğenmişlik yüzünde nyine kendilerini en büyük bir nimet olan sevgiden yoksun bırakırlar?» (1)

Babamın bana karşı olumsuz duygularının nedenini hatırlamıyorum. Belki kendisiyle konuşurken fikirlerine katılmadığımı söyledim. Belki de genel olarak benim yaşam biçimimi beğenmediğinden onaylamadığından ötürü... 1910'da Yasnaya Polyana'ya sık sık ziyaretlerim sırasında bir şeyin değiştiğini, annemle babamın arasındaki uçurumun derinleştiğini, annemin sinir sisteminin daha bozulduğunu ve babam açısından evin dayanılmaz bir ağırlık haline geldiğini seziyordum. O

(1) Jübile baskısı 158. Sahife 60-61.

yıl babam 82 yaşında olmuştu. Ona doğal ve sâkin bir yaşam gerekliydi. Oysa, tam aksine annemin sinir krizlerinin odak noktası haline gelmişti. Bu krizler sırasında annem hep aynı şeyleri tutturuyordu sitemler, sözde mutsuz bir kaderden yakınmalar, sağlıksızlık, kuşkular, Çertkov'a düşmanca çıkışlar, güncelerin kendisine teslimi, vasiyetnamenin ortaya çıkarılması ve yine aynı gözdağı: kendini öldürmek...

O sırada vasiyetnameye değğin bilgim yoktu. Yalnız babamın ölümünden sonrası için bazı arzularını belirttiğini tahmin ediyordum. Ama, Çertkov'un ve Goldenweizer'in anneme karşı gerçekten düşmanca bir tavır içinde oluşları dikkatimden kaçmamıştı. Babam da, onların annemle ilgili ardı arkası kesilmeyen olumsuz yargılarını dinlemekteydi. Sofya ne söylemişmiş, ne yapmışmış, daha ne yapacakmış mış, bir sürü lâf kalabalığı... Yasnaya Polyana'nın başka ziyaretçileri, örneğin Ge ve Biriyukov durumun farkında idiler.

Bilmiyorum, eğer bu vasiyetname sorununun yarattığı tatsızlıklar olmasaydı, babam evinden kaçar mıydı? Güncesine yazdığına göre kendisi meczup rolü oynamaktaymış. «Meczup» deyişinin nedeni, çavresindekilerin kendisini suçlamaları. Çünkü onlar, iman ve hayat tarzı arasındaki gerçek çelişkiyi görmeyip yalnız somut şeyleri farkederek yargılıyorlardı onu. O ise, Yasnaya Polyana'dan kaçamadan önce, dostları Maria Şimid'e, kaçmak istediğinin bir zaaf eseri olduğunu itiraf etmişti. Vasiyetname konusundaki entrikalar başlamasaydı, belki evinden uzaklaşmazdı. Ama güncesine de yazdığı gibi şimdi onu «parçalıyorlardı». Bir bakıma artık ailesiyle oturmasının temelde bir anlamı kalmadığını hissediyordu. Değişik bir hayatın hayali böylece kafasında yeniden canlanıyordu. Bu hayal onun bazı eserlerine de yansımıştır: «*Rahip Sergey*», «*Genç Çar*»

ve«*Keşiş*», «Fedor'un Anıları» ve başkaca tasarladığı bir konu: Sibirya'ya göç edenlerle birlikte giden bir Dekabristin hikâyesi vb.

İşte 28 Ekimde, annemin çalışma odasını gizli gizli karşıtırmasına karşı duyduğu isyanlar gece evden usulca kaçıyor. Açıktan açığa kaçamazdı elbette Annem onu engellemek için her çareye baş vururdu. Eğer aldırmayıp gitse, peşine düşerdi.

BABAMIN YASNAYA POLYANA'DAN KAÇIŞI

O Gittikten Sonra Mektuplaşmalarımız

Yasnaya Polyana'da bir garip hava esmekteydi. Babam kaçmadan önce bu boyutta olaylar ve bir felâket meydana gelmemişti. Yalnız annem değil, önemli olan babamın ta kendisi, kardeşlerim ve Çertkov herkes perişandı. Ben her sefer ayrıldıktan sonra Yasnaya Polyana'dan sanki havasız bir odadan kurtulmuşum duygusuna kapılırdım. Kardeşim Tanya da aynı duyguya kapıldığını söylerdi. 13 Ekim 1910'da Tanya anneme şöyle bir mektup yazmış :

«Sevgili anne,

Mektubundan anladığıma göre siz çok huzursuzsunuz. Bundan ötürü çevrenizdekiler de mutlu olamaz. Sizden azıcık uzaklaşınca insan, endişelerinizin ne türlü saçma olduğunu anlıyor. İnsan sizi sevmese ve acımasa güler bunlara. Babam Çertkov'u severmiş helâl olsun! Tanrıya şükür ki ihtiyar yaşında böyle, kendi fikirlerini palyaşabilen bir dost edinebilmiş. Bu adam bütün kalbiyle, bütün gücüyle ve parasıyla babamın fikirlerini yaymak çabasındadır... Zaten siz, 1881'den sonra yazdı-

ğı eserlerin kamu malı olduğunu vaktiyle kabul etmiştiniz. Çertkov, ancak babamla halk arasında aracılık yapmaktadır... Bu saçmalıkları bırakın. Çünkü onu kötüye varır».

Durum öylesine vahimdi ki, böylece sürüp gitmesi olanaksızdı. Bir çözüm bulunması gerekliydi. Babam zaten Yasnaya Polyana'dan gizlice nasıl uzaklaşacağını kesinlikle düşünmeye başlamıştı, ama yine de kaçmadan bir gün önce bile tereddütte olduğu anlaşılıyor. Karısını bırakmakla iyi mi edecek kötü mü sorusunu cevaplayamamış. 26 Ekimde «Kendim İçin» adlı güncesine şunları yazmış : «Bu hayat bana gittikçe yük olmaya başladı. Maria Şmid gitmesine izin vermiyor. Vicdanım buna pek razı değil. Katlanmak, katlanmak gerekli. Durumun dış görünüşünü değiştirmeden kendi iç dünyamı değiştirmeye çalışmalıydım». (1)

Bilindiği gibi babamı evden kaçmaya kışkırtan olay 28 Ekim gecesi meydana gelmiştir.

Babamın güncesinden :

«28 Ekim gecesi, saat 12.30'da yattım. Üçe kadar uyumuşum. Uyandım ve geçen gecelerde olduğu gibi ayak sesleri ve kapıların açılıp kapandığını duydum. Çalışma odamın kapı aralarından parlak bir ışık göründü ve içerden hışırtı duyuluyordu. Herhalde Sofya bir şeyler arıyor ve belki de okuyor. Dün bana kapıları kilitlemem için yalvarmıştı. Onun iki kapısı da açıktı. Benim en ufak bir hareketimi işitmekte. Gece gündüz ne yaptığımı, ne konuştuğumu bilmek ve beni kontrol altında tutmak istemekte. Yine ayak sesleri... Yavaşça bir kapı açılıyor, Sofya geçiyor. Bilmiyorum neden onun bu hareketleri bende bir tiksinti uyandırdı, öfke-

(1) Jübile baskısı, 158. Sahife 143.

lendim. Uyumak istedimse de uyuyamadım, yatakta bir saat kadar dönüp durdum, sonra mumu yaktım. Oturdum. Kapı açılıp Sofya içeri girdi. Benim rahatsız olup olmadığımı soruyor. Mumu yakmış olmama hayret ediyor. Bendeki tiksinti ve öfke kabarıyor, soluk alamıyorum, boğuluyorum sanki. Nabzımı yokluyorum, 97. Artık yatamıyorum ve birdenbire kesinlikle gitmek kararı veriyorum» (1).

Ve gitti...

28 Ekim günü Moskova'da Yasnaya Polyana'dan bir telgraf aldım: «Hemen gel». Babamın evden gittiğini bilmediğim için şaşırdım. Acaba ne oldu? Telgraf metnini kardeşim İlya'ya bildirdim. Ve aynı gün onunla birlikte gece treniyle yola koyulduk. 29 Ekim sabahı istasyonda bizi eski adamlarımızdan İvan karşıladı. Babamın Duşan Petroviç'le birlikte evden uzaklaştığını ve nereye gittiklerinin bilinmediğini anlattı. Annem onların Gorbaçev'e kadar bilet aldıklarını öğrenince onları aramak üzere İvan'ı göndermiş, arkalarından.

Eve vardığımızda da ayrıntıları biz de öğrendik. 28 Ekim gecesi babam, evden çekmiş gitmiş. Annem kendini göle atmışsa da kurtarmışlar. Şimdi de ne uyuyor ne bir şey yiyor. Evden ayrılmadan önce, hemen o gece, babamın anneme bıraktığı mektubu okudum

«Gitmeme üzüleceksin. Ben de müteessirim. Ama anla ve inan ki başka türlü hareket edemezdim. Evin içinde düştüğüm duruma artık katlanamazdım. Bundan başka şimdiyedek yaşadığım lüks hayatı bundan böyle yaşayamazdım. Benim yaptığımı başka ihtiyarlar da yapıp dünyevî kaygılardan uzaklaşarak hayat-

(1) Jübile sayısı. Sahife 123-124.

larının son faslını herkesten uzakta tek başlarına, huzur içinde geçirmek istiyorlar. Çok rica ederim anla bunu ve benim bulunduğum yeri öğrenirsen de gelme beni götürmeye. Gelmen hem seni, hem beni daha kötü duruma düşürür. Kararımı değiştirmez. 48 yıl benimle birlikte geçirdiğin dürüst hayat bakımından sana teşekkür ederim. Sana karşı herhangi bir suç işledimse beni af et. Eğer sen de bana karşı suçluysan ben de seni affediyorum. Sana öğüdüm, benim ayrılmamdan sonraki durumuna katlanmandır ve bana karşı kötü duygular beslememendir (1)».

Annem bizi karşılamak üzere salona girdi. Giyinmemişti. Üstünde sabahlığa benzer bir şey vardı. Saçları da taranmamıştı. Yüzü bizi hayrete düşürdü. Birdenbire ihtiyarlamış, buruşmuş ve yüzünün kasları gerilmişti. Durmadan sağa sola bakıyordu. Bu şimdiyedek görmediğim bir ifadesiydi. Ona hem acıyor, hem de ondan ürküyordum. Zaman zaman ağlıyor ve aralıksız konuşuyor. Kendini mutlaka öldüreceğini söylüyor. Kendisini boğulmaktan kurtardıklarını anlatıyor. Açlık grevine gideceğini ilân ediyor. Ben oldukça sert bir şekilde, bütün bu davranışlarının babamın üzerinde ters bir tepki yapacağını söyledim. Sâkin olmasını ve sinirlerini tedavi etmesini öğütledim. Ancak o zaman babamın dönebileceğini anlatmaya çalıştım. Annem şu cevabı verdi :

— «Hayır, onu siz tanımıyorsunuz... Onu ancak acıma duygusu değiştirebilir.»

Onun bu sözlerini doğru buldumsa da yine de itiraz ettim, ama anlıyordum ki itirazlarım çok zayıf kalmaktadır. Başka cümleler arasında babamın dönme olası-

(1) Jübile sayısı. Cilt 58, Sahife 563-564.

lığının bulunduğunu, ama hemen dönemiyeceğini, beklemek gerektiğini anlatmaya çabalıyordum. Belki bir süre sonra yine Yasnaya Polyana'ya gelecekti. İşin en güç yanı annemi sürekli göz altında tutmaktı. Biz onun ciddi bir şekilde kendini öldürmeye kalkışmayacağını, ama sözde öldürmek girişimleri sırasında tehlike derecesini ölçemiyeceğini ve girişimin kötü bir sonuç verebileceğini hesaplıyorduk.

Hatırlayamıyorum, o gün mü yoksa ertesi gün mü, Andrey, Mişa, ve Tanya geldiler. Lev o sırada memleket dışındaydı. Bereket versin bütün kardeşler aynı karara varabildik: annem, izini araştırıp babamın yanına gitmesin diye tedbir alacak ve bu sırada Moskova'dan bir psikiatr ile annemi her an göz altında bulundurmaları için iki hemşire getirtecektik. Anneme karşı biraz zalimce davrandığımızın farkındaydık ama başka türlü de hareket etmemiz olanaksızdı.

Andrey, aslında babamı bulmanın çok kolay olduğunu söylüyordu. Çünkü hem Vali hem polis şimdiden onun nerede olduğunu bilmekteydi elbette. Ve elbette, Lev Tolstoy'un bütün gözlerden uzakta gizlenmesi düşünülemezdi. Gazeteler de herhalde bunun kokusunu alır ve aralarında Tolstoy'u önce hangisinin bulacağına değğin yarış başlardı.

Hepimiz babama mektup yazmak kararını verdik.

İlya, Andrey, Tanya, ben birer mektup yazdık. Mişa yazmadı. Yazdığımız mektupları ve aldığımız cevapları buraya geçiriyorum:

Benim mektubum :

29 Ekim 1910

Sevgili babam,

Sana bu mektubu, bizlerin, yani çocuklarının fikirlerini öğrenmek hoşuna gider diye düşündüğüm için yazıyorum. Sanırım annem sinir hastası ve çok zaman da sorumsuz. Sizin hesabınıza ne kadar zor olsa da yine ayrılmanız, (bunu belki çok daha önceden yapmalıydınız) uygundur. Anneme bir şey olursa ki, olacağını beklemiyorum, sen kendini hiç bir şekilde suçlama. Sizin durumunuzun başka bir çözümü yoktu. Aslında demek istiyorum ki, başka hiç bir çözümü yoktu. Sen kendi buldun bu çözümü. Sana bu kadar açık yazdığım için beni bağışla.

Sergey

Tanya'nın mektubu :

Çok sevgili ve aziz babacığım,

Sana çok öğüt verdiğimden ötürü artık öğüt verecek değilim. Sen herkes gibi elinden geleni yaptın. Gerekli olduğunu sandığım şeyleri de gücünün yettiği kadar yapmaya çabalıyorsun. Hiç bir zaman seni suçlamam. Annemle ilgili olarak diyeceklerim ise şudur : yürekler acısı bir halde. Bu hali hepimize dokunuyor. Şimdiyedek alışık olduğundan başka türlü bir hayata uyarlanmasını bilmiyor ki... Herhalde hiç bir zaman temelden değişmiyecektir. O ancak korkarak ve baskı altında yaşayabiliyor Biz de onu baskı altında tutmaya çabalayacağız. Sanırım bu tutumumuz yararlı olacaktır. Beni bağışla. Elveda dostum.

Senin Tanya
29 Ekim 1910

İlya'nın mektubu :

Sevgili babam,

Hepimiz için çok acı olan bu evrede sana yazmak isteğini duydum. Gerçek düşüncelerimi anlatmak arzusundayım, sanırım sen de bunu istersin. Senin evden gidişini aramızda tartışıp değerlendirmek istemedik. Her hareketin bin nedeni vardır. (Oysa biz bunların ancak bir kısmını bilmekteyiz). Zaten hepsini bilseydik de kör düğümü çözebilecek miydik? Söylemeye gerek yok. ikinizi de ne suçlayabiliriz ne de suçlamak isteriz. Şu anda başta gelen görev, annemi korumak ve onu olabildiği oranda rahatlatmak için elimizden geleni yapmamızdır. İki gündür hiç bir şey yemedi yalnızca dün akşam bir yudum su içti. Yaşamak için hiç bir nedeni kalmadığını söylüyor. Öylesine acınacak bir durumda ki, onunla konuşurken hiç birimiz gözyaşlarımızı tutamıyoruz. Böyle olaylarda her zaman olduğu gibi çoğu da yapmacık. Kısmen de fazla duygusallık. Ama bunlarla beraber çok içtenlik de var. Hayatının tehlikede olduğu da kuşku götürmez. Ya kendini öldürmek girişiminde bulunmasından, ya da kederle yavaş yavaş sönüp gitmesinden korkuluyor. Sanırım sana karşı da içten davranmamız için bu gerçeği de ortaya koymalıyız. Biliyorum, burada hayat sana her bakımdan dayanılmaz gelmekteydi. Zaten her zaman bu hayatın sana bir çarmıh taşımak kadar ağır basışından yakınırdın. Seni tanıyanlar, seni sevenler sana böyle bir açıdan bakarlardı. Yazık ki, bu çarmıhı sonunadek taşıyamadın. Sen 82 yaşındasın. Annem ise 67. Hayatınızın sonuna yaklaşmışsınız. Ölümün güzel olması gerekli. Örneğin annem gölde boğulsaydı, ya da başına başka bir iş gelseydi, ne tür bir ölüm olurdu bu? Düşünmekten bile korkuyorum. Beni bağışla. Ola ki gerçeği fazla

sert bir şekilde açıkladım. Ama bil ki seni çok seviyorum; ve bir çok bakımdan anlıyorum. Niyetim sana yalnızca bilgi vermektir. Dönmen için seslenmiyorum. Bilmekteyim zaten bunu yapamayacağını. Ama annemin huzuru için onunla ilişkini kesme, mektup yaz. Sinirleri bakımından güçlenmesine fırsat tanı Ondan sonrası Tanrıya kalmıştır. Eğer bana yazarsan çok sevindirirsin.

Senin İlya
29 Ekim 1910

Andrey'nin mektubu.

29 Ekim 1910
Sevgili babam,

İyi bir duyguyla dopdoluyum. Son görüşmemizde sana bundan söz etmiştim. İşte şimdi de bu duygu, annemin şu andaki durumuyla ilgili olarak fikirlerimi yazmaya beni zorluyor. Biz hepimiz burada toplandık: Sergey, Tanya, İlya, Mişa, ben... Aramızda ne kadar tartıştıksa da bir türlü çıkar yol bulamadık. Yalnız bir nokta varki bu da annemizin kendini öldürmesini engellemek. Sanırım buna eninde sonunda karar verecektir. Tek çare bir iki adam tutarak onu sürekli denetim altında bulundurmak. Kendisi ise tüm gücüyle buna karşı çıkmakta. Yine de sanırım durumunu hiç bir zaman kabullenmeyecek. Bu görevi üstlenmek biz kardeşler bakımından olanaksız. Çünkü ne işlerimizi, ne ailelerimizi yüz üstü bırakabiliriz. Biliyorum ki, sen, dönmemek kararını kesinlikle verdin. Ama ben vicdanıma danışıp seni uyarıyorum ki, bu kararınla annemi öldürmektesin. Son aylarda taşıdığın yükün sana ne türlü ağırlık verdiğini bilmiyorum sanma. Öte yandan da biliyorum ki, annem bir sinir hastasıdır. Son zamanlarda bir ara-

da yaşamanız, ikinizin de gücünü aşan bir olaydı. Bunun da farkındayım. Ama eğer sen, vaktiyle bu amaçla, yani annemizin üzerine ağırlığımızı koyalım diye biz kardeşleri bir araya toplasaydın, bir süre için birbirinizden dostça ayrılsaydınız, annemin sinirlerinin iyileşmesi bakımından belki bir umudumuz olurdu. Şimdi sen uzaktan olmana karşın ikiniz birlikte bu korkunç acıları çekmezdiniz.

Sen bana her zaman lüks bir hayat yaşadığını söylerdin. Sanırım şimdiye dek buna katlandığın gibi hayatının son yıllarında da, ailenin esenliği uğruna katlanabilirdin bu koşullarla. Beni affet sevgili babam... Bu öğütle dolu mektubum için özür dilerim. Bil ki sana çok acıyorum ve sana acıdığım oranda anneme de acıyorum. Çünkü onu bu halinde görmek bana çok üzüntü veriyor.

Oğlun Andrey

Benim ve Tanya'nın mektuplarına henüz Şamardino'da iken 30 Ekimi 31 Ekime bağlayan gece, babamdan şu cevap geldi.

«Benim sevgili dostlarım gerçek dostlarım, Sergey ve Tanya. Benim büyük kederimi paylaştığınız için ve mektuplarınıza çok teşekkür ederim. Senin mektubun Sergey, benim için özellikle sevinç kaynağı oldu. Kısa, açık, özlü ve en önemlisi iyi duygularla dolu mektubun. Bir yandan da korkmamak olmuyor. Kendimi sorumluluk duygusundan kurtaramıyorum. Ama başka türlü davranmak gücümü aşmıştı. Çertkov'un aracılığı ile size, —yani çocuklarıma— bilgi vermek istedim. Bunu okuyun. Ben o zaman neler duyduğumu, şimdi neler duymakta olduğumu yazdım; başka türlü hareket edemiyeceğimi de belirttim. Ona da yazıyorum, annenize.

O da size gösterecektir. Çok düşündükten sonra size yazıyorum. Biz şimdi gidiyoruz. Ama henüz nereye gideceğimizi bilmiyoruz. Her zaman Çertkov'un aracılığı ile size durumumu bildireceğim, haber vereceğim.

Elveda ve teşekkür sevgili çocuklarım. Sizi üzdüğüm için beni affedin. Özellikle sen sevgili, canım Tanya. İşte bu kadar, gitmek için acele ediyorum. Çünkü anneninizin beni yakalamasından korkuyorum. Şimdi onunla karşılaşmak çok korkunç bir şey olur. Elveda.

Lev Tolstoy
Samardino, sabah saat 4

29 Ekimde babam Optina Pustına'ya sığınmıştı. Çertkov tarafından gelen Sergeyenko aracılığı ile bize şu mektubu gönderdi, oradan ayrılmadan önce.

«Henüz bir şeye karar veremedim. Vermek de istemiyorum. Ancak yapmak zorunda olduğum şeyleri yapmaya çalışıyorum. Yapamayacağım şeyleri de yapmamaya çalışıyorum... Tanya'nın ve Sergey'nin olumlu etkilerine çok güveniyorum. Asıl önemlisi onların her şeyi anlayıp ona anlatması ki, beni sürekli göz altında tutması, kulağının sürekli bende olması, ondan sonra ardı arkası gelmeyen suçlamalar ve aklına estiği gibi beni oynatması, her an beni kontrolü ve bana en gerekli olan ve en yakınım olan birine karşı uyduruk bir nefret; bana karşı açık bir nefret ve yapmacık bir sevgi bütün bunlardan örülü bir hayat bana yalnız tatsız değil, hiç dayanılmaz geliyor. Eğer birisi gölde boğulmak istiyorsa, ona değil bana düşer. Ben bir şey istiyorum: ondan kurtulmak. O yalandan, riyadan ve kinden... Varlığı bütün bunlarla dolu. Elbette onlar, ona bunu anlatamazlar. Ama bir şey anlatabilirler : ba-

na karşı olan hareketleri hiç sevgi taşımamaktaydı. Tek amacı sanki beni öldürmekti. Galiba bu amaca varacak. Umarım ki, bana her zaman gözdağı vermekte olan üçüncü kriz, onu ve beni bizim şimdiyedek yaşadığımız ve dönmek istemediğim o korkunç durumdan kurtarır. Şamardino'ya gidiyoruz. Duşan benim için paralanıyor. Sağlık bakımından çok rahatım.

Babamın bize yazdığı mektupta sözünü ettiği «Ona yazıyorum» yani annemize gönderilen mektup herhalde Tanya ile bana gönderilen mektupla aynı zamanda yazılmıştı (1)

«Bizim görüşmemiz ve özellikle benim dönmem, şimdi büsbütün olanaksız. Herkesin söylediği gibi, senin bakımından çok zararlı, benim bakımımdan da çok korkunç bir şey olur. Çünkü senin heyecan, sinirlilik ve marazî halin yüzünden durum, —eğer bundan beterinin olanağı varsa— daha beter olur. Sen artık olubittileri kabullenmelisin. Bir zaman için bu yeni hayata alışmalısın. En önemlisi tedavi olmalısın.

«Eğer sen, beni sevmek bir yana dursun, benden nefret etmiyorsan, yine de ne halde olduğumu anlamalısın; anlıyabilirsin, o zaman beni suçlayamayacaksın. İnsanca bir hayat sürmeme yardımcı olacaksın. Böylece kendi kendimi idare etmemi kolaylaştıracak ve benim dönmemi istemiyeceksin. Oysa, senin şimdiki ruhsal durumun, kendini öldürmeye kalkışman ortaya koyuyor ki, sen kendine hâkim değilsin. Benim bu aralık dönmem düşünülemez bile. Sana yakın olanları, beni,

(1) Öyle anlaşılıyor ki, bundan önce yazılmış bir mektup vardı ama kendisi herhalde göndermemişti. Bu da Jübile baskısında cilt 58, sahife 575 bulunmaktadır.

hele seni bu acılardan senden başka kimse kurtaramaz. Sen şimdilik benim dönmemi bir yana bırakıp hayatına öyle bir yön ver ki, kendinle bir barış havasına girebil. Ruhun dinlensin. O zaman istediğine ulaşırsın.»

«Ben iki günümü Samardino ve Optina Pustina'da geçirdim ve şimdi gidiyorum. Bu mektubu da yoldan gönderiyorum. Nereye gittiğimi sana bildirmeyeceğim. Çünkü ayrılmamız benim açımdan artık kaçınılmazdır. Sanma ki, seni sevmediğim için gidiyorum, hem seviyorum, hem bütün kalbimle acıyorum ama, bu yaptığımdan başka bir şey elimden gelmiyor. Bana yazdığın mektup biliyorum içtelnikle yazılmıştı. Gelgelelim artık istediğini yapabilecek güçte değilsin. Zaten sorun benim şu ya da bu isteklerime uyman sorunu değil, senin dengeni bulman, sükûnete kavuşman ve hayata da akla uygun bir açıdan bakabilmen. Bütün bunlar olmayınca, seninle bir arada yaşamam düşünülemez bile. Sen bu durumdayken sana dönmem, yaşamaktan vaz geçmem demektir. Oysa ben bu hakkı kendimde görmüyorum. Elveda sevgili Sofya, Tanrı yardımcın olsun.

«Hayat şaka değil ve bundan vaz geçmeye bizlerin hakkı yoktur. Hayatı zamana göre ölçüye vurmak akılsızca bir şeydir. Belki bize göre önümüzde kalan bir kaç ay, eskiden yaşadığımız yıllardan daha önemlidir. Ve bu ayları değerlendirmek gereklidir.

L. T.

Babamın 29 Ekimde Optina Pustina'dan karım Maria Tolstoy'a yazdığı bir mektup:

Sevgili Maria,

Felâket saydığınız şeyler uyduruk. Böyle olmasın-

dan da memnunum. Oysa bizim felâketlerimiz gerçekten çok ağır. Sen artık herhalde her şeyi biliyorsun. Ben şimdi Optina Pustina'dayım. Samardono'ya kız kardeşime gidiyorum. Dönmemeyi çok istiyorum. Sergey'nin ve Tanya'nın anneleri üzerinde olumlu etkileri olacağını umuyorum. Ama şu anda hiç bir şey kestiremiyorum. Önemlisi günaha girmemem. Yine de ne olacağını şimdiden bilemiyorum. Sana üzücü durumumuzu haber vermek olanağını ele geçirdiğimden de ötürü memnunum. Çünkü senin iyi kalpli bir insan olduğunu ve herkes derdini paylaştığını biliyorum. Sözünü ettiğim sorun, bana altı çocuklu bir kadın baş vurarak çocuklarının ikisini, hiç değilse birini yetimhaneye yerleştirmek istediğini söyledi. Bu mektubu onunla gönderiyorum. Kadının adını da yazıyorum. Sana bu zahmeti verdiğimden ötürü özür dilerim. Biliyorum ki elinden geleni yaparsın. Seni öperim.

Lev Tolstoy
Optina Pustına 29 Ekim

Babamdan son aldığımız mektup dikte edilmiş bir mektuptu.

1 Kasım 1910
Astapovo
Sevgili çocuklar, Sergey ve Tanya,

Umuyorum ki, hattâ eminim ki sizi çağırdığım için beni suçlamayacaksınız. Annenizi çağırmadan sizleri çağırmam ona çok acı gelecektir, kardeşlerinize de öyle.

Çertkov'la benim aramda özel bir ilişki olduğunu ikiniz de bilirsiniz. Kırk yıldır idealim olan uğraşılara o da kendini adamıştır. O uğraşılar benim bakımımdan çok değerlidir, —yanılıp yanılmadığımı bilmiyorum

ama— sanırım bütün insanlar bakımından önemlidir, sizin bakımınızdan da öyle. Bana gösterdiğiniz yakınlık için teşekkür ederim. Bilmiyorum vedalaşıyor muyum sizinle?... Ama size bundan önce söylediklerimi açıklamak zorunluluğunu duydum. Sana gelince Sergey, şunu da belirtmek istiyorum: Sürdüğün hayatı bir kez düşün. Düşün sen kimsin ve nesin? İnsanın hayatının anlamı edir? Her aklı başıda insa asıl yaşamalı? Beimsediğin görüşler, Darvinizm, gelişim ve hayatla savaşım sana hayatın alnamını açıklamaz, hareketlerinde yol göstermez. Oysa hayatın önemini ve anlamını açıklamadan, anlamadan ve bunların yol göstericiliği olmadan hayat yalnızca yaşanmış olmaktan öteye gidemez. Bunları düşün. Herhalde seni sevdiğim için bunları ölümümün arifesinde sana yazmak istedim.

Elveda... Ta içimde duyduğum sevgi ve acıma duygusuyla söylüyorum, annenizi yatıştırın.

Sonra kendi elyazısıyla) Sizi seven babanız.

Lev Tolstoy

Bu mektup elimize Astopov'da geçti.

Babam herhalde, benim gençlik yıllarımda, üniversiteye gittiğim sırada «Darvinizm görüşleri. Gelişim ve hayat mücadelesi» konularında aramızdaki tartışmaları hatırlamış olacaktı ki bunları yazmıştı.

1910 yılında ben artık 47 yaşındaydım. Görüşlerim de birçok açıdan değişmişti. Babam benim neler düşündüğümü pek bilmezdi, çünkü tartışmalardan kaçınırdım. En önemli sorunlardan da hiç söz etmezdim. Yine de onun düşündüğü gibi ikimizin görüşleri arasında pek aykırılık yoktu. Elbette burası benim dünya görüşlerimi açıklamamın yeri değil. Söylemek istediğim yal-

nızca babamla aramda özellikle ayrıldığımız konu, kendisinin «soyut bilim yoktur» kuramına katılmayışımdır. Öyle sanırım her şey bilim alanına girer ve de girmelidir. İnsan aklının değinmeyeceği ve aklın değinmesinin yasak olduğu hiç bir alan yoktur. Bundan ötürü bilim, insanlar arasındaki ilişkilere de değinir, değinmelidir. Sosyoloji, hukuk, tarih, ekonomi sorunları vb.

Ayın 29'unda bir asabiyeci doktor bulup Yasnaya Polyana'ya götürmek üzere Moskova'ya döndüm. Tanıdık doktorlardan öğrendiğime göre, Yasnaya Polyana'ya gidebilecek doktor, arkadaşları ve Psikiatri Kliniğinin başhekimi doktor Rastegaev'di. Kendisiyle görüşüp anlaştım ve aynı akşam trenle yola çıktı. Rastegaev ile birlikte beşinci sınıf bir tıp öğrenucisi ve aynı zamanda hemşire olan genç bir bayan da gitti.

Moskova'da Novikov, babamın yazdığı bir mektubu gösterdi ve bize son gidişinde babamla aralarında geçen konuşmayı da anlattı bana. Babam kendi hayat şeklini hepten değiştirmek istediğini, Novikov'un köydeki izbasına yerleşmek amacında olduğunu, toprak sahipliği sonucu başkalarının iş gücünden yararlanmanın kendisine çok ağır geldiğinden söz etmiş.

Novikov da:

— «Sayın Lev Tolstoy, yaş bakımından siz tam sınırdasınız. Hayat şeklinizi değiştirmek için vakit çok geç, demiş. Aslı aranırsa siz cabadan yaşıyorsunuz ve siz bundan böyle ancak alışık olduğunuz rahat koşullarda yaşayabilirsiniz. Kötü koşullara dayanamazsınız, demi.

Babam onun bu sözlerine ısrarla karşı durmuş. Kendi aile içindeki durumunu, karısıyla geçinemediğini anlatmış.

O zaman Novikov da şu cevabı vermiş

— Biz yani mujikler açısından bu sözleriniz alay konusu olurdu. Karına ders vermek gerekir.

Ve kardeşinin, çok içki içen karısını nasıl atın koşumlarıyla döverek içmekten vaz geçirdiğini anlatmış.

Ben bir iki gün için Nikolskoye'ye gidip orada işlerimi yoluna koyduktan sonra Yasnaya Polyana'ya dönmek istiyordum. Oraya vardıktan sonra da duruma göre hareket edecektim.

Doktorların babam konusundaki endişelerine ben de katılmaktayıydım. Alışık olmadığı koşullara dayanamayacağından korkuyorlardı. Ama son zamanlarda babamın sağlıkü durumunun iyi olduğunu bildiğim için, tehlikeyi küçümsemekteydim. Acaip bir şey. Yaz aylarında gücü yerine geldiği için kışı rahat geçirebileceğini ,ancak Şubatta sağlığının tehlikeye girebileceğini hesaplıyordum.

İşte 1 Kasım gecesi, Yasnaya Polyana'ya uğramamak kararını vererek doğruca kendi malikâneme yollandım. Ertesi gün sabah saat on sularında Lazarevo istasyonundan geçerken, karımın çektiği telgrafı trende aldım: «Astapov'dan telgraf geldi. Durum çok önemli. Hemen doktor Nikitin'i getir. Sana ve kardeşine haver vermek istemiş yalnızca. Başkalarının gitmesinden korkuyor».

Trendeki yolculardan bir tarife bulup Astapov'un nerede olduğunu öğrenmeye çalıştım ve kendi malikâneme gidecek yerde 2 Kasım akşam üzeri saat yedide Astapov'a vardım.

ASTAPOV'DA

Çertkov ve Sergeyenko ile birlikte Astapov'a gelen babam, istasyon müdürü Ozolin'in evinde kalıyordu.

Dört küçük odadan oluşan bir evdi bu. Daracık bir holü bir de mutfağı vardı. Ben girdiğimde, ilk odada yuvarlak bir masanın çevresinde, babamın dışında kim varsa toplanmıştı. Babam üçüncü odada yatmaktaydı. İkinci ve üçüncü odalar da Ozolinlerin eşyalarıyla tıkabasa doluydu.

Akşam üzeri Ozolinler aynı binada bulunan bekçinin evine taşındı. Çay içildiği sırada Duşan, bana Şamardino'ya ve oradan Astapov'a kadar yolculuklarını anlattı. Babam izini kaybettirmek için bir kaç istasyonda tren değiştirdikten sonra buraya gelmiş. Bence bu, devekuşunun başını kuma gömmesi türünden bir hareketti. Tren yolculuğu sırasında nerelere gideceklerini tartışmışlar. Babam, ilk önce Novoçerkask'a yeğenlerine gitmek kararındaymış. Yeğeninin kocası orada mahkeme reisiydi. Sonra Kafkasya'ya geçip orada yerleşmek istiyormuş. Ya da Novoçerkaski'deki arkaralarının yanındayken pasaport çıkartıp Bulgaristan'a gitmeyi Pasaportsuz bile sınırı geçebileceği umudundaymış.

Bizler endişeliydik ama umudsuz değildik. Doktorlar iki ciğer de, özellikle sol ciğerde zatürrie olduğunu saptadılar. Akşam ateşi 39 kadar yükseldi. Doktorların dediklerine göre nabzı pek bozuk değildi. İki gün sonra kalkabilecek mi diye doktorlara sorduğunu anlattılar. Doktorlar da kendisine, iki gün bir yana, iki hafta sonra bile kalkıp kalkamayacağının belli olmadığını anlatmışlar. Bunu işitince çok üzülmüş ve yüzünü duvara dönüp hiç sesini çıkartmamış.

Biz aramızda babamın yanına girsek doğru olur mu diye tartışıyorduk. Çünkü hâlâ bizim kendisinin nerede olduğumu bilmediğimizi sanıyordu. Beni görünce belki heyecanlanırdı. Duşan ise yanına girmemi öneriyordu. Ben de onunla aynı fikirdeydim. Saat on su-

larında girdim babamın odasına. Dalgın yatıyordu. Bir süre yanında kaldım. Odada hâlâ Ozolin'lerin bir kısım eşyası durmaktaydı. Çam tahtasından yapılma kaba bir masanın üstüne ilâçlar sıralanmıştı. Küçük abajurlu bir gaz lambası yanıyordu.

Duşan :

— «Efendim, Sergey burada,» dedi.

Babam açtı gözlerini ve bana şaşkınca, tedirgin baktı. Ben âdetimiz olmadığı halde elini öptüm. Sordu :

«Nasıl öğrendin Sergey?... Bizi nasıl buldun?»

O sırada bir şeyler uydurdum :

— «İstasyonda sizinle birlikte gelen kondüktöre rastladım. Sizin burada bulunduğunuzu o haber verdi.»

Pek yanlış değildi bu. Telgraf almış olduğum halde yine de babamın nerede bulunduğunu trende kondüktöre sormuştum. Kondüktör de Astapov'da olduğunu doğrulamıştı.

Babam :

— «Kondüktör seni nasıl tammış? Kim olduğunu nasıl bilmiş? dedi.»

— «Kursk demiryolu kondüktörleri beni tanıyorlar,» dedim. Bu görüşmeden sonra yine gözlerini kapatıp sustu. Ama sesinin tonundan durumunun çok ağır olabileceği aklıma gelmemişti.

Ertesi gün bana, babamın şu sözlerini aktardılar:

— «İşte bakın Sergey nasıldır! Bizi nasıl buldu! Geldiğine çok sevindim. Çok hoşuma gidiyor yanımda olması. Hem de elimi öptü benim.»

Hıçkıra hıçkıra ağlamış.

Geceyarısına doğru Tula'dan annemin sağladığı ekspres tren geldi. O trende annem, kardeşlerim İlya, Andrey, Tanya, doktor Rastegayev ve hemşire Filosofov

ve yolda onlara katılan doktor Semenovski de vardı.

O gece babamın yanına hiç kimse girmedi.

3 Kasım sabahı kardeşim Tanya girdi babamın yanına. Sonradan kocasına yazdığı mektup :

«Babam beni yanına çağırttı. Çünkü konuşmalardan burada olduğumu anlamış. Kendi küçük yastığını da verdiklerinden bu yastığın nereden çıktığını sormuş. Duşan yalan söylemiş, benim getirdiğimi bildirmiş. Annemin ve kardeşlerimin burada bulunduğunu haber vermediler.

Zor soluk alarak yavaş bir sesle bana :

«Ne kadar da süslüsün, çok hoş görünüyorsun» dedi. «O zaman ben de cevap olarak ne kadar zevksiz olduğunu söyledim gülerek... Annemden haber sormaya başladı. Ben de çok bundan, annemin burada olduğunu öğrenmesinden korkuyordum. Öte yandan apaçık yalan söylemeye de dilim varmayacaktı. Bereket soruyu öyle sordu ki, beni salt yalan söylemekten kurtardı. «Annem kiminle kaldı?» dedi. Andrey ve Mişa ile kaldığını anlattım. «Mişa ile mı?» dedi. «Evet onlarla kaldı. Sen isteyinceye dek annemin senin yanına gelmesini el birliğiyle engellemeye çalışıyorlar.» dedim. «Ya Andrey?» diye sordu. «Evet o da, dedim. Onlar küçük erkek kardeşlerim, çok hoş ama, çok perişan oldular. Annemi yatıştırmaya uğraşıyorlar».

«— Anlat bana ne yapıyor? Ne ile uğraşıyor?»

«— Baba, konuşmasan herhalde daha iyi olacak. Çok heyecanlanırsın,» dedim.

«Bu sözlerim üzerine kesin bir ifade ile ama kesik kesik konuşarak ve gözyaşları arasında»

«— Anlat anlat, benim için daha önemli bir şey olamaz,» dedi.

«Annemin kiminle kaldığını, doktorun iyi olup olmadığını öğrenmeye çalıştı. Doktorun iyi olmadığını ama hemşirenin çok iyi olduğunu, dostumuz Korsakov'larda üç buçuk yıl kaldığını ve bu tür hastalara alışık olduğunu anlattım.»

«— Hemşireyi sevdi mi annen?»

«— Evet.»

«— Peki daha anlat. Yemek yiyor mu?»

«— Yiyor. Seninle görüşmek umuduyla kendini güçlendirmeye çalışıyor.»

«— Aldı mı mektubumu?»

«— Aldı.»

«— Peki, ondan sonra nasıl davrandı?»

«— Sen Çertkov'a yazdığın mektupta annemle ilgili olarak demiştin ki: eğer uysallaşırsa sen de dönebilirmişsin. İşte onu en fazla yatıştırarak bu satırlar oldu.»

«— Sen de Sergey de yazdığım mektubu aldınız mi?»

«— Evet babacığım. Ama neden küçük kardeşlerime yazmadın? O durumda öylesine iyi davrandılar ki.»

«— Ben herkese birden yazdım: Çocuklarım» dedim.»

Aynı sabah yani 3 Kasım sabahı Moskova'dan dostumuz doktor Nikitin, Goldeneizer ve Gorbunov geldi. Ben bütün sabah, annem Tanya ve erkek kardeşlerimle birlikte vagonda oturdum. Bizler aramızda her türlü tedbiri almış ve babam çağırıncayadek annemin onun yanına gitmesini önlemeye karar vermiştik. Çünkü annemin yanına gitmesi belki de ölümüne neden olurdu. Önce babamın istekleri yerine getirilecekti, sonra doktorlarının, sonra da bizim isteklerimiz söz konusu olabilirdi. En önemlisi birlikte hareket etmekti. An-

nem elbette babamın ölümüne neden olmak istemediği için bize boyun eğdi. Ama belki yine de yanına gider diye onu göz hapsinde tutuyorduk. Eğer babamın yanına girseydi belki de aklımıza gelmeyen bir şey olabilirdi. Kardeşlerim de babamın yanına gitmemek kararını verdi. Çünkü onlar gitse annem de gitmeye kalkardı.

Babamın hasta yattığı Ozolinlerin evine ancak gündüz gidebildim. O eve girmek için engelleri aşmak gerekiyordu. İlk önce pencereye vurulacaktı. Küçük bir cam açılıyor ve öyle konuşuluyordu. Kapıda hemen hiç ayrılmadan Sergekov bulunuyor ve ancak girmesine izin verilenler içeri alınıyordu. Şayet o nöbet yerinden ayrılacak olursa yerine bir kaşkası geliyordu.

Yanına girdiğimde babam uykudaydı, daha doğrusu dalgındı. Kendine gldiği zaman heyecanla sordu :

— Sergey sen bugün dönüyor musun?

Dönmeyeceğimi söyledim.

— Sen git, git... mutlaka git, dedi.

Çabuk iyileşeceğini sanıyor diye aklımdan geçmişti. Bana öyle gelmişti ki, gitmemi istemesinin nedeni, iyileştiğinde daha uzaklara gitmesine engel olacağımı düşündüğündendi. Şimdi öyle yorumluyorum.

Zaten dalgındı. Akşam doğru çok yorulmuştu. Gerçekte yorulmasının da nedenleri vardı. O gün nerede olduğunu herkesin öğrendiğini bildiği için heyecanlanmıştı. Sonra Tanya ile konuşmak onu çok yormuştu. Sonra gazeteleri okumuşlardı ona. Sonra Goldenweizer ve Gorbunov ile de konuşmuştu. Son olarak güncesini de yazmış ve Çertkov ona songelen mektupları okumuştu.

4 Kasım sabahı babamın yanında yalnız ben ve Çertkov vardık. Bir ara: «Belki de ölüyorum... Belki de... Gayret edeceğim...» diye söylendi. Derken Çertkov

çıktı ve ben babamla yalnız kaldım. O zaman ister istemez mırıltılarını işittim; ve artık öleceğinin bilincine vardığını anladım. Gözleri kapalıydı ve arasıra kafasında dönüp duran fikirleri kopuk kelimeler halinde ortaya koyuyordu. Ama sağlıklı iken de heyecanlı konularda yapardı bunu. «İşler kötü... İşim kötü.» Az sonra: «Çok güzel... çok güzel» derken birden gözlerini açıp yukarı doğru baktı ve yüksek sesle: «Maşa... Maşa...» diye bağırdı.

Ürperdim. Anladım ki, çok sevdiğgi ve kendisine çok yakın bulduğu Maşa'nın ölümünü hatırlamıştı. (Maşa da zatürriyeden 1906 Kasımında ölmüştü».

Az sonra ayrıldım babamın yanından. Yeniden döndüğümde saat beşti. Bir şey içirmek istediklerinde:

— Şimdi istemiyorum. Beni rahatsız etmeyin, dedi.

Yine herhalde ölümünü düşünüyordu.

Aynı gün şu emri verdi:

— Oğullarıma telgraf çekin, annelerinin gelmesini önlesinler. Çünkü sağlık durumum iyi gittiği halde kalbim çok zayıf olduğundan gelirse ölmeme neden olabilir».

Dikte ettirdiği bu telgraf hemen oracıkta, istasyondaki vagonda oturan anneme ulaştırıldı.

5 Kasım sabahı babamın yanında oturuyordum. Derken Tanya geldi. Babam durmadan söylenmekteydi:

— Nasıl anlamıyorsunuz? Neden anlamak istemiyorsunuz?... Bu çok basit... Niçin bunu yapmak istemiyorsunuz?

Herhalde çok dertleniyor, sinirleniyordu. Çünkü bize ne yapacağımızı, ne anlamamamız gerektiğini anlatamıyordu ve biz onun neler söylemek istediğini asla anlayamadık.

Akşam, ellerini göğsünde dolaştırıyor, battaniye

hem üstüne çekiyor, hem itiyordu. Yani halkın deyimiyle «hazırlanıyordu». Bazan elini çabuk çabuk çarşafın üzerinde gezdiriyor, sanki yazı yazıyordu.

6 Kasım sabahı Usov ve Şçurovski geldiler. Ben onlarla birlikte babamın yanına girmedim. Tanya, sabahleyin babamın: «İşte bu son... ve hiç...» dediğini işitmiş. Sonra biraz doğrulmuş yatakta ve: «Size bir şeyi hatırlatmak istiyorum: Dünyada Lev Tolstoy'dan başka kıyamet kadar insan var. Oysa sizin gözleriniz hep Lev Tolstoy'da» demiş.

O arada ben hep üç ayrı yer arasında gidip geliyordum: babamın yatmakta olduğu ev, annemin ve kardeşlerimin kaldığı vagon ve yemek yediğimiz istasyon binası... Vagonda annemin çok acı çektiğini görmek beni anlatamayacağım kadar üzüyordu. Pek bilinçli olmamakla birlikte, babamın evden ayrılmasına neden bardağı taşıran son damlanın kendisi olduğunu ve evinden ayrıldığı için babamın hasta düştüğünü, kendisini görmek istemediğini anlıyordu. Kendi güçsüzlüğünü, artık okun yaydan fırladığını, geriye dönmenin olanaksızlığını kavrıyordu.

Astapov'un daracık istasyon binasındaki tezgâhın önünde, bir masanın çevresinde kalabalık bir gazete muhabirleri gurubu sürekli beklemekteydi. Aşağı yukarı 12 gazeteci vardı. Votka içer, yüksek sesle konuşurlar ve bize ardı arkası gelmeyen sorular sorarlardı. Bunların dışında, jandarmalar, hafiyeler de bulunurdu. Ve plâtformda papaz Varsonofi hep gezinir dururdu. Optina Pustina Manastırının baş rahibiydi. Herhalde bir gizli görevle gönderilmişti; yani, Lev Tolstoy son nefesini vermeden, dininin gerektirdiği töreleri yerine getirecekti. Böylece çağrılacağı anı bekliyordu. İşte istasyonun havası bu...

Demir yolunda çalışanlar için söylemiyorum. On-

lar ellerinden gelen her hizmete hazırdı çok kibarca davranıyorlardı.

Doktor Rastegayev'den ayrılmadan önce annemin hastalığını bana ayrıntılarıyla anlatmasını dilemiştim. Aşağıya koyacağım mektubuyla arzumu yerine getirdi.

«Sayın Sergey Tolstoy,

Arzu ettiğiniz gibi anneniz Kontes Tolstoy'un hastalığının klinik tablosunu vermek güçtür. Çünkü benim psişik kişiliğine değğin gözlem ve incelemelerim pek kısa sürdü. Bundan ötürü size doyurucu bir cevap veremezsem beni suçlamayın. Çok ağır bir kriz geçirdiği sırada dâvet edildiğim için, inceleme yapıp bünyesi ile ilgili bir fikir edinmek olanağını bulamadım Zaten o sırada bunun gerekliliğini de düşünmedim, hâlâ gerektiği kanısında değilim. Çünkü Kontesin bedensel sağlığıyla ilgili değişiklikler, kendisinin sinir sistemindeki ve ruhsal durumundaki marazî değişiklikleri açıklayamazdı. Bundan ötürü, ben ancak sinir sistemin ve ruhsal durumunun bozukluğuna değineceğim.

Dıştan algılama yeteneğinde hiç bir anormallik yok. Mekân ve zaman anlamlarına da tamamiyle sahip. Bilinci dengeli ve heyecan anında bile öyle kalmaktadır. Dikkati açısından da özellikle bir bozukluk yoktur. Buna karşın kendisini dünyanın merkezi saymaktadır. Yakınlarının, dostlarının hattâ ilk rastladığı kimselerin dikkatini, ilgisini kendi üzerinde yoğunlaştırmak için büyük bir hırsla çabalamaktadır. Belleği de iyi korunmuş, yakın ve uzak geçmişin olayları yalnız genel çizgileriyle değil, en ufak ayrıntılarıyla belleğinde yer etmiştir. Ancak muhakeme ve özeleştirisi açısından Kontes Tolstoy'da belli bozukluklar var. Elestirisi ve otokritiği çok zayıftır. En doğruyu kendisinin gördüğüne, kendisinin bildiğine inandığından başkalarını tel-

kinini dikkate almamaktadır. Bundan ötürü de, kendini her zaman haklı çıkartmak kaygusuyla tanığı olduğu olayları gerçeğe uygun bir şekilde nakletmemektedir. Seçtiği amaca ulaşabilmek için hayatını tehlikeye atabilecek hareketlere girişebilir. Ama tehlikenin derecesini ve amacını da çok mükemmel saptağını belirtmeliyim. Tüm davranışlarını duygusallığı yönlendirmektedir. Heyecanlandığında zayıf düşüyor ve tutarsızlığını, bağlantısızlığını frenliyemiyor. Böylelikle de alışılmış günlük ilişkiler çerçevesinden kolaylıkla çıkabilmektedir.

İşte genel çizgileriyle Kontesin ruhsal kişiliği budur. Bu verileri göz önünde tutarak kendisini isterik olarak tanımladığımı bildiririm. Değişik koşullarda öyle krizler olabilir ki, öyle zamanlarda gelip geçici bir ruhsal bozukluktan söz edilebilir. O hastalara ne gözle bakıldığını, annenizin nasıl tedavi edilmesi gerektiğini size istasyondaki görüşmemizde açıklamıştım.

Dr
Rastegayev

Astapov'da da kaldığım süre içinde bir kaç kez, Moskova'da bulunan karıma mektup yazmış, telgraf çekmiş ve babamın hastalığı, annemin durumu ile ilgili bilgi vermiştim.

3 Kasımda da karıma, en iyisinden bir karyola ve yatak göndermesi için telgraf çektim. 6 Kasımda da yazdığım mektup :

«Annem saygın bir hemşirenin sürekli denetimi altında. Birbirleriyle anlaşıyorlar. Sâkinleşti annem ama görüşleri ve saplantıları değişmedi. Aynı egoizm. Yalnız kendini düşünüyor ve durmadan konuşuyor. Vagondan çıkıp istasyona koşuyor. Bütün muhabirler, öğren-

mek hırsıyla dinlemekteler onu. Bizler de diken üstünde oturuyoruz. Bu nedenle tüm gazetelerde kirli çamaşırlar ortaya serildi. Ama bütün bunlara karşın yine de bize yani çocuklarına boyun eğiyor; çünkü başka çıkar yolu yok. Bizler hep birlikte ve kararlı hareket etmekteyiz. Ona karşı. Babamın yanına girmesine engel oluyoruz. Babam onu yanma çağırtıncaya, ve doktorlar karşılaşmalarında bir tehlike görmeyip izin verinceye kadar engel olmakta devam edeceğiz. Kaldı ki, şu anda doktorlar babamdan umudu kesti. Bizler annemi kandırmaya çabalamaktayız. Kendisi de bir karşılaşmanın babamı öldürebileceğini anlıyor».

Öğle üzeri saat bir dolayında odasına girdiğim zaman, babamın yanında yalnız Nikitin vardı. Şçurovski ve Usov teşhiş koyup gitmişlerdi. Solukları sıklaşmış, dalgın yatıyordu babam. Korkarak ölçtüm dakikada 50 kez soluk alıyordu. Nkitin uilkamvre yaptı ve oksijen vermeye başladı. Babam yine de kendine gelemiyordu. Yüzü morarmış, burnu incelmiş... Soluklar daha da sıklaştı. Sonun yaklaştığı kanısına vardım. İyileşmesi bakımından hiç umudum kalmamıştı. Aslında bu bir kalp kriziydi. Ve bunun sonucu «siyanoz» morarmaya başlamıştı.

Oksijen ve enjeksiyon etkisini gösterdi, kalp atışları düzeliyordu.

Gece saat onda yine yanına döndüğümde çırpınıyor, inliyor, yatakta doğrulmak istiyordu. Bir kez oturabildi:

— «Korkarım ben ölüyorum,» dedi.

Balgam çıkartıp yüzünü buruşturdu

— «Ah, ne kadar iğrenç!»

İki kez de:

— «Çok zor... çok zor,» dedi.

Soluklar yine sıklaşmış, dakikada 50'den yukarı.

Şu sözleri ne zaman söylediğini şu anda hatırlıyamıyorum :

— «Ben hiç kimsenin rahatsız edemeyeceği bir yere gideceğim. Beni rahat bırakın.»

Yeniden doğruldu yatakta

— «Kaçmak gerek, kaçmak gerek,» diye sesini yükselttiği zaman ne kadar dehşete kapıldığımı anlatamam.

Karyoladan uzakta, yarı karanlıkta durduğum halde (çünkü odada babamın arka tarafında yalnız bir mum yanmaktaydı) beni farkedip yanma çağırdı :

— «Sergey...»

Hemen karyolaya yaklaşıp söyleyeceği sözleri işitebilmek için yere diz çöktüm. Bir cümle söyledi ama hiç bir şey anlıyamadım. Duşan sonradan bana bir kaç kelimesini işitebildiğini ve hemen not ettiğini bildirdi :

— «Gerçek... Çok seviniyorum... Hepsi onlar...» demiş.

Elini öpüp biraz uzaklaştım. On ikiye doğru yine çırpınmaya başladı. Solukları sıklaştı ve daha da duyulur oldu. Derken hırıltılar başladı ve gıcık da sıklaştı. Dr. Usov morfin yapmayı önerdi. Karyolanın karşısındaki köşede, camlı kapının yanında oturuyordum. Çertkov baş ucundaydı. Doktorlar, sessizce odaya girip çıkıyorlardı. Bitişik odanın kapısı açıktı, orada da bir kaç kişi ve aralarmda Goldenweizer, Gorbunov ve başkaları vardı. Erkek kardeşlerim girdi içeri. Ben acıyla kasılmıştım. Oda yarı karanlıktı, tek mum yanıyordu. Sessizlik içinde bitişik odadan mırıltılar duyuldu. Ara sıra biri girip çıkmaktaydı yalnız ağır ve düzenli bir soluk kulaklara geliyordu.

Saat iki sularındayken Doktor Usov'un önerisi üzerine annemi çağırdılar. Annem ilk önce durdu, uzaktan

babama baktı ve sonra sâkince yaklaşıp alnından öptü. Derken diz çöktü yere konuşmaya başladı :

— «Af et beni...»

Benim işitmediğim başka şeyler de söyledi.

Saat üç sularında babam yine dönüp duruyordu. Artık nabız sanki atmaz olmuştu. Bundan böyle bilinci hiç yüerine gelmedi. Doktorlar, bir kez daha enjeksiyon yaptı. Duşan yaklaştı ve babama bir şey içirmek istedi. Gözlerini açtı ve içti babam. Birisi mumu yaklaştırınca gözlerine yüzünü buruşturup başını çevirdi. Yarım saat sonra daha düştü nabız. Doktorlar ona bir şey içirmeye karar verdi. O sırada Duşan, yaklaşıp törensel bir tavırla :

— «Dudaklarını ıslatmak istermisiniz, efendim?» dedi.

Babam bir yudum içti. O sırada saat beşe yaklaşıyordu. Bundan sonra yaşadığı ancak soluklarından anlaşılmaktaydı. Derken soluklar da seyrekleşti, ve yavaşladı. Sonra birden durdu :

— «Bu ilk durak,» dedi doktorlar.

Ondan sonra ikinci bir durak oldu. Bir kaç soluk, yine durak ve son, belirsizce işitilen bir hırıltı.

Ölümünden on dakika önce, annem yine karyolaya yaklaşıp diz çöktü, bir şeyler söyledi ama babam artık işitecek durumda değildi.

Son nefesinden sonra, bir kaç saniye süre ile tam sessizlik. Sonra bu sessizliği doktorlardan biri bozdu:

— «Altıya çeyrek var,» dedi.

Duşan yaklaşıp babama gözlerini kapattı. Hiç hatırlamıyorum kim konuşuyor ve ne konuşuyordu. Herkes ne zaman gitti de doktor Nikitin, Duşan ve ben kaldık? Biz babamı soyduk, yıkadık ve gri gömleğini

giydirdik. Vücudu bana güçlü ve yaşından çok daha genç göründü. Babam o kadar az zaman hasta kalmıştı ki, zayıflamamıştı. Sâkin yüzünde dikkat ifadesi vardı.

SON YOLCULUK

7 Kasım günü türlü uğraşılarla geçti. Saat sekiz sularında evin kapısını açtık; kalabalık Tolstoy'a son saygısını göstermek için sel gibi aktı. Bunların arasında demiryolu görevlileri, işçileri, o bölgenin köylüleri, gazete muhabirleri ve ölümünü duyup Moskova'dan gelen Tolstoy'un dostları. Binlerce kişi vardı.

Annem bütün gününü babamın başucunda geçirmişti. Kafasını sallıyor ve yüzü seğiriyordu. Onu bu halde görmek bana çok acı vermekteydi. Babamın evden kaçmasına neden olmak, hastalığı sırasında yanında bulunmamak ancak babam biliçsiz bir haldeyken onunla vedalaşabilmek onu acıyla kıvrandırıyordu.

Beşinci sınıfta okuyan bir tıp talebesi babama formalin sıktı. Maskın kalıbını çıkaracak olan Agafin ve heykeltraş Merkurov Moskova'dan geldi ve babamın masklarını çıkarttılar. Pasternak ve başka ressamlar da resmini yaptı. Bir kaç fotoğraf çektiler; ve biri, lambanın ışığında babamın duvara yansıyan başının gölgesini duvara çizdi. Profesör Anuçin, babamın kafatasını açıp incelemek isteğiyle bize baş vurdu ise de, ben bu tür bilim yöntemlerine babamın ne mene karşı olduğunu bildiğimden, bütün aile ile konuştuktan sonra bu öneriyi red ettim.

Ertesi gün yani 8 Kasım sabahı biz dört erkek kardeş, ben, İlya, Andrey ve Mişa tabutu omuzlarımızda

evden çıkardık. Sonra başkaları bizim yerimizi aldı ve tabut yük vagonuna yerleştirildi.

Sinema ve fotoğraf makineleri durmadan çalışıyordu. Yük vagonu çam dalları ve Haç şeklinde buğday demetleriyle süslenmiş; vagona çelenkler yerleştirilmişti. Bunları bir tanesi demiryolu görevlileri ve işçilerinin taze çiçeklerden yaptırdıkları bir çelenkti. Vagonu tam ortasına kara kumaşla kaplı yüksekçe bir yerde babamın meşe tahtasından yapılma tabutu madenî sandukasının içinde duruyordu.

Astapov istasyonunun yan tren hattında, demiryolu idaresi tarafından Tolstoy ailesine ayrılmış birinci sınıf bir vagon beklemekteydi. Bu vagonda 3 Kasımdan beri annem, kardeşim Tanya, İlya, Andrey, Mişa, hemşire ve başkaları yaşamaktaydı. Ben de sonradan onlara katıldım. Tabutun bulunduğu yük vagonu, bizim vagon, yirmi beş gazeteci ile İdare Müdürünü taşıyan vagon, hepsi eksprese takılmıştı.

8 Kasım saat biri çeyrek geçe Astapov istasyonundan ayrıldık; ve Dankov, Volov, Gorbaçev yönünde uzaklaştık.

Dankov'daki komiser, halkın istasyona çelenk koymasına izin vermedi. Vagonumuz ve tabutun bulunduğu vagon Gorbaçek'de Moskova-Kursk hattındaki yolcu trenine ulaşdı. Yola geceleyin çıkmıştık. Astapov'da ve trendeyken çok sayıda başsağlığı telgrafı almıştık. Bunların arasında yazar Kuprin'den, Tarih müzesinden, gazetelerden ,akrabalardan gelen telgraflar da vardı.

9 Kasım sabahı yedi sularında tren yavaşladı ve Zaseka istasyonununda (şimdi Yasnaya Polyana) durdu. Küçük platformda alışılmamış bir kalabalık birikmişti. Mostova'dan gelmiş tanıdık, tanımadık bir yığın insan ki, aralarında bazı dostlar da dikkati çeki-

yordu. Bazı kuruluşların temsilcileri, yüksek okulların öğrencileri, Yasnaya Polyana köylüleri... Kalabalığın büyük bir kısmını üniversite öğrencileri oluşturuyordu. Söylentilere bakılırsa Moskova'dan daha çok insan gelecekmiş ama, resmî makamlar demir yollarının tren ayırmasını yasaklamış.

Tabutun bulunduğu vagon açıldığında, herkes şapkasını çıkarıp ölüler için okunan bir ilâhiye başladı. Yine biz dört erkek kardeş tabutu indirdik, sonra Yasnaya Polyana köylüleri bizim yerimizi aldı. Ve cenaze alayı, babamın kim bilir kaç kez yürüdüğü ya da atla geçtiği eski geniş yolu izledi. Bu yoldan babam ne kadar geçmişti. Hava kapalı ama durgundu. İlk yağan karların yarısı erimiş yarısı yerde. Derece sıfıraltı üç ya da dörttü.

Çertkov ve gurubu, tabutun evin içinde sokulmadan evin önündeki avluda bir kaç dakika durmasını uygun bulduklarını söylediler. Ben onayımı vermedim. Çünkü babamı son kez görüp saygı görevini yerine getirmek isteyen pek çok insan vardı. Annemle kardeşlerime konuştum, onlar de benimle aynı fikirleydi. Bunun üzerine kalabalıktan ayrılıp kestirmeden eve koştum. Eski adamlarımızdan Sidorokov ile birlikte babamın bir vakitler çalışma odası olan ve çok sevdiği ağabeysi Nikolay'nın büstünün durduğu odanın terasa açılan camlı kapılarını çıkarttık. Tabutu buraya koydurmak istememin nedeni, babama son kez saygı göstermek arzusunda olanların bu odaya bir kapıdan girip ötekinden çıkmak olanağının bulunmasıydı.

Biz hazırlığımızı yapıncaya kadar da cenaze alayı eve yaklaştı. Tabutu açtılar ve saat onbir sularında herkes tabutun önünden geçmeye başladı. Bu tören iki buçuğa kadar sürdü. Acele edilmesini istemek zorunda kaldık. Çünkü hava erken kararıyordu.

Çok uzun bir kuyruk oluşmuştu. Evin çevresini ve ıhlamur ağaçlı yolları sardı. O sırada bir polis dikilmişti tabutun yanına. Çıkmasını diledim, aldırmadı. O zaman sert bir tavırla :

— Burada biz Tolstoy ailesi, yani ev sahipleri sizin gitmenizi istiyoruz, dedim.

Ancak o zaman çıktı.

Odaya girenler tabutun önünde ya başını eğiyor ya da alınları yere değecek kadar eğiliyorlardı. Bazıları elini öpüyor ağlıyor, bazıları haç çıkartıyordu. Bir dakika için kapılar kapatılıp içeriye yalnız Maria Şmidt alındı. Babama çok bağlı yakın dostlarından biriydi, onunla başbaşa kalmak istemişti. En son annem ve biz çocuklar, babamın tabutu önüne geldik. Sonra tabut kapandı.

Babamın vasiyetine uyarak onu istediği yere gömmeye karar vermiştik. Oradan babam çocukluk anılarında söz etmişti. Çok sevdiği ağabeysi Nikolay'ı anlatırken, çocukluğundan ondan dinlediği şu öyküyü anlatmıştı : «Tüm insanların hiç mutsuzluk görmemesinin, aralarında kavga etmemesinin ve hei zaman mutlu olabilmelerin sırrı yeşil bir değneğin üzerine yazılmış imiş. Bu değnek de yola bitişik çukur bir yerin kıyısına gömülmüş.» Babam derdi ki: «Madem ki öldüğümde ben de bir yere gömüleceğim, o zaman Nikolay'ın hatırasına hürmeten beni, onun tarif ettiği yere yeni yeşil değneğin bulunduğu yere gömün.»

Babamın vasiyetine uyarak gösterdiği noktada mezarını kazdırdık. Mezarını babamın çok sevdiği eski bir öğrencisi ve Yasnaya Polyana köylüleri kazdı.

Biz dört kardeş, üçüncü kez tabutu kaldırıp taşıdık. Ve tabut kapıda görünür görünmez bütün kalabalık diz çöktü. Sonra törene katılanlar cenaze ilâhisini söyleye-

rek yavaş yavaş ormana yollandı. Tabutu mezara indirdiğimizde artık hava kararmıştı. Birden bire bir ses duyuldu :

— «Diz çökün!»

Herkes diz çöktü. Yalnız bir polis ayakta kalmıştı. Bağırdılar :

— «Polis sen de diz çök!»

İster istemez o da diz çöktü. Yeniden ilâhi söylendi. Birinin tabutun üstüne attığı bir avuç toprağın çıkardığı ses duyuldu. Bunun üzerine toprak avuçlarla atıldı tabutun üzerine. Mezarı kazan eski öğrencisi ve köylüler ve daha başkaları örttüler mezarı.

Ailemiz, mezarın başında mutlak söylenmemesi dileğinde bulundu. Yalnız buruşuk yüzlü bir ihtiyar adam : «Yüce Lev...» diye bir şeyler söyledi. Gençliğinde babamın izleyicilerinden Sullerjitski, bu yeşil değnek öyküsünü, ve Tolstoy'un buraya gömülmek istemesindeki nedeni anlattı. Annem kendini tutuyordu ve alışılmışlığın ötesinde suskundu. Büyük kederini gözyaşları ile hafifletmeye çalışacağını sanırdım ama hiç ağlamıyordu. Çertkov gelmemişti bu törene.

Karanlık, aydan yoksun, bulutlu gece gittikçe bastırıyordu. Herkes dağıldı.

Tolstoy'un cenaze töreni Rusya'da kilisenin yönetmediği ilk halka açık bir cenaze töreni olmuştu. O zaman için alışılmamış bir şeydi bu. Ama sanırım ki kilise mensuplarının bulunmayışı ile törene katılanlardan çoğunun ruhsal durumu kutsal denecek bir yüceliğe ulaşmıştı. Zaten kilise âyini yapılmaması Tolstoy'un vasiyetlerinden biriydi.

Bu ölüm olayından sonra annem, ailemiz çok sayıda baş sağlığı telgrafı aldı. Sanırım 2500 kadar. Bu telgraflar arasında Üçüncü Duma'nm işçi temsilcilerinden bir telgraf vardı ki (ondan sonra Lenin, «Tolstoy

ve Çağdaş İşçi Hareketi» başlığıyla yazdığı makalede, atılım yapmıştı), gazeteler aslına uygun olarak çıkan telgrafı aktarmıştı. «Devlet Dumasının sosyal demokrat fraksiyonu, Rus ve uluslararası proletaryanın duygularını ifade ederken, dâhi sanatçının, resmî kilise (1) ile barışmaz ve yenilmez istibdat ve esaret düşmanı, idama karşı haykıran ve zulüm altında ezilenlerin dostu Lev Tolstoy'u kaybettiğimizden ötürü son derece üzüntülüdür.»

Zaseka istasyonunda telgrafhanedekiler sabah akşam çalışıyor, ama hiç yakınmadan bu işi seve seve yaptıklarını söylüyorlardı. Ben, kendime gönderilmiş pek çok telgraf aldım. Malikânemin bulunduğu kasaba köylüleri bana şu telgrafı çekmişti: «Bizim sarhoş papazın günahı affedilsin diye Tanrıya dua ediyoruz. Çünkü cemaatimizin isteğine uymayarak bile çayırlarını hediye eden Lev Tolstoy için âyin yapmak istemedi. Tanrı bizim savunucumuzun ruhunuk abul etsin. Size de sayın Kont, müşterek kaybımızdan ötürü başsağlığı dileriz. Cemaatimiz adına imza atan Muhtar Koloskov ve köylüler İlya Koloskov ve Vahmistrov».

Telgraflardan sonra da gönül alıcı mektuplar birbirini izledi tanıdık ve tanımadıkların. Bunların arasında çok garip olanlar da vardı: Örneğin bir papazın mektubu: «Tanrının huzurunda yemin ederim ki, Lev Tolstoy'un ruhu için yaşadığım sürece dua edeceğim. Bu amaçla sizden, ölen babanızın anısı için bana töresel bir papaz giysisi hediye etmenizi rica edeceğim. Bu giysiler benim bakımımdan Tolstoy'un bir hediyesi olarak saklanacaktır. Eğer bu isteğimi yerine getirecekse-

(1) Rusya'da Ortodoks kilisesi dışında başka kiliseler de vardı. Örneğin Katolik ve Protestan.

niz bildiririm ki, ben orta boylu bir kişiyim...» Ben tabi ona cevap vermedim.

Cenaze töreninin ertesi günü törene yetişemeyenler geldi. Çok kalabalıktılar. Onların arasında hem Duma'nın üyeleri vardı, hem de Moskova Belediyesinin temsilcileri bulunuyordu.

Annem 10 Kasım ile 25 Kasım arası çok ağır bir soğukalgınlığı geçirdi. Kendisiyle candan ilgilenen bir hemşire baş ucunda bulunuyordu. Teyzem Tatyana Kuzminski ve kuzinim Varvara annemin kederini paylaşmak için bir süre bizde kalmaya gelmişlerdi.

Annem ruhsal bakımdan çöküntü içindeydi, ama kendini öldürmekten söz etmiyordu. Son derece dertliydi. Kuşkusuz kocasına karşı işlediği suçları biliyor ve onu ölümünden önce bilinci yerindeyken göremediğine yanıyordu. Ziyaretçilerin ardı arkası da kesilmemekte: akrabalar, yakınlar, dostlar, tanıdıklar ve yabancılar. Ancak bu ziyaretçiler onu oyalayabiliyor ve yalnızlığının acısını hafifletiyordu. Ağır aksak alışılmış çalışmalarına koyulmuştu. Tolstoy'un baskısı başlamış eserlerinin düzeltmelerini yapıyordu. Evi ve malikâneyi yönetiyordu, fotoğraf çekiyordu vb... Bu eylemler onu biraz oyalamaktaydı, ama bütün bunların gereksiz olduğunu da düşünmekteydi. Geceleri yalnız ve işsiz kaldığı zamanlar, özlem bunalımı içinde olduğu örnekler vereceğim güncesinden bellidir :

«12-15 Kasım. Ağır hastayım.»

«25 Kasım. Uykusuz geceler... Korkunç.»

«26 Kasım. Gece gündüz nevraljiden kıvrandım.»

«27 Kasım. Kalktım ama nevraljik ağrılar kesilmiyor.»

«28 Kasım. Her şey üstüme çöküyor. Bana çok ağır geliyorsa da yine kalabalık varken biraz rahatlıyorum.

Yalnız kaldığımda ne olacak? Korkuyorum. Önümde görünen hiç bir şey yok.»

«29 Kasım. Dayanılmaz bir sıkıntı... Vicdan azabı... Düşkün buluyorum kendimi... Ölen kocamın çektiği acılara yanıyorum... Son zamanlarda ne kadar çekti.»

«30 Kasım. Önümde karanlık ve korkunç bir hayat var. Ve artık bu günlerde yalnız kalacağım.»

«7 Aralık. Sabahtanberi dayanılmaz ve çok derin bir umudsuzluk içindeyim.»

«8 Aralık. Bu sabah kardeşim Tatyana gitti. Çok ağladım. Yalnızlık çok acı. İlgilenebileceğim kimse yok artık. Bana da kimse aldırmıyor.»

«11 Aralık. Kocamın eşyalarını güve yemesin, ziyan olmasın diye düzene soktum. Bu iş çok zordu. Hayat genellikle acılarla yüklü. Dün korkunç bir fırtına uğultusuyla uyudum. Yalnızlık, vicdan azabı. Bunun çıkar yolu yok.

«13 Aralık. Gece hiç uyuyamadım. Ah, bu korkunç uykusuz geceler, düşünceler ve vicdan azapları... Kış gecelerinin karanlığı. Ruhum da karanlık.»

«16 Aralık. Yasnaya Polyana'nın köylüleri ve çiftlikte oturanlar Lev'in mezarı başında diz çöküp ilâhiler söyledi. Çok ağladım, çok acı duydum. Ama aynı zamanda bu insanların sevgisi bana çok dokundu. Hepimizin duyguları birleşmişti. Bana karşı herkes çok şefkatli. (1)»

---

(1) Eski takvimle, yeni takvime göre 29. Bu bölümde tüm tarihler eski takvime göre yazılmıştır.

ANNEMİN ÖLÜMÜ

25 Ekim 1919'da Moskova'da iken, Yasnaya Polyana'dan annemin çok hasta ve durumunun da ağır olduğuna değğin haber aldım.

Daha önce kardeşim, annemden 22 tarihli bir mektup almıştı. O mektupta çok bozuktu yazısı ve sevgi dolu olduğu halde son derece sıkıntılı olduğu da belli idi. Anlaşıldığına göre artık iyice ihtiyarlamış ve kuvvetten düşmüştü.

O devrede Yasnaya, Polyana'ya bilet bulmak zordu. Ancak bir kaç gün sonrası için bulunabiliyordu. Benim hemen gitmem gerekli olduğundan seyahat izni istemek üzere Millî Halk Komiserliği Yöneticisi Bonç-Bruyeviç'e baş vurdum. Kendisiyle ta 1898 yılında İngiltere'de Çertkov'un evinde tanışmıştım. Orada Rus milliyetçisi olarak bulunuyordu. 1905'de Rusya'ya gizlice geldiği zaman bende misafir kalmıştı ve 1912'de Tolstoy Yıllığını birlikte çıkarıyorduk.

26 Ekimde onunla görüşmek üzere Kremlin'e gittim. Çok candan karşıladı beni ve ilk önce bütün trenlerin hareketinden sorumlu bulunan bir görevliye bir tavsiye mektubu vermek istediyse de sonra şunları söyledi :

— «Şimdi Lenin'e gideceğim ve sizin için bir izin kâğıdı vermesine çalışacağım. Siz burada bekleyin,» dedi.

Odasında beklemeye başladım. Biri elyazması evrakla dolu, öteki kitapla dolu iki dolap vardı odada. Lenin o sırada aynı binada sadece bir kat aşağıda oturuyordu. 20 dakika geçmişti ki, Bruyeviç dönüp bana şöyle bir kâğıt uzattı :

İZİNNAME

Rus Federativ Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti
Millî Halk Komiserliği Bürosundan
Moskova, Kremlin
26 Ekim 1919
No. 3306

Lev Tostoy'un karısı olan Sofya Tolstoy'un ağır hastalığı dikkate alınarak oğlu Sergey Tolstoy'a Moskova'dan Yasenki istasyonuna kadar Moskovski-Kurski demir yolundan Yasenki istasyonuna kadar ve oradan Yasnaya Polyana'ya gitmesi için Moskova'dan hemen ayrılmasına izin verilmesi. Bütün demir yolları yöneticilerinin ve ayrıca askerî makamların Sergey Tolstoy'un trene binmesine ve yolculuğunda her türlü kolaylık gösterilmesine yardımcı olunması. Kendisi istediği gibi yolcu, yük ve askerî trenlerden yararlanabilir ve gerekirse lokomotife binebilir.

Halk Komiserliği Başkanı
V. Ulyanof Lenin

Halk Komiserliği İdarecisi
Bonç-Bruyeviç
Sekreter M.

27 Ekim akşam saat onda posta trenine bindim. Hiç zorluk çıkmadan biletimi almış ve tren görevlilerinin seyahat ettiği vagona yerleşmiştir.

28 Ekim sabahı Zaseka (Yasnaya Polyana) istasyonunda olacağımı telefonla bildirdiğimden bana bir atlı araba göndermişlerdi.

Annem çok hasta. Yüzü çok değişmiş. Saçları dö-

küldüğünden alnı açılmış, burnu irileşmiş, ağzı çökmüş. Yüzünde hemen hiç kırışık yok. Büyük babasına benzemeye başladı. Beni tanıdı ama saçmalıyor. Ara sıra battaniyeyi çekiştiriyor. Ateşi yüksek, otuz dokuzun üstünde. Akşam üzeri biraz indi. Hep soruyor:

«— Biz ne zaman gideceğiz?... Veroçka neden gelmiyor?... Nerede Tanya hâlâ?»

Yasnaya Polyana'da bulunduğunun farkında değil. Sanki başka yerde.

«— Utanıyorum,» diyor.

Yani hasta olduğu için utanıyor.

Hastalığı soğukalgınlığı. Odasının camını soğuk su ile temizlemeye kalkışmış.

«— Köylülerin yaptığı gibi kedersiz ayrılmak gerekli.»

Annem söz dinleyen munis bir hasta. Ne kızıyor, ne sinirleniyor. 29 Ekim sabahı daha iyi görünüyordu. Yalnız beni tanımakla kalmadı, kendisine şarap getirdiğimi öğrenip:

«— İşte sevgili Sergey şerefine!» deyip bir kadeh yuvarladı.

Bugün yüzü eski yüzüne benzemişti. Kırışıklar ortaya çıkmış, gözleri bile eskisi gibi bakmakta. Ben gelmeden Tanya ona papaz getirmeyi önermiş imiş. Annem ise:

«— Ben o kadar kötü halde değilim, bakalım yarına ne olacak,» demiş.

«— Beni Hristiyan törelerine göre gömün,» diyordu.

Şunu da ekliyordu:

«— Eğer Moskova'daki doktorlar olsa beni iyi ederlerdi.»

Sayıkladığı sırada elleri sanki dikiş dikiyormuşçasına kımıldıyordu. Bazan iğneye iplik geçiriyordu. Babamı hatırlamıştım. O da hezeyan halindeyken batta-

niyenin üzerine yazı yazıyormuş gibi ellerini oynatırdı.

30 Ekim. Annem yarı yarıya bilinçsiz.

Akşam yanına gittiğimde kendisine beni tanıyıp tanımadığını sordum :

«— Elbette tanıdım. Ben çocuklarımı tanırım,» dedi.

Elini öptüğümde o da beni alnımdan öpmeye çabaladı.

Tula'dan bir doktor getirttik :

«— Zatürrie normal seyrediyor, dedi. Akciğer zarı iltihaplanmış ama yaşlı olduğundan iyileşme şansı yüzde on.»

31 Ekim. Annem gittikçe kendini kaybediyor, dalgın. Ateş indi, 38 ya da 38.3. Aksam beni yanına çağırdı:

«— Sergey,» dedi. Tanıdı ve «— Allahaısmarladık,» dedi.

Ben de :

«— İyi geceler,» dedim.

Saat ona doğru Fransızca sayıklamaya başladı. Ölmüş olan kızı Maşa'yı ve yine ölmüş olan kâhya kadını çağırıyordu. Yaşayanları da çağırıyordu : Lev'i, Mişa'yı, çağırıyordu.

1 Kasım sabahı dalgındı. Kendini bilmiyor ve arasız inliyordu. Doktor Nikitin geldi. Tula'daki dostlar da geldi. Duşan'la konsültasyon yaptılar. Yeni bir şey söylemediler.

2 Kasım sabahı anneme dedim ki:

«— Bak Moskova'daki doktor geldi.»

«— Aaaa, Nikitin mi?»

«— Artık iyileşeceksiniz.»

«— Ben çok güçsüz kaldım,» dedi.

Odasından ayrılırken iyi geceler dilediğimde cevap vermedi. Nikitin'in dediğine göre iltihap sağ ciğerin üst bölümüne sirayet etmiş. Sol ciğer iltihaplı değildi.

3 Kasım. Artık annemin bilinci hiç uyanmadı. İnliyor ve anlaşılmaz bir şeyler söylüyordu. Soluğu dakikada 40. Kollarını başının arkasına doğru uzatıyor. Balgam da çıkartmıyordu artık. Bir hırıltı başladı. Nikitin'e göre akciğerde ödem oluşmuştu. Hiç umud yok.

4 Kasım. Bütün geceyi biraz salonda, bir az annemin yanında oturmakla geçirdik. Yalnız Tatyana teyzem onun baş ucundan hemen hiç ayrılmadı. Annemi o halde görmek hele o hırıltıları dinlemek zor dayanılır acı bir şey. Artık bilinci hepten kaybolmuştu. Saat dört sularında bir kaç hafif hırıltısını duydum... O kadar. Dördü kırk geçe öldü.

Müştemilâttan iki hizmetçi çağırdık. Annemi yıkadılar ve terastan salona aldığımız masanın üzerine bıraktılar. Manastıra haber gönderip ilâhi okumaları için rahibeleri çağırttık. Salonda oturup bir daha anneme baktım. Güzel, sâkin ama bana yabancı biriydi. Başında beklemek üzere Mihail Buligın kalmıştı.

Bizler, onu nereye gömeceğimizi aramızda tartıştık. Hastalanmadan önce annem hep babamın yanına gömülmek istediğini söylerdi. Bizler tereddütdeydik. Babamın yanına gömmek acaba uygun muydu? Babamın mezarını tek başına bırakmak daha doğru değil miydi? Acaba ziyaretçiler, onun neden Tolstoy'un yanında gömüldüğünü sormayacaklar mıydı? Oraya gömersek bazı kimseler annemin hâtırasını lekelemezler miydi? Hastalanmadan bir süre önce annem :

«— Beni babanızın yanına gömün. Eğer bunu yapamazsanız, hiç değilse çocuklarımın yanına gömün,» diyordu.

«— Beni Hristiyan törelerine gömün,» diyordu.

Bunun anlamı, yani kutsanmış bir yere, kabristana. Annemin bu sözleri onu kabristana gömmemiz için bir neden değildi, yalnızca bir mazeretti.

Kardeşim Tanya, 27 Ekimde annemle aralarında geçen bir konuşmayı anlattı. Konuşma konusu, annemin karyolasının odanın başka bir yerine taşınmasıymış. Karyola odanın ortasına yerleştirildiğinden, duvara asılı fotoğraflar, annemin alışageldiği açıdan görünmüyormuş. İşte bu çok huzursuz etmiş onu. Sormuş:

«— Vanya'nın portresi nerede?»

Tanya portreyi gösterirken sormuş

«— Siz Vanya'yı hatırlıyor musunuz?»

«— Evet. Hem de her zaman...»

«— Ya babamı?»

«— Elbette. Ben onunla yaşıyorum. Ona karşı kötü davrandığım için acı duyuyorum. Ona ruhumla, bedenimle her zaman bağlı kalmıştım. On sekiz yaşındaydım onunla evlendiğim zaman. Yalnız babamı sevdim. Şimdi ölmek üzere olduğum için sana yeminle söyliyebilirim ki, gizlice hiç kimsenin elini bile sıkmadım.»

Tanya bana bunları anlattı ve ben not aldım.

Salonda ölümün yarattığı töresel durgunluk vardı. Yalnız ilâhiler okuyan rahibenin sesi duyuluyordu. Marangoza çam ağacından bir tabut ısmarlamıştım.

5 Kasım. Son dört gündür havalar soğudu. Biraz kar yağdı. Mezarlıkta anneme yer aradım. Kardeşim Maşa'nın yanında bir yer seçtim. Eskiden burada bir mezar bulunduğuna değgin hiç belirti yoktu. Akşam Andrey'nin karısı geldi.

6 Kasım. Cenaze kaldırılacak. Tabut evden çıkarılmadan önce, ahçımızın bizde çalışmakta olan karısı Maria, annemle vedalaşmak istediğinden bir ağıt tutturdu: Sofya'nın kendisine her zaman çok iyi davrandığını, hayatının en sıkıntılı evrelerinde onun kendisine yardımcı olduğunu sayıp döküyordu.

Kiliseyedek eller üzerinde gitti tabut. Yol üstünde ancak bir kaç kişiye rastladık. Bunlar, Yasnaya Polya-

na'nın «Dostluk Topluluğu»ndan bir kaç kişiydi. Ayrıca kooperatiflerin adamları da vardı Tula sosyeteden mensupları mi? Babamın eski öğrencisi Fokaniç de gelmişti, ağlıyordu.

Çok geniş bir mezar kazıldı ve içinden kemikler, üç kafatası ve bazı madeni düğmeler çıktı, düğmelerden anlaşıldığına göre bunlar I. Aleksandr devri subaylarının kemikleriydi. Aynı zamanda annemin tabutunun yanında bir küçük tabut daha vardı ki, içinde dört beş yaşlarında bir çocuğun balmumundan yapılmışa benzeyen yüzü görünüyordu. Hayatı boyunca çocuklarla uğraşan annem aynı zamanda ölen bir çocukla birlikte gömülmüştü.

13 Kasım. Annemin 14 Temmuz 1919'da yazılmış bir mektubunu bulduk. Zarfın üzerinde «Ölümünden sonra» kelimeleri yazılıydı.

«Anlıyorum ki hayatımın çenberi kapanmaktadır. Yavaş yavaş ölmekteyim. Son zamanlarda birlikte yaşadığım sizlere elveda diyorum, beni affedin...» diyordu.

S O N

TURGENİEV ve TOLSTOY

Bu iki insan arasındaki ilişki iki ayrı karakterin, iki ayrı dünya görüşünün çatışması edebiyat tarihçileri bakımından araştırmaları için zengin bir kaynaktır. Ama benim amacım bu konuya eğilmek değil. Ben yalnız bu ilişkilerin son evreleri ile ilgili bir şeyler anlatmak istiyorum. Örneğin, 1878-1880-1881 yıllarında Turgeniev'in Yasnaya Polyana'ya gelişine tanık olmuştum. Son olayların anlaşılması için babamla Turgeniev arasındaki eski ilişkilerden de söz etmem gerekli.

1856'da babam, genç bir yazar olarak bir edebiyatçılar topluluğuna üye olmuş. O zamanlar, «*Çocukluk*», «*İlk Gençlik*» ve «*Savaş Hikâyeleri*» ile ününü yapmış imiş. Orkestranın birinci kemancısı Tugeniev'di kuşkusuz ve babam en çok onunla ilgileniyordu. Bu iki kişi arasında çabuk hattâ çok çabuk bir yakınlık doğmuştu. Turgeniev'in kişiliği büyüleyici idi. Babamı son derece etkilemiş olan «*Bir Avcının Notları*», «*Rudin*», *Bir Soylunun Yuvası*» ve başka eserleriyle zaten ünü yayılmıştı. Babamın yeteneğini ilk Turgeniev keşfetmiştir. Babamdan 10 yaş büyük olduğu da hesaba katılınca onu etkileyişinin nedeni kolayca anlaşılır. Ama uzun sürmez bu evre, ve babam bu etkiden ve Turgeniev'in vasiliğinden yavaş yavaş kurtulmaya ve kendi kişiliğini bulmaya başlar.

Prensipler üzerinde sonu gelmez tartışmalar oluyordu aralarında. Turgeniev tartışmaları barışçı bir havada sürdürmek isterdi. Babam ise konuştuğu insanların fikirlerine karşı her zaman hoşgörülü değildi. Bu nedenlerle, ilişkileri gerginleşti ve bir zaman sonra kavga ile sonuçlandı. Herhangi bir konuda doğmuş rastgele bir kavga değildi bu. Dünya görüşlerindeki ve karakterlerindeki çelişki sonucu aşama aşama hazırlanmıştı bu sonuç.

5 yıl boyunca, yani 1856-1861 arasında Petersburg'da olsun, köyde olsun herhangi bir yerde sık sık buluşurlardı. Kişisel ilişkilerde birbirlerine çok yakın görünürlerdi. Ama dört başı tam bir dostluğa yine de bir şey engeldi. Turgeniev ikisinin arasında zaman zaman bir uçurum açıldığını ve yine zamanla bu uçurumun gözle farkedilmeyecek kadar küçük bir çatlak haline dönüştüğünü, sonra yine uçurum açıldığını söylerdi.

1856'da Turgeniev babama şunları yazıyor :

«... Ben her zaman sizi seveceğim. Dostluğunuza değer veriyorum. Ama herhalde suç benim. Karşılaştığımız zamanlar uzun bir süre daha huzursuzluk duyacağız. Aramada anlaşmazlık bulunan tek insan sizsiniz (1).»

1857'de babam Paris'de bulunduğu sırada Turgeniev'le birlikteymiş. Misafirliğe beraber, tiyatroya beraber giderlermiş, v.b.... Babamın güncesinde şöyle yargılara sık sık rastlanır «Turgeniev sıkıcı ve ağırlık veren bir insan». Ya da : «Turgeniev hoş bir insan. Tatlı tatlı gevezelik ettik» falan filân...» Paris'den İsviçre'ye geçerken de güncesine şunları yazmış : «Turgeniev'e

(1) Tolstoy ve Tugeniev yazışmalar. Moskova 1928. Sahife 16.

uğradım. İkidir ondan ayrılırken ağlıyorum her nedense. Çok seviyorum onu. Beni başka bir insan yaptı (1)».

Yıllar birbirini izledikçe aralarındaki uçurum genişlerdi. Turgeniev'in dinsel ve ahlaka ilgili sorunlara karşı kayıtsızlığı babamın iç yapısına ters düşmekteydi. Babam kendisini devamlı uğraştıran ve acı verircesine uzun sorulara her zaman bir cevap beklerdi. Birazcık bilinçli, birazcık sanki elyordamı ile ararcasına din ve ahlak bakımından hayatın anlamı ve amacı türünden sorunlar üzerinde ısrarla dururdu. Turgeniev ise derdi ki:

«— Bunlar önemsiz şeyler. Siz edebiyatla uğraşın. Büyük bir yeteneğiniz var, bundan yararlanın.»

1857'de Turgeniev babama mektubundan:

«Bana yazdığınıza göre önerileme uymadığınız için memnunsunuz. Yani yalnız edebiyatçı olarak kalmadınız. Bu konuyu tartışmak istemiyorum. Belki haklısınız. Günahkâr bir adam olarak kafamı yormuyor isem de ister istemez yine de düşünüyorum: Siz edebiyatçı değilsiniz nesiniz? Subay mı? Toprak sahibi mi? Filozof mu? Bir dinsel öğretinin kurucusu mu? Memur mu yoksa iş adamı mı? Ne olur beni aydınlatın bu zor durumda, sorulara cevap aramaktan kurtarın. Saydıklarımın hangisi doğru ise bildirin.

«Şaka değil bu, aslında çok isterdim ki siz bütün yelkenlerinizi açmış bir tekne gibi yolunza devam edin.»

Bu mektuptan ve başka mektuplarından da öğrenildiği gibi Turgeniev babamın kendisini yalnız edebiyata vermesi için ısrar etmekteydi. Onun öteki uğraşılarını örneğin malikânelerinin yöneticiliğini, okullar

(1) Jübile baskısı cilt 47. Sahife 122.

ve özellikle felsefe ile ilgisini küçümsemekteydi. Turgeniev anlamak istemiyordu ki Tolstoy'u edebiyata iten ve yazma içgüdüsünü zorlayan kendi sınırsızca geniş iç dünyasını ve fikirlerini yansıtmaktı. Yani, yalnızca edebiyat olsun diye yaza yazamazdı. Bundan ötürü en değerli fikirlerine ve duygularına karşı Turgeniev'in kayıtsızca davranışlarına içerliyordu. Turgeniev de kabul etmeli idi ki, vaktiyle kendi sahip çıktığı, etkilediği genç yazar, artık tek başına ayakta durabilecek olgunluğa erişmiş hattâ ustasının romanlarına, örneğin «*Rudin*»i, «*Babalar ve Oğullar*»ı eleştirir bir aşamaya yükselmiştir.

Böylece görüş ayrılıkları ve iki tarafın karşılıklı kırgınlığı sonucu 1861'de aralarında kavga çıktı. Ne o üzücü olayı anlatacağım, ne de o sıralarda birbirlerine yazdıkları mektupları buraya aktaracağım. Ancak tam 17 yıl, ilişkilerinin kesildiğini belirtmekle yetineceğim ve yine de bu arada birbirlerine karşı büsbütün ilgisiz kalınacaklardı. Örneğin Tolstoy'un kumar borcunu ödemek uğrunda «*Kazaklar*» romanını Katkov'a sattığını öğrendiği zaman şöyle diyordu Turgeniev: «İnşallah bu bir neden olur da Tolstoy bundan böyle kendi asıl uğraşısına döner».

Babam «*Polikuşki*»yi yayınladığı zaman da: «Usta... Büyük usta...» diye yazıyordu. «*Savaş ve Barış*»ı hem över hem eleştirirdi. Aslında okurların en beğendiği yanını yani tarih ve psikoloji bölümlerini en zayıf bulurdu.

Babam da onun gibi romancı arkadaşının eserleri ile ilgilenmekten kendini alamıyordu. Başka konular arasında Turgeniev'e değğin şu sözlerini hatırlıyorum: «Turgeniev neden gençliğe yaltaklanmak, gençliğe tapmak gereğini duyar anlayamıyorum? Gençliğin tapıla-

cak ne yanı var? Tapmak şöyle dursun gençliği eğitmek gerekli».

Bu tür eleştirilerine karşın onun eserlerine önem verirdi. Bizler çocukken bizlere «*Bir Avcının Notları*»nı okumamızı salık vermişti. Babamın en çok sevdiği «Bejin'in çayırı», «Bıryük», «Tçigrov ilçesinin Hamlet»i ve «Yaşayan Ceset»di. Özellikle de onda doğa anlatımını beğenirdi. Turgeniev'in şarkıcılığı da çok etkileyici bir üslupta anlattığını hatırlıyorum. Bu artık bir başka sanat dalına, müziğe geçmek oluyor. Babam onun hikâyeleri arasında «*İlk Aşk*»ı çok beğeniyor ve diyordu ki: «Bu tür hikâyesinde Turgeniev kendi yaşantısını yazıya dökmektedir». Babam, onun hikâyelerini romanlarına oranla daha çok beğenirdi. «Suskunluk», «Asya»nın başlangıç kısmı ve «İlkbahar Selleri»ni özellikle överdi.

Araları açıldıktan sonra babam hâlâ Turgeniev'in kendi eserlerine değğin neler düşündüğünü merak etmekteydi. Fet'e yazdığı mektupta «*Savaş ve Barış*»dan şöyle söz ediyordu : «Sizin fikriniz ve benim artık yaşlandıkça hiç sevmediğim bir insanın yani Turgeniev'in fikri benim açımdan çok önemlidir».

1877 yılı babamın hayatında çok kritik bir yıl olmuştu. O sırada yazdığı «*İtiraf*» adlı eserinde de dünya görüşündeki değişiklik belirlenmişti. Bu ruhsal krizden önce de gerçe çok bunalımlı zamanlar geçiriyordu. Hayatın bir hiç, ölümün ise korkunç olduğu kanısına varmıştı.

Hayata karşı yeni bir dinsel görüşü onu kendi özeleştirisini yapmaya ve başkaları ile olan ilişkilerini gözden geçirmeye zorluyordu. Sanırım babamın düşmanları yoktu, yalnızca Turgeniev ile aralarındaki tatsız-

lık onu üzmekteydi. Bundan ötürü Turgeniev'e şöyle barışçı bir mektup yazmıştır :

«İvan Sergeyeviç,

Son zamanlarda aramızdaki ilişkileri düşünüp hatırlarken büyük bir hayret ve sevinçle anladım ki, size karşı içimde en ufak bir düşmanlık duygusu yoktur. Sizin duygularınızın da öyle olmasını dilerim. Doğrusunu söylemek gerekirse, ne kadar iyi yürekli olduğunuzu bildiğimden, bana karşı düşmanlık duygularınızın benimkilerden önce silinip yok olduklarına eminim, diyebilirim.

«Eğer aldanmıyorsam birbirimize elimizi uzatmalıyız. Çok rica ederim, eğer size karşı bir kusur işledim ise sonuna kadar affedin.

«Bana o kadar çok iyilik yaptınız ki, düşünmeme fırsat kalmadan bunlar doğal olarak aklıma geliveriyor. Edebiyat alanında ünümü size borçlu olduğumu hiç unutmuyorum. Aynı zamanda benim yazılarımı ve beni ne kadar sevdiğinizi hatırlıyorum.

«Belki, sizin de bana karşı benimkilere benzer hatıralarınız vardır. Çünkü bir zamanlar ben sizi yürekten sevmiştim. Eğer beni affediyor iseniz, sonunadek dostluğumu sizinle paylaşmak istiyorum. Bizim yaşlarda da tek iyi olan şey insanlar arasındaki sevgi dolu ilişkilerdir ve eğer bu türlü ilişkiler aramızda yeniden doğarsa çok sevineceğim».

Kont Lev Tolstoy
6 Nisan 1878

Turgeneiev'in Paris'ten babama yazdığı 8 Mayıs 1878 tarihli mektup :

«Azizim Lev Nikolayeviç

Postrestant yolladığınız mektubu ancak bugün aldım. Çok sevindim ve çok duygulandım. Eski dostluğumuzun büyük bir zevkle yenilenmesini isterim. Bana uzanan elinizi sımsıkı tutuyorum. Yüreğimde size karşı hiç bir düşmanca duygu olmadığını düşünmekte gerçekten haklısınız. Eğer bir vakitler bu tür duygulara kapılmış isem, bunlar çoktanberi silinmiştir. Sadece hatıraları kalmıştır. Sizi yıllar önce bağlı olduğum ve ilk adımlarını atmaya başlamış genç bir yazar olarak hatırlamaktayım. Bu genç yazarın her yeni eserini büyük bir ilgi ile karşılıyordum. Aramızdaki anlaşmazlığınsona ermesine çok seviniyorum.

«Umarım bu yaz Orlov iline gidebileceğim ve elbette o zaman sizinle görüşeceğiz. O güne dek size karşı en iyi dileklerimle elinizi dostça sıkarım.»

1878 yılının Ağustos ayında Moskova'dan İvan Turgeniev babama şu mektubu gönderdi : (1)

«... Bir işim için Tula'ya gideceğim. Sizi görmeyi çok isterim. Sizden bir şey öğrenmem gerekiyor : Siz mi Tula'ya gelirsiniz, yoksa ben mi Tula istasyonunda inip Yasnaya Polyana'ya geleyim? hangisini arzu ederseniz bana bildirin (2).»

Bir kaç gün sonra Turgeniev'den Yasnaya Polyana'ya geleceğini bildiren Tula'dan çektiği telgrafı aldık. Bunun üzerine babam yanına dayım genç hukukçu Stepan Bers'i de katarak Tula'ya kadar onu karşılamaya gitti. 10 yıllık bir ayrılıktan sonra bu iki yazar nasıl karşılaşmış ve Yasnaya Polyana'ya kadar arabada bir buçuk saat içinde ne konuşmuşlar bunların kayıtları yok. Ancak anlayabildiğimize göre çok içten bir kar-

(1) Tolstoy ve Turgeniev yazışmaları. Sahife 73-74.
(2) Aynı eser. Sahife 75.

şılaşma olan bu ve herhalde ikisi de tatsız konulardan uzak durmuşlar.

Turgeniev Yasnaya Polyana'ya ancak 4 kez geldi. İlk gelişi 1878'de 8-9 Ağustos arası. Aynı yılın 2 Eylülünden 4'üne kadar bizde kalmıştı. 1880'de yine 2 gün 2-4 Mayıs arası kaldı. 1881 ise, 22 Ağustosta geldi. Bu ziyaretlere değğin Stepan Bers'in yani dayımın ve Mengden'in, Tatyana teyzemin ve kardeşim İlya'nın notları var. Ben şimdi kendi hatırladıklarımla bu notları karşılaştırarak olayları sırası ile anlatmak istiyorum ama kronolojik açıdan emin değilim. Çünkü aradan yıllar geçti. Örneğin bazı olaylar ya da konuşmalar onun hangi ziyaretine rastlar, bilemiyorum? Acaba 1878 Ağustosunda mı yoksa Eylül ayındaki ikinci ziyaretinde mi? Bundan ötürü anlatacaklarım herhangi ziyaretinin birinde geçmiş olabilir.

1878 yılının yazında Yasnaya Polyana her zaman olduğu gibi yine kalabalıktı. Büyük evde ailemiz oturuyordu, yani babam ve annemin dışında biz dört erkek kardeş ve iki kız kardeşim. Kardeşlerin en büyüğü olan ben 15 yaşında idim. Kardeşim Tanya 13, İlya 12.. Bir de Fransız lalamız Mr. Montel vardı ki, 1871 Komününe katıldığı için Niev soyadı altında Rusya'da saklanıyordu. Sonra bir İngiliz mürebbiye ve Alekseyev. Müştemilatta teyzem Tatyana Kuzmunskaya ailesi ile birlikte oturuyordu. Ayrıca da Yasnaya Polyana'da her zaman mutlaka bir misafir otururdu. O sırada da Barones Mengden ile kızı ve dayım Stepan Bers misafirdi.

Elbette hepimiz büyük bir merakla beklemekteydik Turgeniev'i. Onun çok uzun boylu olduğunu biliyordum ama, hayalimdekinden de uzunmuş. Bana bir dev gibi göründü. Munis bakışlı, yüzü kırmımsı bir dev. Bana bacakları çevik değilmiş izlenimini bıraktı, sanki kasları yoktu. Sarıya çalan gür ak saçları ve sakalı düzgün

taranmıştı. Babam uzun boylu olduğu halde onun yanında bana kısa imiş gibi geldi. Turgeniev'den 10 yaş gençti, babam 50 yaşındaydı. Turgeniev ise 60'ında. Ve saçları hepten ağarmıştı. Babamın koyu renk saçlarında tam aksine tek ak tel görünmüyordu. Birbirlerine karşı tavırlarından da Türgeniev'in daha yaşlı olduğu dikkate çarpıyordu. Ben öyle anlıyordum ki, babam ona karşı mesafeli ama sevecen ve az buçuk saygılı davranmaktadır. Turgeniev ise coşkulu olduğu halde babamın karşısında sanki tetikte duruyordu.

Seyahat eşyaları en iyi cinstendi. Bavulu pahalı bir deriden. Tuvalet çantası ise çok hoş. İki de fildişi fırçası vardı, vb. Kadife ceket ve yeleği aklımda kalmış. Kravatı ipekti. Yumuşaklığından belli idi ki, gömleği de herhalde ipekti. Güzel mi güzel iki tane altın saati de vardı. Bu saatleri büyük bir zevkle herkese gösteriyor ve kronometre olduğunu söylüyordu. Zaten iyi saatleri çok severmiş. Taşıdığı bu iki saatin de aynı dakikaları göstermesi için çok dikkatli davrandığını anlatıyordu. Aynı zamanda cebinde, zarif bir de enfiye kutusu dururmuş. Sigarayı bırakmıştı, çünkü içtiği sırada iki güzel kız kokusundan rahatsız olduklarından kendilerini öptürmemiş. «Gelgelelim, şimdi benim Paris'deki hanımlara. Enfiye kullanmama da razı olmuyorlar» diyordu. Ayaklarında gut olduğu için çok geniş burunlu, yumuşak, kısa çizmeler giymekteydi.

Hem çalışma odasında hem bahçede bamamla ikisi başbaşa iken durmadan konuşuyorlardı. Kesin ki, başlıca konuları edebiyattı. Yanlarına girdiğimde Turgeniev şiir okumakta idi. Sanırım ki o sırada babam şiir konusunda, «uyak şairi her zaman sınırlandırıyor. Eğer insan fikirlerini gerektiği gibi anlatmak istiyorsa düzyazı yazmalı imiş» türünden bir şeyler söylüyordu.

Hatırlıyamıyorum, Turgeniev'in itirazı ne oldu? Yalnız babam, uyakların ifadelere bazen ayrıca bir güzellik kattığını kabul etti ve Puşkin'den örnekler verdi. Ayrıca kendini haklı çıkartmak için de Puşkin'e karşı özellikle bir zaafı olduğunu itiraf ediyordu. Ve sanıyorum, Fet'in ve Tütçev'in şiirlerine karşı duyduğu zaafı da Turgeniev'le paylaşıyordu.

Edebiyat akımlarını yakından izleyen Turgeniyev babama, iki genç yazarı salık verdi. Biri Rus Garşin, öteki Fransız Maupassant. Babam sonradan ikisini de çok sevmişti. İlk önce *Maison Tellier* konusu ile Maupassant onu çok itmişti ama «*Une Vie*»yi okuduktan sonra onun birinci sınıf bir yazar olduğunu anlamıştı. Turgeniev galiba ayrıca bir kadın yazarı okumasını da salık veriyordu, Steçkin'i. Babam ise Turgeniev'in her zaman ilgileneceği, bir kadın romancı bulduğunu söylüyordu.

Turgeniev, bir toplulukta hemen ön plâna çıkar ve konuşmalara o yön verirdi. Çok iyi bir konuşmacı idi. Kendisini zevkle dinletirdi. Örneğin Gogol'a değğin makale yazıp tutuklanma olayı ile ilgili anılarını anlatırdı. İri yarı assubaya nasıl dalkavukluk etmeye çabalamış da başarılı olamamış. Bazan da şaka yollu taklitler yapar, haşlama tavuğun bir kayık tabağın içinde ne biçim aldığını kendi bacaklarını çarpıtarak canlandırmaya çabalardı. Bazan da kendi av köpeğinin nasıl fermaya geçtiğini taklid ederdi. Bize, Paris'de Bougivale' deki kendi villasını ayrıntıları ile anlatmıştı. Birlikte yaşadığı Viardo ailesinden söz ederken «bizler» derdi. Bir ara Baden Baden'de Viardo'ların evinde sahneye konan bir temsilde kendisinin nasıl bir orman perisi rolünü oynadığını ve çevresinde nasıl hayret uyandırdığını anlatmıştı.

Daha neler de neler anlatırdı. Örneğin bir maskeli baloda şair Aleksey Tolstoy ile bulunduğu sırada çok za-

rif ve ilginç bir maskeli kişiye rastlayıp konuşmaya dalmışlar. Maskeli çok hoş şeyler anlatıyor, akıllıca konuşuyormuş; ama ısrarlara karşın yine de maskesini çıkartmaya yanaşmıyormuş. Ancak bir kaç gün sonra evinde verdiği bir dâvetde kişiliğini ortaya koymuş.

Turgeniev :

«— İşte o andaki izlenimimi unutamıyorum, diyordu. Meğer maskenin altında yüzü Moğol askerine benzeyen eteklik giymiş bir kadın gizleniyormuş.»

İşte bu kadın sonradan şair Aleksey Tolstoy ile evlenmiş. Aleksey de, evlenmelerinden önce onunla ilk karşılaştıkları baloyu bir şiirden anlatmış. Sanırım Turgeniev çok abartmıştı bu kadının çirkinliğini... Ben Aleksey Tolstoy öldükten sonra gördüm dul karısını bana o denli çirkin görünmedi. Hiç kuşku yok, çok da akıllı bir kadındı.

Biri, Turgeniev'e, yabancı ülkelerde onca zaman yaşadıktan sonra Rusya'ya döndüğünde bir çok şeyi yadırgayıp yadırgamadığını sormuş. Turgeniev de, başlangıçta bir çok şeyin kendisini tedirgin ettiğini ama hemen sonra, kendi öz Rus ruhuna alışıverdiğini söylemiş.

Turgeniev, 60 yaşlarında olmasına karşın çok dinç ve hareketliydi. Her zaman babamla ve bizim gençler gurubu ile yürüyüşe çıkardı. Malikânede olup bitenleri de dikkatten kaçırmazdı. Örneğin ormanın yeni dikilmiş ağaçlarını ve elma ağaçlarını bilirdi. Ormanın, bahçenin en güzel köşelerini aklında tutardı.

O sıralarda Yasnaya Polyana'da oturanlardan biri, evin yakınına bir tahtıravalli yaptırmıştı. Yanından geçerlerken babam ve Turgeniev dayanamayıp bindiler tahtıravalliye ve herkesin kahkahaları arasında inip çıktılar.

Bir akşam Turgeniev'in bize «Köpek» adında bir hikâye okuduğunu hatırlıyorum. Etkileyici bir uslupta yine de sadelikle ve ses tonlarını değiştirmeden tekdüze okumuştu ama çok canlı okumuştu. Gelgelelim, babamı da içererek söylüyorum, bu hikâye bizde bir iz bırakmadı.

Başka bir akşam da, babamla, benimle ve Urusov'la satranç oynamıştı. İyi biliyordu satrançı, babamdan çok daha iyi. Bir partiyi kazandı birini kaybetti. Uluslararası bir turnuvada bir Polonyalıya karşı oynamış. Çevredekilerin büyük bir heyecanla izledikleri partide yapılacak son hamleyi beklerlerken, Turgeniev, o son hamleyi yapıp kazanmış partiyi. Özellikle fillerin hamlelerini iyi bilirdi. Satrançcıların kendisine «Fil Şövalyesi» dediklerini söylerdi. O evrede Fransızlar, belki de satrançtan esinlenip «Vieux geu» diye bir deyim atmışlardı ortaya.

Sevdiği halde Turgeniev Fransızlara hayran değildi. Kusurlarını da söylerdi. Örneğin «Milliyetçiliklerine güvenirler ve küçük burjuva hasisliği içindedirler» derdi. Fransızları kaba bir Paris jargonu kullanmaya başlamalarını eleştirirdi. Kendisinin bir özelliği de konuşurken Fransızca ile Rusça arasında sıçramalar yapmasıydı. Çok güzeldi Fransızcası; Fransızların bile onun ifade şekline ve şivesine hayran oldukları bilinen bir şeydir.

Fransız kadınlarına değğin :

«— Rus kadınları oranınında aydın değillerdir. Bir Rus ailesinin içine girdiğin zaman, sanki karanlık bir odadan aydınlık bir odaya geçmiş gibi olursun» demişti.

Bizden ayrılırken herkesle nazikçe vedalaştı. Babama da :

«— Aziz dostum, evlenirken ne isabetli bir seçim yapmışsınız,» dedi...

Sonbaharda Yasnaya Polyana'ya yine uğrayacığını vaad ederek gitti.

Annem onun etkisi altında güncesine sıcağı sıcağına şunları yazmış: «Turgeniev'in saçları apak. Çok uysal ve sade bir insan. En önemli konuları seçkin kelimelerle canlı bir şekilde anlatarak bizi fethetti. Örneğin bir İsa heykelini öyle bir canlandırdı ki görmüş gibi olduk. Aynı ustalıkla sevdiği Pegas adlı köpeğinden de söz etti. Turgeniev'in belirli bir zayıf yanı sanki birazcık çocuksu ve safça oluşu. Yumuşak ve iyi bir insan (1)».

Spaskoye malikânesine döndükten sonra Turgeniev'in babama yazdığı mektuptan:

«Ziyaretimin bende çok güzel ve tatlı anılar bıraktığını size bildirmekten kendimi alamıyorum. Aramızdaki anlaşmazlıkların sanki hiç olmamışcasına bir iz bırakmadan silinmesine de son derece seviniyorum. Bütün açıklığı ile algıladım ki bizi ihtiyarlatan hayat boşuna akıp gitmemiş. Siz ve ben 16 yıl öncesine oranla daha iyi insanlar olmuşuz. Bunu kavramak bana büyük bir mutluluk verdi.

«Dönüşümde size yinue mutlaka uğrayacağım, karar verdim (2).»

Babam da ona çok içten bir karşılık vermiş ve bir kaç gün geçince de yani 25 Ağustosta cevap almıştı:

«Yasnaya Polyana'dakilerin beni dost olarak kabul etmelerinden ötürü gerçekten mutluyum. Aramızda bir bağ olduğunu söylüyorsunuz. Kuşkusuz bu bir gerçek-

(1) Sofya Tolstoy'un güncesi 1860-1881 Moskova, 1928. Sahife 47.

(2) Tolstoy - Turgeniev Yazışmalar. Sahife 76.

tir. Ben bu bağın tüm tellerini birbirinden ayıramadığım halde yine de buna çok seviniyorum. Sanatsal yönü yeterli değil ama var olması bile önemlidir (1).»

İkinci ziyaretinden yani 2 Eylülde Yasnaya Polyana'da 3 gün kaldı ve gelişinden sonra kısa zaman sonra da yine yabancı memleketlere gitti.

Bir mektubunda Fet'e şöyle yazmış :

«Tolstoy'la yeniden bir araya gelmek beni gerçekten sevindirdi. 3 güzel gün übirlikte geçirdik. Tüm ailesi çok sevimli. Karısı ise olağanüstü... Tolstoy daha suskun ve olgun. Artık bütün Avrupa'da ün salmaya başladı. Rakipsiz bir usta olduğunu biz Ruslar çoktan bilmekteyiz».

Babam Turgeniev'e öyle pek fazla hayran değildi. 5 Eylül 1878'de Fet'e mektubunda :

«Dönüşte Turgeniev bize uğradı. O eskisi gibi... Birbirimize ne türlü yakın olabileceğimizin farkındayız» diyordu.

Turgeniev de sonradan yazdığı bir mektupta karşılıklı ilişkilerin belli bir sınırı aşmaması gerektiğini belirterek sanki babamın Fet'e yazdıklarını doğruluyordu. 15 Kasım 1878'de yazdığı bir mektup ise babamın üzerinde çok olumsuz bir etki yapmıştı. Turgeniev şöyle diyordu :

«Hepinizin sağlıklı olduğunuzu bildiğimden çok memnunum. Umuyorum ki, bana yazdığınız «zihinsel» yorgunluk da büsbütün geçmiştir. Bu hastalık bana yabancı değil. Bazan işe başlamadan içimde bir kabarma oluyor sanki. Sanıyorum siz de de aynı şey oluyor... Yazılarınızdan söz etmemi istemiyorsunuz. Ben hiç bir

(1) Tolstoy - Turgeniev Yazışmalar. Sahife 76.

zaman —azıcık bile olsa— sizinle alay etmedim. Bazı yazılarınız çok hoşuma gitti, bazılarını hiç beğenmedim. Bazıları, örneğin «*Kazaklar*» bana büyük zevk verdi. Hem de hayranlık duydum. Niçin alay edeyim? Sanırdım ki siz artık bu tür «geri gelen» duyguları silip atarsınız (1).»

Babam bu mektuba çok kısa bir cevap verdi. 22 Kasımda Fet'e şöyle yazmış

«Dün Turgeniev'den mektup aldım. Biliniz ki artık kararımı da verdim: ondan uzak kalacağım sürece günahtan da uzak kalacağım demektir. Ne kadar tatsız bir kışkırtıcı...»

Az kalsın bu iki yazar arasına yine kara kedi giriyordu, son kez olarak... Bereket versin bundan böyle artık iyi ilişkileri hiç bozulmadı. Turgeniev kendisini ihtiyar bir lala gibi görmeye başlamıştı. Tolstoy'un tüm eserlerini dış ülkelerde tanıtmaya çabalıyordu. Aralarındaki yazışmalar ise sürüp gidiyordu. Fatkov'un «Moskova Haberleri» gazetesine yazdığı çirkin bir saldırından ötürü Babam Turgeniev'e üzüntüsünü bildirdi. Turgeniev, her zaman kendisine gösterilen ilgiye minnettar olduğundan büyük bir sevecenlikle cevap verdi:

«28 Aralık 1879

«Moskova Haberleri»nde yayınlanan makale ile ilgili duygu ve fikirleriniz beni çok heyecanlandırdı. Ben bir bakıma bu makalenin yayınlanmasından memnunum çünkü bana dostluk ve yakınlık göstermenize neden (2).»

---

(1) Tolstoy - Turgeniev Yazışmalar. Sahife 84.

(2) Aynı eser. Sahife 84.

Ama hâlâ Turgeniev'in kafasında Tolstoy yalnızca bir edebiyatçıydı. 16 Eylül 1879 tarihli mektubunda diyordu ki:

«Lev Tolstoy büyük bir yeteneğe sahip olduğu için daldığı bataktan çıkabilecek ve bu edebiyat açısından büyük bir kazanç olacak. Oysa Fet, felsefeye öylesine batmış ki, yalnız kokusu ile kötü balonları üfleyip şişiriyor».

1880 Ocağında Turgeniev, babama Flaubert'in «*Savaş ve Barış*»a değğin çok olumlu bir eleştirisini iletti. Aynı yılın İlkbaharında Turgeniev yine Yasnaya Polyana'ya gelmişti. Bu kez bir ödev de yüklenmişti: Puşkin Abidesi'nin açılışına Tolstoy'un gitmesini sağlıyacaktı.

2 Mayısta Yasnaya Polyana İlkbahara girdi. Bülbüller ve türlü kuşlar ötüşüyordu. Turgeniev kuşları çok iyi tanır ve ötüşlerinden cinslerini ayırabilirdi. Babam ise kuşları pek iyi tanımadığını itiraf ederdi. O sırada bekasin akını başlamıştı. Turgeniev, babam, kardeşim İlya ve ben omuzlarımızda tüfekler ava çıktık. Annem ile Tanya da bize katıldı. Araba ile derenin kıyısına kadar geldik. Derenin üzerinden karşı yana köprü gibi kalaslar uzanmıştı. Öbür yan Zaseka denilen devlet ormanı idi. Şu anda Turgeniev'i kocaman şapkası başında, kalasların üzerinde sendeliyerek yürürken hayalimde görür gibi oluyorum. Babam, ona ormanın ortasındaki açık alanı gösterip bekasinlerin kesinlikle oradan geçeceğini anlatmıştı. Kendisi de az ötede durdu. Annem, Turgeniev'in yanında, onunla konuşuyordu. Artık neden yazı yazmadığını soruyordu. Turgeniev, yazar olarak tükendiğini itiraf etti:

«— İkimiz başbaşa olduğumuza göre size anlatabilirim, diyordu. Artık ben yazı yazamıyorum. Eskiden yazmak isteği geldiğinde nöbete tutulmuş gibi titrer-

dim. Sanki aşk nöbeti. Şimdi hepsi geçti. Ben ihtiyarladım, ne sevebilirim, ne yazabilirim.»

Bu konuşma olurken bir silâh sesi duyulmuştu. Babam köpeğini yere düşen bekasini aramaya gönderdi.

«— İşte av başladı, dedi Turgeniev. Tolstoy şanslı. Zaten hayatta hep şanslıdır.»

Gerçekten bekasinler babama doğru uçmaktaydı. Turgeniev'den daha çok ona yönelmişlerdi. Bunun nedeni ise basitti, yazarın o arada konuşması kuşları ürkütüyordu. Sonunda Turgeniev, tam yanında bir bekasinin hışırtısını duydu. Ağacın üstünde göründü kuş. Silah patladı. Babam bulunduğu yerden :

«— Vurdunuz,» diye bağırdı.

«— Taş gibi düştü,» dedi Turgeniev.

Gelgelelim bizler ve köpek ne kadar aradık ise vurulan kuşu karanlık bastığından bulamadık. Tuhaftır, hep babam, hem Turgeniev bakımından bu olay rahatsız edici bir niteliğe büründü. Ama ertesi gün kardeşim İlya vurulmuş bekasini ağacın dalında asılı bulmuş. Akşam köpeğin bulamayışının nedeni bu.

Turgeniev ayrılmadan önce annem, gelip onu ve babamı yemeye çağırdı. O sırada ikisi de, çalışma odası olarak babamın vaktiyle korulukta yaptırdığı «çapij» denen izbada idiler, konuşuyorlardı. Turgeniev, Puşkin onuruna yapılacak festivale katılması için babamı kandırmaya çalışıyor, babam ise gitmemekte kesinlikle direniyordu. Ne törenlerde, ne bayramlarda —Puşkin onuruna bile olsa— kendini göstermekten hoşlanırdı.

Davetini babamın geri çevirebileceğini ummamıştı ki Turgeniev düşkırıklığı ile ayrıldı.

1880 yılı süresince bu iki yazar arasmda karşılıklı yazışmalar sürdü gitti. Turgeniev, eskiden olduğu gibi yine Rusya dışında Tolstoy'un eserlerini yaymaya ça-

balar durur, bir yandan da babamın felsefesine tepeden bakardı. 1880 yılının 1 Aralığında, babamın çok sıkılmakta olduğunu öğrenince, Urusov'a mektubunda şu cümleyi yazmış : «Her koyun kendi bacağından asılır».

1821 Haziranında Turgeniev, babamı Spasoye'ye dâvet etti. Yine aynı yılın 4 Temmuzunda, babama mektubunda şunları yazıyordu «Yakında geleceğinize çok seviniyorum. Ayrıca bana karşı beslediğiniz duygulardan ötürü mutlu oldum. Özellikle kalp kalbe karşı oluşundan ötürü...»

Turgeniev'le babamın bu buluşmasından Polonsky anılarında söz eder. Bu buluşmaya değğin babamın güncesinde de şu satırlar var : «9-10 Temmuz. Turgeniev'de... Bizim sevimli Polonsky sâkin sâkin resim ve yazılarıyla uğraşıyor ve de kimseyi eleştirmiyor. Zavallıcık, çok uslu bir insan. Turgeniev, inkâr etmemekle birlikte Tanrının adını anmaya korkmakta. Bu lüks içindeki bomboş hayat ortasında çok saf ve duru görünüyor.»

Son olarak Turgeniev Yasnaya Polyana'ya 1881 Ağustosunun sonunda geldi. 22 Ağustos annemin doğum günü idi. Bundan ötürü misafirlerimiz vardı. Bu arada Prens Urusov ve amcam da bulunuyordu. Urusov Tula'da Vali Naibi olduğu halde yine de babamın eski çömeziydi. Babam o sırada kendini İncil ile uğraşmaya adamıştı. Bu konudaki araştırmalarını Urusov'a anlatıyordu. Yuhannaya'nın, İncilin başlangıcındaki kelimeler «kelâm başlangıcında vardı ve kelâm Tanrı nezdinde idi ve kelâm Tanrı idi...» Bu cümleyi babamın yorumunu Urusov kabul etmişti. Bu konuda konuşmayı çok severdi.

İşte akşam çayı masasının başında Urusov, hayat anlayışının her şeyden önce geldiğini Turgeniev'e ka-

nıtlamaya çalışıyordu. Turgeniev'in ise bu konuda neler dediğini hatırlamıyorum, ama konuşmalara boş verdiği belli oluyordu, çünkü başka konulara geçmek istiyordu. Urusov ise mutlaka fikirlerini kabul ettirecek. Elleri ve kollarıyla heyecanlı hareketler yaparken iskemlenin kıyısınadek geldiğini ferketmemişti. İskemle birden altından kayınca kapaklandı. Ama hiç aldırmadan, başından bir olay geçmemişcesine masanın altından cümlesine devam etti.

Turgeniev, kendini tutamadı ve yüksek biraz fazlaca yüksek sesle gülmeye başladı :

— «Bu Trubetskoy beni öldürüyor. Bu adam beni öldürüyor,» diye kahkahaları arasında acaip bir sesle Urusov ve Trubetskoy adlarını birbirine karıştırıyordu.

Urusov'dan ve babamdan başka herkes gülüyordu. Babam hafifce bile gülümsemedi. Çünkü Turgeniev'in, Urusov'a ve konularına karşı küçümseyici tavırlarını beğenmemişti. Bu olaydan sonra artık hayatın anlamı üzerinde durulmadı.

Sofrada 13 kişi idik. Bu nedenle ölüm korkusuna değin yeni bir konu atıldı ortaya. Turgeniev'e göre ölüm korkusu doğal bir şeydi. Kendisi ölümden korktuğunu itiraf ediyordu. Kolera salgını olduğu sırada Rusya'ya gelmediğini açıkça söylüyordu, babam ve Urusuv, ikisi birlikte: «Ölümden korkan aslında yaşıyor sayılmaz» diyorlardı. «Ölüm, gece gibi, kış gibi kaçınılmaz bir olgudur. Bizler nasıl geceye ve kışa hazırlıklı isek aynı şekilde ölüme de hazırlıklı olmalıyız. İşte o zaman ölüm korkusu da kalmaz» diyorlardı.

Turgeniev :

— «Ölümden korkan elini kaldırsın,» derken kendi elini kaldırmıştı. Ondan başka kaldıran olmadı.

Turgeniev :

— «Bir ben kaldırdım,» dedi.

O zaman babam da kaldırdı elini. Sanırım bu hareketinin nedeni yalnız nezaketi değildi. O anda «Arzamas hastalığı»nı ve onun verdiği ölüm korkusunu hatırlamış olacaktı.

Turgeniev'in bu ziyareti sırasında bir akşam konuşmaların akışı onun keyfine denk düştü. Sanki konuşmalar yazılarından bir bölümdü. Kimin ve hangi nedenle sorduğu şu anda aklıma gelmiyor ama, genellikle hayatın en mutlu anlarının hangi anlar olduğu sorusu ortaya atılmıştı. Şimdi kıyıcığından hatırladığıma göre Turgeniev, orada bulunanların kendi hayatlarının en mutlu anlarını anlatmalarını önerdi. Bir düşünceye daldı kim varsa. Amcam Sergey, vaktiyle aralarında romantik ilişkiler bulunan teyzem Tatyana'nın kulağına eğilip bir şeyler fısıldadı. Teyzemin çok hoşuna gitmiş olacak ki kızardı ve aynı zamanda:

— «Sergey siz çok münasebetsiz bir insansınız,» dedi.

Urusov şu anlamda bir şey söyledi :

— «Eğer öğrenirsem ki, iyilik kötülüğü alt etmiştir, benim için en mutlu an o an olacaktır.»

Bizler de Turgeniev'in en mutlu saydığı anı anlatmasını diledik.

— «Hayatın en mutlu anları elbette bir kadının aşkı ile ilgili anlardır, dedi. Sevdiğin kadınla göz göze geldiğinde bakışlarından seni sevip sevmediğini anlarsın.»

Bir an sustu sonra tamamladı cümlesini :

— «Böyle bir an hayatımda bir kez; belki de ilk kez olmuştur.»

Şimdi Turgeniev'in o sözleri aklıma geldikçe Strahov'un, onun romanlarını neden insafsızca eleştirdiğini, batırdığını daha iyi anlıyorum. Çünkü «Turgeniev'in hemen tüm romanlarında, genç bir adam bir genç

kızla evlenmek ister ve bir türlü başaramaz»der Strahov. Aslında doğrudur bu. Turgeniev'in kahramanları bütün gençlik ihtirasları ile aşık olurlar, ama evlenmezler. Başka bir açıdan da Strahov onu eleştireceğim derken aksine övmüş oluyor. Turgeniev, cinsel aşkın yazarı değildir. O, saf ve fedakâr, yalnız bakışmaların, imaların aşkını dile getirmektedir. Aşk anlayışı budur. Maupassant'a göre ise, böyle bir aşk ölümden daha güçlüdür. Turgeniev de böyle anlatıyordu aşkı. Onun için kahramanlarını evlendirmeye gerek yoktu. Son yıllarına kadar da, seven, sevebilen, hem de özveri ile seven ihtiyar bir delikanlı olarak kaldı ve onun için evlenmedi. Annem, ondan söz ederken : «O tek sevdanın insanıdır, tek kadının erkeği,» derdi.

Bu son ziyaretinde Turgeniev, bizde pervasızca eğlenen gençlerin havasına girmişti. Bir akşam kadril oynanıyordu. Birisi Fransa'da hâlâ kadrilin moda olup olmadığını, o kankan denen edepsizce dansın kadrilin yerini alıp almadığını sormuş.

Turgeniev :

— «Eskiden oynanan kan kan şimdi kafeşantanlarda oynanan edepsizce kan kan değildir, dedi. Eski kan kan edepli ve zarif bir danstı. Bir zamanlar yapabilirdim. Belki şimdi de yapabilirim.»

Ayağa kalktı ve teyzemin 12 yaşındaki kızı Maşa'yı dam olarak dâvet etti. İki elini yeleğinin koltuklarına sokup ve çömelip doğrularak ve bacaklarını ritme uydurup uzatarak çok hoş bir kan kan oynadı. Sonunda da yere düştü ama, genç bir adam çevikliği ile kalktı ayağa. Kendisi ve Maşa başta olmak üzere herkes kahkahalarla güldü. Bizler, onun hesabına yine de biraz üzüldük.

O gün babam güncesine şunları yazmış: «Kan kan... üzücü...»

Turgeniev'in Yasnaya Polyana'ya son gelişi idi bu. O sırada kulak misafiri olduğum kopuk kopuk cümleler ile anımı tamamlayacağım. Bir konuşmasının hayal gücüne değğin olduğunu hatırlıyorum. Örneğin, eğer yatakta yan yatarda yastığın ya da şiltenin kendisine büyük bir acı duyuracağını hayal edebilirmiş. Başka bir konuşmasının parçacığı: Paris'te pornografiyi konu alan bir konferansa gitmiş ve o konferansta, sahneler insanlar arasındaki uygulamalar ile canlı tablolar halinde gösteriliyormuş.

Flaubert, Zola, Daudet, Goncourt, Maupassant vb. larmdan yani yakın çevresinde bulunan yazarlardan sözederdi. Zola'nın katı gerçekçilikte direnişini, üslubunu ve dilini beğenmiyordu. Goncourt için zaten «yeteneksiz» derdi. Maupassant'ı ve Flaubert'i herkesten üstün sayardı. Jules Verne takma adı ile romanlar yazan adamı şöyle eleştirirdi:

— «Onunla başbaşa bir gece geçirdim. O kadar sıkıcı ve ilgi çekmeyen bir insana az rastlamışımdır. Üstelik de hic seyahat etmemiş.»

Turgeniev, Shakespeare'i göklere çıkartırdı. Onun yüceliğini babama kabul ettirmek için nasıl çırpındığını hatırlıyorum. Shakespeare'nin kendi kahramanlarını çok dramatik durumlarda yarattığını söylerdi.

Gerçekten dramatik olan bir durum iyi insanlarla kötü insanların savaşımından doğmaz; bu ancak melodramlara özgü bir haldir. İnsanlar dıştan gelen bir belâdan, örneğin bir depremden, bir hastalıktan acı duyar. Dramatik durum insanların ancak kendi karakterinden ve kendi tutkularının verdiği iztiraplarla doğar. İşte Shakespeare'de böyle sahnelerle karşılaşılır,» dedi.

Bir kez Dostoyevsky'den söz açılmıştı. Bilindiği gibi sevmezdi onu. Şöyle dediğini hatırlar gibi oluyorum:

«— Ters beylik şeyler nedir bilir misiniz? Aşık olduğu zaman insanın kalbi hızlı çarpar. Öfkelendiği zaman kızarır, falan filân... Bütün bunlar bilinen, yani beylik şeylerdir. Oysa Dostoyevsky'de bütün bunlar tam tersinedir. Örneğin insan bir arslana rastlayınca ne yapar? Doğal olarak sararır ve kaçmak, saklanmak ister. Herhangi düzgün bir anlatımla, diyelim Jules Verne'de bu böyle olur. Dostoyevsky'de her şey tersine: insan arslana rastladığında sararacağına kızarır ve olduğu yerde mıhlanmış gibi kalır. İşte benim dediğim gibi, ters beylik şeyler. Orijinal geçinmek isteyen bir yazar bakımından bu çok ucuz bir yöntemdir. Sonra her iki sahifede bir kahramanı sayıklıyor, kendinden geçiyor ve sıtmaya tutulup titriyor. Bunlar olmayacak şeyler...»

1881'den sonra Turgeniev artık Avrupa'dan Rusya'ya dönemedi. Çünkü kendisini mezara kadar gönderen bir hastalığa yaaklanmıştı ki çok acı çekiyordu. Yazdığı mektupta babamla barışmasına nasıl sevindiğini anlatıyordu. Babamla ilişkisi de gittikçe daha içten olmuştu. 1882'nin 29 Martında, babamın Grigoroviç ile barıştığını öğrendikten sonra «Grigoroviç'e yazdığı bir mektupta bu olaya ne üadar sevindiğini anlatmış : «Lev Tolstoy, acaip bir kişi. Ama kuşkusuz bir deha ve çok iyi kalpli bir insan,» diye yazmış.

Yine ona başka bir mektubunda, aynı yılın 9 Nisanında yazılmış mektubunda, babamdan iyi haberler aldığına çok sevindiğini bildiriyor ve : «Tarafımdan ailesine selâmlar» diye yazıyor.

Babamın yazdığı 14 Mayıs tarihli mektuba Turgenive şu cevabı verdi :

«Sevgili Tolstoy,

Mektubunuz beni nasıl duygulandırdı anlatamam. İçindeki her kelime için sizi kucaklıyorum». Ama bu mektubunda bile, Tolstoy'un bir edebiyatçı olarak yalnız edebiyatla uğraşmasını salık vermekten kendini alıkoyamamıştı:

«Daha uzun yıllar yaşamalısınız. Yalnız hayat hoş bir şey olduğu için değil, başladığınız işi sonuna kadar götürmek için yaşamalısınız. Çünkü yapmakta olduğunuz iş için yaratılmışsınız. Yerinizi tutacak başka bir ulu sanatçı yok. Geçen yıl bana yarı yarıya vaad ettiğiniz şeyi yerine getirmeyeceğignizi düşünmek bile istemiyorum. Uzun uzadıya yazamayacağım. Ama beni herhalde anlıyorsunuz (1)».

Başka bir mektubunda da şunları yazıyor:

«Makaleniz sansür tarafından yakılmıştır. (Bu makale «İtiraf»dır). Acaba sizde bu makalenin kopyası var mı? Eğer varsa bir zahmet bana gönderir misiniz? Siz edebiyat alanında bir şeyler yapmakta mısınız? diye sormuyorum. Çünkü biliyorum bu tür sorulardan hoşlanmazsınız.»

Bunun üzerine babam Turgeniev'e «İtiraf»ın kopyasını gönderdi ve şu cümleyi ekledi: «Okuyun ve bana kızmayın. Benim görüş açımı anlamaya çalışın.»

«İtiraf«ı okuduktan sonra Turgeniev'in baba cecabı:

«İtiraf'ı okuyup cevap olarak size uzun bir mektup yazmaya başladım. Ama bitiremedim ve bitiremiyeceğim, çünkü bir tartışma havasına girmek istemiyorum (2).»

Turgeniev elbette «İtiraf»daki görüşlere yakınlık

(1) Tolstoy ve Turgeniev Yazışmalar. Sahife 102.
(2) Aynı eser. Sahife 110.

duyamazdı. Çünkü bu dünya görüşü 1850 yıllarının sonuna doğru Petersburg edebiyat çevresindekilerin fikirlerini suçluyordu. Bu fikirler Turgeniev'in fikirleri idi. Ama o gücenmedi. Ölümünden önce son yazdığı şiirsel ise de düzyazı ile yazdığı bir mektuptan kalbinde Tolstoy'un ne türlü yer etmiş olduğu anlaşılıyordu. Bu mektup 27 Haziran 1880 yılında yazılmıştır:

«Çok sevdiğim ve çok değer verdiğim Tolstoy,

Uzun zamandır size yazamadım. Şu anda ölüm yatağındayım. İyileşemiyeceğim, bunu düşünmek bile boş. Size özellikle yazmak istediğim aynı çağda yaşamakla beni ne kadar mutlu ettiğinizdir. Bütün içtenliğimle bir şey diliyorum sizden: dostum, edebiyata dönün. Bu size bir tanrı vergisidir. Eğer dileğimi günün birinde cevaplayacağınızı bilsem, etkim oldu düşüncesi ile ne kadar mutluluk duyardım. Tükenmiş bir insanım artık. Doktorlar da hastalığıma bir ad koymadı: Nevralgie stomacale gouteuse imiş. Neyin nesidir? Ne yürüyebiliyorum ne de uyuyabiliyorum. Daha neler... Bunları anlatmaya bile sıkılıyorum. Dostum, Rusya'nın, Rus topraklarının uluyazarı! Beni dinleyin! Eğer bu kâğıt parçası elinize geçerse bana haber verin ve bana izin de verin sizi hep kucaklayacağım. Sizi, karınızı ve bütün ailenizi... Artık yazamıyorum... gücüm tükendi... çok yorgunum».

Bu mektupta hem memlekete, hem edebiyata bir sevgisi ve dostça bir seslenişi vardı. Aslında babam edebiyat alanında çalışmaları red etmiyordu, zaten son eserleri ile de bunu kanıtladı.

Sanırım babam Turgeniev'i çok iyi anlamıştı. Dine bağlı olmadığını bildiği için Turgeniev'in, hayatı dinsel açıdan görmesini de ondan bekleyemezdi; çünkü bu

elinden gelmezdi biliyordu. Ama Turgeniev'in bu tutumu, onun büyük bir sanatçı olduğunu kabul etmesine engel değildi. İnsan olarak ona karşı büyük bir dostluk da besliyordu.

Babam onun bu son mektubuna cevap yazmadı. Belki de çok geç eline geçtiğinden. Çünkü o sırada Samara'da bulunuyordu. Oysa mektup Tula'daki adrese postalanmıştı. Belki de o mektuba cevap vermek babama güç geliyordu. Zaten 22 Ağustosta Turgeniev artık ölmüştü.

Babam onun hastalığını bir ilgi ile izlemekte idi. Turgeniev'in ölümünü büyük bir kayıp saydı. Resmî konuşmalardan hiç hoşlanmadığı halde, Rus Edebiyatını Sevenler Derneğinde Turgeniev'le ilgili bir konuşma yaptı.

O sırada Turgeniev'e karşı ne kadar sıcak duyguları olduğunu hatırlıyorum. Eserlerini yeniden okumuştu. Kendisinden daha yaşlı olan bu edebiyatçı arkadaşının hatırasını hep iyilikle anmak istiyordu. Onun Rus edebiyatında nasıl büyük bir yer tuttuğunu herkese ilân etmek istiyordu. Yazık ki resmî makamlarca engellendi bu. Ama babam kendi vicdanına karşı rahattı. Çünkü Turgeniev'in son yıllarında, aralarında kara kedi geçtiği yılları ona unutturmak istemişti.

BABAMIN HAYATINDA MÜZİĞİN RÖLÜ

Ben hayatımda babam kadar müziği hisseden insana rastlamadım. Müzik sesi işittiği zaman kendini ona vermemesi olanaksızdı. Hele bir hoşuna gitmeye görsün, çok heyecanlanır, boğazında tutukluk olur ve gözlerinden yaş gelirdi; aşırı bir duygusallık ve hayranlıkla kendinden geçerdi. Bazan da elinde olmayarak heyecanlanır ve bu duygunun kendisine bir tür işkenci gibi geldiğini itiraf ederdi: «Bu müzik benden ne ister ki?» derdi. İradesi ile bastıramadığı bu heyecanlarını «Kroyçer Sonat» adlı eserinde parlak bir şekilde anlatmaktadır. Böylece müzik bir ömür boyu, ta çocukluğundan başlıyarak hayatının son yıllarınadek babam üzerindeki etkisini sürdürmüştür.

Müziği ilk algılaması Yasnaya Polyana'da, köyde işittiği halk türküleri ile başlamış: sonraları hem kendi aile evinde, hem dostlarının evinde işittiği şarkılar ve piyano ile müzik tüm varlığında egemenliğini sürdürmüş. 1830 ve 1840'larda konserler sık sık verilmezmiş. Zaten Tolstoylar da genellikle köyde yaşamaktalar; ancak aydın çevrelerde önemli yer tutmakta imiş müzik. Amatör müzisyenler de tam anlamı ile severlermiş müziği ve bazıları çok iyi bilirmiş. Örneğin annem ve babam gerçekten iyi piyano çalardı ve ikisi de müzisyendi.

Kazan'da bulunduğu evrelerde babam, müziği biraz kendi kendine ,biraz da yeteneksiz öğretmenlerden öğrenmeye başlıyor. 1847 deki güncesinde amaçlarından birinin hem müzik, hem resim alanında mükemmele erişmek olduğunu belirtmektedir. Hayatına henüz bir yön veremediği sıralarda, Moskova'da ve Petersburg'da üç yıl boyunca müziğe çok zaman ayırmış ve sonraları ders almak üzere Yasnaya Polyana'ya Rudolf adında bir Alman öğretmen getirmiş. 1850'de müziğe değğin yazdığı bir deneme yazısı vardır. O yazıda şöyle cümlelere rastlarız: «Müzik sesi kulakta üç çeşit etki yapmaktadır: birincisi mesafe bakımından, ikincisi zaman bakımından, üçüncüsü gücü bakımından» der. Bir kaç satır sonra da şunları ekler: «Müzik bazı duygular yaratmak ve bunları paylaştırmak açısından bir araçtır» diye vurgular. Bu dönemde babam, sanırım bir ara, 1849'dan önce bir vals bestelemiştir ki, arada bir çalardı.

O çağda da, ağabeysinin etkisi ile çıgan müziğine kendisini kaptırmış. Operetler ya da revaçta olan valsler repertuvarlarına girmeden önce, Çıganlar yalnızca ya kendi yarattıkları gerçek müziklerini ya da Rus halk şarkılarını çalmakta imişler. Babam askerlik yaptığı beş yıl süresince çok az ilgilenebilmiş müzikle; ve pek az dinleyebilmiş. Ama fırsat bulduğunda da hiç kaçırmamış. Kazak şarkılarını ve asker şarkılarını dinlemiş. Hayatının o döneminde yalnız kendi üzerinde değil, aşağı yukarı hemen herkesin üzerinde müziğin neden bu türlü etkili olduğunu düşünürmüş. Bu soruya «*Çocukluk*» adlı kitabında ancak şöyle yazar: «Akıl üzerinde ve aynı konu ile ilgil olarak şöyle yazar: «Akıl üzernde ve hayal gücü üzerinde müziğin etkisi yoktur. Ama müziği işitince hiç bir şey düşünemez ve hayal edemez oluyorum. Zevk kapılıyor tüm benliğimi ve ben var mı-

yım, yok muyum şaşırıp kalıyorum. Bu duygu sanki bir hatıradır. Ama neyin hatırası?»

1856, 1861, 1862 yıllarında ünlü bir yazar olarak Sevastopol'den dönen babam, uzun süre Moskova ve Petersburg'da kaldıktan sonra iki kez Avrupa'ya gitmiş. Orada da yalnız müzisyenler ve müzikseverlerle ilişki kurmuş. Örneğin, Nikola Rubinstein ile tanışmış ve onunla birlikte Moskova'da bir müzik sevenler derneği kurmayı tasarlamış. Sonradan babamın bu arzusu Rubinstein tarafından gerçekleştirilmiştir.

Babam özellikle iki operayı severdi: Weber'in «Freischütz» operası ile Mozart'ın «Don Juan»ını. Don Juan'ı yeğlerdi. Hayatı süresince gerçi pek az opera dinlemişti ve tam anlamıyla sevmezdi de operayı. Ona göre iki türlü sanat, yani hem müzik, hem dram hattâ resim dekorasyon eklenince üç çeşit sanat bir arada toplanmamalı idi. Ama Don Juan kendi açısından apayrı bir şeydi. Lirik yönü tüm kusurlarını, yani opera ile ilgili kusurlarını örtüyordu. Bu noktada Çaykovski ile birleşmekte idi. Çaykovski de Don Juan'ı dünyanın en güzel operası sayardı.

Okul kurduğu ve okullarla uğraştığı evrelerde şarkı derslerine çok önem verirdi babam. Öyle ki, kiliseye öğrencilerle birlikte gidip dinsel şarkıları birlikte söylerdi.

1862'de evlenip Yasnaya Polyana'ya yerleştiğinden 1881'de Moskova'ya göçünceyedek konsere çok az gidebilmişti ama, amatör müzik Yasnaya Polyana'ya iyice yerleşmişti.

1870 yıllarında müziğe öylesine kendini kaptırmıştı ki, bazı zaman günde üç, dört saat piyano çalıyordu. İşte benim çocukluk hatıralarımda yer eden bu müziktir. Bazan biz çocuklar yattıktan sonra babam piyano-

nun başına geçer ve geceyarılarına kadar çalardı. Zaman zaman da annemle dört el çalarlardı. Şimdi düşündüğümde kulağıma gelen o seslerden babamın çalışını çok ritmik ve etkili buluyorum ama yine de hissediyorum ki, çaldığı parçayı kendine göre yorumlardı. Sanırım kompozitörün anlatmak istediğini belirtmekte babamın tekniği yetersiz kalırdı. Piyano çalarken büyük bir çaba harcar, terlerdi.

1876'da bir kez Moskova'ya gittiğinde Çaykovski ile tanışıyor. Çok etkiliyor babamın kişiliği Çaykovski'yi. Ama yine de bu büyük müzisyen on yıl sonra yazdığı bir yazıda babamın Beethoven'i red etmesini ve onun dehasını kabul etmemesini belirtmekten kendini alamıyor. Çaykovski'nin suçlaması ne aşamada doğrudur, burada onu eleştirmek istemiyorum; çünkü kendisi de Beethoven'e saygı gösterirdi ama sevmezdi onu.

Bir akşam babam, Çaykovski ile Rubinstein'ın bir müzik toplantısına gitmiş. Çaykovski der ki: «Benim *Dörtlünün andantesi* çaldığında Tolstoy'un ağladığını gördüm. O an hayatımın en mutlu anıdır».

Bir süre sonra bu iki sanatçının yani babam ile Çaykovski'nin ilişkileri kesiliyor. Çünkü, Çaykovski babamdan umduğunu bulamamıştır. Şöyle yazar: «Tolstoy paradokslar yapan bir adam. Ama dürüst, iyi kalpli, müziğe karşı duyarlı. Gelgelelim, onunla ahbaplığımız bana yalnız ağırlık ve sıkıntı verdi».

Çaykovski aslında ahbaplıklardan uzak duran bir adamdı. Ancak babamın «*İvan İliç'in Ölümü*» adlı eserini okuduktan sonra şunları yazıyor: «Şimdi inanıyorum ki Tolstoy gelmiş geçmiş sanatkârların en büyüğüdür».

1893 Ekiminde Çaykovski'nin ölümünü öğrenince babam anneme duygularını şu satırlarla anlatmaktadır:

«Çaykovski'ye çok acıdım. Onunla aramızdan bir kara kedi geçmişti sanırım. Ben kendisini ziyaret ettim, bize de çağırdım ama gelmedi. Yevgeni Onegin'e gitmediğim için alınmıştı galiba».

Babamın düşüncesine göre halk müziği gerçek sanattı, çok severdi. Ne demek halk müziği? Yalnız halkın söylediği ve çaldığı değil. Müzik folkloru halkın yarattığı müzikti. Bunun ne zaman başladığını biz bilemeyiz. Halkın kendine özgü yaşam tarzı sürüp gittikçe onun müziği de sürüp gidecektir. Zamanla onun yerini kültür müziği alacaktır.

Kafkasya'da iken babam, Gürcü, Kalmuk, Acem ve Tatar türkülerini çok dinlemişti. Samara'da ise Başkır melodilerini ve kurayeleri büyük bir zevkle dinlerdi. Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın halk türkülerini de bilirdi. Batı Avrupa'nın özellikle Fransa'nın halk türkülerini de. İsviçre'de Lucern'de iken yodelleri ve sokakta dilenci bir müzisyenin türkülerini de zevkle dinlemiş.

1909'da ben, kendisine İskoç türkülerini kendi yorumumla dinlettiğimde beğendi bunları da. Rus türkülerine benzediğini söyledi.

1907 Aralığında Yasnaya Polyana'ya Vanda Landovska gelip bir kaç zaman bizde misafir kaldı. Hem piyanoda, hem kendi getirdiği klavsende Avrupa'nın ve Doğunun şarkılarını hafif perdeden söyleyerek çalmıştı.

Her şeyden önce babam basit melodileri severdi. Ama çok dinlenmiş, tazeliğini yitirmiş parçalardan da hoşlanmazdı.

Strahov'un babama değğin yazdığı bir yazıda onun

müzik anlayışını şöyle eleştirir, derdi ki: «Tolstoy Wagner'i anlamazdı. Çünkü Tolstoy melodi severdi, armoniden pek hoşlanmazdı. Oysa Wagner tam armonidir».

Gerçekte babamın müzik yapanlara, müzik sevenlere karşı büyük saygısı vardı; ama ucuz müziğe yani yalnızca ucuz tarafından etki yapalım diye yapılan ve çalınan müziğe her zaman karşı çıkmıştı.

RESSAM REPİN

Hem Yasnaya Polyana'da, hem bizim Moskova'daki evde Repin'e bir kaç kez rastladım. Kendisi kırk yaşını aşmış olmasına karşı daha genç görünürdü. Yüzü kırışıksız, başka sanatçılarınkine oranla saçları daha kısa kesilmiş, zayıfça bir adamdı. Üçken bir sakalı vardı. İddiasız ama temiz pak giyinirdi. Ukranya'nın Güneyinde yaşayan insanlara özgü içten ve saf bir gülüşü vardı. 1884'deki bir seyyar sergiye tek bir tablo ile katılmış ve bu eseri babamın çok hoşuna gitmişti. Ertesi yıl 1885'de de Moskova'ya yine bu seyyar sergi ile gelmişti ki, burada müthiş İvan'ın oğlunu öldürüşünü konu alan bir tablosu dikkati çekmişti; ve bu tablo herkesi etkilediği gibi babamı da etkilemişti.

Bu duygularla babam, 1885'de ona şöyle bir mektup yazmış :

«Aferin Repin, yiğitçe bir eser meydana getirmişsin. Tablon çok canlı, çok güçlü ve yüreklilikle yani tam anlamı ile isabetli yapılmış.»

1890'da bu tablonun Tretyakov galerisi tarafından satın alınması ise pek ilgilendirmemişti babamı; oysa çok beeğndiği bir eserdi.

1887 yazında Repin, Yasnaya Polyana'ya Tretya-

kov'un önerisi ile babamın iki portresini yapmak üzere gelmişti. Biri masa başında çalışırken, öteki de koltuğunda. İlk yaptığı eseri yani masa başındaki Repin kendisi de beğenmediğinden onu ailemize armağan etti. İkinciyi ise ileride çok ün kazanacak olan Tretyakov galerisi satın aldı.

Çalıştığı sırada Repin bizde misafir kalmakta idi. Babam da bu arada, dul bir kadının tarla sürmek, ekin biçmek türünden tüm işlerini yüklenmişti. Bu nedenle tarladan tarlaya koşup dururken Repin de onu izleyerek tam iş başında onun resmini çizmişti. İşte bu ön çalışmaların sonunda Tolstoy'un tarla sürerken bir tablosunu yaptı ama, ufak bir eksiği vardı bunun, babamın elinde beygirlerin koşumu bulunmuyordu.

1880 yılının sonunda Repin, babamın telkini ile bir kaç tablo yaptı ki, bunlar, Tolstoy'un eserlerini resimlemek türünden bir şey gibi idi.

1891'de Repin, 29 Haziran'dan 16 Temmuz'adek bize misafir oldu. Bu sürede de Tolstoy çalışırken, Tolstoy bahçede, Tolstoy ormanda çıplak ayak dolaşırken diye adlandırılabilecek tabloları meydana getirdi; ayrıca babamın bir büstünü yapmıştı ki kendisi aslında heykeltraş değildi. Sanırım o sırada kardeşim Tanya'nın da bir portresini yapmıştı. Aynı zamanda annemle küçük kardeşlerimin resimlerini.

Babam, yalın ayak pek az gezdiğinden, ayakları ortaya koyan resimlerden pek hoşlanmamıştı: «Korkarım, bu adam bir gün benim pantolonsuz resmimi de yapacak» demişti.

Sanki bu sözleri bir kehanetti. Çünkü 1803'de Bunin'in yaptığı allegorik bir resim yayınlanmıştı ki, Tols-

toy, Çehov, Gorki, Repin hepsi balıkçı olarak gösteriliyordu. Kuşkusuz hepsi de pantolonsuz yalnız gömlekli idiler. Balıkla yüklü bir ağı çekiyorlardı.

1892'de Repin, Dansk ilçesine gitmişti. Babam o sırada bu ilçede fakirler için bir aşhane yaptırmakta idi. Repin, «Kıtlık yöresinde Tolstoy» diye adlandırdığı bir resim yaptı.

1884 yılında babam, Tretyakov müzesini ziyaretinden sonra bize :

— Tutuklama tablosunu ve bir de Günah Çıkartma tablosunu sevdim Repin'in. Ama Müthiş İvan'a ısınamadım, dedi.

Babam Repinin yeteneğine değer verirdi.

"1875-76 kışı, babam "Anna Karenina"yı yazmayı sürdürüyordu. Bir yandan piyano çalar, bir yandan da öğretmenler için bir okul hazırlamaya uğraşırdı; yazık ki, çok ilginç olan bu öğretmen okulunun planı hiçbir zaman gerçekleşemedi. Planına göre yerli köylülerden yerli öğretmenler yetiştirilecekti. Bu öğretmenler, kendi köylerinde, kendi evlerinde kalacaklarından yine de kendi işleriyle uğraşabilecekler ve az para ile yetineceklerdi. İlk fırsatta çıkacak daha kârlı yeni bir iş için öğretmenliği feda etmeyeceklerdi."

DUSUN